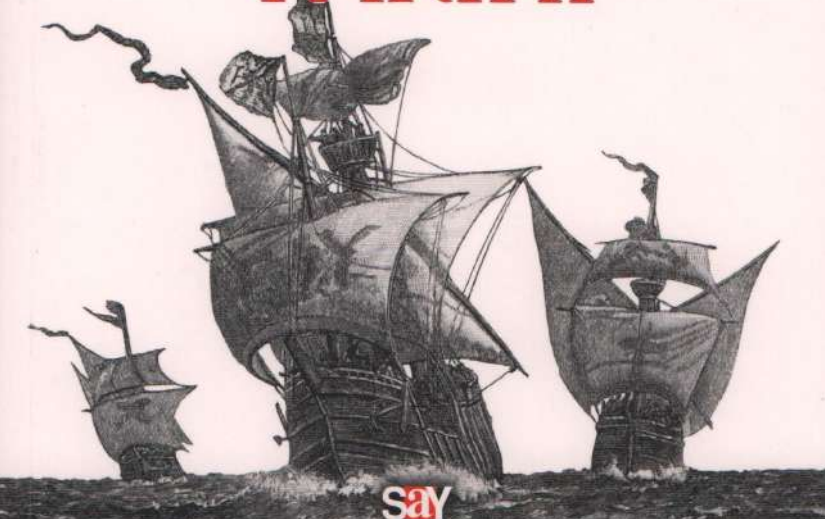
Jeremy BLACK

Çeviren: Yavuz Alogan

KISA İSPANYA TARİHİ

SAY

Jeremy Black

İngiltere'deki en saygın ve üretken tarihçilerden biridir. Exeter Üniversitesi'nde tarih profesörüdür. Aynı zamanda Dış Politika Araştırma Enstitüsü bünyesinde Templeton Bilim Enstitüsü üyesi ve savaş tarihi konusunda ünlü bir uzmandır. BBC Radyo 4'teki *In Our Time*'ın yanı sıra çeşitli televizyon ve radyo programlarında sürekli olarak yer almaktadır. *Kısa İngiltere Tarihi; A Brief History of Slavery ve A Brief History of France* başlıca eserleri arasında sayılabilir.

Yavuz Alogan

Yavuz Alogan, 1951'de Pazarören Köy Enstitüsü'nde doğdu. İlkokulu Balıkesir, Edirne ve Ankara'da tamamladı. Yenişehir Koleji, AİTİA Ekonomi ve Maliye Bölümü ile AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Halk Eğitimi Bölümü'nü bitirdi. Dev-Genç ve ADYÖD gibi gençlik örgütlerinde yer aldı; Sosyalist Parti, Birleşik Sosyalist Parti, Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde yöneticilik yaptı. Çeşitli sosyalist dergilerde, *Sol* ve *Aydınlık* gibi günlük gazetelerde yazdı. Yüze yakın eseri Türkçeye kazandırdı, çeşitli yayınevlerinde editör olarak çalıştı.

Jeremy Black

KISA İSPANYA TARİHİ

İngilizceden çeviren:
Yavuz Alogan

say

Say Yayınları
Tarih

Kısa İspanya Tarihi / Jeremy Black
Özgün adı: *A Brief History of Spain*

© Jeremy Black 2019
Bu kitap ilk kez Büyük Britanya'da 2019'da Little, Brown Book Group'un bir alt kuruluşu olan Robinson tarafından yayımlanmıştır.

Türkçe yayın hakları Kesim Ajans aracılığıyla © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır.

ISBN 978-605-02-0810-8
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Yavuz Alogan
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Editör: Sinan Köseoğlu
Son okuma: Eda Okuyucu
Kapak ve sayfa tasarımı: Artemis İren

Baskı: Akoğul Basım
Maltepe mah. Davutpaşa cad. Güven İş Merkezi No. 83 2B 378
Zeytinburnu/İstanbul
Tel.: (0212) 501 2144
Matbaa sertifika no: 46841

1. baskı: Say Yayınları, 2020

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

1. Çevre 11
2. Roma'nın Çöküşüne Kadar Kökler, MÖ 410 19
3. Fatihler, 400-1000 37
4. İki İspanya, 1000-1492 47
5. Yeni Dünya İmparatorluğu, 1492-1598 67
6. On Yedinci Yüzyıl Krizleri, 1598-1700 105
7. On Sekizinci Yüzyıl Uyanışı, 1700-1792 123
8. Devrimci Krizler, 1793-1824 151
9. Bölünme ve Gelişme, 1825-1898 171
10. İmparatorluk Sonrası Çağ, 1899-1935 195
11. İçsavaş, 1936-1939 205
12. Diktatörlük, 1939-1975 227
13. Demokratik Dönem, 1976– 245
14. Sonuçlar 269

Kaynakça 273
Dizin 275

Biscay Körfezi
FRANSA
La Coruña
Castropol
Gijón
Oviedo
Santander
San Sebastián
Santiago
Lugo
ASTURIAS
CANTABRIA
Bilbao
PAIS VASCO
GALICIA
León
Vitoria
Pamplona
NAVARRA
Pontevedra
Vigo
Orense
Logroño
CASTILLA
Burgos
LA RIOJA
Port-Bou
Gerona
CATALUÑA
Aranda de Duero
Zaragoza
Zamora
Valladolid
Lérida
Calatayud
Barcelona
ATLAS OKYANUSU
LEÓN
ARAGÓN
Tarragona
Salamanca
Guadalajara
PORTEKİZ
Ávila
MADRID
Madrid
Balear Denizi
Tarancón
Teruel
Castellón de la Plana
ISLAS BALEARES
Minorca
Inca
Ana
Cáceres
Toledo
CASTILLA LA MANCHA
Valencia
Palma de Mallorca
Mayorca
Valencia de Alcantara
EXTREMADURA
Isla de Cabrera
Badajoz
Mérida
Ciudad Real
Albacete
VALENCIA
Ibiza
Isla de Formentera
Alicante
Linares
MURCIA
Córdoba
Jaén
Murcia
Cartagena
Ayamonte
Sevilla
Huelva
ANDALUSÍA
Granada
Antequera
Almería
Jerez de la Frontera
Málaga
Cádiz
Algeciras
Cebelitarık (BK)
Akdeniz
ISLAS CANARIAS
Lanzarote
La Palma
Isla de la Gomera
Santa Cruz
Las Palmas
Fuerteventura
Hierro
Tenerife
Gran Canaria

ÖNSÖZ

Arthur Young, 1787'de Katalan Pireneleri'ni ziyareti sırasında konakladığı kötü hanlarda sert yataklar, pireler ve farelerle karşılaşmıştı, fakat 1742'de George Carleton Madrid hakkında yazarken İspanya'nın sağladığı bazı hazlara ilişkin daha iyi kanıtlar sunmuştu:

> İtiraf etmeliyim ki başka hiçbir yerde rastlamadığım lezzetli meyveleri var. Tavşanlar İngiltere'deki kadar iyi değil. Bol miktarda keklik var; bizimkilerden daha iri ve daha tüylüler. Otlak olmadığı için daha az sığır eti var. Fakat koyunlar sadece yabani otlarla beslendikleri için koyun eti bol ve kaliteli. Domuz eti lezzetli; sadece kestane ve palamutla besleniyorlar.

Ülke görünümlü bir alt kıta olan İberya Yarımadası'na Portekiz'i kenara iterek egemen olan İspanya, günümüzde İspanyolluğun bir ifadesi, farklı ortamların ve belirli kültürlerin çapraşık bir karışımı ve etkileşim alanıdır. İspanya'nın tarihi bu gerilimleri yansıtır. Gerilimlerin ana teması sadece İspanya ve bölgelerinin değil, dünyadaki İspanya'nın tarihi olmak durumundadır. Aslında Kolomb'un 1492'de çıktığı ilk seyahatten itibaren bu tarih İspanya'nın tüm dünya üzerinde yaptığı etkinin en önemli öğesi oldu. Ayrıca Küba, Filipinler ve Porto Riko'nun 1898'de kaybedilmesine kadar İspanya'nın kolonileri hem ülkenin iç meseleleri hem de Avrupa'daki konumu açısından çok önemli olmaya devam etti. Ayrıca, bu ki-

tabın göstereceği gibi, İspanya'nın tarihi kaçınılmaz olmaktan uzaktı: Politikalar ve savaşçılar çok şey ifade ediyordu.

İspanya'nın tarihi "tarih savaşları"ndan, yani bugünkü kavgacılığın geçmişe ait meselelerle temasından çok etkilenmiştir. Bu tema kitap boyunca görülecektir ve önemlidir, çünkü bölgelerin nasıl ayakta kaldığını ve özellikle hangi bölgelerin ayakta kaldığını ve ulaşılabilir olduğunu açıklamaya yardımcı olur. Rehber kitapların ve diğer basılı malzemenin bu "tarih savaşları"nın ışığında okunması gerekir. Yeni olmayan bu savaşlar iki bin yılı aşacak kadar gerilere uzanır ve başarılı generallerin rekabetlerini de kapsayacak şekilde Roma'nın İspanya'yı fethinin nasıl ele alınması gerektiğini önemli ölçüde belirler. Daha yakınlarda Müslüman fethi, Hıristiyan Yeniden Fethi (Reconquista), on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Habsburg yönetimi, on sekizinci yüzyılda Bourbon merkezileşmesi, Fransız Devrimi'ne ve Napolyon'a ilişkin tepkiler, 1812 ile 1931'de monarşinin geçici olarak sona ermesi arasında liberalizmin ve muhafazakârlığın çeşitli biçimlerde tekrarlanması, 1936-1939 içsavaşının arka planı ve çatışmanın kendisi, Franco yılları (1939-1975) ve daha sonra olanlar; hem o zamanlardan bu yana bilinen tarih, hem de bu tarihe ilişkin daha sonraki değerlendirmeler için tartışmalı bağlamlar oluşturmuştur.

Bu süreç devam edecektir. İspanya tarihini politik olmayan bir tarzda değerlendirme şansı azdır. Bunun sebebi, İspanya'nın kendi tarihi tarafından biçimlendirilmiş olması değildir. Mesela Yeniden Fetih, Amerika kıtasının fethine yardımcı oldu, buradaki altın ve gümüş madenciliği, daha çok petrol servetinin bugünün Ortadoğu'sunda yaptığı gibi, İspanya'daki ekonomik durgunluğa katkıda bulundu.

Kısa bir İspanya tarihi yazma teklifi, aynı zamanda, bu ülkedeki ev sahipleri ve birlikte seyahat ettiğim kişiler sayesinde geçmişe dönme fırsatı sağlıyor. Barselona, Bilbao,

Cartagena, Ciudad Rodrigo, Corunna, Escorial, Granada ve Vitoria'yı ziyaret ederek konferanslar verdim. Çeşitli akademisyenlere, bu seyahatlerin sorumluluğunu üstlenenlere ve gittiğim yerlerde beni ağırlayanlara teşekkür ederim. Yıllardır meslektaşım ve dostum olan Simon Barton, Silvia Espelt Bombin, Sergio José, Rodriguez González, Enrique Garcia Hernán, Richard Hitchcock, Nicholas Inman, Richard Kagan, Max King, Mark Lawrence, Nick Lipscombe ve Heiko Werner Henning'in ilk taslak üzerine bana çok yardımcı olan yorumlarından yararlandım ve Simon'un beklenmedik biçimde erken ölümünün üzüntüsünü onlarla paylaştım. Anne ve babama beni Alicante'ye götürdükleri için, Sarah'ya Kordoba, Madrid, Sevilla ve kuzey İspanya'da yaptığımız tatiller için teşekkür ederim.

1.

ÇEVRE

"İspanya'da yağmur en çok ovada kalır." *My Fair Lady* (1956) müzikaliyle ün kazanan, daha sonra komedyen ikili Flanders ve Swann tarafından alaya alınan bu cümle, İspanya'nın çevresel koşullarını anlamak gerektiğini iyi anlatır. Bu söz George Bernard Shaw'un özgün oyunu *Pygmalion*'da (1913) yer almıyordu fakat aynı ifade oyunun 1938 tarihli filmleştirilmiş halinde ve daha sonra daha da meşhur olan, sözlerini Alan Jay Lerner'ın yazdığı 1956 tarihli müzikalde kullanıldı. Bu söz İspanyolcaya "La Illuvia en Sevilla es una maravilla" (Sevilla'da yağmur bir mucizedir) diye tercüme edildi.

Pratikte çevre değil, daha çok çevreler sorunu vardır, zira bu çevreler çok sayıdadır ve bunlar gezgin için karmaşık bir çeşitlilik gösterir. Bu karmaşıklık son onyıllarda ulaşımda meydana gelen gelişimden ötürü, özellikle 3100 km uzunluğundaki etkileyici Alta Velocidad Española (AVE) hızlı tren ağının inşa edilmesiyle gözlerden uzaklaştı. Bu hızlı tren ağı Madrid'i Barselona ve Sevilla'ya bağlamaktadır ve Barselona'dan Sevilla'ya, Valencia ve Granada üzerinden geçerek ulaşan ek bir hatla uzatılması planlanmaktadır. Madrid'i Sevilla'ya bağlayan ilk hat 1992'de açıldı. 2015'te hat Cadiz'e kadar uzatıldı. 2004'te AVE iki buçuk saatlik bir seyahat süre-

siyle Madrid'i Malaga'ya bağladı. 2008'de açılan, Madrid'den Barselona'ya Zaragoza üzerinden giden hat, aşağı yukarı aynı süre içinde 621 km yol kat etmektedir. Fransa'yla da AVE bağlantıları kuruldu ve İspanyol tren endüstrisi küresel bir şöhret kazandı. Aslında tren sistemleri her yerde, mesela Mekke ile Medine arasında da inşa edilmektedir.

Artık yaygın bir altyapı oluşturan otoyollar ve ülke içi hava ulaşım hizmetleri de tıpkı AVE gibi adeta mekânı küçültmüş, zamanı kısaltmış ve arazinin hızla kat edilmesini sağlamıştır. Ekonomik bakımdan da önemlidirler; mesela kıyıdan uzakta olan Madrid'de, o sabah tutulan mükemmel bir balığı yemek mümkündür. Aslında Madrid sakinleri size İspanya'da en iyi balığın kendi kentlerinde bulunduğunu söyleyeceklerdir.

Ancak bütün bunlar çok yenidir. On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren tünellerin açılmasını sağlayan yüksek patlayıcıların kullanılmasından önce İspanya kendi topografyasıyla tanımlanan ve bölünen bir ülkeydi. Dağ sıraları, özellikle kötü hava koşulları sorunları ağırlaştırdığı zaman bölgeleri daha da uzaklaştırıyor ve bağlantılarını kesiyordu. İspanya'ya giden ve ülke içinde dolaşan gezginler pek çok zorlukla karşılaşıyorlardı.

Her şeyden önce Pireneler'i aşmak gerekiyordu. Kış koşullarında bunu yapmak zordu. Baharda ise eriyen kar nehirlerin taşmasına yol açıyordu. Bu bölgede dağların yüksekliği 3404 metreye ulaşır. Bu dağlar, her iki tarafın, esas olarak eski Aragon ile Navarra bölgelerini ayıran ve uzun süre varlığını sürdüren bir politik sınırın temeli haline gelmiştir. Ancak yakın zamanlarda bu fiziksel engellerin bazıları, mesela doğu Pireneler'deki Túnel de Vielha (1948) ve Túnel del Cardí (1984) sayesinde aşılmıştır. Batı Pireneler'de Fransa ile İspanya arasındaki Somport karayolu tüneli 2003'te açıldı. Orta Pireneler'de ise hiçbir tünel yoktur.

Denizden seyahat de buharlı gemiler üstesinden gelene kadar yaygın rüzgâr çevrimleri (ya da yeterince rüzgâr olma-

ması) ve fırtınalar yüzünden sorunluydu. Bu türden sorunlar özellikle Biscay Körfezi'nden Atlantik'e yapılan seyahatlerde önem kazanıyordu.

Arthur Young 1787'de İspanya'nın içindeki "çok kötü yollar"a dikkati çekiyordu. 1729'da Paris'ten Sevilla'ya giden William Stanhope atın sırtında kazık gibi oturmadan ve bu nedenle çok rahatsızlık çekmeden İspanya'da hızlı seyahat etmenin imkânsız oluşundan ve gezginin, katır kullanması halinde aynı rahatsız oturuşla yüz fersah gitmek zorunda kalmasından yakınıyordu. Navarra'nın ve daha çok Bask ülkesinin bağımsızlık eğilimi, her ne kadar Asturias ve Cantabria tarihsel olarak daha ulaşılmaz olduysa da, fiziksel olarak ayrı olmalarına bir şeyler borçludur. Her ne kadar tren yoluyla azalsa da Madrid ile Barselona arasındaki uzaklık bu iki kentin birbirlerine olumsuz politik duygular beslemesinde çok önemli yer tutar.

Büyüklük kesinlikle bir etken olsa da İspanya tek bir coğrafi özellikle tanımlanamayacak kadar büyüktür: Ülke İngiltere'den çok daha büyük bir alan kaplar. İspanya, 505.000 kilometrekare olan yüzölçümüyle Rusya, Ukrayna ve Fransa'dan sonra Avrupa'nın en büyük dördüncü ülkesidir. Tek bir odak sağlayabilen bir nehir havzası yoktur. Büyüklük bakımından havzalar Nil ya da Mississipi, Tuna ya da Yangtze'yle kıyaslanamaz.

Bunun yerine başat özellik yüksek bir plato olan Meseta'dır. Bu plato ülkenin deniz seviyesinden 640 m olan ortalama irtifasına katkıda bulunur. Meseta Orta İspanya'nın büyük bir bölümünü kapsar ve kuzeybatıya doğru Cantabria Dağları, güneye doğru Sierra Morena ve kuzeydoğuya doğru Cordillera Iberica olarak pek çok yöne uzanır. Son ikisinin ötesinde, Endülüs ve Aragon'un esas nehirleri olan Guadalquivir ve Ebro'nun oluşturduğu büyük nehir vadileri vardır ve onların da ötesinde daha yüksek dağ sıraları, Sierra

Nevada ve Pireneler yer alır. Dağ sıraları ile deniz arasında kıyı ovaları vardır. Bu ovalar büyüklük ve değer bakımından nehirler, özellikle ovaların içinden geçip denize ulaşan Ebro ve Guadalquivir kadar önemlidir. Duero ve Tagus nehirleri, Portekiz'deki Oporto ve Lizbon'da denize ulaşırlar.

Kıyı ovaları Cantabria Dağları'nın kuzeyine ve Sierra Nevada'nın güneyine doğru iyice daralır. Dağlar manzaraya hâkim olmasa da onu çevreler. Esas olarak Akdeniz, Atlantik, Portekiz sınırı ve Fransa'yla sınır oluşturan Pirene Dağları İspanya'yı kuşatır.

Kıyı boyları jeolojik olarak, iklim ve tarımsal şartlar bakımından çok farklıdır. Akdeniz'de ulaşım Atlantik'e kıyasla çok daha kolaydır. Ayrıca iki deniz arasında navigasyonu etkileyen zor bağlantılar vardır. Özellikle Akdeniz'e geçiş noktasında batıdan gelen güçlü bir akıntı gemilerin kürek ya da yelkenle batıya doğru seyretmelerini etkilemiştir. Bu akıntı kuzey kıyıları boyunca bir anafor yaparak kısmen durulur. Sonuç olarak Fenikeliler Akdeniz'den Gadir'e (Cadiz) yelkenli teknelerle gidebilmişlerdir.

Özellikle Balear ve Kanarya Adaları'nda denizaşırı İspanyol mülkleri, ama aynı zamanda Fas'ta Ceuta ve Melilla kıyı cepleri vardır. Bu iki cebin İspanya'daki benzeri, her ne kadar İspanyol hükümetleri bir benzerlik görmese de, 1704'ten beri İngiltere'nin yönettiği, güney İspanya'daki Cebelitarık'tır. İspanya'nın başka yerlerdeki imparatorluğu yok olmuştur fakat bir zamanlar büyüklük ve küresel alan bakımından İspanya dünyanın en büyük imparatorluğu idi.

Jeolojik çeşitlilik, İspanya'nın durumunu yansıtan önemli iklim karşıtlıklarına yol açar. Meseta bölgesinde bulunan Kastilya'da hayat ve tarım için oldukça çetin bir ortam yaratan soğuk kış mevsimleri, çok sıcak ve kurak yaz mevsimleri hüküm sürer. Tam aksine, Akdeniz kıyısı boyunca ve aynı zamanda kuzeybatı İspanya'nın Atlantik dünyası olan

Galiçya'da Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bölgeler yer alır. Galiçya'da İngiltere'nin Brittany ve West Country bölgeleriyle, özellikle beslenmede balığın rolü, yağmurun orman örtüsünü desteklemesi ve İspanya'nın çoğunda görülmeyen süt ürünleri bakımından benzerlikler görülür. Buralarda şaraptan çok elma şırası içilmesi de ilginçtir.

Orta İspanya bölgesi Meseta, özellikle büyük bir bölümü Duero Nehri havzasında yer alan eski (ya da kuzey) Kastilya tarım, özellikle buğday üretimi üzerinde yoğunlaştı ve görece az sayıda nüfusa sahipti. Bu bölge, su kaynaklarının yoğun nüfuslu sulak alanlar oluşturduğu Akdeniz kıyılarıyla kıyaslanabilir. Buralarda turunçgiller ve pirinç dahil pek çok ürün sağlayan yoğun tarım yapılmaktaydı. İspanyol hayatının çeşitliliği çevre kümelenmelerinde ifadesini bulur: Valencia çevresindeki meyve yüklü *huerta*larda (sulu tarımın yapıldığı çiftlik toprakları) çalışan köylülerin ya da Cantabria kıyısı boyunca dağılmış morina balıkçılığıyla uğraşan toplulukların hayatı Meseta'nın zor pastoral ve tarım hayatıyla karşıtlık oluşturur.

Ancak teknoloji sayesinde temel değişiklikler olmuştur. Cervantes'in *Don Kişot* (1605/1615) adlı eserinde söz edilen katırcılar zamanla Madrid'e taze balık taşıyan kamyoncular dönüşmüştür. Endülüs'teki büyük çiftliklerde (*latifundia*) çalışan topraksız emekçiler (*braceros*) ile Galiçya'daki küçük çiftliklerde (*minifundia*) çalışan köylüler arasındaki karşıtlık tarımın makineleşmesiyle azalmıştır. Ne var ki kırsal hayatın doğası hâlâ makine kullanımından çok daha fazlasını yansıtır. Çevreyle ilgili kaygılar çok önemli olmaya devam eder.

Gıda

Gıda maddelerinin sağlanması ve mutfak çevreyle, ama aynı zamanda belirli gelenekler bakımından tarihin etkisiyle de yakından bağlantılıdır. Müslümanların domuz eti yasağı artık etkili olmasa da din de önemlidir. Aslında domuz ürünleri, özellikle *jamòn Serrano* (Serrano jambonu) ve domuz eti ve fasulyeyle yapılan Asturias güveci, *fabada*, İspanyol mutfağının gözdeleri arasında yer alır.

İspanyol yemekleri dışarıda genellikle hep aynı tip görülür. İtalyan, Fransız, Hint, Çin ya da Tay restoranlarına kıyasla daha az İspanyol restoranı vardır. Ayrıca son yıllarda İspanya söz konusu olduğunda *tapas*'ı öne çıkaran bir beslenme tarzı oluştu. İspanya'da bunun anlamı içkiyle yenilen küçük bir yemektir: Tipik bir *tapa*, *tortilla de patatas* olarak bilinen *tortilla Español*a'dır. İngiltere'de bu tip bir restoran yemeği, farklı farklı tatlar içeren çok sayıda küçük porsiyon yiyecekten oluşur.

İspanyol yemeklerini hep aynı tip olarak görmek bölgesel farklılıkların gözden kaçırılmasına yol açar. Uygun bir mekânda ilginç yiyecekler bulmak mümkündür fakat önemli olan bölgelerde ve bölgeler arasında ve bir bütün olarak İspanya'nın içinde cazip bir çeşitliliğin olmasıdır. Mesela domates, karabiber, kırmızıbiber ve *paella* (tavuk etli, deniz ürünleri içeren safranlı pilav) Akdeniz sahillerinde özellikle dikkati çeker. *Gazpacho*, yabancıların bildiği yegâne İspanyol çorbasıdır fakat yaz sıcağında iyi gider. Kış mevsimine daha uygun olan pek çok başka çorba, mesela *lentejas* (mercimek çorbası) ve *sopa de cocido* vardır. Dolayısıyla, farklı âdetler ve yiyecek tipleri bulunmaktadır.

Pek çok şarap çeşidi arasında, Endülüs'ün tatlı şaraplarından çok farklı olan köpüklü Katalonya şarabı ya da

kırmızı Rioja şarabı vardır. Bunlar tadı en iyi, yapıldığı yerde içildiğinde alınan, bu nedenle de mükemmel birer seyahat bahanesi olan içkilerdir.

Çevre İspanya'nın tarihine has, özgün zorluklar ve ritimler oluşmasını sağladı. Mesela köylüler özel servet ekonomisinden farklı biçimde etkilendiler. Bu sistem, önemli ölçüde eşitsiz toprak dağılımı bağlamında toprak rantı ve tarım emekçilerine ödenen düşük ücretlerle ve bunun yanı sıra savaş ve askerlik hizmeti biçimini alan hükümet müdahalesiyle inşa edildi. Ancak köylüler tamamen çevreye bağımlıydılar.

Yirmi birinci yüzyılda çok büyük kısmı kentlerde yaşayan okurun, olumsuz koşullarda ekmeğini taştan çıkarmanın en az doğal afetlere maruz kalma talihsizliğini tecrübe etmek kadar yıpratıcı olduğu bir dünyayı anlaması zordur. Elektrik, içten yanmalı motor ve dönüşümlü ekim henüz kırsal kesimi fethetmemiş, hem tarımı hem de tarımsal hayatı dönüştürmemişti. Aslında bu gelişmeler İspanya'nın büyük bölümünde yirminci yüzyılın sonuna kadar görülmedi. Bu durum hayatın zorluklarını önemli ölçüde artırıyordu.

Güç genellikle insan ve hayvan kaslarıyla sınırlıydı ve değirmenler rüzgâr ve suyla dönüyordu. Eşyalar, kap-kacak ve gıda maddeleri ilkel ve kabaydı. Tarımsal ürünler ve besi hayvanları kuşaklar boyu devam eden dikkatli ve özenli yetiştiricilik faaliyetiyle geliştiriliyordu. Korkunç ve beklenmedik iklim olayları ve hastalıklar insanların tarımsal ürünlere ve çiftlik hayvanlarına yönelik beklentilerini boşa çıkarabiliyordu.

Geleneksel şenlikler, bu mazide kalmış kırsal hayat duygusunu genellikle canlı tutar. Bunlar özellikle mevsim dönümlerinde, bereket ve hasat dönemlerinde yapılır.

2.

ROMA'NIN ÇÖKÜŞÜNE KADAR KÖKLER, MÖ 410

İspanya'da arkeoloji çalışmaları, kadim dönemlerin yanı sıra yakın dönem tarihini de önemli ölçüde aydınlatarak, şimdi de devam eden bir süreç içinde onyıllardır önemli ölçüde genişlemiştir. Bu faaliyetin çoğunu İspanyollar yapıyor fakat İspanyol olmayan bilim insanları da önemli katkılarda bulunuyor. Sonuç olarak, İspanya'nın geçmişine ilişkin anlatı bugüne değin Franco'nun uzun yönetiminin sona erdiği 1975'teki duruma kıyasla daha fazla geliştirildi.

Homo antecessor yani arkaik *Homo sapiens*'e ilişkin bulgulara göre İspanya'da çok sayıda yerleşim yerinde, özellikle Sierra de Atapuerca, Cova Negra ve Lezetxiki'de ilk insansılar yaşadı. Genellikle öne sürüldüğü gibi, bu insansılar yaklaşık 850.000 yıl önce Afrika'dan çıkıp Ortadoğu'dan geçerek Avrupa'ya ulaştılar. Aslında Afrika'dan ulaşımın kolaylığı erken yerleşimler için önemlidir. Onları Neanderthaller ve daha sonra, Modern *Homo Sapiens*'in köklerini oluşturan Cro-Magnon insanları izledi. Zamanla *Homo sapiens* İspanya'daki Neandertallerin MÖ yaklaşık 27.000'de yok olmasıyla birlikte hayatta kalan yegâne insan türü oldu. Önceleri mağaralarda yaşayan

Cro-Magnon insanları, taş ve başka maddelerden yapılmış silahlar kullanarak ve bu sayede yeteneklerini geliştirerek geniş çapta yayılabildiler. Daha sonraki Neolitik dönem Cueva de los Murciélagos'taki mağaralar ziyaret edilerek anlaşılabilir.

İspanyol mağara resimleri çok etkileyicidir. Doğal boya maddeleri büyük bir beceriyle kullanılmıştır. Resimlerde hayvanlar ön plandadır. Cueva de la Vieja'daki resimler erkekleri mızrakla geyik avlarken gösterir; Altamira'dakiler bizon ve yaban domuzlarını canlandırır; Ronda yakınlarındaki Cueva de la Pileta'dakilerde panterler, keçiler ve büyük bir balık görülür. Bunlar İspanyol tarihinin unutulmaması gereken bir özelliğidir ve turist rehberleri bu yerleşim yerlerini atlamamalıdır.

Buzul çağları, iklim soğudukça ortaya çıkan büyük adaptasyon sorunları yarattı fakat hemen ardından ısının yükselmesi bitkiler ve kısmen bu sayede hayvan hayatı için daha ılımlı ortamlar oluşturdu. İnsanlar da bundan yararlandılar ve nüfus arttı. Daha büyük memeliler iklim değişikliğinden olumsuz biçimde etkilendiler ve yok olana kadar avlandılar. Yabani ürünlerin ehlileştirilmesiyle tahıl üretimi yaygınlaşırken koyun ve keçi besiciliği de gelişti.

Sonuç olarak avcı-toplayıcı hayat tarzının yerini daha yerleşik hayat tarzları aldı. Mesela MÖ altıncı binyılda, Coveta de l'Or ve Cueva de Nerja'da yıl boyunca kimsenin ayrılmadığı köyler kuruldu. Bu türden yerleşim yerlerinde zanaat ve ticaretin geliştiği görüldü. Buralarda sulama sistemlerini inşa edecek ve sürekli çalışmasını sağlayacak insan gücü vardı. Ritüelleri kapsayan sosyal faaliyetlere arkeolojik kayıtlarda giderek daha sık rastlanmaktadır.

Bakır Çağı'nda (MÖ 4500-2500) güney İspanya önemli bir bakır işleme alanıydı. Bu gelişme, toplumsal tabakalaşmayı yansıtan özenle hazırlanmış mezarlardaki zengin eşyaların gösterdiği gibi refah üretti. Tahıl ekimi arttı. Döneme ilişkin

önemli arkeolojik yerleşim yerleri Almeria yakınlarındaki Los Millares'te yer almaktadır. Bu yerleşim yeri ziyarete açıktır ve yeniden inşa edilen kubbeli mezarların yanı sıra duvar ve ev kalıntıları görülebilir. Bu yerleşim yerinden (ve diğerlerinden) sağlanan çömlekler Almeria'daki modern Museo Arqueològico'da değerlendirilebilir. İspanya'da bulunan malzemenin büyük bölümünün yer aldığı Madrid'deki büyük Museo Arqueològico Nacional, Madrid yakınlarında bulunan dört bin yıllık toprak kâseler dahil etkileyici bir kronolojik kesit sunar. Bu müze Madrid'i ziyaret edenlerin orada vakit geçirmesine değer.

Bronz Çağı (MÖ 2300-1500) bronz imalatı için önemli olan kalayı öne çıkardı. İspanya'da bakırın yanı sıra kalay da bulundu. Sonuç olarak ticaret gelişti; artık değerli ihraç ürünleri vardı. Gelir artışı sayesinde ithal ürünler de sağlanabiliyordu. Bu arada nüfus arttıkça yerleşim alanı genişledi. Bu dönemin başlıca yerleşim yerleri Cerro de Real ve Cortes de Navarra'yı kapsar. Antequera yakınlarındaki üç dolmen (taş gömüt) etkileyicidir. Daha sonra içinden Kordoba'nın çıktığı bir Bronz Çağı yerleşim yeri, yakınlardaki Sierra Morena'yla bakır ve gümüş ticareti yapıyordu. Bronz çağından kalma taş anıtlar Balear Adaları'nda da görülebilir.

Bronz Çağı kültürleri de silahlar ve El Argar'daki kaleler gibi çatışma bulguları bıraktı. Güneydoğu İspanya'nın Bronz Çağı'nın belirgin niteliği, tepelere taşla inşa edilmiş yerleşim yerleridir. Arkeolojik araştırmalar, mesela La Bastida yerleşim yerinde kalelerin varlığına işaret eden bulgulara ulaşmıştır. 2012-2013 yıllarında burada taş duvarlar bulundu. Duvarların yanında, sarp yamaçtan yuvarlanmasını önlemek için dikkatle yerleştirilmiş dayanakların üzerinde yükselen beş sağlam dört köşe kuleyle bir giriş geçidi vardır. Bu destekli kuleler aşağıya cisimler atma imkânı sağlarken, ana giriş saldırganları durdurmak için tasarlanmış engellerle korunuyordu.

Aynı zamanda bir su sarnıcı vardı. Tahkim edilmiş olsun ya da olmasın yerleşim yerleri için zorunlu olmakla birlikte sarnıçların varlığı savunmacıların kuşatmaya dayanmalarını kolaylaştırıyor ve böylece saldırganlara taarruzu tırmandırma cesareti veriyordu.

İberya'da erken dönemde tahkim edilmiş yerleşim yerleri yaklaşık MÖ 3000 yılından beri varlığını sürdürmektedir. Buraları genellikle yerleşim bölgelerini kuşatan eşmerkezli dairesel duvarlarla korunuyordu ve duvarlarda savunma yapan okçular için mazgallar bulunmaktaydı. Öte yanda, La Bastida'da iktidar merkezi olan yerleşim yeri bir dağ ortamının içindeydi ve muhtemelen askeri amaçlarla, görünüşe bakılırsa yakın savaş amacıyla yapılmıştı. Bu farklı kale tarzının, dikkati çeken sağlam dört köşe kulelerin ilk örneklerinin bulunduğu Doğu Akdeniz'den uzaklara nasıl yayıldığı belli değildir.

Tepelerde hâlâ "beyaz köyler" denilen taşla inşa edilmiş pek çok yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin savunmaya dönük yapısı açıkça görülmektedir. Vadi yollarının tepelerden rahatça görülebilmesi işgalcilerin yaklaştığının vakitlice fark edilmesini sağlıyordu. Ayrıca yerleşim yerinin tek bir girişi vardı. Bu örüntü Pedraza de la Sierra gibi ortaçağ İspanyol köylerinde de sürüyordu. Gözetleme, keşif ve görüş hattı meseleleri her düzeyde ve her tipte kale için önemliydi. Julius Sezar'ın MÖ 45'te Pompey'in İspanya'daki oğulları üzerine yürümek için çıktığı sefere değinen Romalı bir yazar şunu kaydediyordu:

> Ülkenin tepelik yapısı kampların tahkimatı için asla uygun değildir. Aslında Bütün Uzak İspanya bölgesinin verimli olması ve iyi sulanması kuşatmayı başarısız ve zor bir görev haline getirmektedir. Burada da yerlilerin sürekli karşı hamlelerini sağlamak için, şehirlerden uzak olan bütün yerler, üzeri döşemeyle değil kaba sıvayla kapatılmış kuleler ve tahkimatlarla sağlam

biçimde desteklenmiştir. Ayrıca bu kalelerin gözetleme kuleleri vardır. ... Şehirlerin büyük bir bölümü doğal olarak yüksek yerlere kurulmuştur. Bu nedenle oralara yaklaşmanın, tırmanarak kuşatma yapmanın zor bir görev olduğu görülmektedir.

Tahkim edilmiş yerleşim yerleri genellikle yaklaşan istilacı için uyarıda bulunmayı sağlayacak şekilde yamaçlara kuruldu. Bu yapı, Kuzey Afrikalı Müslüman yağmacıların tehdidi on dokuzuncu yüzyılda sona erene kadar güney İspanya'da görülen bir örüntü olarak denizden yaklaşanlara karşı uyarı amacı taşıyordu. En tepedeki gözetleme kuleleri de İspanya'nın Akdeniz kıyısındaki Castell de Ferro'daki Arap özellikleri taşıyan Fenike kökenli kule gibi, kıyı mevzilerine uygun biçimde inşa ediliyordu.

Demir Çağı'nda muhtemelen MÖ 800 civarında Gadir'de (Cadiz) ilk üslerini kuran, daha sonra Almeria yakınlarındaki Villaricos kadar uzakta bulunan Malaka (Málaga) dahil daha doğudaki bölgelerde yerleşim yerleri kuran Fenikeli tüccarlar sayesinde güçlü deniz hatlarının geliştiği görüldü. Fenikelilerin Galiçya kadar uzak kuzeye ulaştıkları kesindir. İspanya'nın değerli metalleri, özellikle bakır, kalay, altın ve gümüş onların hedefiydi ve seyahate değerdi. Fenikeliler ayrıca şarap ve tekstil gibi Akdeniz malları getirdi. Madenler sayesinde İspanya daha geniş Akdeniz ekonomisiyle tam olarak birleştirildi.

Modern Fransa'nın Marsilya kentinin bulunduğu yerdeki Grek yerleşiminden gelen Grek tüccarlar da özellikle kuzeydoğu İspanya'da bir rol oynadılar. Grek kalıntıları Empúries'de görülebilir. Grekler Endülüs'e kadar ilerlediler. Ticaret, yazı dahil teknolojik ve kültürel aktarımın aracı oldu.

Coğrafya ve büyüklük dikkate alındığında İspanya'nın içinde başat bir devlet, Fransa ve İngiliz Adaları'nda görülen bir durum yoktu. Kabile krallıkları öne çıkıyordu. Aralarında pek çok örtüşme olmakla birlikte farklı kültürel gruplar da

vardı. İberya uygarlığının belirgin özelliği kuzey İspanya'daki Kelt ve Bask grupları ve kuzeydoğu İspanya'daki Keltiberya kültürleri arasındaki zıtlıklardır. Kültürel gruplar arasında kesinlikle var olan bu farklılıklara ilişkin pek çok sınıflandırma ve bunları yerleştirme zorluğu olduğuna da dikkati çekmek gerekir. Mesela farklılık ile örtüşme arasındaki zıtlıktan doğan pek çok sorun vardır. Zamanla meydana gelen değişiklikler de nedensellikle ilgili sorulara yol açar.

Bu kültürler bazı kalıntılar bırakmıştır. Madrid'in batısındaki San Martin de Valdeiglesias'ta görülebilen granitten oyulmuş şekiller, Guisando Boğaları, buna bir örnektir. Benzer şekiller Avila eyaletinde de bulunmaktadır. Sevilla'daki arkeoloji müzesi, Huelva çevresinin çekirdek bölgesi olan Tartessos uygarlığından kalma altın mücevherleri muhafaza etmektedir. Bu uygarlık MÖ yedinci yüzyıldan altıncı yüzyıla kadar faaldi ve Fenikelilerle bağlantıları vardı.

Mevcut arkeolojik, hatta yazılı kayıtların niteliği dikkatleri yöresel gelişmelerde ciddi bir rol oynayan dışsal bağlantılara ve İspanya'ya yapılan yabancı müdahalelere yöneltir. Fenike etkileri daha uzak Fenike'den (modern Lübnan) çok modern Tunus'un yakınlarında bir Fenike kolonisi olan Kartaca tarafından yönetilmekteydi. Esas olarak Sicilya'nın denetimi için verilen, Sicilya ve Sardunya'nın Roma'ya geçmesini sağlayan bir mücadele olan Birinci Pön Savaşı'nda (MÖ 264-241) Roma karşısında yenilgiye uğrayan Kartaca gücünü güney ve doğu İspanya'ya yaymaya başladı. Maden üretiminin endüstri haline gelmesini de kapsayan bu yayılma Roma'yla artan bir gerilime yol açtı ve MÖ 218'de Roma daha fazla yayılmayı önleme kararı aldığında savaş başladı. Roma'nın karşı çıkmasına rağmen Kartacalı general Hanibal'in MÖ 218'de ele geçirdiği Saguntum (Sagunto) üzerinde kurulan denetim İkinci Pön Savaşı'nın kıvılcımı oldu. Erkeklerin kentin kapılarından

çıkıp düşman üzerine ölümüne saldırdığı ve nüfusun geri kalanının intihar ettiği Saguntum günümüzde bölge üzerinde farklı tarihsel denetim evrelerini yansıtan kale harabeleriyle yaşamaktadır.

İkinci Pön Savaşı esas olarak İtalya ve İspanya'da verildi. Hanibal MÖ 218'de İtalya'yı işgal etmek için güney Fransa'dan geçerek ilerledi. Romalılar Kartaca İspanya'sını fethetme girişiminde bulunarak karşılık verdiler. Bu bölgenin zengin madenlerini de ele geçirmek istiyorlardı. Scipio MÖ 209'da Carthago Nova'yı (Cartagena) ele geçirdi. Tarihçi Polybius daha sonra Scipio'nun "çalışan insanlara şimdilik Roma'nın kamu köleleri olduklarını, fakat iyi niyet göstermeleri ve kendi zanaatlarıyla uğraşmaları halinde, Kartaca'ya karşı verilen savaşın başarıyla sona ermesinden sonra özgür olacakları vaadinde bulunduğunu" yazar. Esirlerin en güçlü olanları aynı mantıkla kürek mahkûmu yapıldı.

Scipio, Kartacalıları Beacula'da (MÖ 208) ve İlipa'da (MÖ 206) yenilgiye uğrattı. Bu zaferler Romalılara İspanya'nın başlıca tarım bölgesi olan verimli Guadalquivir vadisinin denetimini sağladı. MÖ 206'da ele geçirilen Gadir, Gades oldu.

Yıkıcı darbe MÖ 202'de Kuzey Afrika'daki Zama'da Scipio'dan geldi. Barış anlaşmasıyla Kartaca elindeki İspanyol topraklarını Roma'ya bırakmak, Balear Adaları'yla ilgili iddialarından vazgeçmek zorunda kaldı. Romalılar Balear adalarına ancak MÖ 123'te boyun eğdirdiler. Bu arada Kartaca'dan sağlanan yeni kazanımlar MÖ 197'de iki bölge halinde, Hispania Citerior ve Hispania Ulterior (aşağı ve yukarı İspanya) olarak örgütlenmişti.

Balear Adaları: Farklı Bir Tarih

İspanya'nın bu vilayeti 2016'da ülkenin %1'ini kaplamaktadır ve 1.107.220'yi bulan nüfusuyla toplam nüfusun %2,3'ünü barındırır. Adaların erken tarihi bilinmemektedir, ancak Grek kökenli olduğuna dair efsaneler vardır. Bronz Çağı, özellikle Minorca'da, mesela Naveda d'Es Tudons gibi, çok sayıda taş anıt bırakmıştır. Bu anıtların işlevi bilinmemektedir fakat çoğunun cenaze törenleriyle bağlantı olduğuna inanılmaktadır. Maó'daki (Mahón) Museo de Menorca'da bu kültür sergilenmektedir. Adaları ele geçiren Fenikelilerin bıraktıkları sanat eserleri İbiza Arkeoloji Müzesi'nde görülebilir. Fenike cenaze odaları ve tanrıça Tanit'in bir büstü dahil Puig des Molins mezarlığı da burada bulunmaktadır. Balear Adaları, Fenike kolonisi Kartaca'nın düşüşünden sonra Roma idaresi altına girdi, ancak Roma fethi MÖ 123'e kadar gerçekleşmedi. Romalılar adalardaki erkekleri sapanla savaşmak üzere askere aldı. 490'larda Vandallar, 530'larda Bizanslılar tarafından fethedilen adalar 707'de bir Müslüman donanmasına teslim oldu fakat dokuzuncu yüzyılın ortalarında Vikingler tarafından yağmalandı. Sürekli yağma olması nedeniyle Kordoba Emirliği 902'de adaları doğrudan denetim altına aldı. 1050'den itibaren bağımsız bir *ta'ifa* (krallık) olan adalar on ikinci yüzyılda Murabıtlar ve Muvahhitler için çekişme konusu oldu ve 1113-15'te yapılan bir İtalyan-Katalan haçlı seferi fazla etkili olmadı. Ne var ki 1229-35'te Aragon kuvvetleri adaları fethetti. Ardından kiliseler, mesela İbiza ve Palma'daki katedraller ve Mayorka'daki (Mallorca) Muestra Señora de Llue manastırı inşa edildi. Mayorka'nın başkenti Palma'da çeşitli mimari üsluplar vardır fakat Müslümanlardan geriye pek az şey kalmıştır.

ROMA FETİHLERİ

MÖ 197'de gerçekleştirilen fetihlerin izleri İspanya'nın büyük bir bölümünde, her biri Roma elinin uzanmadığı geniş bölgeler oluşturan kuzey ve batı Meseta'da bulunmaktadır. Bu bölgeler Akdeniz'den uzak olduğu için MÖ 209'da Scipio'nun yapmış olduğu gibi, deniz yoluyla hareket eden Roma güçlerinin saldırılarına daha az maruz kalıyordu. Kartaca gibi bir "yabancı emperyal varlığın" üstesinden gelmek ile iç bölgelere boyun eğdirmek arasında önemli bir fark vardı. Kartaca güçleri saldırılar karşısında daha savunmasızdı ve daha çok şehirlerde, özellikle de kuşatma altına alınabilen limanlarda toplanmıştı. İspanya'nın geri kalan kısmındaki hedefler çok daha dağınıktı.

Bu noktalar Romalıların İspanya'yı ele geçirmelerinin neden uzun sürdüğünü açıklar. Fakat daha önemli meseleler de vardı. Özellikle alternatif yükümlülükler bir ülkenin tarihine daha geniş bağlamda yaklaşma gerekliliğini vurgulayarak öne çıktı. Kartaca'yı yenilgiye uğrattıktan sonra Roma, Yunanistan'ın denetimini bıraktığı fakat MÖ 148'e kadar enerjisinin büyük kısmını harcadığı Makedonya ile bir dizi savaşa girmek zorunda kaldı. Aynı zamanda Selevkos kralı Antiokos'la MÖ 192-189'da yapılan savaşlar ve Üçüncü Pön Savaşı (MÖ 149-146) dahil başka büyük mücadeleler oldu.

Bununla birlikte, bu dönemde İspanya'da kazanımlar sağlandı ve ardından, MÖ 139-133'te Romalıların Lusitani, Gallaeci ve Vaccaei dedikleri kabileler dahil İspanya'nın büyük bölümü başarılı biçimde fethedildi. Ancak, örnek vermek gerekirse, MÖ 147-139'da Lusitani'nin lideri Viriathus'tan şiddetli bir direniş geldi. (Zamora'da onun pek etkileyici olmayan bir heykeli bulunur, bu vilayetin bayrağı onun kazandığı zaferleri onurlandırır ve 2010-12'de onu anlatan *Hispania: La Yenda* adında bir televizyon dizisi yapılmıştır.) Bu arada Romalılar denetim altına aldıkları bölgelerde, mesela MÖ 152'de Kordoba'da yerleşim yerleri kurdular.

Numantia Kuşatması, MÖ 134-133

Numantia, Kastilya'daki modern Soria kentinin kuzeyindeki Duero Nehri geçişini denetleyen bir Keltiberya Demir Çağı tepe kalesidir. Numantia'daki Keltiberyalılar MÖ 153'te bir Roma kuşatmasını püskürttüler ve 137'de bir Roma ordusunu bozguna uğratarak direnmeyi sürdürdüler. MÖ 134-133'te Scipio Aemilianus'un on üç ay süren kuşatması sırasında Numantialılar açlığa rağmen teslim olmayı reddettiler ve çoğu intihar etti. Sonraki İspanyol kültüründe ölümüne cesaretin bir örneği olarak, özellikle de Cervantes'in büyük beğeni kazanan *El cerco de Numancia* (yaklaşık 1583, yayımlanması 1585) adlı oyununda anılan bu olay Numantia'nın küllerinden yükselen İspanya'nın zaferlerle dolu yazgısını temsil eder. Cervantes'in oyununda gerçek aşk Roma'nın hırslarıyla karşılaştırılır ve topluca kendini feda etme eylemi bir kahramanlık olarak görülür. Kent Romalılar tarafından yeniden inşa edildi. Harabeler 1860'da bulundu ve 1882'de ulusal anıt olarak kabul edildi. Numantia'da bulunan çömlekler Soria'daki Museo Numantino'da görülebilir.

Daha sonra Roma'da tüm dikkatlerin başka düşmanlar, imkânlar ve iç çatışmanın gerekleri üzerinde toplandığı önemli bir dönem yaşandı. İçsavaşlar İspanya'daki, yanı sıra İtalya'daki Romalılar arasında, mesela Quintus Sertorius'un yerel İspanyol kabilelerden destek gördüğü MÖ 80-72 tarihli Sertoria Savaşı gibi çatışmaları kapsıyordu. İspanya'da düzen nihayet Büyük Pompey tarafından kendisiyle Julius Sezar arasındaki yeni bir savaşa yol açacak şekilde yeniden sağlandı. Pompey'in MÖ 46'da öldürülmesinden sonra oğulları üç lejyondan oluşan bir ordu kurarak ve neredeyse bütün Hispa-

nia Ulterior'un, özellikle Kordoba'nın denetimini sağlayarak direnişi sürdürdüler. Sezar MÖ 46'nın sonunda İtalya'dan hareketle hızla ilerledi ve muhtemelen Endülüs'teki Lantejuela yakınlarındaki Muda'da kazandığı ilk başarıların ardından düşmanlarını ezdi. Daha sonra Kordoba kuşatıldı. Ardından Munda kenti kuşatıldı.

> Düşmanın silahları arasından alınan kalkanlar ve mızraklar siper kazığı, cesetler ise tahkimat için kullanıldı; tepede yere saplı kılıçların üzerinde çok sayıda insan başı yüzleri şehre dönük olarak dizildi. Böylece düşman hem bir engelle kuşatılmış, hem de cesaretini kıran dehşet verici bir görüntüyle karşı karşıya bırakılmış oldu.

Kent teslim oldu.

Romalılar arasındaki çatışmalardan ayrı olarak kuzeybatı İspanya MÖ 17'ye kadar tam bir denetim altına alınamadı. Direnişin gücü çoğu kez Romalı yorumcuları etkiliyordu. Bu yorumlar Romalıların kendi başarılarını övmelerinin bir yoluydu, ama aynı zamanda duruma ilişkin doğru bir betimlemeyi ortaya koyuyordu. On dokuzuncu yüzyılda bu direniş milliyetçi yorumların ilgisini çekti ve sanatçılar örnek niteliğinde Roma öncesi bir ulusal köken fikriyle uğraştılar. Güçlü direnişin yanı sıra ortamdan, özellikle dağlarda harekât yapmanın zorluklarından, iklimden ve lojistik destekten kaynaklanan pek çok sorun oldu.

On dokuzuncu yüzyılda örnek bir ulusal soy arayanlar Romalılara direniş dönemi kadar gerilere gidebiliyorlardı. Ne var ki bu çaba görece nadirdi, çünkü Roma mirası iddiasında bulunmak ve Romanlılara direniş üzerinde odaklanmak yerine, sonunda Müslümanlara karşı başarılı ortaçağ direnişi tercih edildi. Müslümanlara karşı direniş örnek bir Hıristiyan karaktere sahip olmanın belirtisi olarak sunulabiliyordu.

ROMA İSPANYASI

Kelt kabilelerinin nihai yenilgisi sırasında İspanya, Roma ekonomisinin önemli bir parçasıydı. Temel unsurlar madenler ve Endülüs tarımıydı. Birincisi altın, kalay ve bakırı kapsıyor, emperyal hazineye büyük bir servet sağlıyordu. Yakın zamanda yapılan kazılar Roma üretimine ilişkin bilgileri önemli ölçüde artırmıştır. 2014'te MÖ birinci yüzyıldan gelen başlıca altın madenleri kuzeybatı İspanya'daki Las Médulas'ta bulundu. Bunun Roma dünyasının en büyük altın madeni havzası olduğu ve madeni işlemek için siteye yüksek basınçlı su veren bir hidrolik sistemle çalıştığı gösterilmiştir. 2017'de güney İspanya'daki Munigia kentinde yapılan arkeolojik kazılarda, madencilerin daha derinlere ulaşmalarını sağlayan bir havalandırma siteminin bulunduğu yeraltı galerilerinden büyük çapta bakır ve demir çıkarıldığı saptandı. Bu madenler daha önce özellikle Kartacalılar tarafından işletiliyordu fakat Romalılar üretimi önemli ölçüde artırdılar. Yakınlarda yapılan kazılar, aynı zamanda, Kordoba'da MÖ dördüncü yüzyılda yapılan büyük bir Roma sarayının kalıntılarını ortaya çıkarmıştır.

Endülüs tarımı şarap ve zeytinyağında uzmanlaştı. Kordoba ikincisiyle ünlüydü. İspanya'dan yapılan en önemli ithalat Romalıların tatlandırıcı olarak kullandıkları fermente balık sosu *garum*'u, yün ve atları kapsıyordu. *Garum* üreten atölyelerin kalıntıları Tarifa'nın kuzeybatısındaki Baelo Claudia harabelerinde ve Museo Picasso Málaga'nın zemin katında görülebilir. Harabeler bir bazilika, bir forum ve bir tiyatronun, Museo Picasso'nun zemin katı ise Fenike tahkimatlarının kalıntılarını kapsamaktadır.

İspanyol üretiminin daha geniş Roma ekonomisi için önemi, İspanya'nın altyapısının giderek önem kazandığı anlamına gelir. Romalılar güç ve otoriteyi yaymak, özellikle birlikleri fetih ve ayaklanma bastırmak amacıyla sevk etmek için

yollar inşa etmişlerdi. Bu yollar yarımadayı çapraz hatlarla kaplıyor, kavşak noktalarında önemli yerleşim yerleri bulunuyordu. Emerita Augusta'daki (Mérida) tiyatro, amfitiyatro ve Diana tapınağı varlığını sürdürmektedir. Zamanla kentler de ekonomi için, özellikle Roma'ya ihraç edilecek malların limanlara sevk edilmesi bakımından önem kazandı. Bu kentlerin başlıcaları, Tarraco (Tarragona), Carthage Nova, Sexi (Almunécar), Malaca (Málaga), ve Endülüs'teki en önemli liman olan Gades'tir. Corunna'da ikinci yüzyılda inşa edilen Torré de Hércules hâlâ iş gören en eski deniz feneridir ve rüzgârlı bir yerden görülen okyanus manzarası etkileyicidir. Zeytinyağı, şarap ve *garum* gibi mallar İspanya'dan sadece İtalya'ya değil, Britanya dahil imparatorluğun her yerine ihraç ediliyordu.

Büyük kentler eyalet başkenti olarak hizmet ediyordu. Kordoba, Endülüs ve güney Estremadura eyaleti Baetica için Kordoba; Lusitania (Portekiz ve batı Meseta) için Emerita; Augusta ve yarımadanın büyük bölümünü kaplayan Tarra-

GADES

Liman bölgesinin refahı Romalılar zamanında önemli ölçüde arttı. Julius Sezar liman bölgesinde yaşayanlara MÖ 49'da Roma yurttaşlığı verdi ve Augustus'un kayıtları esas olarak ticaretten ve tarımsal toprak mülkiyetinden kaynaklanan hatırı sayılı bir serveti açığa vurdu. Sukemerleriyle temiz su sağlayan Romalılar Herkül heykelleriyle doldurdukları Melqart'taki Fenike mabedini muhafaza ettiler. Biraz farklı biçimde Gadesli kızlar da dans etme ve şarkı söyleme ustalıklarının ödüllendirildiği Roma'ya ihraç edildiler. Liman beşinci yüzyılda Vizigot istilacılar tarafından tahrip edildi.

conensis eyaleti için Tarraco başkentti. Bazı kentler, özellikle Legi (Léon) ve Asturica (Astorga) eskiden askeri üstü. Ayrıca altın ve gümüş madenlerinin önemine bir kanıt olarak kuzeybatı İspanya'da bir lejyon karargâhı varlığını sürdürdü. Günümüzde Madrid'in olduğu yerde hiçbir kent yoktu. Örnek bir tarih araştırmasının gösterdiği gibi, 1561'de başkent olmadan önce Madrid'in kökeninin, Mantua Carpatena denilen kurgusal bir kente dayandığı düşünülüyordu.

Binalar, Kordoba'daki forum ve amfitiyatro gibi, kentlerde toplanıyordu. Ancak başka yerlerde de yapılar vardı. Sukemerleri ve köprüler Roma dünyasının önemli altyapı unsurlarıydı. Sukemerleri büyük miktarda suyu kentlere aktarıyordu. Segovia'da, MÖ birinci yüzyılda suyu Acebeda Nehri'nden Sierra de Fuenfria'ya taşıyan yapı hâlâ faaldir. Üst üste iki kemer sırasından oluşan bu yapının yüksekliği 118 m kadardır. Tarragona yakınlarında Tarraco'ya su taşıyan yine iki katlı bir sukemeri görmek mümkündür. Günümüzde modern Kordoba'da Romalıların Guadalquivir üzerinde inşa ettikleri Puento Romano köprüsünden yürüyerek karşıya geçmek mümkündür. Köprü Müslümanlar tarafından onarılmıştı. Kordoba'daki Romano Tapınağı yeniden inşa edilmiştir. Alcántara'da Tagus üzerindeki köprü önemli ölçüde restore edilmiştir, ancak çarpıcı orta kemer Romalılardan kalmadır. Mérida'daki Roma köprüleri günümüze sağlam ulaşmıştır, ancak iki sukemerinin sadece çok küçük birer bölümü ayakta kalmıştır. Salamanca'da Puente Romano, Tormes Nehri'ni geçer. Tarragona'da sirk, forum ve etkileyici bir amfitiyatronun kalıntılarını ziyaret etmek mümkündür.

Kentler Romalılaştırma seraları, hükümetin ve Roma dinsel kültürlerinin merkezleri ve kırsal kesimden kaynaklanan servetin, özellikle vergiler, rantlar ve harcamalar yoluyla aktarıldığı mekânlardı. Toprak sahipleri, Roma giysilerinin ve Latincenin benimsendiği kentlerde yaşama eğilimindeydiler.

Romalılaştırma dağlık ve/veya da kentlerden uzak bölgelerde ve ekonominin daha geçimlik bir konu olduğu ve/veya kırsal tarımın geçerli olduğu yerlerde çok daha zayıftı. Roma'nın yerini alan "barbar" istilacılara özellikle çekici gelen bu mekânlardı.

Böylece güneyin ve doğunun Roma'ya bakışında önemli çevresel, kültürel ve coğrafi bir gerilim oldu. İspanya'nın başka bölgelerinde ancak bu bölgeler maden üretiminde odaklanmışlarsa böyle bir gerilim vardı. Bu gerilim altıncı yüzyılda Bizans'ın (Doğu Roma) doğu ve güney İspanya bölgelerini yeniden fethetmesinde bir rol oynayacaktı. Ancak daha sonra bu bölge, güney İspanya'nın on üçüncü yüzyıldan itibaren Kastilya'ya dönmesi, doğunun ise Aragon'un parçası olmasıyla birlikte bölünecekti. Coğrafya bu türden gelişmeleri kaçınılmaz kılmış görünebilir fakat coğrafyanın jeopolitiğe

İTÁLICA

Roma kalıntılarını görmek için en iyi yerlerden biri Sevilla'ya yaklaşık 8 km mesafede olan Itálica'dır. MÖ 206'da Scipio'nun eski askerleri yerleştirmek ve Gualalquivir vadisini denetlemek için kurduğu ve yöredeki bir İberya şehrinin üzerine inşa edilen Itálica İmparatorlar Trajan ile Hadrianus'un doğum yeriydi. Burada yirmi beş bin kişinin oturabileceği etkileyici ve büyük bir amfitiyatro kalıntısı vardır. Bu yapı imparatorluğun en büyük amfitiyatrolarından biri olduğu için kentin büyüklüğünü ve önemini, yanı sıra emperyal desteği gösterir. Harabelerinde mozaiklerin görüldüğü evler de ziyaret edilebilir. Burası altıncı yüzyılda Vizigotların yönetimindeydi fakat daha sonra yıkıldı. Kazı çalışmaları 1820'lerde başladıysa da son on yıllarda daha fazla önem kazandı.

dönüşmesi için, bu coğrafyanın üzerinde insanların eylemesi lazımdır ve insan unsuru bu süreçte büyük rol oynar: Kaçınılmaz olan pek az şey vardır.

GÜÇLÜKLER

Roma İmparatorluğu en büyük boyutuna İspanyalılar, daha doğrusu İspanya doğumlu Romalılar, Trajan (MS 98-117) ve onun yetiştirdiği Hadrianus (MS 117-138) tarafından yönetildiği dönemde ulaştı. Bu yönetim, İspanya olarak ortaya çıkan bölgenin imparatorluğa katkısını yansıtıyordu. Bu katkı askeri insan gücünde de görülüyordu ve aslında Trajan ile Hadrianus bu sayede iktidara gelmişlerdi. Bu katkı diğer alanlarda, mesela Lucan ve Seneca gibi yazarların varlığında da görülüyordu.

İspanya, imparatorluktaki politikalardan hastalıkların yayılmasına kadar değişen daha genel gelişmelerden etkilendi. Bu gelişmeler yeni dinlerin yayılmasını da kapsıyordu. Özellikle Emerita Augusta'da Zerdüştlüğün ilahi varlıkları olan Mithralara tapılıyordu. Yahudilik de yayılıyordu. Bu yayılma, Filistin'de MÖ 132'de patlak veren isyanın bastırılmasından sonra Tarraco Toletum, Emerita Augusta, Kordoba ve Gades'te oluşan diasporanın sonucuydu. Yahudilik, etnik sınırlar olmaksızın yayılabilen yeni ve çok farklı bir Hıristiyanlık formu olarak da yayıldı.

Cezalandırma, Hıristiyanlığa şehitler sağladı. Nitekim 304 civarında Zaragoza kilisesinin diyakozu, Aziz Vincent ve kız kardeşleri İmparator Diocletianus zamanında öldürüldü. Aynı şey Aziz Cucufas'ın da başına geldi. Roma'da 258'de öldürülmesine rağmen Aziz Laurentius da İspanya'da, muhtemelen Valencia'da doğmuştu.

Yaklaşık 300 yılında İspanya'da yirmi kadar piskopos vardı ve 312'de Hıristiyanlık imparatorluğun yeni dini oldu. Ardından hızla yayıldı ve sonraki imparatorluk kentlerinde bü-

yük bir iz bıraktı. İspanyol kilisesinin en ilkel hali Tarraco'da (Tarragona) görüldü ve on birinci yüzyılda Toledo ön plana çıkana kadar durumunu korudu.

Bu kentler de üçüncü yüzyılın sonunda ve dördüncü yüzyılda "barbarlar"ın saldırılarına tepki olarak sağlam biçimde tahkim edildi. Galiçya'daki Lugo kentinde gayet iyi korunmuş kısmen özgün üçüncü yüzyıl Roma duvarları boyunca yürümek mümkündür. Lugo'da her yıl *Arde Lucus* denilen bir Roma festivali yapılmaktadır.

Roma İspanya'sına "barbar" saldırıları kuzeybatı Afrikalı Berberi kabilelerin akınlarıyla 170'lerde başlamıştı. Bu bölgeden İspanya'ya uygun akıntılar sağlayan deniz geçişi kısaydı ve kolayca aşılabiliyordu. Durum 260'larda çok daha ciddi bir hal aldı. Sınırlardaki koruma ve Romalıların Galya'da (Fransa) yaptığı müdahale Pireneler'den geçerek Tarraco'yu yağmalayan Germen savaşçıları durduramıyordu.

İmparatorluğun içinde de politik, mali ve ekonomik istikrarsızlık vardı ve İspanya, Postumus döneminde merkezi Galya olan bir isyan imparatorluğunun parçası oldu. Aurelianus (s. 270-5) Roma İmparatorluğu'nu yeniden birleştirdi ve ülkeyi canlandırmak için önlemler aldı.

Diocletianus (s. 284-305) yönetimi güçlendirmek için eyalet sınırlarını yeniden çizdi ve İspanya'yı İtalya ve Kuzey Afrika'yla bağlantılı gören bir ortak yönetim sistemi getirdi. Ne var ki bu önlemler kalıcı istikrar sağlamadı. Bunun yerine 395'te Doğu ve Batı İmparatorluklarının kalıcı biçimde bölünmesine yol açtı. İspanya artık daha kırılgan olan Batı'nın parçasıydı ve 409'da Alan, Suevi ve Vandallardan oluşan bir Germen konfederasyonu tarafından işgal edildi. Roma etkisi devam etti fakat ölümcül biçimde zayıflamıştı ve 410'da Roma'yla olan politik ve askeri bağlar, İngiltere'yle olduğu gibi koptu.

SUEVİ

Suevi daha önce Julius Sezar tarafından yenilgiye uğratılan, 409 istilasından sonra bazıları Galiçya'ya yerleşen bir Germen kabileler grubuydu. Sueviler, Batı Roma İmparatoru Honorius'a (s. 393-423) sadakat yemini ettiler ve 410'dan 584'e kadar ayakta kalan bir alt-Roma krallığı kurdular. Vizigotların yayılmasından ötürü 450'lerde bölgeleri küçüldü ve giderek zayıfladılar. Beşinci yüzyılda Hıristiyanlığı benimsediler ve hem Vizigotlarla hem de yerli nüfusla kaynaştılar.

Ne var ki Roma'nın mirası çok önemliydi. Ardında Hıristiyanlık, Latinlik, bir kent kültürü ve bir birlik deneyimi, yanı sıra hâlâ etkileyici olmakla kalmayan, aynı zamanda Roma'nın vârislerinin imgelemini tanımlamaya da yardımcı olan kalıntılar bıraktı. Britanya'da görülen Latince'nin, şehirlerin ve Hıristiyanlığın kaybı İspanya'da görülmedi. Bu durum Romalılaşmanın derinliğini gösterir.

Yakın dönemde arkeoloji Roma İspanya'sına ilişkin bilgimizin genişlemesine yardımcı olmuş ve turistler için daha fazla gezilecek yer ve müzeler için daha fazla materyal sağlamıştır. Günümüzde arkeoloji müzelerinde pek çok etkileyici ve ilginç Roma kalıntısı vardır: Sevilla'daki bir villada bronz bir hermafrodit, boğa katleden Mithra'yı gösteren bir heykel, Albacete'de fildişi ve amberden oynak eklemli bebekler bulunmuştur ve Mérida ile Tarragona'da çarpıcı ev mozaikleri yer alır. Katalonya'daki Ampurias'ta bazı Roma evleri görülebilir. Bütün bu kent kalıntılarından ayrı olarak, mozaik süslemeli etkileyici bir kümbetin yer aldığı Tarragona yakınlarındaki Mausoleo de Centecelles gibi kırsal yerleşim yerleri de vardır.

3.

FATİHLER, 400-1000

VİZİGOTLAR

Batı Roma İmparatorluğu'nun diğer bölgeleri gibi İspanya da beşinci yüzyılın başlarında "barbar" istilacılara yenildi. Bu türden istilalar, özellikle bazı "barbarlar"ın Roma'ya yardımcı olmak için askeri güç olarak parayla tutulup yerleştirilmeleri nedeniyle yeni bir süreç değildi. Romalılar Vizigotları da bu şekilde kullandı ve böylece Suevi ve Alanların istilası Batı İspanya'yla sınırlı kaldı.

Kuzey Afrika'ya ulaşan Vandallar onların yarattığı tahribata katkıda bulundu. Bazı değerlendirmelere göre Vandallar kendi yurtlarına Vandalasia diyerek Andalusia ismine zemin oluşturdular. Ancak bu türetme eleştirilmiştir ve bazıları Andalus sözcüğünün kökenini Atlantik sözcüğünün Arapçasına kadar izlemiştir.

Vizigotlar 454'te, Suevileri kuzeybatıya doğru iterek İspanya'yı istila ettiler. Beşinci yüzyılın sonlarında Vizigotlar, güney Fransa'nın yanı sıra İspanya'nın büyük kısmını fethetmek için geldiler fakat 507'de Franklar tarafından bozguna uğratıldılar ve Fransa'daki varlıkları önemli ölçüde azaldı. Bu gelişme Pireneler'in sonunda kesin bir politik sınır haline geldiği sürecin parçasıydı.

Altıncı yüzyılın ortalarında Vizigot İspanya'sındaki isyanlardan yararlanan Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu) Cartagena'yı, İspanya'nın güney kıyısını ve Balear Adaları'nı, İtalya'nın büyük kısmının ve Kuzey Afrika'nın bir bölümünün yeniden ele geçirilmesine de yol açan daha genel bir yeniden fetih sürecinin parçası olarak ele geçirdi. İspanya 552'den 624'e kadar Bizans İmparatorluğu'nun bir eyaleti oldu. 1983'te Cartagena'da yapılan kazılar Bizans döneminden kalma büyük duvarları açığa çıkardı ve bir Bizans Duvarları Müzesi açıldı.

Vizigotik İspanya hemen çökmedi. Tam aksine, gerek bölgesel, gerekse ideolojik olarak yeniden canlandı. Leovigild (s. 569-86) Cantabria'yı fethetti ve son Suevi kralını kovdu, Bizanslıları geri püskürtme harekâtının bir parçası olarak Kordoba'yı yeniden ele geçirdi. Leovigild'in yasa çıkarması, para bastırması ve yeni bir kraliyet tarzı getirmesi, muhtemelen Bizans uygulamalarından esinlenen yeni bir monarşi tarzının belirlenmesi için de önemliydi. Ayrıca Vizigotlar, Roma yönetim yapılarını ve Latinceyi de sürdürdüler. I. Reccared (s. 586-601) 587'de Ariusçu sapkınlığı Katolisizm lehine terk etti ve böylece İspanyalı-Romalı nüfusun kendi Vizigot hükümdarlarıyla birleşmesine yardımcı oldu. Bu değişim nedeniyle başlayan Ariusçular ayaklanması bastırıldı. Din unsurundan ayrı olarak Vizigotlar ile İspanyalı-Romalılar arasında kıyafet ve cenaze âdeti farklılıkları da sona erdi. Vizigot fetihleri 614'ten itibaren hız kazandı. Ele geçirilmeyen tek yer Balear Adaları'ydı.

Kölelik Vizigotlar için önemliydi. Yağmacılıkla pek çok köle kazanıldı ve orduya alındı. Kölelik kabile üyesi olmamakla bağlantılıydı. Köle isyanları da oldu. Egica (s. 687-702) 694'te ferman çıkararak dinden dönmeyi kabul etmeyen İspanya Yahudilerinin sözde casusluğun cezası olarak köle yapılmasını istediyse de kararın tam olarak uygulanıp uygu-

lanmadığı bilinmemektedir. Vizigot dönemi, ardında yedinci yüzyıldan kalma Santa Comba de Bande ve Palencia yakınlarındaki San Juan Bautista Bazilikası gibi kiliseler ile altın ve gümüş mücevherlerden oluşan bir miras bırakmıştır.

1939'dan 1975'e kadar süren otoriter ve merkeziyetçi Francisco Franco döneminde rejim Roma sonrası bölünmelerin ardından yarımadada birliği sağladığı ve Katolisizm'i benimsediği için Vizigotlara büyük hayranlık duyuyordu. Franco, Vizigotlara ayrılan bir müzenin kuruluşu sırasında onları övdü. Franco'nun ölümünden sonra bu modaya bilinçli bir tutumla son verildi.

MÜSLÜMAN FETHİ

İspanya'nın 711'de ve sonrasında hızla Müslüman istilacıların eline düşmesi İslam güçlerinin pek çok dramatik başarısından biriydi. Bu düşüşe ilişkin Hıristiyan İspanya'da yapılan açıklamalar uzun süre dinsel, kaderci ve ahlaki oldu. "Tanrı halkını sınıyor" ve "Deccal'ın Gelişi" başlıca temalardı. Dönemin başlıca edebi eseri Yarımada'nın uzak kuzeyindeki Liébana'lı keşiş Beatus'un *Kıyamet Üzerine Tefsir* adlı kitabıydı. Aynı zamanda, son kral Roderic'in gerçekleştirdiği bir tecavüzün önemli rol oynadığı tecavüzler, intikamlar ve ihanetler içeren uzun bir öyküyle Vizigotik İspanya'nın düşüşünü yargılayan bir tema vardı. Bu yaklaşım Müslümanlara karşı kazanılan başarının ahlakla ilişkilendirilmesini sağladı ve sonraki hükümdarların başarısını açıklamaya da hizmet edebildi. Pratikte, Vizigotların başarısızlığının sebebi birlik olamayışları ve Basklıları hedef alanlar dahil çeşitli askeri girişimlerden ötürü zayıf düşmeleri olduğu kadar Müslümanların da güçlü oluşuydu.

Cebelitarık Boğazı'nı 711'de geçen Müslümanlar o yıl ya da bir sonraki yıl Roderic'i yenilgiye uğratıp öldürdükten

sonra hızla Kordoba, Toledo, Mérida ve Zaragoza'yı aldılar. İspanya'nın büyük bölümünü ele geçiren Müslümanlar, güneyi ulaşılabilir hedef olan Fransa'yı istila etmek için bölgeye baskı yaptılar. Önceleri başarılı oldularsa da 732 ya da 733'te Tours'da yenildiler ve önemli bir kent olan Narbonne'u 759'da kaybederek Fransa'dan sürüldüler.

Bu arada Cantabria Dağları Müslüman saldırganların kuzeyden İspanya'nın içlerine girişini zorlaştırmış ve Hıristiyanlara sığınacak bir yer sağlamıştı. Bu sığınma Hıristiyan ortaçağ İspanya'sının Müslümanlarla yapılan savaş gibi ayırt edici bir özellik kazanmasına yol açtı. Müslümanlar, Pireneler'in güneyindeki yüksek bölgeler, mesela Aragon'un ilk başkenti olan Jaca çevresi dahil kuzey İspanya'da uzun süre kaldılar. Yabancılardan hoşlanmayan kuzey İspanya toprakları Müslümanların fazla ilgisini çekmedi. Asturias'taki Covadonga'da 722'de yenilgiye uğratıldılar. Bu başarının sembolü olarak Hıristiyan vaizler bir Bakire Meryem heykeli diktiler. Daha sonra, yüzyılın sonunda orada bir manastır ve şapel inşa edildi. Hıristiyan lider Pelagius'un on dokuzuncu yüzyılda yapılan heykeli, Zafer Haçı'nın altında, dikkati çekecek şekilde sergilenmektedir. Bronzdan yapılmış 1891 tarihli bir başka heykel Gijón'da bulunmaktadır.

Kuzeyin Hıristiyan krallıkları Vizigotların ve onlar aracılığıyla Romalıların devamı olduklarını kanıtlamaya çalıştılar. Böylece kutsal emanetler Toledo'dan Asturias'a, Oviedo'ya taşındı. Dokuzuncu yüzyılda II. Alfonso, Cámara Santa kilisesinde emanetler için bir türbe inşa etti. Bu süreklilik iddiası Vizigot İspanyası ile onun Müslüman ardılı arasında bir bağlantı olduğu fikrine meydan okuyordu. Hıristiyan kuzey, manastırların inşa edildiği bir bölgeydi. Bu manastırların bazıları Müslüman mimarisine öğretici bir karşıt olarak günümüze kadar gelmiştir. En etkileyici manastırlardan biri, Katalonya'daki Ripoli'de bulunan, on ikinci yüzyıldan kalmış olma-

sına rağmen hâlâ göz alıcı Benedikten manastırıdır. Sonunda Aragon ve Navarra hükümdar ve soylularının panteonu olan, dokuzuncu yüzyıl San Juan de la Peña manastırı için de aynı şey söylenebilir. Dağ yamacındaki yapı dramatik bir görünüme sahiptir ve Romantik manzaranın bütün özelliklerini taşır ki bu daha erken dönemlerin panteonu olan Leyre manastırı için de geçerlidir.

At nalı biçiminde kemerler dokuzuncu yüzyıldan itibaren inşa edilen kiliselerin belirgin özelliğidir. Bu kemer formunun Vizigotik dönemde kullanıldığı öne sürülmüştür fakat San Miguel de Escalada'da erken onuncu yüzyıldan itibaren at nalı kemerler, mesela Kordoba'daki büyük camideki kemerleri de yansıtır ve bunlar *El-Endülüs*'ten (Müslüman İspanya) gelme inşaatçılar tarafından yapılmış olabilir.

Geç sekizinci ve erken dokuzuncu yüzyıllarda, Şarlman döneminde Franklar, hegemonyalarını Pireneler'in güneyine kadar genişletmeye çalıştılar fakat muhalefete son veren 778 seferinin başarısızlığa uğraması nedeniyle oraları elde tutmanın zor olduğunu gördüler. Bu başarısızlık Hıristiyan İspanya'nın bağımsız krallıklar arasında bölünmesi bakımından önemlidir. Bu durum, uzak otorite merkezlerinin denetimi sürdüremediği Müslüman İspanya'daki durumla benzerlik taşır. Ne var ki İspanya'nın tarihi gelişimi Fransa'nın kuvvet merkezinin Paris değil Languedoc olması, dolayısıyla daha tutarlı bir güç oluşturabilmesi halinde çok zor olabilirdi.

Sık sık gerçekleşen savaşlar kuzey İspanya'da tahribata yol açtı. Hâkimiyet iddiası ve iktidar mücadelesi nedeniyle küçük Hıristiyan prenslikleri içinde ve arasında sürekli çatışma olmasına rağmen, en büyük çatışma bu prenslikler ile Müslümanlar arasında cereyan etti. Müslüman akını prensliklerdeki hayatın uzun süre önemli bir yönü oldu. Bunun yağma, özellikle köle edinme isteği bakımından işlevsel amaçları vardı. Daha sonra inançsızların cezalandırılması gibi ideolojik he-

ROLAND'IN ÖLÜMÜ, 778

Şarlman'ın Pamplona'yı ele geçirdikten sonra çekilirken bıraktığı artçı güçlerin Navarra'daki Roncevaux Geçidi'nde Basklılar tarafından yenilgiye uğratılması ortaçağ edebiyatında önemli bir olaydır. Şarlman'ın biyografi yazarı Einhard şunu kaydetmiştir: "Bu bölge öylesine sık ormanlarla kaplıdır ki pusu kurmak için mükemmeldir. ... Frankların silahlarının ağır olması ve arazinin engebeli olması gibi dezavantajları vardı." On birinci yüzyıl epik şiiri *Roland'ın Şarkısı* sonraki yorumları etkileyen fazla süslü bir kahramanlık değerlendirmesi sağladı.

defler de oldu. Erkeklerin kendilerini ve erkekliklerini kanıtlama kararlılığı da önemliydi.

Hıristiyan prensliklerin denge sağlayan akınları oldu. Bu akınlar Müslümanları tahkimat yapmaya teşvik etti. Uzun dönemde bunların en önemlisi Madrid idi. Yaklaşık 860'da Sierra de Guadarrama'dan güneye giden yolların denetimini sağlamak için ıssız bir bölgenin orta yerinde bir kale kuruldu.

Ne var ki bu dönem boyunca Müslümanlar daha hareketliydi. Bu durumda Hıristiyanların Duero Nehri boyunca bir savunma hattı inşa etmeleri şaşırtıcı değildir. Bu arada, özellikle 740'larda Araplar ile Berberiler arasında bir bölünme yaşanması Müslümanların etkisini zayıflattı. Müslüman dünyanın önemli hanedanları olan Abbasiler ile Emeviler arasında 750'lerden itibaren başlayan rekabet de aynı sonucu doğurdu.

Müslüman bölgelerindeki Hıristiyan nüfusun önemli bir bölümü sonunda Müslüman kültürüne ve diline uyum sağladı ve bunun bir sonucu olarak onlar *Mozaraplar* olarak tanındılar. Ne var ki ilk İslamlaşmanın boyutu tartışmalı bir konudur ve görece az sayıda tapınma mekânı vardır. İslamlaşma

MEZQUITA

Kordoba'nın en dramatik mekânı olan Büyük Cami'nin inşasına (Mezquita) geç sekizinci yüzyılda başlandı ve tanrı Janus'a adanan bir Roma tapınağının üzerine inşa edilen Saint Vincent kilisesinin yıkılması ya da uyarlanmasıyla yapıldı. Mekân özel olarak seçildi ve saldırılara karşı doğal bir savunma sağlayan muazzam kalın duvarlarla çevrildi. Özgün caminin inşası 786'da tamamlandı, daha sonra, 930'da II. Abdurrahman ona yeni bir minare ekletti. 960'larda ve 970'lerde ölçeği genişletildi ve yeni bir mihrap (vaiz kürsüsü) yapıldı. O yüzyılın sonunda namaz salonuna binanın dengesini bozacak şekilde daha fazla bölüm eklendi. Ardından 1371'de bir şapel inşa edildikten sonra, 1523'ten itibaren caminin merkezine bu kez bir katedral inşa edildi. Ne var ki Mezquita'ya görüş alanı boyunca uzanan sütun bölümleri hâkimdir. Diğer Müslüman kalıntıları arasında hamam ve bir su kuyusu yer alır.

sürecinin onuncu yüzyılda yerli nüfusun büyük bölümünün, herkesin gitmek istediği, gelişmekte olan, refah içindeki Kordoba'ya göç ettiği sırada tırmandığı görülür. İspanya'nın serveti güneyde, özellikle Guadalquivir vadisinde toplandı. Bu durum 756'dan itibaren başkent olan Kordoba'nın sahip olduğu gücün temelini gösteriyordu.

Onuncu yüzyılın ortalarında III. Abdurrahman (s. 912-61) ve halife olarak onun yerine geçen II. El-Hâkim (s. 961-76) döneminde Kordoba büyük bir güç olarak görüldü ve Bağdat'ın, Bizans'ın ve Kutsal Roma İmparatoru I. Otto'nun elçilerini kabul etti. Ayrıca o sıralarda Aurillaclı Gerbert olarak bilinen geleceğin Papası II. Sylvester (s. 999-1003) Ripoli manastırında bulunduğu sırada, 960'larda entelektüel ve kül-

türel hayatının zirvesine ulaşan Endülüs'ü ziyaret edebiliyordu. Arapça matematik bilgisinin Hıristiyan Avrupa'ya aktarılması ve abaküs ile usturlabın gelişi, İslam'la kurduğu iddia edilen bağlantıları nedeniyle büyücü olarak betimlenen ve aforoz edilen Gerbert'e atfedilmiştir. 940'lardan 990'lara kadar Kordoba en parlak dönemini yaşadı. Bu dönem turistlerin görebileceği pek çok şey bırakmıştır. Kordoba'nın batısında bir sarayın ve yönetim merkezinin bulunduğu Medina Hazara bu kalıntılar arasında yer alır. Kısmen Roma malzemesiyle fakat aynı zamanda Kuzey Afrika mermeriyle 936'dan itibaren inşa edilen ve 976'da tamamlanan Medina Hazara 1010'da yağmalandı. Günümüzde kazı yapılmayı bekleyen bir harabe durumundadır.

Endülüs'ün birden çok etnik ve dinsel grubu içermesi nedeniyle "hoşgörülü" olduğu düşünülen kültürünü anlatmak için tarihçiler sıklıkla *convivencia* terimini kullanmışlardır. Buradaki önemli Yahudi varlığı entelektüel hayata büyük bir katkıda bulundu. Toledo'daki tercüme "okulları" kültürel aktarıma yardımcı olurken, kitaplardan hoşlanan ve bilimsel çalışmayı destekleyen II. El-Hâkim Latince ve Grekçe kitapların Arapçaya tercüme edilmesini teşvik etti.

UZUN TARİH: ALICANTE VE SALAMANCA ÖRNEKLERİ

Pek çok İspanyol kentinin sadece Romalılara kadar değil, daha da eskiye uzanan uzun bir tarihi vardır. Bu tarihler, tarım toplumu aynı merkezlere bel bağlamayı sürdürürken, fatihlerin daha eski temellere ne ölçüde dayandığını gösterir. Pek çok kentin iletişim merkezi olarak edindiği konum önemliydi.

Alicante bölgesinde yerleşimin geçmişi yedi bin yıl öncesine kadar uzanır fakat burada ilk belirgin yerleşim

yeri MÖ dördüncü yüzyılda Kartacalılar tarafından inşa edildi. Akra Leuka yerleşimini, modern *Alicante* isminden sorumlu olan Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce Vizigotların denetimine giren Roma kenti Lucentum izledi. Alicante, Arapça ışıklar kenti demektir. Kentin 1246'da Kastilya kralı X. Alfonso tarafından ele geçirilmesi, sonra 1298'de Valencia krallığının bir parçası haline gelmesi ve bir süre sonra da Aragon'a dahil olması, politik sınırların sabit olmaktan uzak olduğunu gösterir. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda gayet iyi durumda olan Alicante 1609'da Moriskoların kovulmasından, daha sonra İspanyol Veraset Savaşı'nda III. Charles'ın desteğinden etkilendi. İçsavaş'ta Cumhuriyetçi bir kent olan Alicante 1 Nisan 1939'a kadar Franco'nun eline geçmedi. Teslim alınan son kent oldu. 1960'lardan itibaren kent turizm sayesinde hızla gelişti.

Uzun tarihi olan bir diğer kent Salamanca'dır. Roma işgalinden önce, MÖ 220'de Kartacalı Hanibal'in ele geçirdiği kent, Vaccaei ya da Vettone halkı tarafından kurulmuştu. Mérida'dan Astorga'ya kuzey-güney istikametinde uzanan Via de Plata üzerindeki köprü sayesinde kent önemli bir ulaşım merkezi haline geldi. Bir süre Alanlar ve Vizigotlar tarafından yönetilen Salamanca 712'de Müslümanlar tarafından ele geçirildi, onuncu yüzyıldan itibaren yeniden Hıristiyanların yerleşimine açıldı. Üniversite öğretimi, 1218'e kadar bir kraliyet fermanı çıkarılmadıysa da 1130'da başladı. Üniversite önemli hukuk çalışmalarının merkezi haline geldi. 1988'de Dünya Mirası listesine alınan eski kentte iki katedral, yanı sıra önemli on yedinci yüzyıl binaları vardır. Hayat dolu ve büyüleyici bir kenttir.

4.

İKİ İSPANYA, 1000-1492

El-Mansur (s. 977-1002) döneminde İspanya'daki neredeyse her kent bir dizi ısrarlı saldırıyla, Burgos'un güneydoğusundaki Santo Domingo de Silos manastırı gibi dini mekânlar dahil olmak üzere yağmalandı. El-Mansur'un Kordoba kütüphanesini yakmış olması da mümkündür. Sanatı, bilimi ve kitapları seven II. El-Hâkim'in liberal ve açık fikirli halifeliği çok geri plana itildi. Ne var ki El-Mansur'un ölümünden sonra Kordoba Halifeliği içsavaşla parçalandı ve bir dizi bağımsız krallığa ya da *tarifa*ya bölündü. Bunların en önemlisi, evreler halinde Kordoba'nın yerini alarak güney İspanya'da öne çıkan Sevilla idi. Başka yerlerdeki *tarifa*lar sürekli boğuşmalar yüzünden zayıfladılar. Hıristiyanlara büyük miktarlarda *parias* yani haraç ödemek zorunda bırakıldılar. Bu haraçlar Müslüman krallıkları zayıflattığı gibi Hıristiyan hükümdarlara da inşaat ve savaş harcamaları için kaynak sağladı.

*Tarifa*ların zayıflaması Hıristiyanları başarılı olma yoluna soktu ve İslam'ın İberya'da Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki gibi kalıcı başarı kazanamamasının sebeplerinden biri oldu. İspanya'nın içlerine doğru Hıristiyan ilerlemesi, Asturias (Hıristiyan) krallığının 914'te başkentini Oviedo'dan León'a ta-

şımasına yol açtı ve Nájera 920'de ele geçirildikten sonra bu kent Navarra'nın başkenti oldu.

İlerlemenin daha önemli bir safhası, uzun bir kuşatmanın ardından León kralı VI. Alfonso'nun (s. 1065-1109) 1085'te Toledo'yu ve Kastilya'yı ele geçirmesiyle sonuçlandı. Alfonso, Toledo'daki Müslüman liderlerin yetersizliğinden yararlandı. İspanyol Kilisesi'nin en ilkel haliyle belirdiği kadim Vizigot başkenti Toledo, Hıristiyanların aynı tarihlerde ele geçirdiği Madrid o zamanlar büyük bir kent olmadığı için, Meseta'da önemli bir konumdaydı. Yeniden Fetih (Reconquista) sırasında fatihlerin meşruluğu kısmen yeniden fetih nosyonuna dayanıyordu. Alfonso kendisini "bütün İspanyaların İmparatoru" olarak gördü ve başkentini León'dan Toledo'ya taşıdı.

Savunma kaygıları yöre, imar ve kentlerin geleceği için çok önemliydi. Alfonso'nun damadı Avila'da bir sınır şehri kurdu. Şehrin günümüze kalan ve dünyanın bütünüyle aydınlatılan en büyük anıtı olan duvarları etkileyicidir. Burada on ikinci yüzyılda inşa edilen katedral tahkim edilmiştir. Ayrıca kasabalar Müslüman saldırısına daha az maruz kaldıkları için yer değiştirdi ve yeniden inşa edildi. Böylece Navarra'daki Sanguesa'da halk daha güvenli yamaçlardan aşağı inip, Aragon Nehri üzerindeki köprünün çevresine taşındı.

Kuzey İspanya'nın Hıristiyan krallıkları Vizigot sanat geleneklerinden ve Müslüman etkilerden yararlandı. Daha geniş Avrupa'daki, özellikle Fransa ve İtalya'daki gelişmelerden de etkilendiler. Özellikle Romanesk mimari ve dekoratif stil on birinci yüzyılda, hem Katalonya'da hem de Santiago de Compostela'ya, özellikle oradaki katedrale giden yol üzerindeki yapılarda önem kazandı. Salamanca'da on ikinci yüzyılda inşa edilen Eski Katedral hayali hayvan figürü oymalarıyla iyi bir Romanesk örneğidir. Sant Cugat del Vallès'de bulunan Katalan Benedikten manastırındaki sütun başlıkları 144 adet Romanesk kuş figürü oyması içerir. Sonraki kilise Romanesk'ten Gotik'e geçişi temsil eder. Santo Domingo de

EL CİD VE KAHRAMANLIK

Büyük yetenekleri ve hırsları olan bir asker, daha sonraları El Cid olarak tanınan Rodrigo Diaz de Vivar, León ve Kastilya kralı VI. Alfonso ile bozuştu ve paralı asker oldu, daha sonra kendi çıkarları için savaşmaya başladı. El Cid, Arapça *seyyid* yani efendi sözcüğünden gelir ya da İngiltere kralı Aslan Yürekli Richard'ın durumunda olduğu gibi Arapça *esad* (aslan) sözcüğünün bir formundan türetilmiştir. El Cid hem Hıristiyanlarla hem de Mağriplilerle savaştı, haraç (*parias*) toplayarak büyük servet kazandı ve Murâbıt Berberileri geri püskürterek 1094'ten 1099'da ölene kadar Valencia'yı tek başına yönetti. Dul eşi onun yerine geçtiyse de 1102'de Valencia'yı Murâbıtlara teslim etmek zorunda kaldı.

Daha sonra El Cid anonim on ikinci yüzyıl Kastilya şiiri *El Cantar del Mio Cid*'de anlatıldığı gibi, bir rol modeli olarak sunuldu. Pratikte El Cid sınır toplumunun fırsatlarını ve fırsatçılığını yansıtıyordu. Charlton Heston'ın başrolde oynadığı 1961 yapımı çok başarılı film bir çatışma ve ihanet öyküsüyle ve Sophia Loren'le onu romantikleştirdi. El Cid'in eyerin üzerinde bir demir kafese sokulan cesedi ölümden sonra kazanılan zaferi anlatır, kendisi ise "en has şövalye" olarak betimlenir.

İktidar girişimcilerinin oluşturduğu örüntü Málaga'nın dağlık kuzeybatı bölgeleri gibi yerlerde de görülebilir. Buradaki Bobastro kilisesinde Hıristiyanlığa geçmeden önce Kordoba'daki halifeliğe başarılı biçimde direnen yerli bir eşkıyanın, Ömer bin Efsun'un (yakl. 850-917) tahkimatından kalanlar görülebilir. Bobastro nihayet 927'de fethedilmiştir.

Silos'taki manastırın güzel Romanesk kemerleri de özellikle kuş tasvirlerinden oluşan büyüleyici oymalarla süslenmiştir. Ayrıca Hıristiyan İspanya, Avrupa'nın her yerinden gelen keşiş tarikatlarının yayılmasından etkilendi.

Müslümanlar, Hıristiyan ilerleyişine direnmek için Murâbıtları, 1060'larda Fas'ı istila edip yağmalayan Sahra Berberileri'ni çağırdılar. Bu güçler Sagrajas'ta Alfonso'yu yenilgiye uğrattı (1086) ve Hıristiyan saldırısını geçici olarak durdurdular. Murâbıtlar 1090'ların başlarında Müslüman emirliklerin çoğunu ele geçirdiler. Badajoz 1094'te düştü. Ne var ki Murâbıtlar, Hıristiyan bir paralı asker olan El Cid 1094'te Valencia'yı ele geçirdiğinde felakete uğradılar.

Akdeniz'in öteki ucunda Birinci Haçlı Seferi 1090'ların sonunda, daha sonra İsrail, Filistin, Lübnan ve Suriye olacak bölgede yaklaşık iki yüz yıl süren bir çatışma başlattı. Bu arada kısmen geniş bir anlam ve meşruluk taşıyan bu çatışmaya sürüklenen İspanya kendi savaşlarını veriyordu. Her iki taraf için de bunlar saldırı savaşlarıydı. On birinci yüzyıl başlarında Yusuf bin Teşfin (s. yakl. 1061-1106) ve oğlu Ali bin Yusuf (s. 1106-43) komutasındaki Murâtıblar, Müslüman İspanya'yı istila ederek (1110-15) Valencia'yı Hıristiyanlardan geri aldılar (1102) ve 1109'da Madrid'i geri almayı başaramadılarsa da 1108'de Uclés'te VI. Alfonso'yu yenilgiye uğrattılar.

Bundan sonra Hıristiyan devletler yeniden inisiyatifi ele geçirdiler ve önemli ölçüde yayıldılar. VI. Alfonso ve VII. Alfonso komutasında León özellikle güçlüydü. VII. Alfonso 1126'da León-Kastilya-Galiçya birleşik tahtını devraldı. Aragon, Navarra ve isyancı soylularla savaştı. 1135'te Alfonso, León katedralinde İspanya İmparatorluk tacını giydi. Sistersiyenler'i İberya'ya soktu ve 1138'den itibaren Murâtıblar'a karşı seferlere çıktı. İktidar alanını Tagus Nehri'ne kadar güney istikametinde genişletti ve bölgenin güneyini yağmaladı. 1147'de Akdeniz kıyısındaki Almeria'yı ele geçirdi. 1157'de ölene kadar seferlerine devam etti.

Alfonso, krallığını iki oğlu arasında paylaştırdı. Böylece Kastilya 1157'de León'dan ayrıldı. 1141'de VII. Alfonso'ya karşı verdiği başarılı savaş sayesinde Portekiz 1143'te tam bağımsızlık kazanmıştı. Navarra 1134'te Aragon'dan ayrıldı, Aragon ile Katalonya ise tam tersine 1147'de birleşti, daha sonra, 1148-9'da aşağı Ebro vadisini istila etti. Bu arada bağımsız bir ülke olan Portekiz, İngiliz haçlılarının sağladığı büyük destekle, 1147'de Lizbon'u ele geçirerek önemli ölçüde genişledi.

1150'lerden itibaren İspanya'da Murâbıtların yerini 1140'larda Fas'ı fethetmiş Şiiler olan Muvahhitler aldı. Yeni bir güçle Müslüman direnişi başlatarak VII. Alfonso için sorun oluşturdular. Ancak bazı Müslümanlar Hıristiyanlardan yardım istemeyi tercih ettiler, bunların başında Navarra'dan yardım isteyen Albarracinli Tarifa hükümdarları geliyordu. Muvahhitler, 1157'de Almeria'yı fethettiler. Kastilya bu bölgeyi 1489'a kadar geri alamadı. Kastilya kralı VIII. Alfonso (s. 1158-1214) 1177'de Cuenca'yı almayı başardıysa da 1195'te Calatrava yakınlarındaki Alarcos'ta Halife Yakub el-Mansur (s. 1184-99) komutasındaki Muvahhitler tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı.

Müslüman hükümdarlığının farklı dönemlerinin özellikleri mimari ve dekoratif sanatlardaki belirgin kontrastlarla vurgulanır. Muvahhit mimarisi daha erken Kordoba halifeliğine kıyasla daha basit bir üsluba sahiptir. Muvahhit mimarisi ve dekorasyonu onların başkenti Sevilla'da, özellikle de özgün bir minaresi olan Giralda'da görülebilir. Rabat ve Marakeş'te benzer yapılar vardır.

Ne var ki on üçüncü yüzyıl başlarında Yeniden Fetih bir kez daha hız kazanırken, geç on birinci yüzyılın enerjisi geri geldi. 1212'de Kastilya, Aragon, Navarra ve Portekiz birleşik ordularının komutanı olan Kastilyalı VIII. Alfonso Toledo'dan güneye doğru ilerledi. Calatrava'yı ele geçirdikten sonra, 16

Temmuz günü sürpriz bir saldırının ardından Las Navas de Tolosa'da Halife Muhammed el-Nasır'ı (s. 1199-1213) bozguna uğrattı. Bu, Yeniden Fetih'in önemli ve kalıcı zaferi olacak ve o dönemde belirleyici bir başarı olarak görülecekti. Zafer ilahi destekle açıklandı.

Birbirini izleyen anlaşmazlıklar nedeniyle Muvahhit İmparatorluğu'nun çöküşü zaferin yararlı biçimde kullanılmasına yardımcı oldu. 1157'de VII. Alfonso'nun ölümünden sonra bölünen León ile Kastilya, 1217'den itibaren Kastilya'nın Kralı olan III. Ferdinand, León'u babası Leon kralı IX. Alfonso'dan (s. 1188-1230) 1230'da devraldığı zaman yeniden birleştirildi. Bu türden bölünme ve birleşme süreçleri, en azından kısmen savaşın akışını açıklamaya yardımcı olan çatışma politikaları açısından büyük önem taşıyordu. Sonuç olarak tahkimatlar sadece Müslümanlar üzerinde denetim kurmak için inşa edilmedi.

Güney İspanya'nın büyük kısmı 1275'te istila edildi. II. Yusuf'un 1224'te ölmesinden sonra Muvahhitler arasındaki bölünme önemliydi; Muvahhit güçleri Fas'a aktarılırken, el-Endülüs bölündü ve Kastilyalılar yerel müttefikler bulabildiler. IX. Alfonso 1230'da el-Endülüs ordusunu bozguna uğrattı ve Badajoz'u ele geçirdi. Başarının önemli bir dinamiğini oluşturan, 1671'de Kilise tarafından yüceltilen enerjik III. Ferdinand (s. 1217-52) Guadalquivir vadisini ele geçirerek 1227'de Baeza'yı, 1236'da Kordoba'yı, 1238'de Huelva'yı, 1243'te Murcia'yı, 1245'te Cartagena'yı aldı. Müslümanlar, Sevilla'dan çıkarıldılar.

Ferdinand fethettiği bazı yerleri vasal Müslüman valilere bıraktı fakat oğlu X. Alfonso (s. 1252-84) oraları fethetti ve Kastilya'ya kattı: Niebla (1262), Murcia (1264) ve Alicante (1266). Sadece Granada krallığı Müslümanların yönetiminde kaldı. Burası 1238'den itibaren bir Kastilya vasallığı olmakla birlikte, pratikte bağımsızdı.

Fetih, fethedilen bölgelerde, özellikle kilise inşası ve isim değiştirmeyle Hıristiyanlaştırmaya yol açtı. Ancak İslam dünyasının mimari estetiği pek çok bakımdan benimsendi. Toledo ve Sevilla'daki katedraller camilerin temelleri üzerinde inşa edildi. Müslüman miras yok edildi ya da başka şekilde kullanıldı; Jaén'deki on birinci yüzyıldan kalma Müslüman hamamları buna iyi bir örnektir. Zaten Hıristiyan krallıkların parçası olan bölgelerde ise kilise inşasıyla ya da mevcut kiliselerin genişletilmesiyle zafer mimari bir tarzda kutlandı. Gotik üslup on üçüncü yüzyıldan itibaren önem kazandı. León katedrali dramatik bir miras olmaya devam eder. Bu arada, kuzey Kastilya'daki Aquilar de Campoo'da bulunan Santa Maria la Real manastırı gibi, geçiş niteliğinde önemli Romanesk-Gotik eserler de vardı.

X. Alfonso, bir ulusal kimlik aracı olarak kültürle daha genel anlamda uğraşmanın bir yönü ve Müslümanlara karşı kazandığı zaferin politik bir ifadesi olarak Kastilya dilinde resmi bir tarihin yazılmasına destek oldu. Astronominin ve bilimin hamisi, önemli bir hukuk derlemesi olan *Siete Partidas*'ı üreten Alfonso Kastilceyi resmi hukuk ve yönetim dili yapmaya da çalıştı ve Eski Ahit'i tercüme ettirdi. III. Ferdinand, evlerinin çoğu Endülüs'te bulunan keşişlerin önderiydi. O sıralarda yüzlerce Arapça sözcüğün Kastilceye girmesiyle, yanı sıra Arapça eserlerin tercüme edilmesiyle birlikte önemli bir dilsel değişim oldu.

Bu arada "Fatih" olarak anılan Aragonlu I. James (s. 1213-76) kendi tarzında III. Ferdinand kadar dinamikti. James, Majorca'yı (1229), Menorca'yı (1232), Ibiza'yı (1235) ve Valencia krallığını (esas olarak 1238'de) ele geçirmişti. Daha sonra Murcia üzerine sefere çıktı. Portekizliler, Algarve'yi fethetmek için güneye doğru ilerlediler. Coğrafi nedenlerden ötürü Navarra bu yayılma sürecine katılamadı. Onun yerine, 1512'de fetih yoluyla Kastilya'ya girene kadar Fransa'yla bağlantılı olarak kuzeye yöneldi.

Her ne kadar Tarifa 1292'de ele geçirildiyse de bu kalıcı faaliyetlerin ardından Hıristiyan hükümdarlar enerjilerini daha çok fethettikleri toprakların yeniden iskânı için harcadılar. Pek çok Müslüman bu bölgelerden kaçmış ya da özellikle 1264'te patlak veren büyük ayaklanmanın ardından bir güvenlik tehdidi olarak görüldükleri için kovulmuştu. Diğerleri toprağı işlemek için kaldılar. Aslında pek çok Müslüman cemaat özellikle Aragon'da yeniden fethedilen bölgede kaldı. Onlar Mudéjares olarak anıldılar, özel yönetimleri ve mahkemeleri oldu. Pek çok şehirde Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi cemaatlerinin yan yana yaşaması *convivencia* teriminin yerleşmesine yol açmıştır. X. Alfonso bu süreci kolaylaştıran politikalar sayesinde itibar kazandı.

Ne var ki bazı Müslümanlar köle olmaya zorlandı. Nitekim Minorca ve Ibiza'nın Aragonlular tarafından fethini Müslüman nüfusun büyük kısmının köle olarak satılması izledi. Bu da şehirleri ele geçirenlere hem para hem de yerleşim yeri kazandırdı. Yeniden Fetih sırasında ele geçirilen topraklardan köle temin edildi ve daha sonra da özellikle Kuzey Afrika'ya yapılan akınlarla köle temini sürdürüldü. Ayrıca Katalan tüccarlar Kuzey Afrika'dan köle getirdiler. Barselona, Valencia, Cartagena, Cádiz ve Sevilla, kent alanının ardında hiçbir kalıt bırakmayan bir özelliği olarak büyük köle pazarları oldu.

Hıristiyanların krallıklar olarak yeniden yerleştirilmeleri iç yerleşimle süren uzun süreli bir büyüme ve kalkınma sürecinin parçasıydı. Göç ve kolonileştirme politikanın temel unsurlarıydı. Daha geniş bir nüfus artışı ve tarımsal gelişmeden yararlandılar fakat otorite güçlendikçe özgül politik özellikler oluştu. Bu süreç, 1080'lerde ve 1090'larda Avila, Segovia ve Salamanca gibi kasabaların kurulmasını sağladı. Hükümet merkezlerine ve ekonomik bağlantı noktalarına hizmet etmek için askeri üsler kuruldu. On ikinci yüzyılda özellikle Santiago, Alcántara ve Calatrava'da oluşan askeri tarikatlar da bu

sürecin bir parçasıydı. Birincisi, Calatraca Tarikatı 1158'de kuruldu. Askeri tarikatlar geniş mülkler edindi, oraları iskâna açtı ve koruma altına aldı. Bunlar aynı zamanda, Santiago'daki Alarcón gibi kalelerle desteklendi.

Yeni manastır tarikatları da yerleşime yardımcı oluyordu. Nitekim 1144'te Sistersiyenler VII. Alfonso'nun daveti üzerine Zaragoza ve Madrid arasındaki Soria bölgesine yerleştiler. 1160'larda inşa ettikleri Santa Maria de Huerta manastırı muhteşem yemekhanesiyle dikkati çeken etkileyici bir Gotik eserdir. Diğer başlıca Sistersiyen yerleşimleri arasında, her ikisine de Barselona'dan ulaşılabilen Poblet ve Santes Creus, Rioja'daki Cañas ve Tudela yakınlarındaki Veruela yer almaktadır. Bu yerleşim yerleri, Hıristiyan Batı Avrupa'daki genel örüntüye uygun biçimde, Kastilya'daki *caballeros villanos*'un (halk şövalyeleri) gösterdiği gibi, militarizm sürecin bir parçası olsa da, özgürlük sözleşmeleriyle ilgi uyandırdı.

Yerleşim, Valencia'daki Santa Maria katedrali gibi, camiden bozma kiliseyi ve yeni binaları kapsıyordu. Kordoba'da III. Ferdinand Iglesia de San Miguel dahil on dört kilise kurdu. Yakınlardaki Medine Azahara, San Jerónimo manastırına malzeme sağlamak için on beşinci yüzyılda kısmen yıkıldı. Sevilla'daki muazzam katedral Sevilla Camii'nin üzerine inşa edildi ve III. Ferdinand buraya defnedildi. Cami yapılan kiliseler, mesela Toledo'daki Işığın İsası kilisesi, yeniden kiliseye dönüştürüldü.

Yeniden Fetih süreci, ardında, İspanya'nın her yerine yayılan pek çok anma etkinliği bıraktı. Nitekim Alicante eyaletinde, Aragonlu I. James'in Serpis Nehri geçişini denetlemek için bir kale inşa ettiği 1258'de kurulan bir şehir olan Alcoi / Alcoy'da her yıl Yeniden Fetih'i anmak için *Moros y Cristianos* denilen bir festival yapılmaktadır. Festivalde Aziz Georgius'un Hıristiyanlar adına yaptığı müdahale canlandırılmaktadır.

Yerleşim sorunu çevreye, ekonomik imkânlara ve ölçek sorununa tepki göstermek zorundaydı. Daha güneyde, büyük, nüfusu az bölgeler ve daha fazla Müslüman vardı. Genellikle Kilise'nin ve soyluluğun yararlandığı büyük mülkler oluşturuldu ve bir köprü sağlayacak şekilde askeri tarikatlar kuruldu.

Uzun dönemde, onuncu yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar piyasaların oluşmasını ve işçi tedarikini sağlayan artan bir nüfus, yanı sıra gelişen teknoloji sürece yardımcı oldu. Zenginler bu durumdan mülk sahibi bağımsız köylülere nazaran daha kolay yararlandılar. Bu mülk sahiplerinin çoğu sorunlarla karşılaştı ve ekonomik bağımsızlıklarını yitirdiler.

YÖNETİM DEĞİŞİKLİĞİ

İngiltere parlamenter kurumların erken gelişimini sağlayan tek ülke değildi. Bu yapı İspanyol krallıklarının bazılarında da dönemsel meclisler biçiminde görülüyordu. Bu meclislerde monarklara kendi derebeyleri tarafından tavsiyede bulunuluyordu ve kurumsal bir yapı vardı. *Cortes* olarak bilinen bu meclisler vergileri onaylıyor, şikâyetleri dile getirip sorunları ele alıyordu. Bilinen ilk *cortes* 1188'de León'da kuruldu. Bu gelişme Aragon ve Katalonya'da mevsim değişimlerinin yarattığı sorunları ele alan daimi komitelerin kurulmasıyla daha da ilerletildi.

Aynı zamanda Roma hukukunun yeniden canlanmasına tepki ve hükümetin profesyonelleşmesine karşılık olarak yazılı hukuk oluşturuldu. Ne var ki kralların iktidar ve hak iddialarının artışı soyluların muhalefetine yol açtı ve 1260'lardan 1340'lara kadar Aragon ve Valencia'da, 1270'lerde ise Kastilya'da isyanlar oldu.

Artan refah da dinsel açıdan önemli mevcut yerlerin yeniden inşa edilmesine ve genişlemesine yol açtı. Böylece Ripoli'deki dokuzuncu yüzyıla ait keşiş kilisesinin yerini on birinci yüzyılda daha büyük bir eser aldı. On ikinci yüzyıldan kalma taç kapı olduğu gibi durmaktadır. İncil'de anlatılan olayları, özellikle Mısır'dan Çıkış, Krallar Kitabı ve Mahşer vizyonunu canlı imgelerle betimler. Yeniden Fetih'e uygun düşen mücadele teması işlenir. Mısır'dan Çıkış betimlemesinde Musa zaferi gerçekleştirmek için kollarını kaldırmış vaziyette ve birlikler savaş halinde gösterilir.

Hükümdarlar, Kastilya, Portekiz, Navarra ve Aragon'daki içsavaşlara müdahale ederken birbirleriyle de savaştılar. Satrancı andıran bir iktidar mücadelesi ve hiyerarşisi sergilediler. Mesela Aragon kralı IV. Peter (s. 1336-87) Portekiz Kralı'nı Kastilya Kralı'yla ittifakına son vermesi için ikna etmeye çalıştı. Kastilya Kralı'nın bütün yarımadaya uzanmakta olduğunu öne sürüyordu. Kastilya kralı I. Peter'le yapılan "İki Peter Savaşı" (1356-66) sırasında çatışma Kastilya'da içsavaşa yol açtı. Bu savaşta Aragon, I. Peter'in gayrimeşru kardeşi Trastámaralı Henry'yi destekledi. Henry 1369'da I. Peter'i öldürdü ve Kastilya Kralı (s. 1369-79) oldu.

Çatışmalar İngiltere ile Fransa arasındaki Yüz Yıl Savaşı sırasında yabancı müdahaleyle şiddetlendi. Bu arada İngiliz okçuları Aljubarrota (1385) savaşında önemli bir rol oynadılar. Bu savaşta Portekizliler fetih amaçlı Kastilya girişimini başarısızlığa uğrattılar. Ghent'li John, Kastilya siyasetinde rol oynadı. İngiltere kralı III. Edward'ın üçüncü oğlu olan John 1372'de ikinci evliliğini I. Peter'in kızı Kastilyalı Constance'la yaptı ve böylece Kastilya ve Léon Kralı unvanını aldı. 1386'da Galiçya'yı istila etti ve bölgenin büyük bölümüne boyun eğdirdi. 1387'de Portekiz'in desteğiyle baskıyı sürdüren kral, Kastilya'nın fiili kralı I. (Trastámaralı) John'u kendisiyle savaşa sokmayı başaramadı ve seferi, hastalıklarla dolu bir

ROBERT BRUCE'UN KALBİ

İskoçya Kralı Robert Bruce 1329'da ölürken Sir James Douglas'a kalbini Kutsal Topraklar'a götürmesini ve İsa'nın düşmanlarına karşı verilen savaşta onu yanında taşımasını emretti. Yolda Douglas XI. Alfonso'nun Teba'daki Fas kalesine uyguladığı kuşatmaya katıldı. Çok çeşitli yorumların içinde en güvenilir olanına göre, kendi adamlarını coşturmak için Douglas kalbin içinde yer aldığı gümüş kabı savaşın ortasına fırlattı ve düşmana ölümüne saldırdı. Kalp İskoçya'ya götürülerek Melrose Manastırı'na gömüldü. Teba köyünün ortasına bu olayın anısına İskoç granitinden bir blok konulmuştur.

yiyecek arayışına dönüştü. Daha sonra Ghent'li John ve karısı, para karşılığında ve kızları Catherine'in Trastámaralı'nın oğlu ve mirasçısı, daha sonra III. Henry (s. 1390-1409) olarak tahta çıkan Henry'yle evlenmesi şartıyla Kastilya üzerindeki iddialarından vazgeçtiler.

1269'da Muvahhitlerin yerini alan Fas'taki Merini Sultanlığı 1275'te Hıristiyan İspanya'ya saldırmaya başladı ve bazı başarılar kazandı. Ne var ki 1340'ta Kastilya kralı XI. Alfonso (s. 1313-50) Salado savaşında Merinileri kesin bir yenilgiye uğrattı, daha sonra savaştan önce dua ettiği Guadalupe Bakiresi'ne şükran duygularını ifade etmek için Guadalupe'de büyük bir manastır inşa ettirdi. Cebelitarık Boğazı'ndaki Algericas'ın 1344'te ele geçirilmesi Fas müdahalesinin devamını engelledi.

Bu arada Atlantik'te Kastilyalılar, 1402'den itibaren aşağı ırk, köle olarak gördükleri yerli Guancheleri esir ederek Kanarya Adaları'nı kolonileştirmeye başladılar. Şiddetli bir di-

renişle karşılaştılar ve nihayet 1496'da düşmanın üstesinden geldiler.

XI. Alfonso'nun 1350'de, başarısız Cebelitarık kuşatması sırasında Kara Ölüm denilen Veba'dan ölmesi Yeniden Fetih'in ertelenmesine ve iç sorunlara odaklanmaya yol açtı. Kara Ölüm 1348-50 yıllarında nüfusun yaklaşık üçte birinin ölmesine yol açtı. Bölge terk edildi, köyler ıssızlaştı ve üretim azaldı. Toprak sahipleri küçük işgücünden daha fazla gelir sağlamaya çalıştıkça toplumsal gerilimler dikkate değer bir artış gösterdi. İşgücü kendini korumak için birlikler kurmaya çalıştı. Daha az çalışma gerektiren koyun besiciliği yaygınlaştı ve bu faaliyete katılanlara, esas olarak toprak sahiplerine yarar sağladı.

Bu dönemde yaşanan pek çok gelişme uzun vadede önemli sonuçlara yol açtı. Bu gelişmelerden biri üniversitelerin, özellikle Salamanca (1218), Lérida (1300), Valladolid (1346) ve Huesca (1354) üniversitelerinin kurulmasıydı. Bu kurumlar Hümanistlerin yanı sıra eğitimli bir yönetici kadrosu yetiştirdi.

MESTA

Meseta, on üçüncü yüzyılda hayvan besiciliğindeki muazzam artışın yol açtığı sorunları çözmek için kurulan bir yapı olan Mesta Kraliyet Konseyi'nin güç alanı haline geldi. Özellikle koyun önemli bir yün, et ve peynir kaynağıydı. Kastilya'da koyunların sayısı tahminen 1300'de bir milyondan, 1500'de muhtemelen beş milyona yükseldi. Koyunların uzun mesafeli hareketi toprak sahipleriyle anlaşmazlıklara yol açtı. Besicilik tarımsal verimi düşük büyük toprak parçaları için bir seçenek olarak da görülebiliyordu.

Kara Ölüm, yanı sıra onun yol açtığı toplumsal gerilimler Müdeccenlere (Hıristiyanların yönetimindeki Müslümanlar) ve daha özel olarak Yahudilere yönelik dinsel düşmanlıkları teşvik etti. 1355'te Toledo'da ve 1391'de Sevilla'da görülen türde şiddet içeren pogromlar çok sayıda insanın ölümüne yol açtı ve pek çok Yahudi Hıristiyanlığa geçti; bunlara *conversos* yani dönme deniyordu. Onlar çoğunluğu oluşturan Eski Hıristiyanlar ile kararlı Yahudi nüfus arasında yer alan bir ara grup oluşturdular. 1492'de Yahudilerin sürülmesinin gerekçesi olarak Engizisyon ve İspanyolların uzun süre kanın "saflığı" ile ilgilenmeleri, *conversos*'a yönelik tepkileri ve Yahudilere yönelik daha genel düşmanlığı yansıtıyordu. Kastilya kralı I. Peter (s. 1350-69) güya Yahudileri kayıran politikalar izlediği için suçlandı. Yahudiler Endülüs'te de büyük sorunlar yaşamıştı; 1066'da Granada'da bir katliama uğramışlar, Murâtıblar ile Muvahhitlerin yönetimi altında daha fazla cezalandırılmışlardı.

1369'dan 1516'ya kadar hüküm süren Trastámara hanedanı döneminde Kastilya ciddi bir istikrarsızlık yaşadı. 1418-69'da kraliyet ailesi ve soylular içinde bölünmeler oldu; aynı zamanda kraliyet ailesi ile soylular arasında bir kesişme de vardı. Dönemin etkileyici kalelerinden pek çoğu, mesela Alarcón, sık sık çatışma çıkan noktalarda yer alıyordu. Alarcón kalesinin duvarlarındaki bazı lekelerin kan izleri olduğu söylenir. Rivayete göre, o bölgenin kontrolünü elinde tutan derebeyinin kızına talip olan tehlikeli bir şahıs öldürülmüş ve bedeni kalenin bir bölümünün inşaatında kullanılan harcın içine karıştırılmıştır. IV. Henry'nin (s. 1454-74) üvey kız kardeşi Isabella'nın Kastilya ile ilgili iddialarına, onun uzaktan akrabası, muhtemelen aristokratik gücü sınırlandırmayı başaramamış olan Henry'nin gayrimeşru kızı Joanna la Beltraneja meydan okudu. Aragon, Henry'ye karşı aristokrasiyi, özellikle de 1460'ta kurulan Soylular Birliği'ni desteklemiş-

ti. 1474'te hükümdar olan Isabella, Kastilya Veraset Savaşı (1474-8) sırasında Aragon (Isabella, Aragon'un vârisi durumundaki kuzeni Ferdinand'la evliydi) ve aristokrasi ile ruhban sınıfının çoğu üyesi tarafından, Joanna ise (V. Alfonso'yla evliydi) Portekiz ve büyük aristokrasinin bir kısmı tarafından desteklendi. Toro savaşı (1476) Johanna'nın davasının çökmesine yol açtı ve kendisi de iddialarından vazgeçti. Sevilla'da Kralların Azizi Yakup Manastırı Toro zaferine şükran duygularıyla inşa edildi.

Bu arada Aragon doğu istikametinde Akdeniz'e göz dikti. Sonunda Balear Adaları, Sicilya (1282), Sardunya (1322) ve Napoli'yi (1435) kapsayan bir imparatorluk kuruldu. Amaç güney İtalya'ya hâkim olmaktı. Bu miras Cenova ve Venedik denizciliğiyle rekabet eden Katalan denizcilik geleneğini yarattı. 1380'de Aragon kralı IV. Peter (s. 1336-87) vârisine şöyle diyordu: "Sardunya kaybedilirse, Sicilya ve Sardunya'dan gıda maddesi sağlayamayan Mayorka nüfusu azalacak ve orası kaybedilecektir ve Barselona'nın da nüfusu azalacaktır, çünkü Barselona ne Sicilya ve Sardunya olmaksızın yaşayabilir, ne de adaların kaybedilmesi halinde oradaki tüccarlar ticaret yapabilir." Vârisini Sardunya'yı fethetmek için uzun süredir devam eden ve sonuç vermeyen çabaları sürdürmeye, yanı sıra Sicilya'daki kendi akrabaları arasından bir gelin bulmaya ikna etmeye çalışıyordu.

Geç ortaçağda Yeniden Fetih'ten etkilenen güney İspanya'da rakip devletlerinkiyle kıyaslanabilecek bir denizcilik geleneği olmadığı gibi, Kastilya da kuzeybatı İspanya'nın denizcilik hayatını, buradaki uzun mesafe balıkçılığı önemli olmakla birlikte, önemli ölçüde desteklemiyordu. Bunun yerine İberya yarımadasının Atlantik potansiyelini ilk değerlendiren Portekiz olacaktı.

Bu arada Aragonluların mirası, Napoli'nin Aragon kralı V. (Bağışlayıcı) Alfonso'nun gayrimeşru oğlu Ferrante'ye geç-

mesiyle 1458'de bölündü. V. Alfonso hayatının büyük bölümünü İtalyan güç politikalarıyla uğraşarak geçirmişti. Bu bölünmeye rağmen Aragon kısmen Fransa'yla rekabet halinde bu politikalarla ilgilenmeyi sürdürdü.

On beşinci yüzyılda Osmanlıların Balkanlar'da kazandığı başarıların aksine, Müslümanlara karşı Kastilya ilerlemesi geç on beşinci yüzyılda yeniden başladı. Bu ilerleme 1479'da Aragon ve Kastilya hanedanlarının Ferdinand ve Isabella'nın kişiliğinde kurulan birliğiyle yakından bağlantılıydı. Onların hedefi olan Granada krallığı 1482'den itibaren içsavaşla zayıfladı ve İslam dünyasının başka yerlerinden destek bulamadı. Poligami/cariyelik ve ilk doğan erkek çoğun hakkı kuralı şiddetin yerleştiği bir ortamda birden çok kişinin hak talebine yol açtı. Krallığın kaleleri 1485'ten sonra teker teker düştü. 1485 yılında Ronda ele geçirildi ve bu süreç 1492'de Granada'nın da düşmesiyle zirveye ulaştı. İspanya'nın başarısında genellikle Alman topçusu önemli bir rol oynadı. Buna ek olarak istila ordusunun büyüklüğü, yanı sıra ekinlerin ateşe verilmesi gibi ekonomik savaş yöntemlerinin kullanılması da etkili oldu. Ayrıca Müslüman kentler, 1487'de Málaga'da ve pek çok bakımdan Granada'da olduğu gibi, açlık nedeniyle düşene kadar bombardımana direnebiliyordu. Bu yüzden fetih neredeyse on yıl sürdü.

Ocak 1492'de Ferdinand ve Isabella yeni kentlerine girdiler. Müslümanların hakları, âdetleri ve dini özgürlükleri güvence altına alındı. Kazandıkları başarı 1492'de Ferdinand ve Isabella'nın, 1431'de Valencia'daki Rodrigo de Borja'da doğan ve Valencia Başpiskoposu olan Papa VI. Alexander'dan "Katolik Majesteleri" unvanını almalarını sağladı.

Mimarlık komisyonu yeni zafer duygusunu yansıtarak Isabelline üslubu olarak bilinen, süslemeleri canlı, gösterişli gotik ya da dikey mimariyi geliştirdiler. Bu üslup, kilise inşasında, Astorga, Burgos ve Sevilla katedrallerinde ve nihayet

SANTIAGO DE COMPOSTELA'YA HAC YOLCULUĞU

Dokuzuncu yüzyıl başlarında, günümüzde Santiago de Compostela olarak anılan yerde Havari Aziz James'e ait olduğu iddia edilen bir mezar bulundu. Kendisinin İspanya'da vaaz verdiği, Judaea'da öldürüldüğü ve daha sonra İspanya'ya kaçan müritleri tarafından gömüldüğü tahmin edilmiştir. Bu kutsal yer mucizeler mekânı oldu ve Asturias kralları, daha sonra León, bu kültü fiilen teşvik ettiler. Özellikle 844'te Logroño yakınlarındaki Clajivo'da Aziz Yuhanna'nın Mağriplilere karşı Hıristiyanlara yardım etmek için savaşa müdahale ettiğine dair efsaneler vardı. Hacca gidenlerin çok olduğu Fransa'dan gelen belli başlı hac yollarını izleyen çok sayıda yabancı hacı buraya gelmeye başladı. Hac on altıncı yüzyılda devam etti ve on dokuzuncu yüzyıl sonlarında yeniden canlandı. Günümüzde Portekiz'den kuzeye doğru giden pek çok hac yolu vardır. 2016'da 277.000'den fazla hacı Santiago de Compostela'ya seyahat etti. Katedral büyük çapta Romanesk bir yapı olmasına rağmen, çok güzel bir Barok yüzeyin yanı sıra Gotik eserler içerir. Yakınlardaki San Martino Pinario manastırı da dikkate değer fakat Santiago'nun bütünlüklü tarihsel bölümünün bir parçasıdır. Yol boyunca başlıca konaklama yerleri, mükemmel bir Romanesk şapel olan Eunate'yi, eski köprüsü ve Çarmıh Kilisesi'ndeki Y biçimindeki çarmıhıyla Puente la Reina'yı, kilisesinin dramatik bir Barok girişi olan Los Arcos'u ve Burgos'u kapsar.

kemerlerde görüldü. Valladolid'de, Colegio de San Gregoria'nın içine yerleştirilen Ulusal Polikrom Heykel Müzesi'nin girişi Isabelline üslubunun zenginliğini yansıtan bir anıttır.

YENİ DÜNYALAR

Kastilya 1453'ten itibaren Batı Afrika'yla ticaret yaptı fakat 1479'da Alcáçovas Antlaşması'yla Gine ve Altın Sahil'deki ticaret haklarını Portekiz'e devrederek ticaret ilişkisine son verdi. Bu İspanya'nın başka yerlerden köle satın alma isteğinin çoktandır devam ettiğini gösterir.

Bu arada Cenova doğumlu Kristof Kolomb'un (yakl. 1451-1506) Ferdinand ve Isabella adına 1492'de Batı Hint Adaları'na ulaşmasıyla İspanya'nın önünde yeni bir dünya açılıyordu. Dönüşünde Kolomb, 1493'te Barselona'da Ferdinand ve Isabella tarafından kabul edildi. 1494'te Tordesillas Antlaşması'yla Atlantik dünyası Portekiz ve İspanya arasında paylaşıldı. Portekiz Afrika'yı, İspanya ise Amerika'yı aldı. Brezilya henüz "keşfedilmemiş" idi.

PAYLAŞILAMAYAN GEÇMİŞ

İspanya'nın geçmişine Hıristiyan kimliğini ve amacını vurgulayan Frankocu yaklaşıma tepki olarak Endülüs konusunda Franco sonrası olumlu bir girişim oldu. Ortaçağ İspanya'sında Hıristiyanların, Yahudilerin ve Müslümanların hoşgörü içinde bir arada yaşamalarının sadece Hıristiyan olmayan bir İspanyol kültürü yarattığı öne sürülmüştür. Bu işbirliğine ve mirasa verilen ağırlık tartışmalıdır, hoşgörünün ölçüsü de abartılmıştır. Bununla birlikte bu Endülüs tezi, Frankoculuk sonrası tarihsel kültürde, İspanya'nın geçmişiyle de uyumlu modern bir bütünleştirici yurttaşlık politikası yaratma girişimi olarak ortaçağ İspanya'sının önemine büyük bir katkıda bulunur.

Ortaçağın mirası her yöne çekilebilir olmanın yanı sıra tartışmalıdır. Daha iyi bir geçmiş uydurmayı amaçlayan, kendi içinde farklılaşmış olmakla birlikte yaygın bir girişim vardı. İngiliz Parlamentosu'na 23 Nisan 1986'da Westminster'da hi-

tap eden Kral Juan Carlos, eski monarklar hakkında çok farklı bir tutum sergiledi ve övgü dolu ifadelerle, "kadim Lérida Meclisi'ni, bir monarkın Yeniden Fetih'in gerektirdiği sürekli savaşlar nedeniyle vergileri artırmadan önce Parlamento'da temsil edilen yurttaşların rızasını almak zorunda" olan bir meclis olarak betimledi. 2004'te Sosyalist ağırlıklı Aragon hükümeti, –kesik Müslüman başlarını resmeden– hanedan armasından duyarsız göründüğü için vazgeçmeye hazır olduğunu belirtti. Muhalefetteki muhafazakâr Halk Partisi ise bu öneriyi eleştirdi.

5.

YENİ DÜNYA İMPARATORLUĞU, 1492-1598

YENİ DÜNYA

Erken modern dönemde Avrupa ile Amerika arasındaki ilk temas Kristof Kolomb'un 1492'de Batı Hint Adaları'na ulaşmasıyla gerçekleşti. Onun seyahati İberya'nın yayılma örüntüsünün bir parçasıydı. Ancak bu gelişme, başta İtalyanlar olmak üzere, yayılmacı Portekiz ve Kastilya Krallıklarının desteğini almış İberyalı olmayan denizciler ile onların ekonomik çıkar sağlama kaygıları sayesinde gerçekleşti. Portekiz ve Kastilya hükümdarları kendi hizmetlerine alabildikleri kişilerle kendi kaynaklarını takviye etmeye çalıştılar. Bu yayılmacılık bölgesel ve dinsel olmanın yanı sıra, ekonomikti. 1492'de son Müslüman krallığı olan Granada'nın düşmesiyle birlikte görünüşte yerine getirilen bir görev olarak İslam'ı İberya'dan çıkarmak gibi uzun vadeli bir ideolojik haçlı seferi uygulayan Portekiz ve Kastilya Krallıkları bu kez Kuzey Afrika'da İslam'la savaşmaya başladılar. Batı Hint Adaları ve Güney Amerika yolunda önemli konaklama yerleri olarak hizmet eden doğu Atlantik adalarını (Kanarya, Madeira, Azor ve Cape Verde Adaları'nı) ele geçirdiler. Kanarya Adaları'ndan

Gran Canaria nihayet 1483'te, Tenerife ise 1496'da Kastilyalılar tarafından denetim altına alındı.

Portekizliler Hint Okyanusu'nda başarılı olurken, Kastilya da, Kolomb'u izleyerek, Amerika'da kazanımlar elde etti. Portekiz'in Amerika'daki kazanımları ise, Hint Okyanusu'na giden bir yol bulmak için daha uygun rüzgârlar ve akıntılar arama çabasının bir parçası olarak Brezilya'nın "keşfi" ile sınırlı kaldı. Ayrıca Portekiz, Kastilya mıntıkasının kuzeyine doğru Kuzey Amerika'da bölgesel bir varlık oluşturmaya çalışmazken, buradaki, özellikle balıkçılık alanındaki çıkarları önem kazandı. 1493'te Yeni Dünya'nın papalık konusunda bölünmesi ve ardından 1494'te Tordesillas Antlaşması'yla birlikte, Kuzey, Orta ve Güney Amerika'nın büyük bölümü, Kastilya ile Aragon'un mirasının birleşmesinden sonra kararlaştırıldığı gibi, Kastilya ya da İspanya'ya tahsis edildi. İstilaya duyarlı olan Portekiz komşu İspanya'ya karşı koyabilecek bir konumda değildi. Bu yüzden 1580'den 1640'a kadar birbirini izleyen istilaların ardından İspanya kralları, 1603-1707'de İngiltere ile İskoçya'nın birliğine benzer biçimde Portekiz'in de kralları oldular.

İspanyolların Karayipler'i fethi tamamlanmadı. Sadece büyüklük ve yerleşim bakımından cazip görülen, esas olarak Hispaniola, Küba ve Porto Riko gibi bazı büyük adalar alındı. Daha sonra bu durum diğer Avrupalı güçlere, özellikle Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya farklı adaları ele geçirme fırsatı sağladı ve St Vincent gibi bazı adalarda Yerlilerin başat kalmalarını sağladı. Ne var ki İspanyollar beraberlerinde Avrupa hastalıklarını, özellikle çiçek virüsünü getirdiler ve hastalığın yarattığı yıkım Batı Hint Adaları'ndaki demografik dengeyi hızla değiştirdi ve Yerli halkın moralini bozdu. Hastalığın etkisi Afrika'dan köle getirilmesini teşvik eden bir etken olacaktı.

Bu adaların büyük olanları, özellikle Küba, İspanyol faaliyetinin önemli üssü haline geldi. Küba, İspanya'ya Orta Ame-

TARTIŞMALI KOLOMB

Kristof Kolomb başından itibaren tartışmalı bir şahsiyetti ve şöhretine ilişkin şimdiki yaygara yaşadığı süre içinde maruz kaldığı tepkiyle kıyaslanamaz. 1476'da Portekiz açıklarında yaşanan bir kaza dahil seyir zorlukları ve 1492'de Bahamalar'a gidişinde denizcilerin isyanı, İspanyol Yeni Dünya'sının vahşi politikalarıyla kıyaslandığında önemsizdi. Kolomb örneğinde bu olaylar cinayet ve idama kadar gitmedi fakat kendisi 1500 yılında görevden alındı ve zincire vurularak İspanya'ya geri getirildi.

Tartışmalar Kolomb'un ölümünden sonra da devam etti. 1506'da Valladolid'de ölmesinden sonra kemikleri Sevilla'ya, daha sonra Santo Domingo'ya, ardından Havana'ya taşındı, sonra 1898 savaşında Küba'nın Amerikalı istilacılara kaybedilmesi nedeniyle kendi ülkesine, Sevilla'ya geri getirildi. Sevilla katedralindeki etkileyici bir kabrin onun son istirahat yeri olduğu iddia edilir. Ancak kemiklerin 1795'te Santo Domingo'dan Havana'ya gönderildiğine ve günümüzde Dominik Cumhuriyeti'nde olduğuna dair doğrulanmayan iddialar da vardır.

Geç on dokuzuncu yüzyıl özel bir anma dönemiydi. Özgül olarak Havana'daki kasvetli Sevilla Katedrali için tasarlanan anıttan ayrı olarak, Kolomb'un 1493'te kenti ziyaret ederek Ferdinand ve Isabella tarafından kabul edilmesinin anısına Barselona'nın merkezindeki Ramblas'ta, 1888'de düzenlenen Evrensel Fuar sırasında açılan ünlü *Mirador de Cólon* (Kolomb Anıtı) vardır.

1451 civarında Cenova'da doğan, İspanya'nın hizmetine girmeden önce Portekiz ticaret misyonlarında yer alan kozmopolit Kolomb (İspanyolca Cristóbal Colón) Amerika'nın sürekli "kültür savaşları"nın parçası olarak artık tartışmalı bir şahsiyettir. 1992'de onun 1492'de Atlantik'i

geçiş yıldönümünün en iyi şekilde nasıl anılacağı ve özellikle bu seferin sömürü, kölecilik ve soykırımın arkaplanı olarak sunulmasının doğru olup olmayacağı konusunda fırtınalı bir anlaşmazlık oldu. Anlaşmazlık o zamandan bu yana bir uğultu halinde sürdü ve 2017'de New York polisinin Manhattan'ın Kolomb Meydanı'ndaki etkileyici anıtı yirmi dört saat koruma altına almasına yol açtı. Los Angeles İdari Bölgesi'ndeki Gözetmenler Kurulu ve Kent Konseyi, Kolomb'un bir zalim olduğu iddiasıyla Kolomb Günü'nü "Yerli Halklar Günü" olarak kutlamaya karar verdi. Baltimore'daki Kolomb anıtı saldırıya uğradı.

Kolomb Yerli halkı köleleştirdiği ve onlara soykırıma dönüşecek ölçüde hastalık bulaşmasına yol açtığı için eleştirilmektedir. Aslında bu eleştirilerde kullanılan katliam terimi, içerdiği anlamı küçültmekten kaçınmak için dikkatle kullanılması gereken pek çok sözcükten biridir. Tartışma hem politikleşti, hem de Amerika'da bazılarının devraldıkları mirasın çöp olduğunu, bazılarının ise 1937'de saldırgan bir adım olarak ulusal bayram ilan edilen Kolomb gününün saygın olduğunu iddia etmesiyle, "eritme potası"nın tartışmalı niteliğinin bir yönü haline geldi. Geçmişe ilişkin sabit ya da tek bir yorum yoktur. Aslında Kolomb'un 1937'de onurlandırılması, Cumhuriyetçiler'in iktidarda oldukları 1920'lerde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Beyaz Anglo-Sakson Protestan kimliğinin, göçün sınırlandırılmasıyla birlikte vurgulanması nedeniyle Demokratlar tarafından reddedildi.

Kolomb pek çok farklı yorumu taşıyabilmektedir. Anakronik bir görünüme bürünmüştür. "Keşifler Çağı"na uzun bir merkantilist ve özünde seküler, ekonomik faydaya odaklanan bir değerlendirme getirilirken, Denizci Henry, Kolomb ve Vasco de Gama gibi daha yakın zamanın

şahsiyetlerine inançları açısından yaklaşılmıştır. Onların İsa'nın İkinci Gelişi için hayati bir ön hazırlık olarak görülen Kudüs'ün yeniden fethini gerçekleştirmek için para ve müttefik edinme arzuları vurgulanmıştır. Böylece uzamın yanı sıra zaman da önemliydi ve keşif bir teoloji formuydu. 1502'de Karayipler'e yaptığı dördüncü seyahatten önce derlediği *Kehanetler Kitabı*'nda Kolomb 155 yıl içinde dünyanın sona ereceğini ve yaptığı keşiflerin İncil'de haber verildiğini öne sürdü.

rika'nın (modern Meksika ve Orta Amerika) istilası için bir atlama tahtası sağladı. Karayipler'deki en büyük doğal limanın derin sularından yararlanan İspanya 1519'da Havana'yı kurdu. 1515'te Batabanó yakınlarında yapılan daha erken bir girişim haşerat dolu bataklık bölge ve sığınılacak bir limanın yokluğu nedeniyle terk edilmişti.

1519'da Hernán Cortés günümüzde Meksika'ya ait olan sahildeki Veracruz'a, 450 asker, 14 küçük top ve 16 atla çıkarma yaptı. Ferdinand ve Isabella'nın torunu I. Carlos (Kutsal Roma İmparatoru V. Karl, s. 1519-56) adına Cortéz, Aztek İmparatorluğu'nu kısa sürede yıktı. Cortéz'in büyüsüne kapılan Aztek lideri Montezuma onun büyük bir gücün elçisi olabileceğini düşündü ve ona karşı kararlı bir tutum almaktan kaçındı. Bununla birlikte Montezuma'nın onu bir tanrı olarak gördüğüne ilişkin değerlendirmeler sorgulanmıştır. Cortéz, yol boyunca çatışmaya girmeden Aztek başkenti Tenochtitlán'a ulaştı. 1520'de İspanyol bakış açısından durum kötüleşti. Büyük Tapınak'ın avlusunda Aztek soylularının katledilmesi Azteklerin ayaklanmasına yol açtı ve Montezuma öldürülürken Cortés, Tenochtitlán'dan ayrılmak zorunda kaldı. Muazzam direnişe rağmen Cortés, 1521'de geri döndü ve direnişi ezerek kente girdi.

Silahlar da önemli rol oynadı. Amerikan halkının ne ateşli silahı ne de atı vardı. Toplumlarının temeli demir ve çelikten değil, taş ve tahtadan oluşuyordu. Sapan, tahta sopalar ve obisidiyen bıçaklar İspanyolların silahlarıyla başa çıkamadı. İspanyolların topları, arkebüzleri ve arbaletleri rakiplerinin silahlarından daha uzun menzilli ve daha öldürücüydü. Yüz yüze çatışmada İspanyollar tek elle kullandıkları çelik kılıçların gücünden ve esnekliğinden yararlanıyorlardı. Metal silahlar taştan daha etkiliyken, metal zırh kapitone pamuktan daha fazla koruma sağlıyordu. Muhtemelen baruta sahip olmadıkları ve zorunlu eğitimden yoksun oldukları için Azteker ele geçirdikleri ateşli silahları kullanamadılar.

Ne var ki İspanyol ateşli silahları az ve yavaştı ve etkileri daha çok psikolojikti. Azteklerin taş ya da obsidiyenle güçlendirilen odun sopalarının savaşçının becerisine bağlı olarak İspanyol atlılara karşı etkili olduğu görülürken, Mayalar sopaları İspanyol atlıları korkutacak şekilde kullanmayı hızla öğrendiler. İspanyollar da yerlilerin iklim şartlarına daha uygun olan kapitone pamuk zırhlarını benimsediler, ancak sopa darbelerine dayanıklı olan çelik miğferlerini takmayı sürdürdüler.

Bazı bakımlardan İspanyol fethi dikkate değer bir adımdı fakat 1515-30'da Suriye ve Mısır'daki Memluk imparatorluğunun ve Macaristan krallığının Osmanlılar tarafından, kuzey Hindistan'daki Lodi sultanlığının Babürlüler tarafından yıkılması, daha geniş bir bölgesel değişim örüntüsünün parçasıydı. Bunların her biri kendi tarzında çarpıcı bir başarıydı. Değişim topluca ele alındığında, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki meşgul ve faal halklar ile kıyaslanabilecek gerçek bir kitle tabanından yoksun olan devletlerin kendi hükümdar ve seçkinlerinin çökmesi halinde kolayca yıkılabilecekleri görülüyordu. Mevcut yerel seçkinlerin askere alınması ve yeni hükümdarlara uyum göstermesi bu süreci kolaylaştırdı ve kısmen de gerçekleşmesini sağladı. Böylece

Rajputlar'ın çoğu Babürlüler tarafından hemen askere alınırlarken, Osmanlılar da Memlük birliklerini ve yöneticilerini kullanmaya başladılar.

On altıncı yüzyılın başlarında ve ortalarında İspanyolların Orta ve Güney Amerika'nın büyük bölümünü fethetmeleri bu örüntüye uymaktadır. İspanyollar, özellikle Aztek bölgesinin kuşatması altında, Azteklere boyun eğen küskün bir halk olan Tlaxcaltec'ler ile ittifak kurarak Orta Meksika'daki bölünmelerden yararlandılar. Onlar ve diğer müttefikler 1521'de Tenochtitlán'ın fethine yardımcı olmak için çok sayıda asker sağladılar. Yerli destek, Batı'nın silahlarına, özellikle ateşli silahlara karşı koymak için taktik değiştirmeyi öğrenen Azteklerin sayısal üstünlüğünü dengelemek için gerekliydi. Orta Amerika'da İspanyolların savaştaki üstünlüğü müttefiklerine zafer şansı vaat ediyordu fakat pek çok Orta Amerikalının Azteklere karşı işbirliği yapma isteği ve buna hazır oluşu, Aztek İmparatorluğu'nun doğasını, özellikle bir asimilasyon teori ve pratiğinin yokluğunu da yansıtıyordu.

İspanyolların Aztek bölgelerinden sonraki yayılmaları, geleneksel düşman olmayanlara karşı uzak bölgeler dahil yerel destek sağlanmasına çok şey borçluydu. 1524-6'da Orta Meksika'dan yayılma girişiminin daha erken (İspanyol öncesi) örüntülerini benimseyen Pedro de Alvarado'nun, yerli müttefiklerle Guatemala'yı istila ederken bölgeyi aşırı şiddet kullanarak, katı haraç ve emek talebinde bulunarak ele geçirmesi başarısını zayıflattı. Kardeşi Jorge sürekli başkaldırı nedeniyle 1527'de Guatemala'nın istilası için beş ile on bin arasında yerli savaşçıyı silah altına aldı. Ve ancak 1529'da büyük bir katliamın ardından başarı kazandı. Savaş gücü, istihbarat ve ikmal yeteneği sağlayan Yerli desteği, İspanyol başarısı bakımından, yeni hastalıkların, İspanyol askeri teknolojisinin ve yerel nüfus arasındaki bölünmelerin etkisi gibi diğer etkenlerden muhtemelen daha önemliydi.

Sonuç olarak Kral Naibi Antonio de Mendoza 1540-2 tarihli Mixtón Savaşı'nda on bin yerel müttefik kullandı. Yerli askerler savunma gücü olarak da kullanıldılar; 1590'larda *Nueva Galicia*'da yerel *flecheros* (okçular) parasal ve yasal avantajlar karşılığında, yolları ve gümüş madenlerini koruyorlardı.

Güney Amerika'da 1519'da kurulan Panama, Francisco Pizarro'nun 1524, 1526 ve 1531-2'de Peru'da yaptığı keşif harekâtlarının üssü haline geldi. Sonuncu seferde İnka dünyasını hızla fethederek, Kasım 1532'de hükümdar Atahualpa'yı esir aldı ve başkent Cuzco'yu işgal etti. Ne var ki Pizarro, daha önce İnka içsavaşı sırasında Atahualpa'nın askerleri tarafından öldürülen İnka kralı Huayna Capac'ın 50 oğlundan biri olan Manco Inca'yı kukla imparator yaptıktan sonra, 1536'da ciddi bir ayaklanmayla karşılaştı. Bu noktada İspanyollar sadece savaş yetenekleri sayesinde zafer kazanmadılar. Buna ek olarak, yeterli sayıda Amerikan yerlisi İspanya'ya büyük bir savaş alanı ve politik avantaj sağlayacak şekilde istilacıları ve onların kukla imparatorunu destekledi. İnka ayaklanmasının anısı önemli bir rol oynadı. Liderlik de önemliydi. Daha sonra saf değiştiren Manco Inca'nın öldürülmesi İspanyol başarısı için önemli oldu. Ancak fetih yedi yıldan fazla sürdü.

Bu süre kısmen İspanyolların yağma değil fetih için uğraştıklarını gösteriyordu. Askeri eylemi yeni bölgeye isim vererek gösterilen sembolik mülk sahipliği izledi. Bu süreç, kolonistlerin ve onların tahıl ve hayvanlarının gelişiyle, Hıristiyanlığın kabul ettirilmesi ve rakip dini ritüellerin yok edilmesiyle, yönetim ve aidiyetle ilgili yapıların, mesela Klasik Roma'yı temel alan şehir merkezli denetim örüntüleriyle tamamlandı. Ayrıca, İspanyolların yerel seçkinleri ve yerel maddi kültürleri benimseme derecesi, yanı sıra yerlilerin İspanyollara uyum sağlaması önemli etkenlerdi.

Ele geçirme ve katletme dönemi boyunca İspanyol fethini daha ılımlı olarak resmetmek ve özellikle İspanyol Amerika

Hıristiyanlığını, köken olarak Avrupalı olmanın yanı sıra yerel köklerden ve pratiklerden yararlandığı için bağdaştırıcı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kaynaşmış kutsal mekân değerlendirmesi, mutabakat sağlandıkça, daha genel bir işbirliği örüntüsünün anahtar niteliğinde bir göstergesi olarak hizmet edebilir ve bu örüntü daha sonra İspanyol Amerika politikalarının temeli olarak görülebilir. Özellikle bağdaştırmacılık ve mutabakattan istikrara doğru nedensel bir çizgi çekilebilir. Bu istikrar, İspanyol Amerika'nın temel bir özelliği, yanı sıra bu toplumun hem o sırada hem de daha sonra İngiliz Amerika kadar dinamik olmayışının bir sebebi olarak da görülebilir.

Ancak bu türden bir değerlendirme hem İspanyolların kendi varlıklarını oluşturdukları sürecin büyük kısmını, hem de kıyaslama boyutunu göz ardı eder. Amerika'da Yerli toplumlar kaba, ilkel ve uygarlıktan nasibini almamış olarak görüldü ve bu standart model Meksika'da görüldüğü gibi, sadece topyekûn savaşı ve fatihlerin vahşetini değil, aynı zamanda onların kendi toplumlarının ayırt edici özelliklerini kökünden söküp atmalarını teşvik etti. Yerlilerin dini mekânları tahrip edildi, dini uygulamaları kabul edilemez bulunarak yok edildi ve bu uygulamalar İspanyol yorumcular tarafından İspanyol yönetiminin üstünlüğü olarak tartışıldı. İspanyol Amerika'sındaki Hıristiyan ibadet uzlaşma unsurları içerebiliyordu fakat Hıristiyanlık konusunda uzlaşma kesinlikle yoktu. Yerli dini sona erdirme faaliyeti, sözgelimi idollerin yakılması gibi uygulamalarda Engizisyon önem kazandı.

Önemli mezhep gerilimlerinin olduğu Avrasya'nın büyük bölümünde durum farklıydı. Burada diğer dinleri yok etmeye yönelen Osmanlıların, Babürlülerin ve Mançuların fetihleri olmadan da önemli mezhep gerilimleri vardı. Ancak İspanyollar ve onların torunlarının sayısı asla yerli ya da karma nüfusu aşmadı. Sonuç olarak, pagan tanrılarla sürekli savaşma-

larına, yanı sıra yerli soyluların konumunu zayıflatmak için yerli emeği denetim altında tutmalarına rağmen İspanyollar, geniş toprak parçalarını işbirliği yapan yerlilere, özellikle de fetih sırasında kendileriyle ittifak kurmuş olanlara bıraktılar.

İspanyol pratiğini diğer Avrupalılar izleyecekti. Dini yayma faaliyeti, üstünlüğün doğal bir sonucu, fethin bir gerekçesi ve denetim sağlama tarzı olarak görüldü. Ortaya çıkan sonuç, yerli kültüre yönelik, mesela Hindistan'da Batılı olan ve olmayan fatihlerin yaptıklarından çok daha büyük bir saldırıydı ve hastalıkların da etkisiyle yerli toplumların parçalanmasına, toplum yapılarının çökmesine yol açtı. Yeni Dünya'da başından itibaren ortaya çıkan sonuç, başka yerlerde genellikle görülenden daha topyekûn bir fetih örüntüsüydü. Bu örüntünün, özellikle Yeniden Fetih düşüncesine dayandığı ve Hıristiyan kader inancından kaynaklandığı görülüyordu. Batı tarihinin bazı önemli yönleri ve on altıncı yüzyıldaki kamu kültürü İspanyol yönetiminin sertliğini artırdı. Bu olgu bize İspanyol tarihini hep Avrupa'nın genel tarihsel gelişme örüntüleri içine yerleştirme ihtiyacı duyulduğunu anımsatır. Canlanan İslam'ın Osmanlı İmparatorluğu biçiminde saldırıya geçmesi, Hıristiyanları köleleştirmesi, özellikle İspanya'nın tutumuyla bağlantılıydı. Reformasyon nedeniyle Hıristiyanlığın içinde görülen dini şiddette belirgin bir artış, Reformasyon sonrası dönemde ise dini esaslara ters düşenlere yönelik, onları hayvan benzeri insanlık dışı varlıklar olarak gösteren genel bir davranış görüldü.

Aşırı şiddet Batılıların sayıca daha fazla olmalarına rağmen ya da bundan ötürü Yeni Dünya'daki diğer Batılılara gösterilen tepkiyle genişledi. Böylece 1565'te bir İspanyol gücü Florida'da varlık gösteren Huguenotları (Fransız Protestanlar) katletti. Esirleri denetlemenin ve beslemenin zorluğu katliamda bir etkendi fakat esas dürtü dini hoşgörüsüzlük, haklılık inancı ve tehdit oluşturanları kasten yok etmekti. Bu

pratik Akdeniz'de Hıristiyanlar ile Müslümanların birbirlerine karşı güttükleri köleleştirme politikası yüzünden Hıristiyanlar birbirlerine de daha ılımlı yaklaşmıyorlardı.

Aztek ve İnka örneklerinde olduğu gibi İspanyollar imparatorlukları yıkmanın sonuçlarıyla yüz yüze geldiler fakat Kuzey ve Güney Amerika'nın başka yerlerinde kabilelerle çatıştıkça bağlam farklılaştı. Ancak bu durum bütün vakalarda koşulların benzer olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Bunun yerine, çevrede, ekonomik gelişmede, toplumsal örüntülerde ve politik örgütlenmede büyük bir çeşitlilik vardı. Bazı kabileler, mesela 1536'da yırtıcı İspanyol keşif harekâtının ardından fethedilen Kolombiya'nın dağlık iç bölgelerinde, zümrüt madenciliği yapan Muiscalar karmaşık bir yapıya sahipti. Yine arazinin zorluğuyla birleşen yerli direnişi de muazzam zorluklara yol açabiliyordu. 1580'lerden itibaren Venezuela, Panama ve Kolombiya'da faaliyet gösteren Bernardo Vargas Machua, zehirli oklar, yüksekten yuvarlanan kayalar ve çukurlar gibi geleneksel yerli silahlarının ve taktiklerinin, yanı sıra yerlilerin İspanyol yeteneklerine ve yağmurun barutu bozmasından yararlanmak gibi kısıtlamalara uygun tepki gösterme yeteneklerinin oluşturduğu tehlikeleri kaydediyordu.

İspanyol İmparatorluğu'nun alanı ve doğası önemli ölçüde yerel direnişin gücünü yansıtıyordu. Yerel desteğin olmadığı yerlerde, mesela orta Şili'de İspanyollar vahim zorluklarla yüz yüze geldiler. Şili'de İspanyollar 1598-1604'te güneydeki Merkez Vadi'den geri püskürtüldüler: Böylece, Bio Bio Nehri Araucanialıların ötesinde bağımsız oldukları bir sınır oluşturdu.

Kuzey Meksika'da İspanyollar Gran Chichimea'nın göçebe savaşçılarından gelen direnişle karşılaştılar. Bu savaşçılar İspanyol süvarisi için genellikle zor olan bölgede ölümcül etkiler yaratan okçuları kullanıyorlardı. İspanyollar yine

müttefik yerli güçleri öne sürdüler. Böylece çatışma göçebe ve yerleşik halklar arasındaki uzun mücadelenin bir başka versiyonuna dönüştü. İspanyollar düşmanlarını durdurmakta zorluk çektiler ve çatışma bölgenin gümüş madenlerinin sağladığı kârların büyük bölümünü yok ederken, Yerlilerin daha büyük hareketlilik kazanmak için İspanyol atlarını ele geçirip kullanmaları da zorluk yaratıyordu. Bunun üzerine İspanyolların, köle toplama dahil saldırgan politikaları terk etmeleri ve Hıristiyan misyoner faaliyetiyle birlikte düşmanlarına rüşvet verdikleri daha barışçı bir süreci başlatmaları, gerilimin azalmasına yardımcı oldu. Aslında Amerika'daki durum, özellikle sınırın önemi, İspanyol İmparatorluğu'nun parçası ve büyük derinliği olan bir "ortak zemin"in varlığı nedeniyle, sadece kültürel hâkimiyet ve bağımsız yerli faaliyetinin yok edilmesinden ibaret değildi. Bu "ortak zemin" İspanyol faaliyet alanını ve pratiğini tanımlayan tek bir mıntıka ya da bölge oluşturmuyordu. Kuzey Meksika'da İspanyol politikasının değişmesi yerleşim yerlerini artırma, kaleler inşa etme, böylece yerleşim manzarasını değiştirme fırsatı sağladı.

Altın ve gümüş külçelerin varlığıyla ilgili söylentiler Meksika'dan kuzeye, Amerika'nın iç kesimlerine doğru İspanyol keşiflerini teşvik etti. Böylece 1540'ta Francisco Vásquez de Coronado, günümüzde New Mexico olan bölgeye ve oradan Büyük Düzlükler'e doğru ilerledi. Söylentilerin doğru olmadığı anlaşıldı. Meksika'dakiyle kıyaslanabilecek hiçbir kazanım sağlanmadı. Aynı şekilde, 1539 ve 1542 arasında Aşağı Mississippi'yi ve çevresindeki bölgeleri vahşi biçimde yağmalayan Hernando de Soto'nun keşif harekâtı da kazanım sağlamadı. 1540'ta Hernando de Soto, süvarisinin direnişle karşılaşmadan açık zemine hâkim olabildiği Mobile'deki (Alabama) Choctaw kabilesiyle girdiği bir savaşı kazandı. Soto'nun ölümünden sonra Luis de Moscoso 1542-3'te gü-

nümüzde doğu Texas olan bölgeye baskı yaptı. Bu keşif harekâtının getirdiği hastalıklar yerli halkın mahvına yol açtı.

İspanyolların Amerika'nın Meksika'nın kuzeyinde kalan kısmına duyduğu ilginin sınırlı kalması, tek nedene bağlı olmasa da önemliydi. 1598'de İspanyollar New Mexico dedikleri bölgede bir mevzi oluşturmak için kuzeye doğru ilerlemeyi başardılar fakat Santa Fé bölgesi özellikle sanıldığı gibi Atlantik'e çıkışı olmadığı için fazla dışarıda kalan bir bölgeydi. Daha güneyde, İspanyolların malaryanın yardımıyla girdikleri Maya uygarlığının merkezi Yucatán'ın büyük bölümü 1527-41'de fethedildiyse de Orta Petén'de yaşayan İtzalar 1697'ye kadar yenilgiye uğratılamadı.

Daha genel olarak bakıldığında İspanyol sömürge politikaları ve uygulamaları, Yerli dini ritüellerin sona erdirilmesi dahil olmak üzere, yerel toplumu etkiledi ve epidemi sonrası nüfusun iyileşme imkânını sınırladı. Sonuç olarak ortaya çıkan sorun, her biri büyük miktarda işgücü gerektiren plantasyon tarımı ve madenciliğin yarattığı ticari fırsatlarla birlikte gelişti. Belirgin sonuç, İspanyol bölgesel denetim alanının dışındaki Yerli nüfustan köle sağlamaktı. İspanyollar, Honduras ve Nikaragua'daki yerliler arasında on altıncı yüzyılda büyük ölçekte köleleştirme uygulaması yaptılar. Bu uygulamanın savaşın bir yönü olduğu kanıtlandı. Köle satışından sağlanan kazançlar kabileler arasında köle olacak halkları ele geçirme çatışmasını teşvik ederek Yerli toplumun istikrarsızlaşmasına yardımcı oldu ki bu süreç aynı zamanda Batı Afrika'da da görüldü. Böylece insanlar metalaştırıldı. Bu da köle ticaretinin Avrupalılar ile Yerli Amerikalılar arasındaki ilişkileri etkileme tarzının temel yönünü ortaya koydu.

Amerika'da köle ticaretinden sağlanan yararlara rağmen kölelerin temini ve maliyeti dahil sömürgeciler için temel etkenleri oluşturan Yerli direnişi ve kaçışıyla birlikte ortaya çıkan sorunlar da vardı. Ayrıca, İspanyol denetim bölgesi

içinde Yerli emeğin denetlenmesi, Yerlilere kölelerden çok Hıristiyanlaşmaya hazır özneler olarak davranılması için kilise baskısı uygulayan kraliyet yasalarından etkilendi. Aslında Yerlilerin köleleştirilmesi 1542'de *Leyes Nuevas* (Yeni Yasalar) ile resmen yasaklandı. Ne var ki isyandan ayrı olarak bu yasalar Peru'daki İspanyolların hedefe ulaşmalarına yardımcı oldu. Fermanların uygulanması zaman alıyor ve yerel görevliler ile toprak sahipleri tarafından sık sık göz ardı ediliyordu. Ayrıca, bağlı emek sistemleri, özellikle *encomienda* (sömürgecilere tahsis edilen toprak ve Yerli aileler) ve zorla göç ettirme, özellikle erkek nüfusun bir kısmını evinden uzakta çalışmak zorunda bırakan *repartimiento* fiilen kölelik anlamına geliyordu.

Yerli köleler kuzey Meksika gibi Afrika'dan Amerika'ya getirilen kölelerin varış noktalarına uzak sınır bölgelerinde önemini korudu. Başlangıçta Afrikalılar İspanya üzerinden İspanyol Amerika'sına getiriliyorlardı fakat 1518'den itibaren *esientos* ya da lisanslar onların hareketine doğrudan güvence sağladı. İspanyol Amerika'sına Afrikalı köle temin etmek Yerli köle temin etmekten daha pahalı olduğu için, Afrikalı köleler, genellikle, fiyatlarından da belli olduğu gibi, daha değerli bir köle tipi olan ev kölesi olarak kullanılıyorlardı.

On altıncı yüzyılın ortalarında durum değişti. Afrikalıların fiziksel olarak Yerlilerden daha güçlü olduğuna inanıldığı için, Afrika köle kaynağı olarak emek gücünün marjinal bir bölümünü sağlamaktan çıkıp giderek önem kazandı. Afrikalı köleler, borç geri ödeme unsuru olarak hizmet etmek dahil çeşitli yöntemlerle denetlenebilen Yerli emekten daha pahalı olmaya devam etti fakat Atlantik üzerinden nakledilen Afrikalı kölelerin sayısı sonraki yüzyılda önemli ölçüde arttı.

İspanyol kültürü, Amerika ve onun yerli nüfusunun değerlendirilmesiyle ilgili sorunlarla karşılaştı. Yeniden Fetih ve Hıristiyan misyonu tek başına olmasa da bir çerçeve

sağlıyordu. Ayrıca Klasik edebiyat uygun modeller sağlıyor, Roma yayılması İspanyol ardılı için bir referans noktası olarak hizmet ediyordu. Aynı zamanda İspanyollar, Klasik (Batılı) yazarların pek bilmedikleri özellikle farklı hayvanları ve bitkileri, mesela avokadoyu kapsayan bir Yeni Dünya'ya tepki göstermek zorundaydılar. Aslında İspanya, Kolombiya'nın değişiminde belirleyici bir rol oynadı: Mısır, patates ve domates Avrupa'ya; at, domuz ve şarap Amerika'ya geldi.

Yeni Dünya'nın Kral Süleyman'ın külçe altın ve fildişi sağladığı Ophir ve Tarsis olduğu iddiası, ki daha özgül olarak Ophir bu örnekte Peru'ydu, kısmen Yeni Dünya'da hiç fil bulunmadığı gerekçesiyle göz ardı edildi. Klasik yazarların bazı argümanları, mesela Aristoteles'in Tropik bölgeler yaşanamayacak kadar sıcaktır, iddiası doğrulanmadı. Daha genel olarak Amerika ile ilgili Klasik kaynakların yokluğu, Amerika'nın İspanyollar tarafından anlaşılma süreci için önem taşıyan görgü tanıklıklarının ve çağdaş deneyimin vurgulanmasıyla otoritenin niteliğinin yeniden düşünülmesini teşvik etti. Ayrıca Yerlilere kâfir ve kötü mahlûklar gözüyle bakarak onları yıkıcı şekilde aşağılamanın yanı sıra İspanyol kültürüne adapte etme girişimleri de oldu. Yerli dini kültlere Hıristiyanlık içinde bir yer verildi. Kültürleri anlama girişimleri de oldu. "Putperestlik"i önlemek için Meksika'ya gönderilen Fransisken Bernardino de Sahagún (yakl. 1499-1590) Aztek kültürünü ve Nahuatl dilini değerlendirdi, pek çok metni dokümanlaştırdı ve kendi araştırma metodolojisini oluşturdu. Ne var ki ırklar arası evliliklerden ötürü ırksal sınıflandırma karmaşıklığı arttı ve İspanya'da olduğu gibi daha fazla ırk kategorisi oluştu.

İspanya'da Yeni Dünya'ya bazı mimari göndermeler vardır. Ronda'daki Salvatierra Markizi'nin sarayında, alınlığı iki çift Amerikalı köle heykeli tutar.

BÜYÜK GÜÇ OLARAK İSPANYA

İspanya'nın Batılı olmayan bazı düşmanlarından, özellikle Aztekler ve İnkalardan muazzam kazanımlar sağlamaları mümkündü fakat diğer düşmanları, özellikle Akdeniz'de Osmanlılar karşısında bunu başaramadılar. Erken modern dönem ile diğer çağdaş dünya güçlerinin herhangi bir zamanda görülen temel karşıtlığı, benzersiz bir küresel menzil ve İspanya'nın buna karşılık gelen hırsları ile modern kavramlarla anlaşılan yerkürenin oluşturduğu karşıtlıktır. İspanyol İmparatorluğu, özellikle II. Felipe'nin 1580'de Portekiz tahtını ele geçirmesinden sonra önemli ve bu konumda olduğu bilinen küresel güçler arasında görülmemiş bir menzile sahipti. Bu menzil önemli bir avantajdı; çok sayıda farklı bölgede başlıca güç olarak ve o zamana kadar görülmemiş boyutta hareket etme yeteneği sağlıyordu. Çok farklı bir bağlamda bu on dokuzuncu yüzyıl Britanya'sı ve modern ABD'yi haber veriyordu.

Birbirinden ayrı pek çok alanda bölgesel bir güç olarak davranmanın yanı sıra İspanya daha küresel bir eşgüdüm düşünme seçeneğine de sahipti. Ne var ki bunu pratikte gerçekleştirme imkânı dönemin teknolojisi (özellikle mesajların iletilmesi ve birliklerin hareketi) ve eldeki kaynaklarla vahim biçimde sınırlıydı. Çin'e karşı eyleme geçmek gibi cesur fikirler de vardı. Bu fikirler Uzakdoğu'da zaman geçiren İspanyol subayların fantezilerinin bir ürünüydü. Bu fanteziler II. Felipe ve 1561'de İspanya'nın başkenti olan Madrid'deki hükümet tarafından reddedildi. Filipinler'de 1565'ten itibaren oluşan İspanyol varlığı zayıftı ve modern devlet standartlarına göre sınırlıydı. Aslında normal koşullarda İspanya'nın, daha güçlü Çinliler bir yana, 1530'larda İnkaların üstesinden gelebildiğini düşünmek için bile sebep yoktu. İspanyol fethinin İnkaları zayıf düşüren şiddetli bir içsavaşın hemen ardından başlaması sonucun belirlenmesinde önemli rol oynadı. Aynı

içsavaş koşulları 1640'larda Mançuların Ming hanedanlığını devirdiği Çin'de de mevcuttu. 1519-21'de İspanyollar Aztek-lerin üstesinden gelirken yerel bölünmeler yabancılara gösterilen tepkiyi zayıflattı ve onlara yardımcı oldu. Bu, İspanyol yorumcuların vurgulamayı tercih ettikleri bir unsur değildi. Onun yerine dini destek dahil kültürel değerler vurgulanıyordu. Atın önemi süvariyi onurlandırdığı ve ona sosyal statü kazandırdığı için abartılıyordu.

Belli başlı dünya güçleri arasında sadece Batı Avrupalı olanlar, özellikle Portekiz ve İspanya her iki yarıkürede faaliyette bulunma yeteneğine sahipti. Osmanlı İmparatorluğu Hint Okyanusu'na kadar uzanan bir güç projeksiyonu için çalışırken, İspanya'nın daha geniş bir alana güç yayarak gösterdiği tutarlı çabayla boy ölçüşemedi. Ayrıca Osmanlılar Hint Okyanusu'nda başarısızlığa uğradılar ve oradaki çabalarını sürdüremediler. Sonuç, mesafe açısından, okyanus ötesi bir İspanya ile esas olarak Akdeniz ötesi bir Osmanlı İmparatorluğu arasındaki zıtlık oldu. Bu zıtlık esas olarak kıymetli metallerden yararlanan bir imparatorluk ile daha özel olarak toprak ve ticareti temel alan bir imparatorlukla bağlantılı bir farklılaşmayı yansıtıyordu. İspanya'nın Amerika ile yaptığı ticaret 1503'te Sevilla'da kurulan ve kentin denizle bağlantısını sağlayan nehir çamurla dolduğu için 1717'de Cádiz'e taşınan *Casa de Contratación*'dan (Ticaret Evi) denetleniyordu.

YURTİÇİ İKTİDAR

Emperyal başarılar soyluların oyalanmasına yardımcı oldu ve onlara yönetimde yer alma fırsatı kazandırdı. Bu arada hükümdarlar yetkilerini genişletmeye çalıştıkça gerilimler yaşandı. Isabella, Cádiz'i (1492) ve Cartagena'yı (1503) soylu mülk sahiplerinin elinden alarak ve Cáceres'li soyluların evlerindeki mazgallı kulelerin yıkılmasını emrederek aris-

tokratların sahip olduğu yerel gücü iyice sınırladı. Kastilya, 1500'de 5,5 milyon olan nüfusun yaklaşık %80'iyle birlikte İspanya'ya hâkim oldu.

Ferdinand ve Isabella'nın kızları, Kutsal Roma İmparatoru V. Karl'ın (İspanya kralı I. Carlos) annesi Juana (s. 1504-55) Rönesans Avrupa'sının hanedan politikaları bakımından önemli bir şahsiyetti. Dul Juana, kendisine kalan miras sayesinde, İspanya'yı, Amerika'yı, Napoli'yi ve Sicilya'yı ismen yönetiyordu ancak zihinsel bakımdan sorunlu olduğu için ülke içindeki hizmetkârlarını yönetemiyordu. Juana'nın zihinsel sağlığıyla ilgili kaygılar dinseldi: Geçerli inançlara göre, yönetme yetkinliği olmayan bir hükümdar Tanrı'yı gücendirmek durumundayken, Juana ile onun hükmettiği alanlar arasındaki bağ, birinin işlediği günahların diğerlerinin selametini etkileyebileceği anlamına geliyordu. Kraliçe'nin deliliği açığa çıktıkça, ilahi irade onu hükümet işlerinden ayrı tutmanın gerekçesi olarak açıklandı. Juana'nın yükü Habsburg İspanya'sında daha anonim ve ailevi, daha az bireysel bir erken dönem kraliyet otoritesi fikrine doğru geçişi kolaylaştırdı. Juana 1504'te Isabella'nın ölümü üzerine Kastilya'yı miras olarak edindi fakat Ferdinand, Carlos rüştünü ispat edene kadar naip olarak ülkeyi yönetti.

Carlos'un çok uzaklara yayılan imparatorluğunun içinde gitgide eriyen Kastilya'nın iktidar merkezi olarak öneminin azalması 1510'ların sonu ila ve 1520'lerin başında politik krize yol açtı. Carlos'un Fransızca konuşması, İspanyol olmayan danışmalar edinmesi, yeni vergiler istemesi ve mevcut himaye şebekelerini kesintiye uğratması krize çare olmadı. Kastilya'da *Comuneros* (1520-1), Valencia (1519-20) ve Mayorka'da (1522-3) toplumsal olarak daha radikal *Germanias* (kardeşler) ayaklanmaları bastırıldı. Villalar'da *Comuneros*'a karşı kazanılan zafer belirleyici oldu. Aristokratlardan destek alınamaması da önemliydi. Villalar'da isyancıların ordusu yetkin bir

liderlikten ve hareketin artan toplumsal radikalizmi nedeniyle ona uzak duran ve Carlos'un kraliyet lehine yaptığı yeniden bölüşümden kazançlı çıkan Kastilya soylularının savaş gücünden genellikle yoksundu. Juana'nın *Comuneros*'u desteklemeyi reddetmesi Carlos'un yeniden otorite kurmasına yardımcı oldu. İsyanın merkezi olan Segovia'da *Comunero* liderlerinin başları kesildi. Toledo ve Valladolid diğer merkezlerdi.

Ardından, Kraliyet yetkilerinin ve iktidarının kısmen yerel topluluklara ve soylulara devredilmesi sayesinde durum daha istikrarlı hale geldi. 1556'da Carlos, mecbur bırakıldığı için değil, kendi isteğiyle tahttan feragat ederek İspanya'yı II. Felipe'ye bıraktı. 1591'de Aragon'da patlak veren bir isyan sınırlı kaldı ve hızla bastırıldı. İsyanı bastıran ordu genellikle Kastilya soylularının mülklerinde çalışan insanlardan toplandı. Bu uygulama, tıpkı 1580'de soyluların Portekiz'in işgaline gönderilen orduyu desteklemek için topladıkları güç gibi, sürekli bir askeri kaynağa sahip olmanın önemini gösteriyordu.

İMPARATORLUĞUN HEDEFLERİ

1535'te İmparator V. Karl (İspanya kralı I. Carlos) başkenti Cuzco 1533'te ele geçirildikten sonra fethi yakın zamanda tamamlanan İnkaların ülkesi Peru'dan, Almanya ve Avusturya'ya kadar uzanan bir imparatorluğa sahipti. Kişisel hedefleri imparatorluğu yönetme tarzı bakımından önemliydi. Diğer hanedanlarda olduğu gibi, rütbe ve *gloire* (şan) kaygıları seçenekleri etkiledi ve önceliklerin çelişmesine yol açtı. Hanedan hedefleri kalıtsaldı. Mesela Aragonlu Ferdinand 1500'lerde güney İtalya'da atalarının çıkarlarını kollamamış olsaydı muhtemelen Fransızların yörüngesinde kalacak ve umutlar 1520'lere ve 1640'lara ertelenecekti. Bu sonuç İspanya'nın papalıkla uzlaşmasını sağlayacaktı.

Ferdinand'ın torunu Carlos İtalya'ya hükmetme konusunda çok daha kararlıydı ve bunu başardı. Carlos'un hırsları tek başına değilse de ağırlıklı olarak şan ve şeref odaklıydı. Dört mirası –Habsburg, Burgonya, Aragon ve Kastilya– bir araya getirmek bu süreç için önemliydi. Carlos'un şöhreti yarattığı seçeneklerde, genellikle kendisine ait çeşitli dominyonların çelişen önceliklerinin ele alınmasında önemli bir rol oynadı. Böylece Carlos ataları gibi prestij ve rütbe edinme yolunu izledi. Onur ve hanedan sorumluluğunu vurgulayan bir politik kültür ihtiyatlı ya da pasif olamazdı. Bu durum dönemin binalarında ve kiliselerinde, mesela Carlos'un Granada'daki sarayında ve V. Karl'ın Sevilla sarayındaki salonlarında görülebilir.

Protestanlara ve Müslümanlara karşı Kilise'nin koruyucusu ve onun Yeni Dünya'daki savunucusu olarak Carlos İspanyol monarşisi için dedelerinin başlattığı yeni küresel rolü temsil ediyordu. Sevilla kraliyet sarayı Alcázar içindeki Sala de Audiencias'ta sergilenen Alejo Fernández'in bir sunak tablosu bu durumu iyi anlatır. Tabloda Denizcilik Bâkiresi, fatihleri, gemilerini ve Carlos'u koruyucu pelerini altına alır. 1556'da tahttan feragat eden Carlos 1558'de ölene kadar yaşadığı Yuste manastırına çekildi. Madrid yakınlarında oğlu II. Felipe (s. 1556-98) tarafından inşa ettirilen Escorial sarayındaki kraliyet mozolesinin girişindeki gösterişli Latince yazıda Carlos "bütün Sezarların en yücesi" olarak tanıtılmaktadır. Okyanus ötesi güçle birlikte kader duygusu ve evrenselcilik daha büyük bir önem kazandı. Bu arada Felipe'nin hayatının son yıllarında izlediği politikalar hem mesiyanik emperyalizm açısından hem de daha ikna edici biçimde geleneksel hanedan yanlılığı fikrine gönderme yapılarak değerlendirilmiştir.

Okyanus ötesi, İspanya'nın deniz gücünün genel toplamı değildi. Felipe'nin yeterince değerlendirmediği, denizcilik

kabiliyetini muhafaza etme ihtiyacından kaynaklanan kısıtlamalara rağmen İspanya, hem Atlantik'te, hem de Akdeniz sularında hatırı sayılır bir donanma bulundurabiliyordu. Denizciliğin ulaştığı mesafe ve bunun gerektirdiği görevler önemliydi. Nitekim Felipe döneminde İspanya, Azorlar'da ve doğu Akdeniz'de, Tagus Nehri, Manş Denizi ve Kuzey Denizi'nde, buralara ek olarak çok daha uzak sularda donanma bulunduruyordu. Bu konuşlanma, on altıncı yüzyıl sonlarında diğer Batılı güçlerle kıyaslandığında farklı bir düzendeydi. İspanya'nın seferber ettiği kaynakların ayırt edici yönü, hem derinliği hem de karada ve denizde olağanüstü geniş bir menzile sahip olmasıydı. Sonuç olarak İspanya pek çok coğrafi bağlamda büyük bir askeri güçtü fakat benzersiz biçimde ağır maliyetleri ve sayısız düşmanı da vardı.

BİR AKDENİZ GÜCÜ OLARAK İSPANYA

Osmanlılarla mücadele İspanyolların uzun süredir varlığını sürdüren İslam'la mücadele temasının bir sonucuydu. Bu tema İspanyol tarihini, kimliğini ve ideolojisini bu noktada bütünlüyordu. Bu öyle bir konuydu ki Franco bile onu moderniteyle, özellikle de "yabancı" komünizmle çatışmaya dönüştürerek kullanacaktı.

Yeni "Seçilmiş Halk" uğruna 1492'de Granada'ya karşı kazanılan zaferi, Akdeniz artık bir engel olarak görülmediği için Kuzey Afrika'da atılan fetih adımları izledi. On altıncı yüzyılın başında Osmanlılar günümüzde Cezayir ve Tunus'un bulunduğu kıyılarda varlık gösterirken henüz Batı Akdeniz'e yerleşmemişlerdi. Bu arada İspanyol askeri makinesi Granada için verilen uzun savaşta gayet iyi bilenmişken, İspanya'nın Kuzey Afrika'daki düşmanları zayıf ve bölünmüş durumdaydılar. Melilla şehri 1497'de, Mers el-Kebir 1505'te, Oran 1509'da ele geçirildi; Bougie, Trablus ve Peñon d'Argel 1510'da Cezayir'e hâkim oldu.

İspanya kralı I. Carlos dikkatini İmparator V. Karl rolü üzerinde topladıkça, 1520'lerde İspanya'nın Akdeniz'deki durumu kötüleşti ve bu da Habsburg yönetimi altındaki İspanya için uzun vadeli bir sorunun başlangıcı oldu. Carlos Fransa kralı I. François ile, özellikle İtalya'da verdiği savaşa, özellikle karada, Müslüman güçlerle rekabetine ayırdığından daha fazla kaynak tahsis etti. Bu on yıl Carlos'un Pavia'da (1525) François'yı ezici bir yenilgiye uğrattığı, 1529'da ise uzun bir barışın tesis edilmesini sağladığı için daha da belirleyici olan başarılar kazandığı bir dönem oldu. Ne var ki hanedana dayanan iktidar modelinin niteliği, aile çıkarları ve kişisel irade meseleleri yüzünden hükmedilen dominyonlarda kolektif iktidarın oluşmasına yol açtı. Burada da, diğer konularda olduğu gibi, İspanya'nın en iyi şekilde nasıl tanımlanacağı ve monarşinin en iyi şekilde nasıl ele alınması gerektiği belirsizdir. Bu nokta ileride İspanya'nın bir ulus olup olmadığı tartışmasına yansıyacaktır. Mesela Napoli ve Sicilya'nın askeri bağlılığını sağlama yeteneği ve uydu-müttefiklerden, özellikle Cenova, Toskana ve Malta Tarikatı'ndan daha fazla kaynak alınması "İspanyol" gücünü oluşturur ve İspanyol kimliğini aydınlatır mı?

Kişisel önceliklerine odaklanması mümkünken Carlos hem Fransa'ya hem de Osmanlılara karşı kolektif bir güç oluşturuyordu. Böylece, bu noktada tanımlanması zor olan İspanya 1520'lerde ve 1530'larda sadece Fransa'ya karşı değil, aynı zamanda Osmanlılarla savaşa hem Akdeniz'de hem de Macaristan sınırında kaynak ve askerî güç ayırıyordu. Ayrıca İtalya için Fransa'yla savaşan Carlos, Aragonlu Ferdinand'ın, yanı sıra öteki büyükbabası İmparator I. Maximilian'ın hedefini gerçekleştiriyordu.

Bu arada Osmanlı İmparatorluğu bir Akdeniz gücü olarak daha büyük bir önem kazandı. Osmanlıların 1517'de Mısır'ı hızla ve bütünüyle fethetmesi özellikle önemliydi. Bu gelişme

Osmanlıları bir deniz gücü olarak güçlendirdi ve aynı zamanda onların Akdenizli konumunu güçlü ekonomik dayanaklar üzerine, özellikle Mısır'ın tarım ve ticaret zeminine yerleştirebildi. Bu zeminin Osmanlı gücünün Kuzey Afrika'da daha batıya ulaşması bakımından önemli olduğu görüldü ve yerel İslami rejimlerin doğrudan Osmanlı nüfuzuna girmesinin bir sonucu olarak İspanyollar geriye itildiler ve ellerinde kalan dayanaklar ve nüfuz alanları için ve İspanya ile İtalya arasındaki deniz yollarını korumak amacıyla savunmacı, tepkisel bir mücadeleye geçtiler. Kuzey Afrika'daki İspanyol varlığı Osmanlı varlığından çok daha zayıftı ve kapsamlı bir destek sağlamayı gerektiriyordu. Kuzey Afrika'nın barbar "korsanlar"ı İspanya kıyılarını, özellikle de güney kıyısını yağmalıyorlardı. Sonuç olarak Cebelitarık'ta, mesela I. Carlos ve II. Felipe dönemlerinde, büyük bir tahkimat kuruldu. 1524'te caminin yerini alan katedralin inşa edildiği Almeria da tahkim edildi.

Osmanlı'nın 1534'te Tunus'u İspanyol yanlısı hükümdar Mûlay Hasan'dan alması 1535'te Carlos'un tepkisine yol açtı. Carlos kendi şöhretiyle ilgili kaygılarla risk aldı. Bu gelişme aristokratların sefere katılmasını kolaylaştırdı. Çok sayıda İspanyol soylusu sefere katıldı. Seksen iki parça kadırga ve otuz binden fazla askerle başlayan seferin masrafı kısmen Güney Amerika'dan sağlanan İnka altınıyla karşılandı. Cenovalı bankerlerden alınan borçlar da bu altınlarla ödendi. Para aktarma kabiliyeti İspanyol askeri sisteminin önemli bir yönünü oluşturuyordu. Gergin bir ortamda çıkılan bu seferde başarılı kara savaşlarının yanı sıra amfibi yeteneği de sergilendi. Tunus Körfezi'nin girişindeki La Goletta kalesi, büyük bir Osmanlı garnizonu tarafından savunulmasına rağmen başarılı biçimde kuşatıldı. Bir hafta sonra Tunus'un çevresi ele geçirildi. Carlos, Amerika'da, özellikle Orta Amerika'da Yerli aristokrasiyi muhafaza etmek için yararlandığı benzer

VALLADOLİD

Kuzey İspanya'da (Eski Kastilya) iki nehrin birleştiği yerde kurulan Valladolid küçük bir ön-Roma ve Roma yerleşimiydi. Kastilya gücünün bir merkezi, yanı sıra bir ticaret ve imalat kenti olarak önem kazandı. Aragon kralı Ferdinand ile Kastilya kraliçesi Isabella 1469'da burada evlendiler ve Saray'ı Burgos yerine buraya taşıdılar. Valladolid bu konumu 1561'de II. Felipe döneminde Madrid'e kaptırdıysa da, kısmen Felipe saltanatına karşı bir tepki olarak, 1601-6'da kısa süreliğine yeniden kazandı. Politik iktidarın kaybedilmesi kentin büyümesini sınırlandıran bir çöküşe yol açtı. Bu dönem, ardında Plaza Mayor'u (ana meydan) ve bitmemiş katedrali kapsayan pek çok mimari eser bıraktı. Valladolid İspanyol Rönesans heykeltıraşlığının merkeziydi. Alonso Berruguete ile Juan de Juni'nin eserleri burada görülebilir.

bir örüntüyü izleyerek İspanyol birliklerini La Goletta'da bırakırken, Tunus'a İspanyol yanlısı bir Müslüman hükümdar yerleştirdi. Kazandığı başarı 1554'te Sevilla sarayında Gotik üslubunda inşa edilen V. Karl Salonu'nda sergilenen Flaman goblenleriyle kayda geçirildi.

DİNİ ORTODOKSİ

Granada'nın fethini dinsel zulüm izledi. Bunun sebebi kısmen dini ortodoksinin politik sadakat ve Saray'ın otoritesi için hayati görülmesiydi. 1492'de hem Aragon hem de Kastilya'daki Yahudilere Hıristiyanlığa dönme ya da ülkeyi terk etme emri verildi. İkisi Toledo'da biri Kordoba'da olmak üzere sadece üç Sinagog kiliseye dönüştürüldüğü için Yahudi

sürgünü sırasında ayakta kalabildi. Yahudi mezarları tahrip edildi ve üzerlerine bina yapıldı. Kordoba'daki Juderia, Sevilla'daki Barrio Santa Cruz gibi Yahudi semtleri ve Cáceres'teki mahalle günümüzde ziyaret edilebilir.

Aragon'dakilere değil ama Kastilya'daki Müslümanlara 1502'de aynı seçenek verildi fakat krallığı terk etme koşulları sürgünü aşırı derecede zorlaştırdı. İspanya'daki Müslümanların yaşadıkları Mudéjares'in statüsü bu arada sona erdi. Granada'da 1500'lerde dinden dönme zorla uygulandı. Kültürel denetim de vardı. 1501'de Granada'da Arapça kitaplar dev bir ateşe atılarak yakıldı. Camiler yıkıldı ve/veya kilise olarak yeniden inşa edildi. Ronda'da bir cami kilise yapıldı, minaresi çan kulesine dönüştürüldü. Kiliseye dönüştürme esnasında caminin at nalı şeklindeki kemerine de dokunulmadı. Uzun süredir Mudéjar sanatının merkezi olan Teruel'deki cami 1502'de kapatıldı.

Diğer etnik ve dini gruplar da cezalandırıldı. Çingeneler zorla çalıştırılmak üzere Almadén'deki cıva madenlerine ve kadırgalara sevk edildiler. Cıva gümüş üretiminde kullanılıyordu.

Dinden dönme yeterli olmadı. Yahudilikten dönenleri itibar ve makamdan yoksun bırakan safkan yasaları çıkarıldı. Osmanlılarla çatışma İspanya'daki Moriskolara (görünüşte Hıristiyanlığa dönmüş Müslümanlar) sert yaptırımlar uygulanmasına yol açtı. 1568-71'de dillerinin ve geleneksel kıyafetlerinin yasaklanması üzerine Granada'daki Moriskolar isyan ettiler. Osmanlılardan istedikleri yardımı alamadılar ve vahşi biçimde ezildiler. Kısmen İspanyol soyluların harekete geçirdiği askerler tarafından kitlesel olarak katledildiler.

Toplumun harekete geçirilmesi otoriter bir ideolojik Katolisizm formunun dayatılmasını yansıtıyordu. Kırsal İspanya'da Trent Konseyi'nin (1545-63) getirdiği reformları uygulamak önemli bir dürtüydü. Bu dürtü, reformların farklı hız

ve boyutta uygulanmasına rağmen 1560'larda ve 1570'lerde Engizisyon ve Engizisyon Mahkemesi tarafından ilerletildi. Farklı düşünenler sert bir davranışla karşılandı. 1568 doğumlu, geçmişi mütevazı bir genç kadın ilk gençlik döneminden itibaren, taraftarlarınca ilahi bir esin olarak görülen kehanet niteliğinde rüyalar görüyordu. Rüyalar II. Felipe yönetimini eleştiriyordu. Kadın 1588'de üç rüyasında İspanya'ya nefesiyle ateş saçan yedi başlı bir ejderha (yedi ölümcül günah) gördü. Felipe Engizisyon'a kadını ihanet ve isyan suçlamasıyla tutuklamasını emretti. Kadın işkenceden geçirildi ve bir manastıra hapsedildi. Engizisyon özellikle Hıristiyanlar arasında ortodoksluğu güçlendirmek için tasarlandı.

On altıncı yüzyıl sonları ve on yedinci yüzyıl başlarında Aragon Sarayı'nın topraklarında Engizisyon'un emriyle uygulanan *autos-da-fe* (yakılarak idam) cezaları, cezalandıranlar çoğunlukla yabancı olduğu için yaygınlaştı. Valencia krallığında Engizisyon'un hatalı doktrinin en kötü aşırılıklarını bastırma girişimleri övgüye değer bulunuyordu ve on sekizinci yüzyılda yeni mensuplar kazanmak için etkileyici bir kapasitenin varlığını kanıtlamak amacıyla bu uygulamalar devam etti. Bu arada din kaynaklı gerilimler, zaaflara yol açan bir belirsizlik ve kriz duygusuna katkıda bulunuyordu.

Uluslararası düzeyde İspanya özellikle Fransa'da, İngiliz Adaları'nda ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nda Katolik çıkarlarını bir dava olarak destekliyordu. İsa Topluluğu'nun ya da Cizvitlerin kurucusu Ignatius de Loyola bir İspanyol idi. Doğum yeri Guipúzcoa kutsal sayılır ve bugün turistlerce ziyaret edilir.

İMPARATORLUĞUN YÜKLERİ

Küresel ölçekte İspanya'nın emperyal başarılarıyla kıyaslanabilecek bir şey yoktu. İspanyol faaliyetinin ölçeği ve bunun

yol açtığı pek çok sorun ve yük, askeri dış kaynağa sürekli ve kısmen artan güveni, askeri faaliyeti sürdürmek için özel kaynaklara ve sermayeye bağımlılığı açıklamaya yardımcı olur. İspanya büyük ölçekli ve uzun savaşlardan kaynaklanan yeni meydan okumaya düşmanlarından daha iyi dayanabiliyordu. Bunun sebebi İspanya'nın Yeni Dünya gümüşünün, kredi imkânlarının ve birleşik bir monarşi olarak kaynakları seferber etme kapasitesinin ve diğer devletlerin kaynakların-

YANLIŞ YÖNLENDİREN OPERA: *DON CARLOS*

Giuseppe Verdi'nin Fredrich Schiller'in *Don Karlos, Infant von Spanien* (1787) adlı oyununu temel alan *Don Carlos* (1867) operasının şöhreti gerçekliğiyle ilgili değildir. Muhtemelen yetişme tarzından ötürü fakat özellikle 1562'de kazara bir merdiven boşluğuna düştükten sonra istikrarsız bir kişiliğe sahip olan Felipe'nin vârisi Prens Carlos (1545-68) 1568'de Saray'dan kaçmaya çalışırken Felipe tarafından tutuklatıldı ve kısa süre sonra öldü.

Felipe'ye saldırmak için Carlos'la ilgili hikâyeler uydurudu. Bu hikâyelerde Carlos, Hollanda'nın bağımsızlık mücadelesinin gizli-Protestan destekçisi olarak gösterilir, genç üvey annesi Valois'lı Elizabeth'le aşk yaşamakta olduğu ve zehirlenerek öldürüldüğü iddia edilir. Bu iddialara ilişkin hiçbir bulgu yoktur. Operada ise Carlos kurtuluş davasını benimser, bir grup Flaman vekille Felipe'ye başvurur, ancak kral heyetin bağımsızlık isteğini reddeder. Opera sapkınların Madrid'de halka açık bir gösteride yakılışını, bu arada göklerden gelen bir sesin onları cennete buyur edişini anlatır. Büyük Engizitör, Carlos'un öldürülmesi için baskı yapar. Felipe ise eşini aldatan biri olarak gösterilir. Bu arada V. Karl'ın hayaleti Carlos'u destekler.

dan yararlanmak için gerekli "yumuşak etki" kullanımının sağladığı avantajlara sahip olmasıydı. Bu avantajlar ve güçler erken modern İspanya'nın yetersizliklerini dengeliyordu.

1570'lerin ortasından başlayarak İspanya Batı Avrupa'da Fransız Din Savaşları'nda (1562-98) öncü rol oynamak üzere Osmanlılarla çatışmaktan vazgeçti. İspanya'nın, II. Felipe'nin Felemenk Devrimi'yle yüz yüze geldiği Aşağı Ülkeler'in büyük bölümünü yeniden fethi, Din Savaşları'na başlangıçta başarılı müdahalesi Portekiz ve İspanyol Yeni Dünya'sına İngiliz saldırılarını azaltma yeteneği ve İtalya üzerindeki sürekli hâkimiyeti; bütün bunlar, onun görülmemiş bir gücün zirvesine yaklaşmakta olduğunu gösteriyordu. Bu nedenle İspanya'yı 1590'larda yok olacak bir yörüngeye yerleştirmek yanlıştır.

Bu arada savaşın maliyeti görülmemiş ölçüde arttı ve ağır bir borç krizine yol açtı. Borçların ödenememesi yükün bankerlere aktarılmasını, borcun zorunlu olarak yeniden vadelendirilmesini gerektirdi. Savaşlar hükümetin mali işlerini, para sistemini ve ticareti önemli ölçüde kesintiye uğrattı.

Üstelik Felipe döneminde İspanya askeri başarılar sayesinde edindiği çıktıları politik kazanıma dönüştürerek sonuçlandırmakta zorluklarla karşılaştı. Aşağı Ülkeler, İngiliz Adaları ve Fransa'yla uzlaşmak, dini ortodoksisini hem ilahi hem de hanedanla ilgili, politik ve kişisel bir nitelik olarak gören Felipe için zordu.

Öte yandan ortak Katolisizm Felipe'nin Portekiz'i ele geçirmesine yardımcı oldu. Felipe hem yaygın biçimde rüşvete başvurdu, hem de 1580'de Badajoz yakınlarındaki orduyu Portekiz'i işgal etmeden önce yeniden tertipleyerek karadan ve denizden başarılı bir istila harekâtı gerçekleştirdi. Farklı kurumları, pratikleri ve ayrıcalıkları muhafaza etme isteği bu sürece yardımcı oldu. Portekizli bir prensesin oğlu olan II. Felipe rakip aday olan Kral Sebastian'ın 1578'de aptalca

bir girişimle Fas'ı istila ederken ölmesi üzerine gıyaben Portekiz kralı I. Felipe oldu. İngilizlerin desteklediği bir aday ilgi uyandırmadı. İberya 1470'te dört hükümdar arasında bölüşüldüyse de 1580'de yeni bir İspanya ya da Portekiz devleti

EL ESCORIAL

Her İspanya tarih turunda mutlaka ziyaret edilen El Escorial, Madrid'in yaklaşık 50 km kuzeybatısında, El Escorial şehri yakınlarında yer alan bir kraliyet kompleksidir. UNESCO Dünya Mirası'na alınan, resmi adı Monasterio de San Lorenzo olan site bir zamanlar II. Felipe'nin ihtiyaçlarını yansıtan bir bileşimle bir kraliyet sarayı ve bir manastırdan oluşuyordu. II. Felipe İspanya'nın Hıristiyanlığın savunucusu olarak oynadığı rolü canlandırmak amacıyla inşa edilen siteyi tasarlama görevini kraliyet mimarı Juan Bautista de Toledo'ya verdi. Mimarın 1567'de ölmesi üzerine görevi Juan de Herrera devraldı. Site aynı zamanda bir kraliyet müzesi olacaktı. Köşe taşı 1563'te yerleştirildi ve inşaat 1584'te tamamlandı.

Kat planlarının ızgara biçiminde olmasına pek çok açıklama getirilmiştir. Bazıları bu yapının bir ızgara üzerinde kızartılan Aziz Laurentius'u onurlandırmayı amaçladığını iddia ederken, bazı anlatımlar Felipe'nin büyük bir ilgi duyduğu Solomon Manastırı'na ilişkin betimlemeleri temel alır.

Büyük kısmı gri granitten yapılan El Escorial büyüleyici olmasa da oldukça etkileyicidir ve içinde pek çok sanat şaheseri bulunmaktadır. Kütüphane özellikle dikkate değer. Daha çok Felipe döneminin beğenilerine uygun olan manastır toplamda yaklaşık 7500 eserden oluşan en büyük koleksiyonlardan birine sahiptir. Felipe 1598'de El Escorial'de ölmüştür.

kurulmadan birleştirildi. Bu sonuç, sadece Felipe'nin basiretli tercihinin bir sonucu değildi. Aynı zamanda hem hükümdarları hem de seçkinleri etkileyen derin meşruluk duygusunun bir yansımasıydı. Felipe 1582-3'te Azorlar'ı fethetmeye gitti fakat donanması 1588'de İngiltere karşısında yenilgiye uğradı. İspanyol Armadası'nın yenilgisi ilahi bir müdahale olarak görüldüyse de İngilizler Portekiz ve Karayip saldırılarında İspanyol emperyal sistemini sakatlayacak darbeler vurmayı başaramadılar.

Ama yine de büyük hasar verdiler. En önemlisi, altı bin askerin katıldığı büyük bir Anglo-Felemenk harekâtı, 1596'da sürpriz bir saldırıyla Cádiz'i ele geçirdi. İspanyol donanmasını kentin topları destekliyordu fakat ustalıkla komuta edilen Anglo-Felemenk güçleri başarılı bir çıkarmayla limandaki savunmayı yararak hızla kentin içlerine yayıldı. İngiliz donanma toplarının üstünlüğü de önemliydi. Kenti ve ticaret filosunu yağmalama beklentisi askerler ve denizcilerden oluşan birleşik gücü motive eden başlıca etkendi.

Mali yük külçe üretimi, vergilendirme ve borçlanma gibi farklı yöntemlerle karşılandı. Külçe üretimi bakımından Amerika, özellikle modern Bolivya'daki, 1545'te büyük bir gümüş üretim merkezi olan Potosi öncelikliydi. Mexico da önemli bir gümüş üretim merkeziydi. Vergilendirme İspanya'da ve İspanyol İtalya'sında, özellikle Napoli'de sıkı biçimde uygulandı. İspanyol sisteminin işleyişinde uluslararası bir kredi sistemi önemliydi. İspanya, Alman ve İtalyan bankerlerine, özellikle Augsburg ve Cenova'dakilere başvurarak gümüş madenlerinin potansiyel servetini ve vergileri paraya çevirebiliyordu. Aslında bir dizi bölgesel ekonominin bütünleşmesi imparatorluğun başarısı için önemliydi. Ne var ki bankerler 1557 ve 1596'da iflaslardan ya da borç ödemelerinin ertelenmesinden etkilendiler. Böylece krediler zorunlu olarak yeniden pazarlık konusu oldu. Aynı zamanda *juro*ların (borç se-

GEÇMİŞE BAKARKEN

Kurumlar ve kişiler mevcut konumlarını sağlamlaştırmak için, özellikle ortaçağda uygulanan sahte kronikler üretme pratiğini sürdürerek geçmişi kapsamlı biçimde kullandılar. Bu kroniklerin yazarları kendilerini gerçekleştiğine inandıkları tarihsel olayları kayda geçiren kişiler olarak görüyorlardı. Mesela Julian Perez'in 1590'larda dikkati çeken kurgusal kronikleri, görünüşe bakılırsa, Toledolu Mozarapların (Müslüman hâkimiyetindeki Hıristiyanlar) Hıristiyan azmini kanıtlıyor, aynı zamanda bu kente İspanyol tarihinde daha yüksek bir profil kazandırıyordu. 1595-1606'da Granada yakınlarındaki mağaralarda keşfedilen ince kurşun levhaların üzerine kazınmış *Kurşun Sacromonte Kitapları* görünüşe bakılırsa bu örnekte II. Felipe İspanya'sında Hıristiyan-Müslüman beraberliğini kanıtlamak gibi güncel amaçlara hizmet eden bir başka sahteciliktir. On altıncı yüzyıl İspanya'sında "gerçek Hıristiyan" olmayı vurgulama ihtiyacı Mozarapların ve Moriskoların özel konumlarını doğrulayan sahtecilikleri pekâlâ teşvik etmiş olabilir.

Aynısı yakın zamanlar için de geçerlidir. Franco rejimi geçmişe bakarak Yeniden Fetih ile Ferdinand ve Isabella saltanatlarına önem verdi. Bu hükümdarların koyu Katolisizm'i, bölgesel yayılmacılığı ve ırkçılığı, görünüşe bakılırsa, Franco'ya uygun bir model sağlıyordu. On altıncı yüzyıl Altın Çağ olarak görüldü. 1949'da Franco V. Karl'ın hayatının son yıllarını geçirdiği Yuste manastırını restore ettirdi. Manastır, Yarımada Savaşı sırasında yakılmıştı. Turistler, Carlos'un yaşadığı bölümler dahil manastırı ziyaret edebilirler. Herrera'nın mimarisi Franco'ya bir model olarak hizmet etti. Ne var ki geçmişin ihtişamına duyulan

özlem, İspanya'nın 1898'de ABD'yle savaşında uğradığı utanç verici yenilgiye odaklananlara kıyaslama yapabilecekleri bir malzeme sağlıyordu.

netlerinin) satılması İspanyol hükümet sisteminin istikrarına bağlı olan kitleyi genişletti.

Tarım ve madencilik başlıca servet kaynakları olsa da, para ve kredi ticaretle bağlantılıydı ve bu ikisi askerlerine ve müteahhitlerine ödeme yapacak nakit arayışında olan hükümdarlar için özellikle önemliydi. Ne var ki İspanyol ekonomisi, İspanya'dan çok başka yerlerdeki faaliyeti finanse etmek için kullanılan külçe akışından fazla yararlanamıyordu. İspanyol endüstrisi nihai ürün ihracatını geliştiremedi. Bunun yerine külçe bir hammadde ihraç ürünü olarak yünle birleşti. Ayrıca vergilerin yabancı bankerlere aktarılması vergi denetimini ve İspanya'nın bundan sağladığı faydayı azalttı.

HAYATIN GERÇEKLERİ

Hayat genellikle kasvetliydi ve Rönesans değerlerinden farklı olarak ortaçağda yiğitlikle ilgili düşünceler geçerliydi. Bu durum, özgül olarak İspanya için değil bir bütün olarak Avrupa, hatta dünyanın büyük bölümü için geçerliydi; ancak İspanya'yı anlatan bir kitapta bu türden ayrıntılar dışlanamaz, çünkü bunlar geçmişteki hayatı anlamak için önemlidir. Temizlik ve beslenme nüfusun büyük bölümü için önemli sorunlardı. Barınma koşulları, özellikle yatakları paylaşma alışkanlığı solunum yolu enfeksiyonlarının yüksek oranda yayılmasına neden oluyordu. Bu durum konut stokunun sınırlı olmasından kaynaklanan mahremiyet yokluğunun bir sonucuydu.

Rönesans İspanya'sında bit istilası kalabalık, yetersiz banyo ortamları ve aynı giysilerin sürekli giyilmesiyle ilişkiliydi.

Temizlik deyince yıkanmaktan çok temiz gömlek ve iç çamaşırı giymek anlaşılıyordu, ancak bu ikisini elde etmek sadece bir azınlık için mümkündü. Servetlerinden bağımsız olarak insanlar bit, tahtakurusu ve pireden bağırsak solucanlarına kadar doğal dünyadan gelen yaratıklara karşı pek az savunma olanağına sahiplerdi.

Temiz suyla yıkanma alışkanlığı mecburen sınırlıyken hayvanların ve çöp yığınlarının insanlara yakınlığı, durumu daha da kötüleştiriyordu. Avrupa'nın geri kalanı gibi İspanya da dışkısını atmaktan çok muhafaza eden bir toplumdu. Hayvan ve insan dışkısı toprak verimliliği açısından büyük önem taşıyan gübreleme amacıyla toplanıyordu. Fakat gübre, özellikle su sistemine bulaştığı için insan sağlığını tehdit ediyordu. Drenajı olmayan tuvaletlerden ve ağıllardan gelen atıklar caddelerde, yüzeyde ve yüzey altında akıyor, gözenekli duvarlardan evlerin içine sızıyordu. Bunun sonuçlarından biri tifüs salgınlarıydı.

Roma zamanından kalma şehirlerde çeşmeler vardı, fakat temiz içme suyu bulmak İspanya'nın her yerinde, özellikle derin kuyuların olmadığı kıyı bölgelerinde ve çukur bölgelerde bir sorundu. Irmak suları genellikle çamurluyken, tulumbayla çekilen suya kanalizasyon suyu karışıyordu. Avrupa'nın başka yerlerinde de geçerli olan bu durum mayalı içkilere verilen önemi açıklar.

Başka yerlerde olduğu gibi ve İspanya tarihinin Avrupa tarihinin bir parçası olduğunu hatırlayarak yetersiz beslenmenin düşük direnç nedeniyle enfeksiyon hastalıklarının yayılmasına katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca kötü beslenme cinsel arzu ve etkinliği sınırlıyor, sorunsuz hamileliği engelliyor ve kronik olması halinde, cinsel olgunlaşmayı geciktiriyor ve kadınlarda kısırlığa yol açıyordu. Gıda maddesi kıtlığı ve pahalılığıyla ilgili sorunlar nüfusun büyük bölümünün yeterli yiyecek bulması durumunda bile denge-

siz beslenmesine yol açıyordu. Beslenme, et ve balık bir yana, meyve ve sebzeyi bile pahalı bulan, aynı zamanda uygun giysi bulmakta zorluk çeken kent yoksullarının sorunuydu.

Hastalıklar sadece beslenmeyle ilgili değildi. Özellikle kış aylarında sert hava koşulları direnci azaltabiliyordu. Yakacak odun yetersizliği, evlerin rutubetli, soğuk, küçük ve sağlıksız olması durumu ağırlaştırıyordu.

Hastalıkların direnci, toplumun daha zayıf unsurlarının özellikle kırılgan olmasına yol açıyordu. Asıl bebek katili lohusa hummasıydı ve sebebi on dokuzuncu yüzyıla kadar anlaşılamadı. Ne var ki politik-sosyal etkenler de kıtlık ve hastalıkta önemliydi. Geçim krizleri sadece mevcut gıda maddesi miktarını aşan talebin sonucu değildi, aynı zamanda kökleri İspanya'da belirgin biçimde eşitsiz kaynak dağılımında ve hükümet eyleminin sınırlı oluşunda bulunuyordu, ancak hükümetin yetersizliği dini hayır kurumları sayesinde kısmen telafi ediliyordu.

Bireysel düzeyde durum, düşman ve beklenmedik bir ortamdan, ne önlenebilen ne de yatıştırılabilen güçlerden ve yıllarca süren çabaların bir anda yok olmasından etkileniyordu. Bağımsız olmak ile felakete uğramak, yoksul olmak ile sefalete düşmek arasındaki çizgi kolayca, hızla ve sıklıkla geçilebiliyordu. Çoğu kişi pek az varlığa sahipti ve bu durum İspanya'da yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdü.

Rönesans sanatı çağın kötü çalışma koşullarına dokunmadı. Mesela balıkçılık tehlikeliydi; sanat, zanaat ve mimari eserlerin üretildiği yerler dahil pek çok atölye ve üretim mekânı rutubetli, havasız, yeterince aydınlatılmamış ya da tehlikeliydi. Kurşun ve cıva gibi tehlikeli maddelere maruz kalmak ciddi bir sorun, inşaat faaliyeti ise çok tehlikeliydi. Değirmenciler tozlu ve gürültülü ortamlarda çalışıyor, çoğu kez bitleniyor, genellikle astım, fıtık ve sırt ağrısı sorunlarından yakınıyorlardı. İşyerinde sağlık ve güvenlik kavramları

tam olarak anlaşılmamış, yaşanan sorunlar genellikle kavranamamıştı.

Tarım, hava koşullarına ve hastalıklara çok duyarlıydı. Geliştirilen pek az ürün türü vardı. Kış mevsiminin çok yağışlı geçmesi hastalıklı, bozulmuş ürünler alınmasına yol açarken, geç gelen don olayları buğday ve diğer ürünlere zarar veriyordu. Pestisitlerin yokluğu, ürünü koruma ve gıda maddelerini muhafaza etme zorlukları büyük sorunlardı. Sıçan ve fareler de ciddi sorunlara yol açıyordu. Üstelik hayvan sağlığı da ciddi bir meseleydi. Veterinerlik biliminin ilkel yapısı bir sorundu ve olağan sonuç hayvanların kesilmesi ve hayvanların hareket etmesinin önlenmesiydi. Hayatın gerçekleri çoğu kez öldürücüydü.

Aynı zamanda, İspanyol hayatının günümüzde de devam eden çeşitliliğini kaydetmek gerekir. İnsanlar, İspanya'nın büyük kısmında yaylaya çıkma örüntüleriyle ya da Tarifa ile Cádiz arasındaki kumsallarda pek çok *almadraba* (balık tuzağı) kullanarak yaptıkları yıllık tuna balığı toplama faaliyetiyle ortamın imkânlarına uyum sağlıyorlardı.

KÜLTÜR

Siglo de Oro (Altın Çağ) denilen on altıncı yüzyılda İspanyol büyüklüğü kültürel sonuçlar bakımından bir çeşitliliğe sahipti. Dışarıdan, özellikle Rönesans'ın ödünç alınan yönleriyle gelen etkiler fakat aynı zamanda, Segovia katedralinin hatlarında görülen basitleştirilmiş bir Gotik mimari ve Hispanikleştirilmiş Rönesans tarzı gibi yerli üsluplar da vardı. İkincisi, gümüş işlerini andırdığı için plateresk (İspanyolca *plata* sözcüğü "gümüş" anlamına gelir) olarak biliniyordu. Bazı iyi örnekleri V. Karl döneminde Salamanca'da, özellikle Patio de la Escuelas'da (Okullar Meydanı) görülen bu üslup, Granada'daki V. Karl sarayında görülen daha sade İtalyan Röne-

sansı üslubuyla karşıtlık oluşturuyordu. El Escorial'de Juan de Herrera İspanyol Klasisizmi'ne yöneldi.

Mudéjar üslubu önemli olmayı sürdürmektedir. Bu üslup Müslüman dekoratif etkilerinin kullanılmasını betimler ve büyük ölçüde Hıristiyanların yönetimi altındaki din değiştirmemiş Müslümanlar tarafından getirilmiştir fakat Muvahhit ya da Nasri üsluplarıyla çalışılmış ya da daha genel olarak on üçüncü yüzyılda Sevilla'da geliştirilen geometrik örüntüler ve *azulejo* kullanımı gibi Arap stilist fikirleriyle oluşturulmuştur. Boyanmış seramik çinilerden oluşan bu eserler özgün olarak Roma mozaiklerini taklit ediyordu. Mudéjar üslubu (bu, 1859'da geliştirilen bir terimdir) esas olarak çeşitli mimari üsluplarla ve uzun bir dönem içinde inşa edilen yapıları güçlendirmek için Müslüman dekoratif araçların kullanımını kapsıyordu. Turistler bu üslubu İspanya'nın her yerinde manastır ve sarayların ahşap *artesenado* tavanlarında, İtalya'daki benzerleriyle pek az ortak yanı olan bir Rönesans sarayı diyebileceğimiz Sevilla'daki Casa de Pilatos'taki *azulejo* çini eserlerinde görebilirler.

Üslupların ve yansıttıkları zamanın dizilişi, Badajoz'daki önemli Gotik ve Romanesk eserlerin yer aldığı katedraldeki gibi, çoğu kez bir üsluplar amalgamı oluşturan yapılara yol açtı.

İspanya, 1577'den ölümüne kadar Toledo'da yaşayan El Greco (Doménikos Theotokópoulos, 1541-1614) gibi yabancı zanaatkâr ve sanatçıların kâbesi oldu. Daha önce İtalya'da çalışmış olan El Greco'nun da aralarında bulunduğu İtalyan ressamlar, İspanyol sanatının evrimini, özellikle Maniyerizm'in ve onun duyguları ifade etme yeteneğinin gelişimini etkiledi. Muhteşem bir renk ve biçim kullanımıyla farklı bir üslup geliştiren El Greco'nun başeserleri Toledo'daki Santo Domingo el Antiguo manastırının kilisesinde görülebilir. Kentte ayrıca El Greco Evi ve Müzesi de bulunmaktadır. Toledo manzaralı

müzede çağdaşların ve azizlerin portreleri de bulunmaktadır. Katedral aynı zamanda El Greco'nun önemli eserlerini, özellikle giysileri çıkarılan İsa'yı konu alan *El Expolio*'yu sergilemektedir. El Greco'nun *Aziz Andreas ve Aziz Francesco* adlı eseri Prado'dadır.

On altıncı yüzyılda özellikle Victoria'nın (1548-1611) eserleriyle dinî müzikte büyük bir gelişime tanık olundu. Lirik şiir, pikaresk romanlar ve drama da ön plandaydı. Drama alanında en dikkati çeken yazar Lope de Vega'dır (1562-1635) ve en önemli eseri Ferdinand ve Isabella'nın Calatrava Tarikatı'nın zalim ve açgözlü komutanını öldüren köylüleri affedişini anlatan *Fuenteovejuna*'dır (1612-14'te yazıldı, 1619'da yayımlandı). Bu oyun 1476'da bir Kastilya köyünde yaşanan olayları temel alıyordu.

Dinsel etkiler, gizemli azize Avilalı Teresa'nın (1515-82) eserlerindeki gibi görece belirgindir. Bir Karmel rahibesi olan Teresa'nın türbesi, öldüğü Alba de Tormes'teki Tebliğ Manastırı'nda bulunmaktadır. Eserleri arasında, Tanrı'yla gizemli birleşmeyle sonuçlanan bir manevi gelişim rehberi olan *El Castillo Interior* (İç Kale), yanı sıra bir otobiyografi ve *Camino de Perfección* (Mükemmeliyet Yolu) yer almaktadır.

İSPANYA'YI ANLATMAK: İNGİLİZ OYUNLARI

Ünlü biri olmayan Thomas Kyd (1558-94) en çok 1592'de basılan ve 1594, 1599, 1602, 1610, 1615 (iki kez), 1618, 1623 (iki kez) ve 1633'te yeni baskıları yapılan etkileyici oyunu *The Spanish Tragedy* ile bilinmektedir. 1593'te ve 1597'de Londra'da sahnelenen ve büyük bir ilgi uyandıran bu oyun İngiltere'deki İspanya anlayışını büyük çapta etkiledi. 1601'de ve 1602'de oyun yeniden sahnelendi, Almanca ve Felemenkçe uyarlamaları yapıldı. Düş kırık-

lığı ve cinayete varan adalet arayışı hakkında bir intikam trajedisi olan oyun, İspanya'ya karşı bir Portekiz isyanını ve İspanyol kraliyet ailesinin kralın yeğeni Lorenzo'nun cinayetlerini ve pek çok ihanetini kapsayan adaletsizliklerini anlatır. *The Spanish Tragedy*, William Shakespeare'in *Hamlet*'ine model olan ve beş ölüme yol açan bir oyun içinde oyun içerir. Eser yalan ve cinayeti miras aldığını vurguladığı İspanyol Sarayı'na yönelik düşmanca görüşleri güçlendirdi. İspanyol Armadası'na göndermeler de vardır.

Shakespeare, İspanya'dan çok Fransa'yla ilgilendi, fakat yer yer birincisine de göndermede bulundu. Shakespeare'in muhtemelen 1594 ya da 1595'te, İngiltere ile İspanya savaş halindeyken yazılan *Aşkın Emeği Boşuna* adlı oyununda Don Armado şatafatlı bir aşk palavracısıdır. Navarra Kralı Ferdinand onu şu sözlerle betimler:

> Sık kalan seçkin bir İspanyol gezginimiz var;
> Dünyanın en yeni modalarıyla dolu beyni,
> Deyimler basan bir darphane gibi;
> Anlaşılmaz dilinin melodisi ile yarattığı büyülü uyuma
> Kendini tamamen kaptıran biri;
> Centilmenliğin kurallarına tümüyle uyan,
> Doğru ve yanlışın çatışmasına hakemlik yapan
> Armado adlı bu hayallerin çocuğu...*

Yanlışlıklar Komedisi'nde Sirakuzalı Dromio ülkelerden söz ederken İspanya'yı "burna safra olmak için sürekli armadalar gönderen," bütün ülkelerin kendi zenginliklerini "sıcak soluğuna" teslim ettikleri ülke olarak anlatır.

---

* Türkçesi, Özdemir Nutku. William Shakespeare, *Aşkın Emeği Boşuna* içinde, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. baskı, 2020. (ed.)

6.

ON YEDİNCİ YÜZYIL KRİZLERİ, 1598-1700

Bir yel değirmenine saldıran Don Kişot tarihçiler tarafından genellikle daha çok şan ve şöhret arayışı içinde aptalca davranan, gerçeklerden uzak bir İspanya imgesi olarak kullanılmıştır. Herkesin bildiği, pek çok kez yeniden üretilen, öğretici ve ayartıcı olan bu imge çöküş değilse de yaygın bir sapma anlatısı olarak görülür. 1598'in büyük dünya imparatorluğu sonraki yüzyılda Fransa, İngiltere ve Hollanda tarafından yenilmiş olarak görülür. Ayrıca, tarihçiler tarafından genellikle bir "on yedinci yüzyıl krizi" olarak sunulan gelişmeler içinde IV. Felipe (s. 1621-65) 1640'ta özellikle Portekiz ve Katalonya'da isyanlarla yüz yüze geldi. Portekiz sonunda bağımsızlığına kavuştu, Katalonya ise ancak büyük çabalardan sonra yeniden fethedildi. Daha sonra İspanya XIV. Louis Fransa'sının gölgesinde kaldı; ekonomisi, toplumu ve kültürü iktidar ve modernleşme sorunlarıyla başa çıkamayan bir ülke olarak gösterilir.

Don Kişot, çok seyahat eden Miguel de Cervantes'in (yakl. 1547-1616) 1605'te ve 1615'te iki cilt halinde yayımlanan romanının kahramanıdır. Kitap, İspanyol edebiyatının

YÜREKLİ DON KİŞOT'UN YEL DEĞİRMENLERİYLE MÜTHİŞ VE HAYAL BİLE EDİLEMEYECEK SERÜVENİNDE YAŞADIĞI BAHTİYARLIK VE KAYDA DEĞER DİĞER OLAYLAR

Tam o sırada ovada otuz kırk kadar yel değirmeni gördüler. Don Kişot onları görür görmez silahtarına şöyle dedi: "Talihimiz bizi arzu edebileceğimizden daha iyi yönlendiriyor. Şuraya bak, dostum Sançe Panza, otuz kırk korkunç dev karşımızda. Onlarla savaşıp hepsini öldüreceğim. Böylece elde edeceğimiz ganimet servetimizin başlangıcı olacak. Bu haklı bir savaş ve bu kötü varlıkları yeryüzünden silmek Tanrı'ya hizmettir.

"Hangi devler?" dedi Sançe Panza.

"İşte görüyorsun ya," dedi efendisi. "Uzun kollarıyla işte oradalar. Bazılarının uzunluğu neredeyse iki fersah."

"Fakat efendim," dedi Sançe, "gördüğünüz o uzun kollu şeyler dev değil, yel değirmeni. Kola benzeyen şeyler de kolları. Rüzgâr onları döndürdükçe, değirmen taşı hareket ediyor."

"Belli ki serüven senin işin değil," diye karşılık verdi Don Kişot. "Onlar birer dev. Eğer korkuyorsan, uzak dur ve ben onlara karşı müthiş ve eşitsiz bir savaş verirken sadece dua et."

(Miguel de Cervantes, 1615)

en önemli eseridir. 1575'te barbar korsanlar tarafından esir alınan Cervantes, 1597'de İspanya'da vergi toplayıcısı olarak yaptığı kusurlu hesaplar yüzünden hapsedildi. O sırada İspanya ciddi sorunlarla yüz yüzeydi. Fakat yine o sırada, diğer ülkeler, toplumlar ve yazarlar da ciddi sorunlar yaşı-

yorlardı. Mesela İspanya'daki son büyük veba salgını 1685'te sona erdiyse de, Fransa için bu yıl 1720, İtalya için ise 1743 idi. İspanya'da on yedinci yüzyıl ortalarında bir kriz olduysa, İngiltere ve Fransa'da da şiddetli içsavaşlar olmuştu. İspanya'da ilk gazete 1618'de yayımlandı fakat 1627'de gazete yayımlamak için hükümetten izin almayı zorunlu hale getiren bir yasa çıkarıldı. Ancak aynı denetim trendi başka yerlerde de görülebiliyordu.

TOPLUM

İspanya krizi tartışılırken daha çok politika üzerinde durulur. Bunun sebebi işe toplumsal düzenlemelerle başlamanın öğretici olmasıdır. Pratikte bu hem on yedinci yüzyılda hem de daha sonrasında süreklilik gösteren bir alandı. Toplum, özellikle statü ve ayrıcalıkları temsil eden geçmişin ağırlığıyla fakat aynı zamanda mülkiyet, özellikle toprak mülkiyeti ve güç nedeniyle fazla tabakalaşmıştı. Seçkinlerin toplumsal denetimi politikada bir sorun değil, bir olguydu. Kalıtsallık ve istikrarın iç içe geçtiği görülüyordu ve züppelik rütbe, statü ve soyla ilişkili meselelerin özünde mevcuttu. Toplumsal değişimin hızı, evlenme stratejileri, kalıtsal pratikler ve hükümet himayesi dahil çeşitli aygıtlarla katı biçimde yönetiliyordu.

Toplumun içinde gerilimler vardı fakat kalıtsal bir hiyerarşik toplumun varlığına ilişkin yaygın eleştiriler olduğunu ya da bu gerilimlerin sadece içeride, toplumsal gruplar arasında olduğunu öne sürmek yanıltıcı olacaktır. Birörnek denemeyecek kadar birbirlerinden farklı olan köylülük ile soyluluk, öznitelikleri genellikle iç farklılıklarla belirlenen yasal olarak tanımlanmış gruplardı. Soylular yerel politik iktidar ve toplumsal üstünlük için rekabet ediyorlardı ve bu süreç soyluların kendi topluluklarındaki köylülerin rekabetleriyle eşleşiyordu.

İspanya'nın içindeki iktidar ve servet görece az sayıda ailenin elinde yoğunlaşıyordu. Gerek toplumun gerekse hâkim

politik sistemin hiyerarşik yapısı; ekonominin başat biçimde tarımsal yapısı; toplumsal ve ekonomik işlerde değişimin ya da en azından yapısal değişimin yavaşlığı; hükümdarların ve soyluların hâkimiyetindeki hükümetin soyluların çıkarlarına meydan okuma ya da onlarla işbirliği yapmadan yönetme konusunda sergilediği isteksizlik; dönemin eşitsizliği kabul eden varsayımları; bütün bunlar, hep birlikte güç ve servet yoğunlaşmasına süreklilik kazandıracak şekilde birleşiyordu. Genellikle servetin kalıtsallığı ya da evlilik yoluyla edinilmesi sayesinde önemli ölçüde toplumsal istikrar vardı. Mülkleri muhafaza etmenin gerekleri yerine getiriliyordu. Bir soylu ailenin kaybettiği toprak soyluların elinden çıkmıyor, daha çok evlilik ya da satış yoluyla diğer soylulara ya da soylu sınıfına katılanlara aktarılıyordu. Bu etkenler genellikle Avrupa için de geçerliydi.

İspanyol soylularının çoğu, kurgusal Don Kişot dahil olmak üzere, yoksul *hidalgo*lardı (soylular). Güç ve servetten yoksun olmalarına rağmen, nüfusun ana gövdesiyle kıyaslandıklarında güç ve servet sahipleriyle aynı kategoride yer alıyorlardı. Güç ve servetten yararlananlar sadece doğuştan değil, aynı zamanda ailelerinin konumunu devraldıkları için soylu kategorisinde yer alıyorlardı. Hükümet, sadece anayasal zorunluluk nedeniyle değil, topluluk içinde soyluların etkin yönetimine dayandığı, ama aynı zamanda bir meşruluk ve icraat kaynağı olarak soylulukla işbirliğini arzuladığı ve önemli gördüğü için güçlü soyluların rızasını almaya çalışıyordu. Başarılı hükümet inisiyatifleri genellikle soyluların desteklemek istedikleri, ses çıkarmadıkları, en azından engellemeye çalışmadıkları türdendi. Eski soylu ailelere mensup olanların işbirliği, soylu olmayan devlet görevlilerinin soylu saflarına alınması, önemli görev yerlerinde bulunan ast rütbeli soyluların aristokrasi içinde terfi ettirilmesi, merkezi hükümetteki soylu hâkimiyetinin sürmesine yardımcı

oluyordu. Konsey yönetim sistemi gecikmeye neden oluyor fakat aynı zamanda soyluların şiddet içermeyen muhalefeti dahil aristokratik temsile izin veriyordu. Ayrıca soyluların yerel hükümete hâkimiyeti hem Saray'ın yerel soyluların gerçek iktidarına pratik bir tepkiydi hem de kültürel değerler ve ideolojik normlarla uyum içindeydi.

Soyluların hem bir bütün olarak hem de tekil olarak gösterdikleri tepki teamülden, ayrıcalıklardan, özçıkardan, geleneksel ve yeni fikirlerin etkileşmesinden ve politik bağlamdan etkileniyordu. Farklı soylu statüleri geçmişe göre tanımlanıyordu: doğuştan soyluluk ve aile statüsüne ilişkin bireysel geçmiş ve hizmet karşılığında ayrıcalıkların sağlandığı kolektif geçmiş.

Soyluluk himaye ilişkileri ve hısımlıkla eklemlendi. Bunlar Saray soyluluğuna toplumsal önem kazandırıyor, monarşiye, yoksul taşra soyluluğuna girişi sağlıyordu. Daha büyük aristokrasi dışında çoğu soylu kelimenin tam anlamıyla taşralıydı. Soylunun yerel hükümete hâkimiyeti hem yönetsel hem de politik olarak önemliydi ve iki biçim aldı: Önemli görev yerleri üzerinde denetim ve aksi halde kamusal alana geçebilecek olan pek çok sorumluluğun soylulara tahsis edilmesi. Himaye için rekabet de vardı ve bu 1570'lerde ve 1580'lerde Aragon'da, öncü bir papaz olan Chinchón Kontu ile en önde gelen soylu Villahermosa Dükü arasında olduğu gibi, vahim kan davalarına yol açabiliyordu. Bu mücadele Saray'daki rekabeti ve yereldeki çatışmayı kapsıyordu.

Soyluluk pek çok yükten mustarip köylülüğe ağır baskı yapıyordu. Aynı zamanda, orta tabaka, orta sınıf ya da burjuvazi denebilecek kesimler vardı. Kırsal toplumda orta tabaka, toprak sahiplerinin adamlarından ve yerleşik toprak kiracılarından oluşuyordu. Bu unsurlar arasında toprağa dayalı bir toplumda yükselmek için yaygın bir özlem vardı.

ŞEHİRLER

Orta tabaka kent nüfusu içinde önemli bir unsurdu. Şehirlerin büyük çoğunluğu önemli bir gelişme kaydetmedi. Pek çoğu ekonomik ve demografik olarak etkin olmayan pazar merkezleriydi. Bununla birlikte, orta tabaka daha dramatik ve kalıcı gelişme örneklerini destekleyen ticari ve mali altyapının oluşmasına yardımcı oldu.

Ancak şehirler de kolektif politik güçlerini azaltacak şekilde rekabet ediyorlardı. Ekonomik ve başka yararlar için rekabet eden şehirler hükümetle işbirliğine dayanan bir ortaklık kurmaya çalıştılar. Hem devletin hem de dinin yönetim yerleri olan şehirler üretim, ticaret ve tüketim merkezleriydi. Bunlar gerideki kırsal bölgelerle simbiyotik fakat aynı zamanda zor bir ilişki içindeydiler. Onlar kırsal kesim ürünlerinin pazarı durumundaydılar. Kırsal kesimle ilişkinin ve borçların denetimi onların elindeydi. Vergi yükümlülüklerinin tahsisinde de anlaşmazlıklar vardı.

Şehir ile kırsal kesimi rakip olarak göstermek yanlış olur. Bu çatışmaları zorunlu olarak kır-kent karşıtlığı olarak görmek de gerekmez. Aralarında önemli bağlantılar vardı. Köylüler sadece pazara ulaşmak için değil, fuarlara ya da dini törenlere katılmak için de şehirlere doluşuyorlardı.

Şehirler İspanyol toplumunun eşitliksiz ve hiyerarşik yapısını paylaşıyordu. Şehir halkının en küçük grubu zenginler ve önemli kişilerdi; güçlerini diğerlerini ekonomik olarak ve çoğu kez politik olarak örgütleme yeteneklerinden alıyorlardı. Güçleri, gerideki kırsal bölgelere kadar uzanıyordu. Buralarda bir borç kaynağı olarak sahip oldukları güç nedeniyle nüfuz ediniyor, kendi mülklerini işletiyor, eğer ticaret yapıyorlarsa kırsal endüstriyi denetliyorlardı. Bu grup, şehirlerin içinde işveren ya da toprak sahibi olabiliyordu fakat daha genel olarak, toplumsal statünün ve kentteki hükümet kurumları üzerindeki denetimin bir sonucu olarak politik iktidardan

yararlanıyordu. Grubun bazı mensupları, farklı önem derecelerinde soylu rütbesine sahip olacaklardı. Çoğu gelirlerini ticaretten, resmi ya da özel olarak yaptıkları yargıçlıktan, toprağa yapılan yatırımdan ya da borç faizinden sağlıyordu.

Kentliler arasında en büyük grup yoksullardı. Onlar politik ağırlıktan yoksundular ve çoğu kez yasal anlamda şehir yurttaşı değildiler. Onların yoksulluğu refahın en yüksek olduğu şehirlerde bile istihdamın belirsiz niteliğinden ve etkin bir sosyal refah sisteminin yokluğundan kaynaklanıyordu. Çoğu makul bir ücret sağlayan becerilerden yoksundu ve ancak mevsimlik ya da süreli iş bulabiliyordu. Önemli bir bölümü kırsal kesimden göç edenlerdi. Yoksul oldukları için gıda maddesi fiyatlarındaki değişimlere çok duyarlıydılar ve genellikle yetersiz konutlarda yaşıyorlardı. Sağlam olanlara acımasız davranılıyordu.

Ekonomik bakımdan kesin biçimde birbirlerinden ayrılamasalar da bu iki grup arasında yoksullardan daha istikrarlı bir gelir elde eden üçüncü bir grup vardı. Bu grupta yer alan pek çok kişi zanaatkârdı; ekonomik çıkarları ve sosyal dayanışmaları ifadesini genellikle loncalarda ya da çalışanların kurdukları başka birliklerde buluyordu. Sosyo-ekonomik gruplar içinde katı iç evlilik örüntüsünün (endogami) sürekliliği seçkin tüccar ya da üst düzey kamu görevlileri arasına dışarıdan girişi zorlaştırıyordu. Zanaatkârlar lonca ya da dayanışma grubu mensubu oldukları için sosyal olarak gündelik işçilerden, hizmetkârlardan ve fakirlerden genellikle daha iyi bütünleşmişlerdi. Yerel yönetim ve askeri tarikatlar zanaatkârları dışlıyordu: Galiçya'da tabakhane çalışanları kamu görevi yapamıyor, bir loncaya ya da dini örgüte giremiyor ya da rahip olamıyordu. Yurttaşlık genellikle bir kent topluluğunun meşru üyeliği olarak görüldüğü için bu türden dışlamalar oldukça anlamlıydı.

POLİTİKA

Bu bir korku toplumuydu. Irksal saflık ve dini uyum fikirleri "kanın saflığı"nı temel alan katı kurallarla güçlendiriliyordu. Valencia'da işgücünün büyük bölümünü oluşturan Moriskolar 1609'da sürüldüler. Bu türden etnik ve dini gerilimler uzun süreli düşmanlıklara yol açtı. Bunlar daha özgül hizipçilikle bağlantılı olabiliyordu. Mesela 1474'te converso'lar (din değiştiren Yahudiler) ile Cristiano Viejo (Eski Hıristiyan) çoğunluk Kordoba sokaklarında savaştılar. Bu, kentliler ile aristokratlar arasındaki çatışmanın bir uzantısıydı. 1609'da Moriskolar Osmanlılara ve Kuzey Afrika'nın Barbar Devletleri'ne yardımcı olan bir potansiyel beşinci kol olarak görülüyorlardı. 1680'lerde New Mexico'daki Yerliler dinlerini yok etmeyi amaçlayan bir İspanyol girişiminde uygulanan zulüm yüzünden ayaklandılar. Yararlı görülen bazı Moriskoların çoğu ilk anda değilse de 1614'te sürüldü. Durumları, Vicente Carducho'nun *Mağribilerin Sürülüşü* adlı tablosunun gösterdiği ve çağdaş kaynakların açıkladığı gibi, dehşet vericiydi.

Moriskoların sürülmesi III. Felipe'nin (s. 1598-1621) saltanat döneminde cereyan eden önemli olaylardan biriydi. Bu, büyük zorluklarla, özellikle 1599'da vebayla geçen ve aynı zamanda İspanya'nın büyük bir güç olarak ortaya çıktığı bir dönemdi ve ardında Madrid'deki Plaza Mayor'da kralı at üstünde gösteren heykel gibi muhteşem bir görsel miras bıraktı. İspanyol zayıflamasına ilişkin değerlendirmelerde, Felipe döneminde, özellikle zayıf yönetişimle ilgili pek çok kusur belirtilmiştir. III. Felipe, II. Felipe'nin dirayetinden yoksundu ve bir *valido*'dan (gözde) yardım almayı tercih etti. Tek başına ele alındığında bu önemli bir sorun olmayacaktı fakat III. Felipe görevini yapmayan bir *valido*'ya, 1618'de yerini oğlu Uceda Dükü'ne bırakan Lerma Dükü'ne güvendi.

IV. Felipe'nin (s. 1621-65) en önemli bakanı, Olivares Kont-Dükü (Gaspar de Guzmán y Pimentel) idi. Dük, Lerma

ya da Uceda'dan daha yetenekliydi fakat nihai olarak, inatçı ve pahalı bir savaşla İspanya içindeki hoşnutsuzluğu yatıştıramadı. İspanya 1620'lerde genellikle başarılıydı fakat bunu sürdüremedi.

Savaşın yükü 1609'da Hollanda'yla on iki yıl süren bir ateşkesin ardından biraz azaldı. Yerel mücadeleler oldu fakat büyük ölçekli çatışmalardan, mesela 1614'te Jülich-Cleves anlaşmazlığı sırasında olduğu gibi kaçınıldı. Ne var ki büyük ölçekli savaş 1621'de geri geldi ve İspanya 1668'e kadar sürekli çatışma içinde oldu. Bu da sadece maliye üzerinde değil, aynı zamanda yönetim, politik yapılar ve sistemler üzerinde de baskı yarattı. İspanyol bürokrasisi pratikte dikkate değer bir esneklik, özveri ve yaratıcılık sergiledi. Özel müteahhitler ve kamu görevlileri verimli biçimde birlikte çalıştılar. Donanma ikmalini sağlamak için orman yasasıyla kereste stokları desteklendi, denizcilere ve askerlere sağlıklı gıda ve yeterli sağlık hizmeti sağlamak için gayret gösterildi, donanma komutanlarına ve bürokratlara sıkı disiplin uygulandı.

Bununla birlikte arabulucuların (*arbitras*), politikacıların ve yazarak değişimi savunanların üzerinde durdukları önemli bir mali sorun vardı. Manipülasyon yapılarak paranın değerinin düşürülmesi ve bu uygulamanın enflasyon yaratan sonuçları bu kişilerin hedefleri arasında yer alıyordu. 1603'ten itibaren büyük miktarda bakır sikke (*vellón*) basılması sadece maliyeyi değil bir bütün olarak ekonomiyi istikrarsızlaştırdı. 1635'te başlayarak 1659'a kadar süren büyük ölçekli savaşta ne Fransa ne de İspanya bir diğerini sakatlayıcı bir yenilgiye uğrattı. Fransa 1636'da gerçekleşen, İspanyol birliklerinin Corbie'ye kadar ilerledikleri bir istiladan kurtuldu.

Savaşın mali yükü giderek büyüyen politik sorunlara neden oldu. İspanya, Batı Avrupa'daki en büyük imparatorluğa sahipti fakat mali, politik ve askeri sistemin savaşın zorlukları karşısında yetersiz kaldığı görülüyordu. 1624'te İspanya'nın

çeşitli bölgelerinin nüfusa ve büyüklüğe göre asker sağladığı bir Silah Birliği oluşturma girişimi Katalonya tarafından reddedildi ve 1627'de bir mali iflas yaşandı. 1637'de Portekiz'de vergileri yükseltme girişimleri burada bir ayaklanmaya yol açtı. Savaşın getirdiği mali yüklerin ve maliyeti bölüştürme girişimlerinin yol açtığı kriz 1640'ta Katalan ayaklanmasına neden oldu. Aynı yıl içinde Portekiz'de yeni bir başarılı ayaklanma, yanı sıra 1641'de Endülüs'te İspanya'dan ayrılmayı ve Medina-Sidonia Dükü'nü kral yapmayı ya da Olivares'i devirmeyi amaçlayan bir komplo geliştirildi. 1648'de Aragon'da da benzer bir komploya girişildi. Bu arada Fransa iktidarın merkezinde, 1648'den 1652'ye kadar süren bir ayaklanmayla, Fronde ile yüz yüze geldi. Her iki taraf da birbirinin ayaklanmasını kullanmaya çalıştı. Fransa, Katalonya'ya asker gönderdi ve burada başlayan ayaklanmayı aradaki Roussillion eyaletini ve 1642'de düşen eyalet başkenti Perpignan'ı fethetme fırsatı olarak kullandı. Kriz ve krizin yol açtığı hoşnutsuzluk 1643'te IV. Felipe'nin Olivares'le yolları ayırmasına yardımcı oldu: Kont-dük görevi bırakma konusunda fazla ayak sürümüştü. Yerine yeğeni, 1661'de ölene kadar başbakan olan Carpio Markisi Don Luis de Haro getirildi.

Fronde, Katalonya'nın yeniden fethine imkân sağlayarak İspanya için yararlı oldu. Veba ve açlık yüzünden zayıf düşen ve nüfusu azalan Barselona on dört ay süren İspanyol kuşatmasının ardından 1652'de düştü. Dunkirk yakınlarındaki Dunes meydan savaşında (1658) İspanya'nın yenilgiye uğramasının ardından imzalanan Pirene Barış Anlaşması'yla (1659) Fransa, Roussillon ve Artois'yı kazandı. Bu arada IV. Felipe'nin kızı, genç XIV. Louis ile evlendi. Bu adım Louis'ye İspanyol verasetinde bir pay kazandırdı. İki güç, 1667-8, 1673-8, 1683-4 ve 1689-97 yıllarında tekrar tekrar savaştı. İspanya, Burgonya mirasından önemli mülkleri, özellikle Fransa'nın 1674'te fethettiği ve 1678'de terk ettiği Franche-Comté'yi kay-

betti. Ne var ki 1697 barışıyla Louis o yılın başlarında ele geçirmiş olduğu Barselona'ya geri döndü.

İspanyollar, 1640-68 savaşında bağımsızlık kazanmayı başaran Portekiz'e karşı fazla başarılı olamadılar. Portekizliler 1640-52'de İspanya'nın Katalanlara odaklanmasından yararlanmıştı. 1657-9'da ve gene 1660'larda, her iki taraf daha büyük güçleri harekete geçirirken, İspanya Portekiz'i yeniden fethetmeyi başaramadı. 1650'lerin sonuna kadar savaş esas olarak küçük ölçekli akınlar ve yağmalama hareketleriyle sürdü. 1657-9'da yeni İngiliz müttefikiyle birlikte hâlâ Fransa'yla savaşmakta olan İspanya yeterli sayıda askerden yoksundu. Asker sayısını artırmak için çeşitli sistemler kullanıldıysa da hükümet bireylerin ücret karşılığında birlikler oluşturduklarını sözleşme sistemine dayanıyordu. İspanyol yükümlülüklerinde artış ve ağır asker kayıplarıyla birlikte birbirini izleyen politik ve askeri krizler sistemi zorluyordu. Sözleşmeli birliklerin artan maliyeti hızla yükseldi ve yeterli güçleri sahaya sürmek giderek zorlaştı. Fransa, Portekiz'i destekledi.

1663'te Portekiz'le geçici bir barış halinde olan IV. Felipe güçlerini topladı, Portekiz'e karşı suçlular dahil askere alınabilecek herkesi bir araya getirdi fakat Portekizli bir prensesle evlenmiş olan II. Charles'ın gönderdiği İngiliz askerleriyle desteklenen Portekizliler karşısında Ameixial'da yenilgiye uğradı. İki yıl sonra Villaviciosa'da uğranılan yenilgi Portekiz'i yeniden fethetme umudunun sonu oldu.

Özellikle istilalara karşı direnmek zorunda olduğu bir sırada savaş İspanya için büyük bir yüktü. Portekiz ile İspanya'nın birliği sırasında (1580-1640) sınır boyunca kaleler inşa etme ihtiyacı olmamıştı ve 1640'ta kalelerin çoğu harap olmuştu. Ne var ki 1710'da otuz yılı aşkın bir sürenin ardından Ciudad Rodrigo İspanya'nın en iyi tahkim edilmiş şehirlerden biri oldu. Ayrıca 1688'de Fransız elçisi Pamplona'daki kalenin gücünden ve modernliğinden etkilendi. Ayrıca yüz-

İMPARATORLUĞU KEŞFETMEK

Yeni Dünya'nın iç kesimleri Batılı anlayışa muazzam bir meydan okumayı temsil ediyordu. Fransiskenler ve Cizvitler keşif çabasında özellikle faaldiler. Manuel Biedma 1658 ile 1686 arasında Ucayali Vadisi dahil kuzeydoğu Peru'yu keşfederken, Antonio de Monteverde 1663'te Orinoco Vadisi'ni keşfetti.

Aşağı California'da misyonların kurulması, 1690'larda ve 1700'lerde Mexico'dan California Körfezi'ne ulaşan bir kara yolu arayışına yol açtı. Daha sonra, Yukarı California sahilinde, özellikle 1761'de Santiago'da, 1770'te Monterey'de ve 1776'da San Francisco'da yerleşimlerin kurulması kara yollarının daha hırslı bir tutumla açılmasına yol açtı.

yılın son onyıllarında yüzyılın ortalarındaki kadar isyan çıkmıyordu. Ayrıca yüzyılın ilk yarısında Kastilya meclisi sık sık şikâyetlerde bulunduğu için 1665'te dağıtıldı ve böylece hoşnutsuzluğun odağı olmaktan çıktı.

DİN SAVAŞLARI

İsa adına fetih düşüncesiyle Devlet ile Kilise arasında kurulan yakın ilişki devam etti ve yerlileri emperyal yayılmayı haklı çıkaran sert bir tutuma yönelten zorluklar yaşandı. Maya halkının Itzás olarak bilinen başkenti Nojpetéen 1697'de yıkıma yol açarak ele geçirildiğinde, Yucatán'ın geçici valisi Martin de Ursúa adamlarına "putperestlerin yüce Tanrı'yı gücendirdikleri" İtzá tapınaklarına İspanya kraliyet ordularının bayrağını dikmelerini ve buralarda dini standartları uygulamalarını emretti. Ursúa, kazandığı zaferden ötürü Tanrı'ya şükretti ve ardından askerlere ve Fransiskenlere katılarak çok sayıda

"idol"ü tahrip etti. Altın ya da gümüşten yapılmış idoller eritildi. Bu girişim insan kurban etme, yamyamlık ve rahip öldürme suçu işleyenlere karşı yürütülen bir din savaşıydı. Beş yıl önce, 1680'deki Pueblo ayaklanmasından sonra Santa Fé İspanyollar tarafından yeniden ele geçirildiğinde, Katolik denetim buraya yeniden dayatıldı. Fransisken rahipler dinden dönen Yerlileri affettiler ve 1680'den sonra doğanları vaftiz ettiler. Vali, önemli kişilerin çocuklarına vaftiz babası oldu. Aşağı California'nın denetimi sırasında ilk çatışma, 1697'de Lorento Conchó için verilen meydan savaşında iyi silahlanmış İspanyol misyonerler bir Yerli saldırısını geri püskürttü.

Pasifik'in öteki tarafında birliklerini mevzilendiren İspanya 1668'de Guam'da bir misyon oluşturdu. Ada zinciri dinin rolünü belirtmek için Marianas adını aldı. Pasifik'in daha güneyinde Filipinler'den gelen misyonerler 1710'da Palau Adaları'na ulaştılar fakat düşmanca tepki seferin yarıda kesilmesine yol açtı.

Dinsel çatışma, özellikle Katolik Fransa'nın Protestan güçleri kenara iterek İspanya'nın önde giden düşmanı olduğu 1630'ların sonuna kadar İspanya'nın Avrupa'da izlediği politikanın esas unsuruydu. Öte yandan, 1600'lerde ve 1620'lerde İspanya'nın en büyük düşmanları Felemenkler ile İngilizlerdi.

Din özel hayat ve monarşinin halk arasındaki imajı için önemliydi. Her iki tarafta da kraliyetin oynadığı rolün temel özelliği olarak dini eğitim, ritüel ve himayeye katılımda güçlü bir Katolik inanç görülüyordu. III. Felipe'nin oğullarından biri olan Ferdinand, din adamı olmamasına rağmen Toledo Başpiskoposu (İspanya Başpiskoposu), yanı sıra Katalonya Valisi, İspanyol Hollanda'sı (Belçika) Valisi ve 1634'te Nördlingen'de İsveçlilere karşı kazanılan dramatik zaferde İspanyol birliklerinin komutanı oldu. IV. Felipe Madrid'de on yedi manastır kurarak, yine on yedi manastır kuran II. Felipe'yi ve on dört manastır kuran III. Felipe'yi izledi.

KÜLTÜR

On yedinci yüzyılda, çok erken on yedinci yüzyıl eserlerinin, mesela Valencia Katedrali'nin nefinde görülen Herrera üslubunun Klasisizm'inden, sonraki on yıllarda önem kazanan, mesela Salamanca'daki Cizvit Okulu'nun kulelerinde görülen daha süslü İtalyan Barok'una doğru bir değişim oldu. İspanyol Barok üsluba José de Churriguera (1665-1725) ve Salamanca'da Plaza Mayor gibi on sekizinci yüzyıl başlarının önemli eserlerinden sorumlu olan kardeşlerinin ismiyle Churrigueresque denildi. Resimde ise on yedinci yüzyılda Maniyerizm'den daha natüralist bir yaklaşım ve üsluba doğru bir geçiş oldu. Bu geçiş heykelde de görülüyordu.

ON YEDİNCİ YÜZYIL SANATÇILARI

Portekizli Yeni Hıristiyan ana babadan Sevilla'da doğan Diego Velázquez (1599-1660) resmi eğitim gördü ve 1617'de çıraklığı sona erdiğinde sınava girip bağımsız bir ressam olarak çalışmaya hak kazandı. Ressamlık o çağda lonca kurallarına tabi olan bir meslekti. İlk eserlerinin çoğu dini konuları ele alıyordu. Bu döneme ilişkin *Günahsız Doğum*, *Evangelist Aziz Yahya* ve *Martha ile Meryem'in Evindeki İsa* gibi eserlerin hepsi Londra'daki Ulusal Galeri'de görülebilir. Bu evrede Velázques dönemin hayatını anlatan *Yumurta Kızartan Yaşlı Kadın* ve *Sevilla Sucusu* gibi, *bodegones* denilen türde resimler yaptı. *Baküs'ün Zaferi* (1628) adlı tablo bu türün bir çeşididir.

1623'te *Pintor del Rey* (Kraliyet Ressamı) olarak atanan Velázquez özellikle IV. Felipe ve ailesinin portrelerine odaklandı. Eserlerinin bazıları Palacio del Buen Retiro'yu, bazıları da Alcázar sarayını konu alıyordu. Resimler monarşi imgesine güçlü bir katkıda bulundu. 1623'te IV.

Felipe'nin kızıyla başarısız bir evlenme planını uygulamak için İspanya'yı ziyaret eden İngiltere kralı I. Charles'ın geleceği bu İspanyol monarşisi imgesinden çok etkilendi.

Velázquez'in *Breda'nın Teslim Oluşu* (1635) adlı eseri, zaferin kutlanışıydı. Bu tablo 1625'te önemli bir Hollanda tahkimatının başarılı biçimde kuşatılmasını canlandırıyordu. 1650'de İtalya'yı ziyareti sırasında yaptığı Papa X. Innocentius'un muhteşem portresi özellikle ışığın kullanımı bakımından Velázquez'in üslubunun olgunlaşmasına yardımcı oldu. Aynısı, figürlerin çok dikkatli biçimde yerleştirildiği, ünlü bir mahkeme sahnesini canlandıran *Las Meninas* (1656: Prado) için de söylenebilir. *Küçük Dilenci*'nin konusuna pek çok ressamın etkileyici eserlerinde rastlanmaz, ancak yaklaşık 1645'te Bartolomé Esteban Murillo'nun (1618-82) bu konuda yaptığı resim yumuşak bir ışık kullanımını ve ressamın çocuklara olan sevgisini yansıtmıştır. Sevillalı bir berber-cerrahın en küçük oğlu olan Murillo, portreleri ve dini eserleri kapsayan geniş bir konu dizisiyle çalıştı ve yaklaşık 1650'de yaptığı *Meyve Yiyen İki Çocuk* gerçekçi bir yaklaşım sergiledi. Ressamın, *Escorial'in Günahsız Doğumu* (yakl. 1660-5) dahil pek çok dini eseri Prado'da görülebilir. Diğer eserleri, yapıldığı yerde, mesela *Padualı Aziz Antonio'nun Görüsü* Sevilla katedralinde görülebilir. Murillo, Cádiz'deki Capuchin Kilisesi'nin ana mihrabının çevresindeki iskelede çalışırken yere düştü ve birkaç ay sonra öldü.

Dini konuların etkisine ilişkin somut bir örnek, Extremadura'da doğan, Sevilla'da eğitim gören, kiliseler ve manastırlar için çalışan Francisco de Zurbarán'ın resimleridir. Güçlü biçimde betimlediği dini figürler, gölge ile ışık, bu dünya ile Tanrı'nın âlemi arasında denge kuruyordu. Ressamın Sevilla'daki San Pablo El Real manastırı için

yaptığı resimler buradaki Maria Magdalena kilisesinde kısmen varlığını sürdürmektedir. Sevilla müzesinde ise ressamın usta işi *Thomas Aquinas'ın Yüceltilişi* adlı tablosu bulunmaktadır. Sevilla'daki La Mercel Calzadalı San José manastırı için yaptığı resimler Prado ile Madrid'deki Real Academia de Bellas Artes de San Fernando dahil pek çok galeride görülebilir. Dini temalı resimlerin bulunduğu alan ayrılmıştır. 1634-5'te Madrid'e çağrılan Zurbarán, aralarında her ikisi de Prado'da sergilenen *Cádiz'in İngilizlere Karşı Savunuluşu* ve *Herkül'ün İşleri*'nin de bulunduğu savaş resimleri ve mitolojik sahnelerin yanı sıra Buen Retiro sarayının da resmini yaptı.

Din tarihi, Jerez de la Frontera manastırının yüksek mihrabı için resmedilen bir temaydı. Manastır, 1370'te İspanyol askerlerinin Mağribileri açığa çıkaran mucizevi bir ışık sayesinde bir gece pususundan kurtuldukları muharebe alanında inşa edilmişti. Savaşı betimleyen resim New York'taki Metropolitan Müzesi'nde görülebilir. Guadalupe'deki on beşinci yüzyıl manastır hayatını anlatan resimler özgün ortamında hâlâ görülebilir. 1640'larda İspanya'nın krize girmesiyle birlikte Zurbarán İspanyol Amerikalı patronlardan oluşan komisyonlarda çalıştı. Daha sonra 1650'lerde ve erken 1660'larda İspanyol manastırları için dini eserlere odaklandı. Biçim, ışık ve dokuyu kaynaştırma yeteneğini hayatının sonuna kadar sürdürdü.

İSPANYOL AMERİKASI

İspanya hem kendisi hem de kolonileri için büyük önem taşıyan transatlantik deniz yollarıyla Yeni Dünya'da öncü güç olmayı sürdürdü. Bu arada çeşitli meydan okumalarla yüz yüze geldi. 1607'de Kuzey Amerika'nın doğu sahilinde Che-

sapeake'deki Jamestown'da kurulan İngiliz kolonisi İspanyol haklarının ihlali olarak görüldü ve protestolara yol açtı. Jamestown savunması İspanyol saldırısına direnmek için hazırlandıysa da saldırı olmadı. Virginia İspanyol gücünün merkezlerinden çok uzaktı. En yakın yer Florida'nın Atlantik Kıyısı'ndaki St. Augustine'deydi. Bununla birlikte, İngiltere, Fransa ve Hollanda Karayipler'de ve Güney Amerika'nın Guyana kıyısında koloniler kurdu. 1655'te İngiltere Jamaika'yı ele geçirdiyse de Küba'yı ve Hispaniola'yı da fethetme umudunun aşırı derecede iyimser olduğu anlaşıldı.

İspanya kendi kolonilerini savunmak için giderek karmaşık ve pahalı önlemler almak zorunda kaldı. Bunlar Florida St Augustine'deki gibi tahkimatları, yanı sıra konvoy sistemlerinin ticareti korumak için güçlendirilmesini kapsıyordu. Paradoksal olarak İspanya, özellikle 1670'lerde ve 1690'larda Fransa'yı hedef alan bir ittifaklar sisteminin parçası olmaktan yararlanıyordu. Sonuç olarak Hollanda ve İngilizler bütün enerjilerini İspanyol Amerika'sına odaklamak üzere, yeterince güçlü olmayan Fransa'ya saldırmak için kullandılar. Fransız donanması, İspanyol Amerika'sıyla uğraşacak yerde Sicilya'da İspanyol hâkimiyetine karşı başlayan isyanı desteklemek için başarısız bir girişimde bulundu. On sekizinci yüzyılda İspanya'yla kurulan ittifak ise, tam aksine Britanya'dan gelen saldırıya karşı savunmasız kalmak anlamına geliyordu.

7.

ON SEKİZİNCİ YÜZYIL UYANIŞI, 1700-1792

THOMAS PELHAM'LA İSPANYA'DA BÜYÜK TUR ÜZERİNE

Gençlik coşkusuyla dolu, geniş bir çevresi olan, daha sonra Chichester İkinci Kontu Thomas Pelham (1756-1826) Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın genişlediği bir sırada, İngiltere ile Fransa'nın 1779'da savaşa girmesinden kısa süre önce İspanya'nın Fransa'nın müttefiki olarak ortaya çıktığı sıralarda, 1775-6'da İspanya'yı ziyaret etti. Pelham aylarca Madrid'de kaldı. Orada akrabası olan büyükelçi, Grantham İkinci Kontu Thomas'ın konukseverliğinden yararlandı. Pelham, Madrid'den yola çıkarak Endülüs'e gitti, daha sonra Granada, Alicante, Valencia ve Barselona üzerinden Fransa'ya döndü. Bırakın bir Britanyalıyı, herhangi bir kişi için bile bu tur olağanüstüydü. Pelham bu seyahatte Grantham'ın bağlantılarından, özellikle onun sıradan insanların yararlanamadığı konaklama yerleri ayarlamasından yararlandı. Pelham seyahatini anne babasına yazdığı mektuplarda anlattı. "Roma tarihinde pek çok harekete sahne olduğu ve bu nedenle merak uyandıran pek çok eski eserin bulunduğu, aynı zamanda

modern İspanya'nın en verimli ve ticari bölümünü uluşturan güney İspanya'yı görmeye" karar verdi. Seyahate dikkatle hazırlaması gerekiyordu:

> Yatağım onarılıyor ve yemek pişirmek için arabamın altına asabileceğim bir kazan yapılıyor. Bu ülkede seyahat ederken tıpkı Arabistan'a gidiyormuş gibi tedbirli olmak gerekir. Lizbon'dan başlayan seyahatim bana bütün *desagremens*'i [İsp. zorluklar] ve bunların pek çoğunun sadece hayali olduğunu öğretti. İki ya da üç günlük bir seyahatin ardından, haşlanmış tavuk ya da tavşanın ... Fransız mutfağından çıkma bütün yahnilerden daha iyi olduğunu düşünüyorsunuz.

Eylül 1776'nın sonunda Kordoba'ya doğru yola çıkan Pelham yolda bulamayacağını düşündüğü için yanına bol miktarda yiyecek ve dil becerilerini geliştirmek için *Don Kişot*'un İspanyolca baskısını aldı:

> Konakladığım hanlar onun pek çok maceraperestle karşılaştığı yerlerle aynı: Şu anda yazmakta olduğum oda onun şatolarına yaraşır cinsten. Pencere yok. Duvardaki delik gün ışığının içeri girmesini sağlıyor, geceleri bir tahtayla kapatılıyor. Sıradan bir kapı. Odanın ortasında tavanı destekleyen büyük bir sütun; hizmetkârlarımız sütunun yanına zırhlarımızı bırakırlar ve yatağımızı yaparlar. Bir seyyar satıcının astığı birkaç partalın bıraktığı izler dışında duvarlar çıplak.

Pelham, Endülüs'ü "çok güzel" buldu fakat nehirleri taşırarak tekneyle geçişi zorlaştıran şiddetli yağmurlar yüzünden Cádiz'de oyalandı. Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi burada da çok az köprü vardı. Aynı nedenle Lorca'da durakladı. Bu arada Cebelitarık ve Cartagena yakınlarındaki yolların kalitesini yetersiz buldu. Pelham'ın soğukkanlı karakteri İspanya seyahatinin zorluklarına katlanmasını sağlıyordu:

Bütün bunlar tarife sığmaz fakat bir Pasada'ya [pasaj] herhangi bir soru sormadan, bir şey istemeden gitmeyi, kaldığım yerin sahibiyle asla tatmin edici olmayan, mümkün olduğu kadar az ilişki kurmayı, onunla sadece fırsat yarattığında çene çalmayı bir kural haline getiriyorum: erzakımızı ve hayvanlarımız [atlar] için gerekli olanı satın alırız. Oyunlar dışında atlara İngiltere'deki kadar değer verilmez ve onlar asla oradakiler kadar iyi değildir. Bütün bunların ardından sizi tam bir doğrulukla temin ederim ki en ufak bir bezginlik ya da rahatsızlık hissetmiyorum, çünkü hanlarda rahatlık beklentisi bu rahatlığı kendi başına sağlaması için insanı daha gayretli kılıyor ve yokluk nedeniyle bu durum size iki kat haz veriyor: Bir hanıma asla İspanya seyahati tavsiye etmem fakat genç bir gezgin için bu seyahat asla kötü bir başlangıç olmaz.

SAVAŞ VE POLİTİKA

Bir bütün olarak on sekizinci yüzyıl boyunca hükümetler ve yönetimler genellikle savaşın ya da çatışmayı daha iyi yönetme dürtüsünün ürünüydü. Bu yüzyıl İspanya'nın şiddetli bir içsavaşa sürüklenmesiyle, taht üzerinde hak iddia eden Bourbon ve Habsburg hanedanları arasında 1700'den 1715'e kadar süren İspanyol Veraset Savaşı'yla başlamıştı. Bu çatışma, özellikle (fakat sadece değil) 1808-13, 1833-40 ve en önemlisi 1936-9'da yaşanan sonraki içsavaşların gölgesinde kaldı. Bununla birlikte, İspanyol Veraset Savaşı sebep olduğu hasar ve sonuç olarak yarattığı politik değişiklikler ve özellikle erken on sekizinci yüzyılda yaşananlar bakımından çok önemliydi.

İspanyol veraseti uğruna savaştan kaçınma girişimleri II. Carlos'un iradesi ve Avusturya'nın kararlılığından oluşan ikili engel nedeniyle çöktü. İspanya'nın son Habsburg kralı II. Carlos (s. 1665-1700) çocuksuz ölünce, İspanyol monarşisinin tamamını XIV. Louis'nin genç torunu Anjou Dükü Philip'e bırakmış oldu. Mirası reddetmesi ve terekeyi bölmeye çalışması halinde tahtı rakibi Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold'un

küçük oğlu Arşidük Karl'a bırakması şartıyla Felipe, V. Felipe (s. 1700-46) oldu. Bu irade imparatorluğun bölünmesinden çok onun muhafaza edilmesi için Fransız desteğini sağlamayı amaçlıyordu. Ödülü Avusturyalılara kaptırmak istemeyen Louis, savaşa yol açacağını bilmesine rağmen iradeyi torunu için kabul etti.

İspanyol Veraset Savaşı'nda düşmanlıklar 1701'de Leopold tarafından başlatıldı ve Fransa'yla ilişkilerde dikkati çeken bir bozulma, İngiltere ile Hollanda'nın 1702'de Leopold'un yanında yer almalarına yol açtı. Savaş, Arşidük Karl'ı III. Carlos olarak kabul ettirmek için Anglo-Felemenk destekli bir Avusturya çabasını gerektirdi. Denizlere İngiliz hâkimiyeti, Akdeniz eyaletlerinin desteklediği Karl'a bir şans verdi. İngiliz desteği sayesinde amfibi güçler 1704'te Cebelitarık'ı, 1705'te Barselona'yı, 1706'da Alicante, Majorca ve Ibiza'yı ele geçirdiler.

Ne var ki Kastilya Felipe'ye sadık kalırken, Louis ona yardım etmek için birlik gönderdi. Fransız birliklerine güvenmesine rağmen Felipe'nin davası ulusal bağımsızlıkla özdeş hale geldi. Fransızlar sayıca üstün Karl yanlısı güçleri ve onların Almansa'daki müttefiklerini yenilgiye uğratarak (1707) Karl'ı Katalonya'ya geri dönmeye zorladılarsa da Felipe'nin İspanya'daki savaşı sona erdirmek için bu durumdan yararlanması mümkün olmadı. 1710'da Karl, Madrid'i işgal etmeden önce Almenara ve Zaragoza'da Felipe'yi yenilgiye uğrattı fakat az sayıda Kastilyalı onun yanında yer aldı ve iletişim tehlikeli olmaya başladı. Sonuç olarak Madrid'den çekilmek zorunda kaldı ve geri çekiliş sırasında Stanhope Lordu James'in komutasındaki güçlerin saldırısına uğradı ve Duc de Vendôme komutasındaki büyük bir Fransız-İspanyol gücüne teslim olmak zorunda bırakıldı. Karl bu kez Kastilya'yı kaybetti. Onun İspanya'daki esas köprübaşı olan Katalonya, daha önceleri, 1648-52'de kanıtlanmış olduğu gibi, Kastilya'dan etkili biçimde korunamıyordu.

Başarı kazanılmasında tek etken yerel fikirler değildi. Çatışmanın gidişatı kendi başına önemliydi ve müttefikler büyük ölçüde Fransız müdahalesinden ötürü çok sayıda önemli meydan savaşını kaybettiler. II. James ile Arabella Churchill'in (Marlborough Birinci Dükü John'un kız kardeşi) gayrimeşru oğlu olan Berwick Dükü James FitzJames'in yeteneği sayesinde Fransızlar başka yerlerde sergilediklerinden daha yüksek bir generallik düzeyinden yararlandılar. Berwick manevrada özellikle etkiliydi ve lojistik sorununu gayet iyi kavramıştı. Ayrıca, kabul etmek gerekir ki daha zor lojistik ve politik bağlamlarda İngiliz generallerinin hiçbiri Marlborough kadar yetenekli değildi. Karl'ın Katalan destekçileri direnmeye devam ettiler fakat bir dizi kuşatmada yenilgiye uğradılar: Girona 1711'de, Barselona ise 1714'te düştü. Barselona güçlü bir Fransız-İspanyol saldırısına karşı coşkulu bir halk kitlesiyle savunuldu. İşçiler ve milisler duvarları takviye ettiler ve çeşitli saldırılara başarıyla direndiler. Halkın coşkusu dini bağlılıkla, kutsal emanetlerin varlığıyla destekleniyordu. 1715'te İngilizlerin denizden sağladıkları koruma örtüsü kalktığında Majorca ele geçirildi.

1711'de maaşları tam ödenmeyen müttefik İspanyol birliklerinin isyan etmesi ve kendi güçlerinin de top ve barut eksikliği çekmesi üzerine Argyll İkinci Dükü John, Barselona'dan şöyle yazdı:

> Kışlalardaki askerleri açlıktan kurtaracak parayı bulmakta büyük zorluklar var. Kendi adıma, daha fazla nasıl dayanabileceğimizi bilemiyorum. Geçen yıldan kalma borçlar bile henüz ödenmediği için Majeste'nin buradaki itibarı tam anlamıyla mahvoldu; fakat birliklere kışlalarda ikmal sağlanabilse de düşman harekete geçtiği için bu artık bir işe yaramayacak. ... Bu nedenle, kışlalarda kalmamız halinde *en detaille* [tamamen] imha edileceğiz. Para bulana kadar tertiplenemeyiz, çünkü geçen yıl burada bulunan askerlerin tamamı gerekli malzemeden yoksun; hem subaylar

hem de askerler Villaviociosa'da (1710) bütün çadırlarını, çanta ve ekipmanlarını kaybettiler. Ayrıca topları ve mühimmatı çeken ve ekmeği taşıyan katırcılar onlara ödenecek paramız olmadıkça hizmet vermeye asla ikna olmayacaklar.

Lojistik ve para İngilizlerin hâlâ faaliyet gösterdikleri Aşağı Ülkeler'e kıyasla İspanya'da daha ağır sorunlardı. Bu sadece İspanya'daki göreli yoksulluktan ve gıda maddesi eksikliğinden, yolların kalitesizliğinden değil, aynı zamanda İngiltere'nin Aşağı Ülkeler'deki (Hollanda) müttefikinin kendi güçlerini daha iyi desteklemesinden ve müttefik birliklerin finansmanını önemli ölçüde karşılayabilmesinden ötürüydü. Bu türden problemlerin çözümü yüz yıl sonra Wellington Dükü'nün başarılı olmasına yol açtı. Orduyu destekler ve muharebeleri kazanırken müttefikler arasındaki dayanışmayı muhafaza etmekte daha başarılıydı.

İspanyol Veraset Savaşı sırasında İspanya'daki çatışma genellikle sertti. Gerillalar önemli bir rol oynadılar ve tepki genellikle çok şiddetliydi. Fransızlar 1707'de Valencia'ya bağlı kasabalardan biri olan Xàvita düştüğünde hayatta kalanların hepsini öldürdüler ve kilise dışında tek bir binayı ayakta bırakmadılar. Şehre San Felipe adı verildi. Bu yüzden V. Felipe'nin portresi bugün L'Almodi yerel müzesinde baş aşağı asılı durur.

Felipe'nin savaşta başarısı bölgesel ayrıcalıkları azaltmasını sağladı. 1707'de Aragon ve Valencia'nın politik ayrıcalıkları kaldırıldı, Kastilya yasaları uygulandı ve yüksek mahkemeler Kastilya modeli esas alınarak kuruldu. 1707'de Kastilya vergileri Aragon'a getirildi ve 1713'te eyalet İspanyol mali ihtiyaçlarına önemli bir katkıda bulunmaya başladı. 1715'te Majorca'da bir yüksek mahkeme kuruldu. Felipe orayı Karl'dan alarak fethetmişti. 1718'de Majorca medeni kanunu yürürlükten kaldırıldı. 1716'da *Nueva Planta* (Yeni Plan) uyarınca, yönetimde Katalancanın kullanılması ve Ka-

talonya mahkemelerinin faaliyeti yasaklandı. Katalan âdet ve usulleri kaldırıldı ve Kastilya yasaları ve uygulamaları getirildi. V. Felipe altı geleneksel Katalan üniversitesini kapatarak 1717'de Cervera'da Bourbon yanlısı yeni bir üniversite açtı. 1715-18'de Barselona'da büyük bir kale inşa edildi. Fransız modelini esas alan Felipe merkezi ve yerel hükümet arasında yeni bir bağlantı olarak hizmet edecek *intendant* (bölgelerde faaliyet gösteren merkezi hükümet ajanları) uygulaması getirdi. Merkezi hükümet, bakanlar kurulundan oluşan bir hükümetten devlet bakanlarınca yönetilen uzmanlık departmanları içeren bir hükümete dönüştürüldü.

Ancak bu düzenlemeler standartlaşma sağlamaya yetmedi ve taşra özerkçiliği kaldırılmadı. 1711 ve 1716'da Aragon ve Valencia'daki hukuk davaları Saray'ın müdahalesi olmadıkça Kastilya hukukuna göre karara bağlanamıyordu. *Nueva Planta* uyarınca Katalan hukuku aile, mülkiyet ve bireyle ilgili meselelerde geçerli olacaktı. Medeni hukuk ve ticaret hukuku özellikle Katalan olmaya devam etti ve on dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar Katalan ceza hukuku önemini korudu. Navarra ve Bask bölgesinde yerel yasalar ve mahkemeler, bu bölgeler Felipe'yi desteklemiş oldukları için korundu. Ayrıca, genel olarak yerel seçkinler bazı merkezi hükümet tasarılarının hukuksuz olduğuna karar verebiliyorlardı. Nitekim güney İspanya'da muhalefet V. Felipe'nin oğlu III. Carlos'un tarım reformlarını geri çevirdi.

Hükümetin kendisi de önemli ölçüde hizipleşebiliyordu. Mesela 1766'dan 1773'e kadar Kastilya Konseyi'nin başkanı olan Aranda Kontu Pedro, Aragon Partisi denilen grubun başkanı olarak görülüyordu. Bu grup hükümet içinde aşırı derecede otokratik eğilimler olarak gördükleri uygulamalara düşman olan önemli şahsiyetlerden oluşuyordu. Madrid'de Esquilache İsyanları denilen karışıklıklar, eski başbakan Esquilache Markisi Leopoldo'nun 1766'da devrilmesine yol

açmıştı. İspanyolların geleneksel giysilerini, uzun pelerinlerin yerine kısa olanları geçirerek değiştirmek gibi önlemlere ve gıda maddesi fiyatlarının yükselmesine karşı başlayan bu karışıklıklara kısmen seçkinlerin hoşnutsuz mensupları eşgüdüm sağlıyordu. Aranda, düzeni yeniden sağladı. Bir görgü tanığı olan Francisco Goya isyanları konu alan dramatik resimler yaptı.

V. Felipe bütün enerjisini savaşa verdi. Avusturya, Savoy-Piyemonte, İngiltere ve 1717-20'de kısmen Fransa'yla; 1733-5'te Avusturya, 1739'dan itibaren İngiltere ve 1741'den itibaren yine Avusturya'yla savaştı. Ona bağlı güçler ilk başarı olarak 1717'de Sardunya'yı ve 1718'de Sicilya'yı istila etti. Ne var ki 1719'da savaş bu kez İspanya'nın istilasına yol açtı. Bu arada Fransızlar, Fuenterrabia ve San Sebastián'ı ele geçirdiler, İngilizler de Vigo'yu aldılar. Öte yanda, Britanya'ya yönelik esas İspanyol istila girişimi hava koşulları nedeniyle zayıfladı ve İskoçya'ya çıkan daha küçük bir güç yenilgiye uğradı.

1729'da bir Fransız diplomat İspanya'dan gönderdiği raporda Felipe'de sürekli bir savaş "tutkusu" olduğunu bildirdi. Felipe'nin esas hedefi Sardunya, Sicilya, Napoli, Milano, Cebelitarık ve Belçika'yı yeniden kazanmaktı. Buraları İspanyol İmparatorluğu'nun bölünmesi ve 1713-14 İspanyol Veraset Savaşı sırasında kaybedilmiş bölgelerdi. Sonunda Felipe orduyu ve donanmayı yeniden örgütledi. Donanma için yapılan harcamalar 1713 ile 1748 arasında yüzde 800 oranında arttı. Ne var ki harcamaların yol açtığı zorluklar 1726 ve 1739'da hükümetin uğradığı iflasa katkıda bulundu.

İspanyol Veraset Savaşı sırasında ordu yüksek sefer temposundan ve o sırada Fransız ordusuyla işbirliğinden yararlandı. Ayrıca İspanyol Veraset Savaşı'na katılan yeni Bourbon hanedanı ordu içindeki himaye şebekelerini yeniden oluşturmak ve en iyi pratiği yeniden düşünmek durumundaydı ve

bu yönde bir fırsat edinmişti. Piyadenin ordu içindeki oranı yükselirken, 1734'te Felipe, o yıl Napoli'nin Avusturya'dan alındığı İtalya'da hizmet edecek düzenli birliklerin serbest kalması için Kastilya'da yirmi üç bin kişilik güçlü bir milis kurulmasını emretti. Bu milis Aragon ya da Navarra'da tam bir denetim kuramadı. O sırada hem orduda hem de donanmada yeni ve daha etkili bir yönetim yapısı vardı. Donanma yeniden inşa edildi ve Cádiz, Cartagena ve Ferrol olmak üzere üç bölüme ayrıldı.

Felipe'nin en büyük oğlu VI. Ferdinand (s. 1746-59) daha sakin bir tutum aldı. Bu tutum 1752'den itibaren İtalya'da barışın sürmesini sağlayan bir anlaşmanın yapılmasına yardımcı oldu. O sırada Ferdinand'ın üvey erkek kardeşi Carlos, Napoli ve Sicilya hükümdarı, öteki üvey kardeşi Felipe ise Parma Dükü idi. Bundan sonra İspanya'dan bir İtalyan gücü olarak pek söz edilmedi. Bunun yerine donanma bir Atlantik gücü olarak inşa edildi. Ayrıca devlet maliyesinde ve koloni politikasında reform yapma girişimleri oldu.

Ferdinand'ın üvey kardeşi Carlos, III. Carlos (s. 1759-88) olarak onun yerine geçti ve Britanya ile 1762-63 ve 1779-83'te savaşarak daha mücadeleci bir tutum aldı. Önceki savaşlar gibi, bu savaşlar da daralmalara neden oldu ve zaafları açığa çıkardı. 1762'de İngiliz seferleriyle Havana ve Manila ele geçirildi. Her ikisi de 1763 barış antlaşmasıyla geri verildiyse de İspanya Florida'yı Britanya'ya kaybetti. Ayrıca, Havana'nın kaybı İspanya'nın prestijine büyük bir darbe oldu. III. Carlos'un imparatorluğun güvenliğini artırmak için büyük çaba göstermesine yol açtı.

1762'de İngiliz müdahalesi İspanya'nın Fransa'nın desteğiyle Portekiz'i istila etmesini de önledi. Savaşın başlarında İspanyolların Miranda, Bragança ve Chaves gibi zayıf Portekiz kalelerini ele geçirmesi İngiliz birliklerinin acilen yardıma çağrılmasına yol açtı. Manş Denizi üzerinde esen ters rüz-

gârlar nedeniyle intikalleri bir süre ertelense de bu birlikler yarımadaya ayak bastıktan sonra durumun tersine dönmesine katkıda bulundu. Ancak İspanyolların erken başarılarını Oporto'ya yürümek için kullanmayı başaramamaları hayati sonuçlar doğurdu. Seferin son önemli eyleminde İngilizler tahkim edilmiş İspanyol kampına saldırarak ağır kayıplara yol açtılar. Kış yağmurlarının başlaması, barışın yakın olması ve İngiliz varlığının gücü karşısında İspanyollar ve Fransızlar geri çekildiler.

1779-83 Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Fransa'yla ve Amerikan devrimcileriyle ittifak kuran İspanya, 1781'de özellikle başarılı Pensacola kuşatmasıyla Batı Florida'yı yeniden fethetti. Ne var ki uzun Cebelitarık kuşatması başarısız oldu, İngiliz donanması kalenin kuşatmaya direnmesini sağlayarak Cebelitarık'ı üç kez kurtarmayı başardı. Gayet başarılı biçimde tahkim edilen ve savunulan Cebelitarık saldırıyı engelledi. Jamaika'yı yeniden ele geçirme umutları da boşa çıktı. 1779'da Fransa'yla birlikte güney İngiltere'nin ortaklaşa istilası için yapılan hazırlık, gecikmeler, hastalıklar ve İngiliz donanmasının varlığı gibi sebeplerden ötürü sonuçsuz kaldı. Öte yandan Minorka, garnizonu kasıp kavuran iskorbüt nedeniyle uzun bir kuşatmanın ardından büyük bir Fransız-İspanyol gücüne 1782'de teslim oldu. Orta Amerika'da İspanyollar 1779'da İngiliz tomruk gemilerinin Belize'deki ana limanı olan St Georges Adası'nı ele geçirdiler. 1780-81'de Nikaragua'ya yönelik bir İngiliz seferi ağır kayıplara yol açan sarı humma yüzünden durduruldu. 1782'de bir İspanyol gücü, New Providence'ın başkenti, Bahamalar'ın en önemli adası olan Nassau'yu aldıysa da İngilizler 1783'te adayı geri aldılar. 1783 barışında İspanya Batı Florida'yı elde tuttu ve Doğu Florida'yı yeniden kazandı.

Cezayir'i ele geçirmek için 1775 ve 1784'te tırmandırılan büyük ölçekli İspanyol girişimleri fena halde başarısızlığa uğradı. Ne var ki bu girişimler genel olarak unutulan din mü-

cadelesinin taşıdığı anlamın hatırlanmasını sağladı. 1830'da Cezayir'i fetheden Fransa olacak idiyse de on altıncı ve on sekizinci yüzyıllarda batı Akdeniz'e hâkim olma, daha sonra, on dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren Fas'ta yayılmacılık mücadelesi Yeniden Fetih'in bir halkasını oluşturmuştur. Ordunun değerleri özellikle bu bağlama yerleştirilebilir.

1775'te Cezayir'e saldırı yirmi bir bin askeri, kırk dört savaş gemisinden oluşan bir filoyu ve üç yüz elli nakliye gemisini kapsıyordu. Kötü hava koşulları nedeniyle ertelenen, kötü planlanmış çıkarma harekâtı büyük bir kargaşaya yol açtı. İspanyollar Cezayir kıyı topçusunun ağır ateşi altında kumsallarda dayanak noktaları oluştururken, kendi toplarını kumsaldan geçirmekte çok vakit kaybettikleri için ateş desteği sağlamakta geciktiler. Öğle ortasında İspanyollar hiçbir kazanım sağlamadan iki bin dört yüz kayıp vermişlerdi. 1784'te bir Cezayir savaş gemisi konvoyu İspanyolların kıyıya yaklaşmalarını önledi. Cezayirliler kuzey Akdeniz kıyılarına saldırmak için gönüllü korsanları harekete geçirmeyi başardılar. Öte yandan İspanyollar 1792'de, Fransızların 1830'dan sonra fethettikleri ve böylece Cezayir haline gelen son üsleri Oran'ı tahliye ettiler.

TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL BAĞLAMLAR

İspanyol Veraset Savaşı'ndan sonra, İspanyol İçsavaşı'nın ardından 1940'larda görülenden daha hızlı bir iyileşme ve büyüme oldu. En belirgin büyüme nüfus artışıdır. Bu arada, İspanyol tarihinde sık görüldüğü gibi bu, öne çıkmayı sağlayan önemli bir farklılıktı. 1770'ten sonra nüfus artışı hızlanırken on sekizinci yüzyıl artışının büyük kısmı, sınırlı gıda maddesi fazlasına boyun eğmeye devam eden Meseta'nın daha yoksul tarımsal merkez bölgelerinden çok, Valencia gibi çevresel kıyı bölgelerinde gerçekleşti.

Hastalık önemli bir sorundu. Ayrıca hastalıklar dizisi de artış gösterdi. 1730'da Batı Hint Adaları'ndan gelen bir filo Cádiz'e Avrupa'nın ilk sarı humma vakalarını getirdi. Ancak ilerleme de vardı. Bask Ülkenin Dostları Topluluğu çiçek hastalığına karşı aşılanma için kampanya yürüttü. Ayrıca hastalık ancak 1790'larda patlama yapmış olmasına rağmen on sekizinci yüzyıldaki nüfus artışını yine de önledi. Ayrıca, Avrupa çapında hastalıklar ve hasat zorluklarıyla bağlantılı geçim krizi yıllarında, özellikle 1740-42 ve 1816'da İspanya, ölüm sayılarında vahim zirvelerden kaçınabildi.

Bu arada genel nüfus artışı ağabeyi olan genç erkekleri ve yoksul ortakçıları bağımsız köylü statüsü edinme umutlarını terk etmeye zorladı. Güney İtalya'daki gibi genel nüfus artışı özellikle Katalonya, Majorca ve güney İspanya'da artış gösteren ekonomik olarak en kırılgan işgücü kesimini oluşturan gündelik emekçilerin sayısında bir artışa yol açtı. Artan kırsal yoksullaşma nüfus artışının bir diğer sonucuydu. Bu yükseliş, güney İtalya'daki gibi, esas gübre kaynağı olan hayvan besiciliğinde fazla çaba gösterilmeyen bir sırada tahıl, özellikle de buğday üretiminde daha fazla yoğunlaşmaya yol açtı. Sonuç olarak tarımsal üretkenlik biraz arttı. Nüfus artışının yol açtığı sorunlar yaygındı. Kırsal yoksulluk nedeniyle göç alan şehirlerde artan işsizlik ve dilencilik sorunları daha da ağırlaştı. İspanyol kentlerini ziyaret edenler sık sık dilenci sayısı hakkında yorumda bulunuyorlardı. Bu durum özellikle kuzey Avrupalıları rahatsız ediyordu.

Hayatın zorluğu gerçek canavarlarla, özellikle kurtlarla ve hayali yaratıklarla mücadele duygusu veriyordu. Juan Antonio de Frias y Escalante'nin (1630-70) bu duyguyu anlatan *Andromeda ve Canavar* adlı tablosu Prado Müzesi'nde sergilenmektedir. 1718'de Zaragoza yakınlarında kurt başlı, uzun kuyruklu ve üç boynuzlu öküz iriliğinde bir canavarın görüldüğüne dair haberler yayıldı. Cadılar ve diğer şeytani ajanlar

özellikle karanlığın içinde insanları tehdit eden, daha sonra Goya'nın hayaletli eserlerinde canlandırılan düşman bir dünyanın parçasıydı.

Aslında Tanrı'ya inanç esas olarak istikrarsız ve tehdit edici bir dünyada istikrar arayışının önemli bir yönüydü. Yeryüzündeki hayatın geçici olduğunu vurgulayan dindarlık, dini uygulamalar ve ayinlere, zenginlerin yüz yüze geldikleri manevi tehlikelere ilişkin el kitapları çok popülerdi ve sık sık yeniden basılıyordu. Kutsal emanetler, dualar, tören alayları ve çan sesleri ilahi lütuf edinme girişiminin parçasıydı.

Ortamı insana düşman hale getiren, cezalandırmalardı. Dine hizmet etmek ya da doğaüstünün ve manevi dünyanın gereklerini yerine getirmek ise bağışlanma imkânı sağlıyordu. Tanrı'nın dünyası ile Şeytan'ın dünyası çatışma halindeydi. On beşinci yüzyılda bu çatışmayı Aziz Augustinus *Tanrının Devleti* adlı eserinde betimledi. Tanrı Devleti'nin zaferleri, Claudio Coello (1642-93) ve Miguel Meléndez'in (1679-1734) tablolarına konu oldu. Bu eserler Prado Müzesi'nde görülebilir. Bu çatışma, o dönemdeki kilise inşası ve dinsel gözetim eğilimini güçlendirdi.

İnsanın ilerleme imkânına duyulan güvene rağmen nüfusun çoğunluğu kararsız bir durumda, gelecek korkusu içinde ve sadece sınırlı özlemlerle yaşıyordu. Bu halk muhafazakârlığı hükümetin değişim planlarının gizlenmesinde önemli bir rol oynayacak ve ulusal politikaların çok marjinal görünmesini sağlayabilecekti. Çoğunluk için politika gerçekte yerel topluluğun dünyasıydı.

TARIM

Tarım ekonominin en önemli bölümü ve hasat bireysel ve kolektif servette anahtar etkendi. Düşük üretkenlik önemli bir sorundu ve hayat standartlarını baskılıyordu. Buna verilen

yanıt iç kolonileştirme oldu: İster sulama kanallarının açılmasıyla, ister ağaçların kesilmesi ya da taşların kaldırılmasıyla sağlansın, ekime açılmış alanların genişletilmesi esas olarak emek-yoğun yöntemlerin ürünüydü ve hektar başına daha fazla üretkenlik sağlamadıysa da üretim artışına yardımcı oldu.

Buna karşılık Katalonya özel bir tarımsal gelişme alanıydı. Ekicilerin sahip oldukları ve üretkenlik artışından dolaysız biçimde yararlandıkları toprağın çok kullanışlı olmasını sağlayan esas unsur mülk sahipliğiydi. Nitekim çiftçi nüfusun aile çiftliklerinin veraset yoluyla kazandığı süreklilik Katalonya'da tarımsal gelişmeyi güçlendirdi. Bu durum İspanya'nın çoğunu kaplayan büyük mülklerin durumuna ters düşüyordu. Katalonya'da İngiltere ve Aşağı Ülkeler'deki gibi yonca, kolza ve turp gibi yem bitkilerinin yayılması nadas uygulamasından vazgeçilmesine ve kırsal ekonominin daha fazla hayvan besleme kapasitesinin artmasına yardımcı oldu. Hayvanlar gübre ve değerli sermaye kaynaklarıydı. Yüzyıllar boyunca olduğu gibi hayvanlar ekonomide en önemli "ihracat ürünü" idi. Toprağın dönüşümlü olarak kullanılması, bir süre otlak bir süre tarla olarak değerlendirilmesi ürün artışı sağladı. Toprak ekiliyor ve başka zamanlarda otlak olarak kullanılıyordu. Katalonya şarap ve brendi de üretiyordu.

Ne var ki ekonomik reform önermenin uygulamadan daha kolay olduğu bir ülkede tarımın daha geleneksel olması şaşırtıcı değildi. Dikkate değer bir gelenek, Mesta koyununun sonbaharda orta İspanya'daki açık yaz otlaklarından aşağı bölgelere indirilmesiydi. Bu, Avrupa'da görülen en büyük ve Don Kişot'u bile şaşırtan hayvan göçüydü. Ayrıca tarım geçimlik düzeyde kaldıkça tarımsal gelişmenin yayılması sınırlı kalıyor ve potansiyel arz ve talep genellikle birbirini tam olarak karşılamıyordu. Çoklu yapısal sorunlar vardı. Mesela genel bir hayvan stoku yetersizliği vardı ve bu, insanların

ağır işlere koşulması anlamına geliyordu. Zayıf hayvanlar sabanı yeterince güçlü biçimde çekemiyor, bu yüzden ürün yetersiz kalıyordu. Yabani otlar elle toplanıyordu. Tarımsal üretim talebi karşılamayınca, gıda maddesi fiyatları artıyor ve yetersiz beslenme yaygınlaşıyordu. Mariano Salvador Maella'nın (1739-1819) Madrid'deki Prado Müzesi'nde bulunan *Yaz Alegorisi* adlı tablosu gibi tarımsal sahne temalarına resim sanatında nadiren rastlanıyordu. Balıkçılık da el emeğiyle yapılan çok ağır bir işti. Bu arada Biscay Körfezi sahilinde önem kazanan balina ve morina endüstrisi Bilbao gibi limanların refahını açıklamaya yardımcı olur.

ENDÜSTRİ

Zanaatkârların ürünleri ve endüstri malları için pazar gıda maddesine harcanan parayla sınırlıydı. Ayrıca, endüstrinin çoğu anlamlı ölçüde mekanikleşmiş değildi. Ürünler genellikle yöresel bir pazar için yapılıyordu ve icat kapasitesi sınırlıydı. Makineli ya da el emeğine dayanan endüstri birimleri, doğal olarak çok küçük, uzmanlaşma ise nadirdi. İcat konusunda genel bir isteksizlik vardı. İspanya buhar gücünün kullanılması bakımından İngiltere'yle kıyaslanamazdı ve söz gelimi Fransa'nın bu yönde yaptığı girişimleri izlemiyordu. İspanya kaliteli kömür yataklarından da yoksun olduğu için buhar gücünün kullanımı sınırlıydı.

Zayıf bir iç pazar, uygun olmayan sermaye yapısı, yetersiz iletişim ve ulaşım imkânı, geri teknikler ve dış rekabet (mesela Fransızların İspanya'ya ve İspanyol İmparatorluğu'na pamuklu kumaş ihraç etmesi) ile İspanyol endüstrisi engelleniyordu. Hükümetin bütün çabası yabancı ürünleri sınırlamaktan ibaretti. Nitekim 1719'da askeri üniformalarda sadece İspanyol kumaşı kullanılması için bir ferman çıkarılırken Cenova kâğıdı ve ipeklilerin ithalatı yasaklandı. 1786'da güney Fransa'da-

ki Nîmes'in ipekli endüstrisinde patlak veren bir krizden İspanyolların koyduğu ithalat yasağı sorumlu tutuldu. Serbest ticaret fazla öne çıkmadı. *Ticaret ve Denizcilik İşlerinin Teori ve Pratiği* (Madrid, 1724) adlı kitabın yazarı Gerónimo Uztáriz XIV. Louis'nin Denizcilik Bakanı Jean-Babtiste Colbert'in hayranıydı. Colbert devlet faaliyetini destekliyor ve İspanya'nın ekonomik büyüme hızını yakalamasına yardımcı olmak için hükümet gücünü kullanması gerektiğini vurguluyordu. Denizaşırı ticareti gelişmenin anahtarı olarak görüyordu.

Ayrıca, Asturias doğumlu bir avukat ve ekonomist olan Campomanes Kontu (1723-1802) Pedro Rodriguez 1770'lerde devletin endüstri faaliyetini desteklemesi için baskı yapıyordu. 1783'ten 1791'e kadar Kastilya Konseyi Başkanı olan Rodriguez Ülke Dostları Ekonomik Toplulukları'nı destekliyordu.

Campomanes'in pek çok tasarısı başarısızlığa uğradıysa da, yüzyılın son on yıllarında işçi kulübelerine taşınan bazı endüstriyel işlemlerden oluşan bir sistemin yayıldığına, yanı sıra ücretli emeği temel alan yeni endüstriyel üretim tiplerinin oluştuğuna tanık olundu. Ancak teknolojik dönüşüm tercihli, değişim yavaştı ve buhar gücüne, fabrikalara ya da diğer faktörlere dayanan bir Sanayi Devrimi olmadı. Ancak *indianas* olarak bilinen Katalan pamuklu bezi Yeni Dünya'da önemli bir pazar buldu. Ayrıca İspanya sigara üretiminde öncü bir rol oynadı ve özellikle Sevilla'da bugün üniversitenin bir bölümü olarak görülebilen etkileyici tütün fabrikaları kuruldu.

ALTYAPI

Ulaşımda da gelişmeler oldu. Hem sınırlı gelişme vardı, hem de zaman zaman değişim vurgulanıyordu. Yetersiz iletişim mesafenin etkisini artırıyor ve ekonomiye ağır bir yük getiriyordu. Aslında iyileştirme planlarına yol açan mevcut

duruma ilişkin kaygılardı. V. Felipe (s. 1700-46) Madrid'den İspanyol sahillerine giden araba yollarının bir yıldızı olarak işe başladı. Bu yollar politik merkezileşmeyi hızlandırmak, yanı sıra ekonomik yarar sağlamak için tasarlandı. Politika ile ekonomi arasındaki bağlantı, günümüzde de görüldüğü gibi çoğu kez yönetimin bir özelliğiydi. Felipe'nin politikaları piyasa bütünleşmesine bir ölçüde yardımcı oldu. Bu süreç aslında on yedinci yüzyılın sonunda başlamıştı.

III. Carlos (s. 1759-88) hükümeti orta İspanya'daki endüstriyel faaliyeti artırmak için bölgeyi denize bağlamak, böylece coğrafyanın ekonomi üzerindeki merkezkaç etkilerinin üstesinden gelmek için bir dizi kanal planladı. 1780'lerde Ebro Nehri boyunca inşa edilen Aragon kanalı yukarı Ebro vadisine hareket getirdi. Ancak ulaşım yetersiz kalmaya devam etti ve Fransa ile İngiltere'deki durumla kıyaslandığında ekonomik bir engel oluşturdu. İspanya daha çok güney İtalya'ya benziyordu.

Mali altyapı da zayıftı. Bütün Avrupa'yla kambiyo senetleriyle işlem yapabilecek bir genel banka kurmak için hükümetin 1749'da hazırladığı bir plan, tüccarlar borç para almaya istekli fakat kambiyo senetleri karşılığında para vermeye isteksiz oldukları için sorunlarla karşılaştı. Bu durum İspanyol parasıyla ihracat sorununu ağırlaştırdı. Fransa'yla negatif ticaret bilançosu Toulouse gibi Fransız şehirlerinin İspanyol sikkesiyle iş yapan önemli merkezler haline gelmesine yol açtı. Bu arada Kraliyet Coğrafyacısı Tomás López de Vargas Machuca'nın İspanya haritacılığını dönüştürmesi olumlu bir gelişmeydi.

SOYLULUK

Soyluların büyük kısmı yoksul olmaya devam etse de İspanya aristokrasinin hâkim olduğu bir toplum olarak kaldı. Soylu-

ların sayısını kısıtlamak için alınan önlemler soyluluğun daralmasına yol açtı. Soylu sayısı 1768'de 722.000'den 1797'de 400.000'e düştü (nüfusun %4'ü). 1773'te yoksul *hidalgo*lara bedensel olarak çalışmaları emredildi. Ancak bu emir soyluluğun varlığına yönelik bir tehdit içermiyordu. VI. Ferdinand (s. 1746-59) dışında, krallar pek çok kişiyi aristokrasinin üst katmanlarına terfi ettirmeye hazırdılar fakat aynı zamanda çok az sayıda yeni *hidalgo* yaratıldı. *Tarım Reformu Üzerine Rapor* (1795) adlı eserin yazarı Avusturyalı memur Gaspar Melchor de Jovellanos (1744-1811) tarım reformu, özellikle büyük mülklerin bölünmesi ve Kilise işletmelerinin sekülerleştirilmesi için baskı yaptı ve soyluluğun bir bürokratik seçkinler zümresine dönüşeceğini umut etti. Bu umut Rusya'daki Büyük Petro'nun da hedefiydi.

Ne var ki İspanyol soyluları kader kabul ettikleri rolü değiştirmeye gerek olmadığını düşünüyorlardı. Soyluların ayrıcalıkları gücünü korudu. Derebeylik hukuku 1790'larda Portekiz'de olduğu gibi kaldırılmadı. Ancak feodalizmin yükü eşitsiz dağılıyordu. Serflerin feodal koşulları özellikle Valencia'da kötü olmakla birlikte başka bölgelerde oldukça ileri düzeydeydi.

ŞEHİRLER

Öte yanda şehirlerin gücüne ve ayrıcalıklarına saldırılar olabiliyordu. Başarılı Barselona kuşatmasının ardından V. Felipe kentin bütün iratlarına el koydu ve ayrıcalıklarını sınırladı. Bu olay Katalan ayrılıkçıları tarafından günümüzde bile hatırlanmaktadır. V. Felipe'nin İspanyol Veraset Savaşları'ndaki başarısı İspanyol şehirleri için resmen kraliyet otoritesini temsil eden bir *corregidor*'un atanmasıyla belediye özerkliklerinin daha genel olarak kısıtlanmasına yol açtı. 1766'da pek çok belediyeyi denetleyen ve valinin uygulamakta olduğu krali-

yet reformlarına karşı çıkan Lorca seçkinleri valiyi kovmak ve iktidarı ele geçirmek için halkın tahıl fiyatlarıyla ilgili kaygılarından yararlandığı ve bu kaygıları ağırlaştırdığı zaman hükümet kararlı bir tepki gösterdi.

Şehirler kendi art bölgeleri üzerinde ekonomik denetim çabalarını sürdürürken kırsal kesim için büyük bir sorun olabiliyorlardı. 1761'de Cizvit Pedro de Calatayud, ihraç edilecek yün elde etmek amacıyla, küçük koyun sürüleri olan çiftçileri sömürdükleri ve onları yüksek faizli sözleşmeler yapmaya zorladıkları için Bilbaolu tüccarlara saldırdı. Aslında Calatayud tüccarları genel olarak eleştiriyordu.

Hükümetin değişim yapmak için gösterdiği çabalara bütün toplumda hatırı sayılır bir direniş vardı. 1783'te III. Carlos zanaatkârların belediyelere tabi olmalarını ve ticarette "dürüst ve onurlu" davranmalarını emreden bir ferman çıkardı. Geleneksel onur hiyerarşisinde meydana gelen bu değişim fazla etkili olmadı ve toprak sahiplerinin belediye hükümetleri üzerindeki hâkimiyeti devam etti. Horche şehrinde yaşayan toprak sahipleri 1781'den 1794'e kadar, kent yönetimine imalatçıların seçilmesi yönündeki kraliyet emirlerini uygulamamakta direndi.

On sekizinci yüzyılda kentlerde, on altıncı, on yedinci, on dokuzuncu ya da yirminci yüzyıllara kıyasla daha az karışıklık oldu. Bununla birlikte 1766'da Madrid'de patlak veren ekmek isyanları saray mensupları tarafından reformcu bakanları devirmek için kullanıldı.

TOPLUMSAL SORUNLAR

Nüfus artışı toplumsal sorunları ağırlaştırdı. 1750'den sonra dilencileri ve serserileri izole etmek için açılan ıslah evleri hızla çoğaldı. Bu kuruluşlara dini hayır kurumlarının gelirlerinden ödeme yapılıyordu ve 1798'de yirmi beş şehirde bu ıslah

evlerinden kurulmuştu. Ancak bu kurumlar yeterli olmadı ve çoğu yoksullara yardım projelerini uygulamak için gerekli mali kaynaklardan yoksun kaldı.

III. Carlos çözüm konusunda gayretliydi. 1775'te geçici bir *leva* (askeri yasa) çıkararak on yedi ile yirmi altı yaş arası boşta gezen erkeklere askeri hizmet zorunluluğu getirdi. Hizmet kapsamına alınanlar, sokaklarda yatarken yakalananlar, ana babaları tarafından boşta gezer kabul edilen gençler ve işten ayrılan zanaatkârlardı. Ne var ki yerel milisin faaliyet gösterdiği Katalonya ve Bask eyaletlerinde askere alma kuralına bölgesel muafiyet getirildi. Bu arada çingenelere, seyyar satıcılara ve geçim kaynağı olmayan herkese karşı başka fermanlar çıkarıldı. 1774'te Carlos halka evlerinde nasıl kumaş dokunacağını öğretmek için Galiçya ve Asturias'ta okulların açılmasını emretti. Şimdilik işgücünü azaltan makine kullanımı yoktu.

DİN

Dini kimlik önemini korudu. 1732'de Oran'ın ele geçirilmesinden sonra İngiliz elçisi şöyle rapor verdi: Müslüman topraklarında yapılan "bu fethin sağladığı getirilerle kendi selâmetine yarı yarıya ulaştığını düşünmeyen pek az İspanyol var."

Engizisyon, Yahudileri ve gizli Müslüman olduğu düşünülen kişileri hedef alıyordu. Granada'da 1720'lerde Engizisyon 250 kişiyi ölüme mahkûm etti. Ancak V. Felipe mali zorluklar yaşayan Engizisyon'a yardım etmedi ve bu kurum yüzyılın ortalarından itibaren giderek gereksiz görüldü.

Kilise güçlü varlığını korudu. Kastilya'da Kilise otlakların ve çiftliklerin yaklaşık yedide birine sahipti ve tarımsal ürün fiyatlarıyla rantlardaki artış ruhban servetinin yüksek kalmasını sağladı. Fransa'da geçerli olan hoşgörü ve Hıristiyan karşıtlığı fazla yankı bulmadı. Bununla birlikte İspanya, Portekiz

ve Fransa'yı izleyerek 1767'de bir önceki yıl Madrid'de patlak veren ayaklanmadan sorumlu tutulan Cizvitleri sürgüne gönderdi.

Hükümetin önemli görevlileri arasında uzun bir ruhban geleneği vardı. 1700-51'de Kastilya Konseyi'nin on iki başkanının dokuzu ruhbanken, 1700'lerde hem Aragon hem de Katalonya'da ruhban sınıfından valiler vardı. Ancak Kilise üzerindeki hükümet denetimi arttı. Papa XVI. Benedict döneminde yapılan 1753 tarihli anlaşma VI. Ferdinand'a Kilise üzerinde daha fazla denetim yetkisi verdi. III. Carlos düzenli ruhbanı (manastır mensubu) kendi otoritesine bağlayarak, 1783'te Aziz Bruno gibi tarikatlar için İspanyol din örgütleri kurdu. Papaz sayısını azaltma girişimleri de oldu. Keşişler ve papazlar İspanya'da özellikle yerel yapının ilkel niteliği ve memurlardan yoksun olan din bölgelerinin sayısı nedeniyle önemliydi.

Seküler eğitimden söz ediliyordu ve 1766'da Campomanes genel bir üniversite reformu önerdi. Üniversitede genel bir reformla birlikte Salamanca'da 1771'de yeni bir eğitim planı hazırlandı ve hükümet pek çok konuda iç yönetime doğrudan müdahale etmeye başladı.

Trent Konseyi (1545-63) her piskoposun bir papaz okulu kurmasını zorunlu kılmasına rağmen İspanya'da uygulama yetersiz kaldı. Ne var ki 1766'da III. Carlos'un emrettiği reformlar uyarınca yeni uygulamalar başlatıldı, mevcut olanlar güçlendirildi ve 1747'de yirmi sekiz papaz okulu varken, elli yıl sonra on sekiz okul daha açıldı.

1765'te İsveç elçisi Kont Gustaf Philip Creutz şu gözlemde bulundu: "Özellikle Pireneler aydınlanmış dünyanın önündeki engeldir. Buraya geldiğimden [1763] beri insanlar bana on yüzyıl gerideymiş gibi geliyor." Bu karamsar görüş III. Carlos'un gösterdiği çabaların değerini düşürüyordu. Ayrıca, sonraki on yıllarda Campomanes ve Jovellanos gibi görevli-

lerle birlikte anılan bir seküler entelekuel faaliyet görülecekti. Bununla birlikte, İspanya gelişmiş bir kamuoyundan ve Fransa'da görülen gayriresmi kültürel kurum yoğunluğundan yoksundu. Ayrıca İspanyol Kilisesi yeni fikirlere pek çok Fransız ve Alman ruhbana kıyasla daha çok düşmandı. Önde giden bazı İspanyol vaizler bu fikirlere sert bir tutumla saldırıyorlardı.

Kültürel meselelerde Kilise'nin nüfuzu büyüktü. Engizisyon, yozlaşmış eserlerin, özellikle Fransız kitaplarının dolaşımını fiilen engellemeye çalışıyordu. Ayrıca ruhban, tiyatronun Madrid dışına yayılmasını sınırlamayı başardı; 1706'da Granada'da ve 1731'de Sevilla'da oyunları yasakladı ve aktrislerin pantolon giymelerinin yasaklanması dahil yüzyıl ortasına özgü çeşitli kısıtlamalardan ötürü suçlandı.

Öte yandan Kilise aynı zamanda sanatın önemli hamilerinden biriydi. Francisco Goya'nın (1746-1828) Real Academia de Bellas Artes de San Fernando'ya kabulünü sağlayan eser, *Çarmıha Gerilmiş İsa* (1780) idi. Bu tablo Prado Müzesi'nde bulunmaktadır ve etkileyici bir eserdir. Ancak modern tercihlere ilişkin öğretici bir örnek olarak Goya'nın dini olmayan eserlerine ilgi gösterilmiyordu. Dini temalar daha genel anlamda önemliydi. Mesela dini edebiyat İspanyol basını için önemli olmaya devam etti. Campomanes, yeni yazıları, özellikle ekonomi, bilim ve teknolojide görülen ilerlemeleri yaymak için basını kullanmaya çalıştıysa da bunlar asla geniş bir dolaşıma sokulmadı ve bütün toplumsal kesimlerde okumak için genel olarak almanaklar tercih ediliyordu.

Bilimsel ilerlemeler direnişle karşılaştı. 1726'dan beri Salamanca'da Matematik Profesörü olan Diego de Torres Villarroel (1694-1770) 1770'te Campomanes tarafından "görevinin almanaklar yazmak ve kehanetlerde bulunmak olduğuna inanmakla" eleştirildi. 1719'dan beri bunu yapmıştı. Sihir ve doğaüstüyle ilgileniyor ve astrolojinin değerini savunuyordu. Torres matematik ve astronomi bilgisini almanaklarına

FRANCISCO DE GOYA (1746-1828)

Goya, üslubu ve konuları 1760'ların geç Rokokosundan, erken on dokuzuncu yüzyıl Romantizmine, oradan geç dönem tablolarının karanlık yanına kadar değişim geçiren çok faal bir ressamdı. Bir yaldız ustasının oğlu olan Goya, Zaragoza'da eğitim gördü ve 1774'ten 1792'ye kadar Madrid'de kraliyet sarayları için goblenler üzerine büyük yağlıboya resimler yapmakla uğraştı. 1780'lerden itibaren Goya başarılı bir portre ressamı oldu ve 1786'da *Pintor del Rey* (kral ressamı) olarak atandı. 1790'ların ortalarından itibaren Goya'nın ilgi alanı daha çok insana ulaşan toplumsal yorumlar ve karikatürlerden başlayarak, cadı ve deli sahnelerine kadar çok geniş bir yelpazeye yayıldı. Bu arada dini temalar devam etti; portreler de yaptı. 1814'te Fransız işgali sırasında kısmen kendi tutumunu haklı çıkarmak için Mayıs 1808 ayaklanması üzerine iki büyük tablo yaptı. İkisi de Prado Müzesi'nde bulunmaktadır. *Savaşın Felaketleri* başlıklı seksen iki parça gravür (1810-20) Yarımada Savaşı'nın ürünüdür. 1824'te Goya bir önceki yıl anayasa hareketinin ezilmesine tepki olarak İspanya'yı terk etti ve Bordeaux'da öldü. Çok enerjik ve yenilikçi bir ressam olan Goya'nın eserleri Prado Müzesi'nde görülebilir, ancak başka yerlerde, mesela Santander'deki Güzel Sanatlar Müzesi'nde de eserleri bulunmaktadır. Bir Eski Usta olmaktan Modernizmin atalarından biri olmaya giden yol, onu özellikle ilginç kılmaktadır.

yansıttı fakat aynı zamanda onları diğer bilimlerin öğretilmesini reddetmek için kullandı; insanların dört özellikten oluştuğuna ilişkin geleneksel teoriyi savunarak modern tıbbın değerini reddediyordu.

Öte yanda bir hekim olan Gaspar Casal (1679-1759) İspanya'ya modern, ampirik, semptomatik hastalık kavramını getirdi. Bu yöntemi pelegra semptomlarını saptamak ve onu uyuz ve cüzamdan ayırmak için kullandı. Ayrıca 1734'te Madrid'de kurduğu Tıp Akademisi tıbbı ve cerrahiyi gözlem ve deneyimden hareketle incelemeye çalıştı. III. Carlos Madrid'de bir kraliyet Botanik bahçesi kurdu. Aynı zamanda tıbbi ve ekonomik özellikleri olan bitkileri keşfetmek için 1777'den itibaren İspanyol Amerika'sına bilim gezileri düzenledi. Bu girişim imparatorluğun doğal ürünlerini anlamak ve kullanmak için yapılan kalıcı bir İspanyol çabasının parçasıydı.

KÜLTÜR

Barok temalar özellikle yüzyılın ilk on yıllarında önemini korudu. Endülüs Baroğu dalgalı yüzeyleri olan pek çok yapı bıraktı. Kaplamalı sütunları olan Barok yüzeyler de her yerde, mesela Valencia'daki Santa Maria kilisesinde görülebilir. İtalyan mimarlar, 1734'te yanıp yıkılan bir Habsburg sarayının yerine yapılan Madrid'deki Felipe Huvara'nın Neoklasik kraliyet sarayında olduğu gibi önemli bir rol oynadılar. La Granja Sarayı'nda görülen türden, V. Felipe için tasarlanan bahçelerde de Barok etkiler görüldü.

Yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'nın başka yerlerinde görüldüğü gibi, Neoklasik üslup Ventura Rodriguez'in özellikle Pamplona katedralinin cephesindeki eserleri ve resimde dikkati çeken bir İtalyan etkisi taşıyan Juan de Villanueva'nın eserleriyle daha da önem kazandı.

İSPANYOL AMERİKASI

On sekizinci yüzyılda sık görülen savaşlar İspanya'ya fazla yarar sağlamadı fakat İspanya, imparatorluğunun büyük bölümünü elde tuttu ve aslında onun güçlenmesinden yararlan-

dı. İmparatorluk ekonomik kazanımlar sağladı. Kakao, tütün, pamuk, kahve, şeker ve çivit Venezuela'dan, deri Plata halicinden; tütün, şeker ve deri Küba'dan; şeker, boya maddeleri, kakao ve özellikle çalışma koşulları çok kötü madenlerden çıkarılan gümüş Meksika'dan ihraç ediliyordu. 1717'de Cádiz limanı Yeni Dünya'dan yapılan her türlü ticaret üzerinde tekel kurdu.

Ayrıca Latin Amerika içinde, özellikle ekonomik uzmanlaşmayı teşvik eden gıda maddesi ve tekstil ürünlerinin dağıtımını sağlayan ticaret şebekeleri geliştirildi. Ne var ki bu gelişme ihraç ürünlerinde İspanya hâkimiyetine meydan okuyordu. Latin Amerika ekonomisinin dinamizmi toplumsal yapılar üzerinde, özellikle bağımsızlığın kazanılmasında önemli bir rol oynayacak olan bölgesel seçkinlerin yükselişinde etkili oldu.

Bu arada, İspanya'da olduğu gibi dünyanın başka yerlerinde de ekonomik gelişmenin önüne güçlü engeller çıktı. Bunlar, nüfusun büyük bölümünün kısıtlı gelir elde etmesini, özellikle iletişimi zorlaştıran çevresel engellerin doğasını ve toplumun reform ilgisini daraltan yapısal bir muhafazakârlığı kapsıyordu. Nehirler genellikle köprüsüzdü, sığlıklar ve tekneler bahar taşkınlarına duyarlıydı.

On altıncı yüzyıldan itibaren Avrupalı göçmenlerin ve Afrikalı kölelerin gelişi, Yerli nüfus üzerinde hastalıkların etkisiyle birlikte toplam nüfusta göreli bir azalmaya neden oldu. Orta Meksika'da 1646'da Yerli nüfusunun oranı %87,2; Meksika'da doğan ya da göçmen İspanyollar %8, *mestizo*lar (karma ırk) %1,1 ve *pardo*lar (tamamen ya da kısmen siyah) %3,7 kadardı. 1560'larla kıyaslandığında bu oranlar Yerliler dışında her kategorinin özellikle *mestizo*ların oranında bir artışı gösteriyordu. Bu trend devam etti, öyle ki 1740'ların ortasında bu oranlar sırasıyla %74 ve yaklaşık %9 oldu. Meksika'nın tamamına gelince, 1810'da nüfus yaklaşık 6.121.000 olarak

hesaplandı: 3.676.000 Yerli, 1.107.000 İspanyol, 704.000 *mestizo* ve 634.000 *pardo*. 1800'de bir bütün olarak İspanyol Amerika'sında toplam nüfus 16,9 milyon kadardı: 7,5 milyon Yerli, 6,1 milyon *mestizo* ya da *pardo* ve 3,3 milyon İspanyol. Bu türden sayılar, sadece sayım bakımından değil, aynı zamanda kategorileştirme bakımından da değerlendirmeye açıktır. Önemli olan karma birliklerin boyutunu ve etkisini ağırlıklı olarak saptamaktır. Nitekim İspanyol olarak listelenen pek çok kişi Yerli kanı taşıyordu. Aynısı *pardo*lar için de geçerliydi.

İspanya'da olduğu gibi, yaklaşık olarak 1000-1609'da koloni nüfusunun etnik bileşimi büyük bir değişkenlik gösteriyordu ve bu belirli koloni ve mülklerin karakter ve kültürünün oluşumunda önemliydi. Mesela Orta Meksika'da ve Peru'da, Orta Amerika ya da Yeni Granada'ya (modern Kolombiya ve Ekvador) kıyasla daha yüksek bir oran vardı. Bu etnik bileşimin dinamik doğası toplumsal yapılar ve tutumlar üzerinde bir etki yaratabiliyordu. Dış görünüm, artan bir kategori olan ve bazı kolonilerde oldukça büyük kesimi oluşturan karışık kanlı kişilere gösterilen tepkilerin saptanmasına yardımcı oldu. Avrupalı görünen bireylerin Afrikalı ya da Yerli görünenlerden daha iyi davranışlarla karşılaşmaları olasıydı. Bu duruma pigmentokrasi deniliyor, bazı durumlarda özel terimler kullanılıyor, mesela bir İspanyol ile bir *mestiza*'nın (İspanyol ve Yerli) çocuğuna *castizo* deniyordu.

Peninsulare (İspanya Yerlileri) ile *creole* (Amerika doğumlu İspanyollar) arasında uzun süren çatışma, genel olarak merkezi denetimi, güvenliği ve geliri artırmayı amaçlayan III. Carlos'un reformlarıyla şiddetlendi. Bu reformlar, hem ekonomik hem de politik *creole* özlemlerini genellikle göz ardı etti ve kıdemli görevliler çoğu kez *peninsulare* arasından seçildi. Yönetimin yeniden örgütlenmesi yeni bölgesel birimlerin oluşturulmasına yol açtı. Merkezleri Bogotá ve Buenos Aires olan Yeni Granada ve Rio de la Plata valilikleri sırasıyla 1739'da

PASİFİK'E YELKEN AÇMAK

Pasifik'te İspanyol keşifleri yüz yıldan fazla süren sınırlı bir faaliyetin ardından geç on sekizinci yüzyılda yeniden canlandı. İspanyollar Kuzey Amerika'nın kuzeybatı sahilindeki İngiliz ve Rus faaliyetinden kaygılıydılar ve kısıtlı da olsa erken bilgi edinme girişimleri artık yeterli olamıyordu. 1790'da Nootka Boğazı Krizi sırasında İngiltere ile bu sahilde ticaret tekeli kurmaya çalışan İspanya savaşın eşiğine geldi. Fransa önceleri İspanya'yı destekledi fakat Fransız Devrimi'nin gelişen krizinden etkilendi. Devrim, İspanya'yı İngiltere'yle anlaşmaya yöneltti. Keşifler de III. Carlos'un imparatorluğunu geliştirme kararlılığını yansıtıyordu. 1775'te Bruno de Hezeta'nın keşif seyahati Columbia Nehri ağzının gözle görülmesini sağladı fakat 1790'larda burada bir yerleşim kurma ve nehrin yukarısına ulaşma girişimi nehir kanalından kaynaklanan zorluklar ve Yerlilerin düşmanca tutumu nedeniyle yetersiz kaldı. 1790'ların başında yapılan diğer keşifler Atlantik'ten Pasifik'e, Amerika'nın kuzeyine seyir için kullanılabilecek hiçbir kuzey-batı geçidinin olmadığını gösterdi.

Alejandro Malaspina'nın 1782-4'te ve 1790-3'te Pasifik'i geçmek için yaptığı daha uzun menzilli seyahatler Fransız Devrim Savaşları'yla kesintiye uğrayan İspanyol keşif enerjisini yansıtıyordu. Alejandro Malaspina 1810'da öldü ve keşifleri genel olarak unutuldu. Gene 1770'lerde, günümüzde Arizona, Colorado ve Utah'ın bulunduğu bölgeye İspanyol papazları tarafından kapsamlı bir keşif hareketi yapılmıştı.

ve 1776'da kuruldu. Birincisi, Mexico City ve Lima gibi uzak merkezlerden etkin biçimde yönetilemeyen kuzeybatı Güney Amerika üzerindeki denetimi artırdı. İkincisi 1778'den itibaren doğrudan İspanya'yla ticaret yapmasına izin verilen ve aynı zamanda Brezilya'dan başlayan Portekiz yayılmacılığına bir tepki olan Plata Nehri/Plata bölgesinin artan ekonomik öneminin bir yansımasıydı. Sonuç olarak Portekiz ile İspanya bölgede zaman zaman görülen ama uzun süren bir çatışmaya girdiler.

Latin Amerika Bağımsızlık Savaşları daha çok 1808'de İspanya'nın Napolyon'a boyun eğmesinden ötürü olduysa da, ayrılıkçı duygular on sekizinci yüzyıl İspanyol Amerika'sında gelişiyordu. Ancak bu durum Filipinler için geçerli değildi. Buradaki İspanyol yerleşimi çok daha azdı; bu karşıtlık iklime, altın ve gümüş madenlerinin yokluğuna ve Amerika kıtası üzerindeki emperyal odaklanmaya çok şey borcuydu.

8.

DEVRİMCİ KRİZLER, 1793-1824

III. Carlos, yerini oğlu IV. Carlos'a (s. 1788-1808) bırakarak 1788'de öldüğü zaman, gelecek kırk yıl içinde İspanya 710'lardan beri tanık olmadığı türden değişimler geçirmeye hazırlanıyordu.

Bourbon düzeni ve Kilise'nin sarsılmaz yeri İspanyol tarihini yeniden tanımlayan savaş sayesinde bir yana atılacaktı. Ancak bir kez daha İspanya istilanın kurbanı olacaktı. Bu ilk kez olmuyordu. 1793'te İspanya, Devrimci Fransa'ya karşı Avrupa'nın çoğunu kapsayan güçlü bir koalisyona katılmıştı. Ne var ki bu koalisyon ne İspanya ne de onun müttefikleri için olumlu sonuçlar doğurdu. İspanya başlangıçta Perpignan'ı ele geçirmeyi başaramadıysa da bir dizi zafer kazanarak Roussillion'u istila etti. Fransa ise 1794'te İspanyolları Roussillon'dan çıkardı ve Kara Dağ savaşını kazanarak Katalonya'yı istila etti. Fransızlar ilerleyip Roses'i kuşattılar ve 1795'te aldılar. Batı Pireneler'de Fransızlar 1794'ten itibaren başarılı olarak, San Sebastián'ı (1794) ve Bilbao'yu (1795) ele geçirdiler. Fransızlar gıda maddelerine el koydular, fabrikaları tahrip ettiler. İspanyol hükümeti Bask bölgesinin, geleneksel yasalarına ve Katolik inancına saygılı olması şartıyla Fransa'ya sadakat göstereceğinden kaygılanıyordu.

Fransa'yla bu konu aslında 1794'te müzakere edildi. İspanya, Basle Barış Anlaşması'yla (1795) sınırları belirledi ve daha sonra San Ildefonso Antlaşması'yla (1796) Britanya'ya karşı Fransa'ya katıldı.

Ne var ki bu gelişme İspanya'yı ve onun imparatorluğunu İngiliz donanmasının gücüne maruz bıraktı. 1797'de İspanyol donanması Cape Saint Vincent Muharebesi'nde yenilgiye uğradı. Bu savaşta Nelson öne çıkarken Trinidad bir İngiliz saldırısıyla kaybedildi. Atlantik ötesi ticaretin tıkanması devlet maliyesini fena halde vurarak borçların artmasına yol açtı. 1802'de İngiltere'yle yapılan barış Trinidad'ın İngiltere'ye bırakılmasına yol açtı. Bunun ardından, 1804'te felaketli savaş yeniden başladı ve Trafalgar'da bir Fransız-İspanyol donanması yenilgiye uğradıysa da (1805) 1807'de Buenos Aires'e yapılan bir İngiliz saldırısı bozguna uğratıldı.

İspanya'nın içinde, özellikle 1803-4 yıllarında görülen kötü hasat gıda maddesi fiyatlarını yükselterek açlığa ve isyanlara yol açtı. 1807'de İspanya, İngiltere'nin müttefiki Portekiz'in başarılı istilasında Fransa'ya katıldı. Kraliyet ailesi içinde IV. Carlos ile yüksek soylular ve Kilise'den destek gören oğlu Ferdinand arasındaki çatlaklar –basın aracılığıyla kamuoyuna da yansıyan– 1808'de "Aranjuez Karışıklığı" sırasında zirveye ulaştı ve bir saray darbesiyle halkın sevmediği Carlos ve onun nefret uyandıran birinci bakanı Manuel Godoy'un yerine, VII. Ferdinand olarak anılacak olan Ferdinand geçti. Ancak Napolyon, Carlos ile Ferdinand'ı, Bayonne'da buluşturarak onları Napolyon lehine tahttan feragat etmeye zorladı. Napolyon, kendi kardeşi Joseph Bonaparte'ı İspanyalı I. Joseph (s. 1808-13) unvanıyla tahta çıkardı. Bunu üzerine, özellikle Madrid'de Ferdinand adına bir ayaklanma oldu ve Bağımsızlık Savaşı olarak bilinen süreç başladı.

Bu isyan liberalizmden muhafazakârlığa kadar bir dizi inanç ve eğilime neden oldu fakat Fransız yönetimini redde-

den bir ortak akıl vardı. Aslında İspanyol ulusal kimliği genel olarak Fransa'ya duyulan tepkiyle tanımlanacaktı. Eyaletlerde iktidarı ele geçiren cuntalar halkın öfkesini Fransa'ya yönelterek politik ve toplumsal gerilimi azaltma imkânı sağladı ve yapılacak fazla şey olmadığı bir sırada özellikle destek sağlamayı kolaylaştırdı.

Fransa'yı hedef alan ayaklanmalar ne yağma amaçlı haydutluk olayları ne de taht, Kilise ve ülke uğruna gerçekleştirilen yurtseverlik hareketleriydi, ancak her iki unsur da önemli bir rol oynuyordu. Navarra'da ayaklananlar hem kendi çıkarlarını hem de bu çıkarları sağlayan bir toplumu korumak için savaşan toprak sahibi köylülerdi. Napolyon yönetiminde Fransızların Navarra'nın ayrıcalıklarını kaldırması, onların toplumu reformdan geçirme çabaları ve yırtıcı tutumları İspanya'yı Fransız işgalcilere karşı durmaya zorlayan büyük bir düşmanlık duygusu uyandırdı. Bu arada, sık görüldüğü gibi, İspanyol politikasının coğrafi dokusu biraz daha inceldi. Kuzey Navarra'da daha fazla toprak sahibi köylü vardı fakat eyaletin güneyinde daha fazla gündelik emekçi ve daha az toplumsal uyum, yanı sıra Kilise'ye yönelik daha fazla eleştiri vardı. Bu koşullar Napolyon'a yönelik Navarra muhalefetinin kuzeye kıyasla daha güçlü olmasını sağladı.

Kronolojik boyut da önemliydi. Çatışma büyük çaba gerektirdiğinde ve zorluklar baş gösterdiğinde savaş faaliyetlerine yönelik eleştiriler arttı. Pek çok kişi çatışmak istemiyordu. Firarlarda dikkati çeken bir artış oldu. Bu gelişme haydutluk ve gerilla faaliyetine zemin sağladı. Aslında dönemin kargaşası, politik ve toplumsal yapıların kısmen bozulmasına yol açan kargaşa, Fransa'ya karşı verilen mücadeleden daha fazla öne çıktı. Öte yanda bu kargaşa yönetişimdeki bozukluğu yansıtarak ve artırarak yeni düzenin kendi varlığını dayatma ihtiyacıyla kısıtlı olmasını sağladı. Bu durumu sürdürmek zordu. Denetimin güvenilmez olduğu kanıtlandı.

Başlangıçta Fransızlar 16-19 Temmuz 1808'de Bailén'de yenilgiye uğradılar. Yaklaşık on sekiz bin asker, Endülüs'te açıkta kalan ve kötü komuta edilen Fransız ordusuyla çatışan İspanyol güçlerine teslim oldu. Bir Napolyon ordusu ilk kez sahada yenilgi almıştı. İspanya'daki Fransız güçleri Ebro'ya doğru çekildiler.

Ne var ki Kasım'da Napolyon büyük bir güçle geldi. Fransızlar Madrid'i geri aldılar ve Aralık'ta Barselona'daki Fransız garnizonunun çevresindeki kuşatma kaldırıldı. Fransız yönetimini reddeden hükümetin başındaki Yüksek Merkezi ve Yönetici Cunta önce Sevilla'ya, daha sonra Cádiz'e çekildi ve orada İngiliz savaş gemilerinden destek sağlayabildi. İspanya'daki İngiliz gücü Corunna'ya çekildi ve oradan tahliye edildi.

Silahları, ikmal imkânları ve eğitimleri yetersiz olan İspanyol orduları ve düzensiz birlikler Fransızlar tarafından tekrar tekrar, özellikle Kasım 1809'da Ocaña'da yenilgiye uğratıldı. Bu savaş İspanyolların Madrid'e ilerleme girişiminden kaynaklandı. Daha küçük Fransız gücü ismen Kral Joseph önderliğinde olmakla birlikte, fiilen Mareşal Soul'un komutasındaydı. Fransız süvarisi üstünlük kazandı ve üstün topçu gücünden yararlandı. İspanyol piyadesi bozguna uğradı. Fransızlar iki bin, İspanyollar ise on dört bin tutsağın yanı sıra on sekiz bin kayıp verdiler. Fransızlar böylece Endülüs'ü işgal edebildiler. Bu gelişme onların daha sonra Alba de Tormes'te zafer kazanmalarını sağladı. İspanyol güçlerinin uğradığı yenilgiler Wellington'ı derin bir hayal kırıklığına uğrattı. Fransızlar 1810'da Endülüs'ü (Cádiz dışında), 1811'de Extremadura'yı, 1811-12'de Katalonya ve Valencia'yı fethettiler. Büyük bir yıkım oluştu. 1812'de Katalonya Monserrat'taki büyük Benedikten manastırı yağmalandı.

Bununla birlikte, İspanyol güçlerine karşı harekâttan Fransızlara düşen yük –garnizonlar ve kayıplar bakımın-

SIR JOHN MOORE: YETERSİZ KALAN KAHRAMANLIK

Bugün en çok tanınan Biscay limanı, İngiltere'nin Portsmouth ve Plymouth limanlarından feribot seferi yapılan Santander'dir. Hemen sonra ünlü sanat galerisiyle Bilbao gelir. On dokuzuncu yüzyılda ise Körfez'in en işlek limanı 1809'da destansı geri çekilişe sahne olan La Coruña idi.

Önceki sonbaharda Sir John Moore komutasında Portekiz'de bulunan İngiliz ordusuna Fransa'yla henüz savaşa giren İspanya hükümetine destek sağlaması emredildi. Moore 11 Kasım günü İspanya'ya girdi ve iki gün sonra Salamanca'ya ulaştı. Vaat edilen İspanyol desteğinin sağlanmaması Moore'u geri çekilmek zorunda bıraktı, ancak acil bir yardım çağrısı onu Fransız ulaşım hatlarına darbe vurmak için acele bir karar almaya yöneltti. Bir Fransız süvari birliği Sahagún'da yenilgiye uğratıldı fakat Fransız güçlerine ilişkin haberler karşısında Moore geri çekilmeye karar verdi. Napolyon'un Madrid'de bulunmasından ötürü Fransızlar Portekiz'le ulaşımını tehdit ettiği için Moore zorlu kış koşullarında ve ezici bir Fransız gücü karşısında La Coruña limanına doğru geri çekildi. Ordu çekilirken öncü tümenlerde disiplin bozuldu fakat iyi eğitimli artçı birlikler düzenlerini korudular ve takip eden Fransızları durdurdular.

Napolyon 1 Ocak 1809'da takipten vazgeçti ve izleme görevini Mareşal Nicolas Jean de Dieu Soult'a verdi. Soult, La Coruña yükleme limanında İngilizlerle karşılaştı. İngilizler 16 Ocak günü Fransızları geri püskürttü. Soult'un ordusu oldukça büyüktü ve arazinin yapısı süvari kullanımını sınırlıyordu. Moore savunmaya çekildi, Soult'un hamlelerini bekledi ve onları durdurmak için yedekleri

kullandı. Ordu ertesi gün başarılı biçimde tahliye edildi fakat Moore savaşta öldü. Ölümü onu bir kahraman haline getirdi. Charles Wolfe'un onun defnedilmesini anlatan ve "Davullar çalmıyordu" sözleriyle başlayan şiiri on dokuzuncu yüzyıl antolojisinin ve okullarının bir klasiği oldu. Moore'un mezarı La Coruña'da ziyaret edilebilir.

dan– önemliydi: İspanya'daki Fransız kayıpları Napolyon seferlerinin çoğundaki kayıpları aşıyordu. İspanyollar nizami çatışmalarda genellikle başarısız oluyorlar ve İngiliz generaller onların örgütlenmelerini eleştirebiliyorlardı fakat düzenli harekâtlar ve gerilla harekâtları kırsal kesimde Fransız denetimini önlüyor ve özellikle ulaşım ve lojistiğe büyük zarar veriyordu. İspanyol amfibi saldırıları 1810'da ve 1811'de Fransız güçlerine karşı düzenlenen harekâtların bir özelliğiydi. Pek çok durumda önemli seferler Endülüs kıyısındaki farklı noktaları hedef aldı ve daha sonra Fransızlara saldırmak için iç bölgelere yöneldi. İspanyol direnişi sayesinde Fransızlar üstün güçlerini Wellington'a karşı yoğunlaştıramadılar. Bunu ancak İspanyolları yere serdikten sonra yapabilirlerdi. Napolyon'un 1812'de Rusya'yı istilası olmasaydı İspanyolların yere serilmesi mümkün olacaktı.

Wellington'ın Anglo-Portekiz güçleri 1809-11'de İspanya'yı istila etmeden öne Portekiz'i Fransız saldırısına karşı başarıyla savundu. 1812'de Wellington tahkimatları sağlam olan iki önemli İspanyol kalesini, Ciudad Rodrigo ve Badajoz'u ele geçirerek Fransızları Salamanca'da yenilgiye uğrattı ve Madrid'i işgal etti. İngiliz deniz güçleri Biscay kıyılarına saldırdı. Bununla birlikte, Wellington 1812 sonbaharında daha büyük Fransız güçlerinin toplanması nedeniyle çekilmek zorunda kaldı.

SALAMANCA SAVAŞI, 1812

En iyi korunmuş İspanyol savaş alanı Salamanca'nın güneyindeki Arapiles Dağı'nın çevresindeki tepelerin arasındadır. Hem ulaşımı kolay olduğundan hem de arazi aynı kaldığından savaş alanı günümüze neredeyse hiç değişmeden ulaşmıştır. Bu savaşı en iyi anlatan Rory Muir'in *Salamanca, 1812* (2001) adlı kitabıdır. Ciudad Rodrigo ve Badajoz'u 1812 yılının ilk aylarında ele geçirdikten sonra Wellington, 22 Temmuz'da verilen Salamanca savaşında Fransızları yenilgiye uğratarak bir Anglo-Portekiz-İspanyol gücüyle kuzey İspanya'yı istila etti. Mareşal Auguste Marmont'un dağınık düzeni Wellington'ın Fransız tümenlerini teker teker yenilgiye uğratmasını sağladı. Fransızların fazla yayılmış savaş düzenlerini dikkate alan Wellington, hızlı ve etkin biçimde savunma hatlarından çıkarak saldırıya geçti ve Fransız tümenlerini imha etmek için piyade ve süvari kombinasyonunu başarıyla kullandı. Nihayet bir İngiliz süvari hücumuyla onları ezip geçti. Elli iki bin kişilik güçlü müttefik ordusu çoğu İngiliz ya da Portekizli olmak üzere 5173 kayıp verdi: Fransızların kaçış yolunu kapamak için mevzilenen bir İspanyol tümeninin çatışmaya girmesine gerek kalmadı. Fransızlar 13.000 kayıp verdiler, bunların 7000'i esir alındı. 51. Alay'dan er William Wheeler savaş alanındaki koşulların zorluğunu kayda geçirdi:

> Hattın sağını takviye etmemiz gerekiyordu. İki kat hızlı yürüyerek harekete geçtik. Sıcak havada kaldırdığımız toz yüzünden neredeyse boğuluyorduk. Susuzluğa dayanmak giderek zorlaştı. Kendi matarasında biraz su olanlar susuz kalmış olanlardan daha kötü durumdaydı, çünkü güneşin sıcağında su tamamen bozulmuş oluyordu. Suyu içenler hemen kusuyorlardı. Biz ilerledikçe sıcaklık arttı. Tere battık. ... Toz yüzümüze

ve giysilerimize yapışmaya başladı. Birbirimizi tanıyamayacak hale geldik. Aslında daha çok baca temizleyicisi ya da çöpçü ordusunu andırıyorduk. Neredeyse bitkinlikten ölmek üzere hattın sağındaki mevzimize ulaştık; önümüzde düşman hattının yerleştiği bir tepe vardı. Bizi yaklaşık 16 top ve çok sayıda havan atışıyla karşıladılar.

Savaş Fransızların Endülüs'ü terk etmelerine yol açtı.

1813'te, bir Fransız ordusunun ilerlemesi üzerine bir İngiliz amfibi gücünün Tarragona kuşatmasından vazgeçmesine rağmen, Wellington İspanya'yı tekrar istila etti ve Joseph Bonaparte İngilizlerin Fransa'ya yürümesini önlemek için Madrid'den kaçtı. Joseph'in ordusu, bazı birliklerin Navarra ve Bask kırsalındaki gerillalarla mücadele etmek üzere ana kuvvetlerden ayrılmasından ötürü zayıflamıştı. Wellington bir İngiliz-Portekiz-İspanyol ordusuyla Vitoria'da, daha sonra kent merkezinde büyük bir anıtla anılan ezici bir zafer kazandı (21 Haziran). Fransızlar 8000 kayıp verdiler, bütün topları ele geçirildi ve tahrip edildi, malzemelerine el konuldu ve Joseph'in elinde bulunan önemli tablolar dahil yağmalandı. Wellington, San Sebastián ve Pamplona'yı ele geçirmek için baskı yaptı. Fransızların İspanya'daki hâkimiyetleri birkaç kale dışında sona erdi. Joseph tahttan feragat etti ve Fransa'ya döndü. Napolyon Savaşları'ndan sonra, 1817'den 1832'ye kadar ABD'de yaşadı, daha sonra Avrupa'ya döndü ve 1844'te Floransa'da öldü.

Çatışma devam ederken bir politik değişiklik oldu. Joseph, manastır sistemini ve Engizisyon'u kaldırarak Aydınlanma yanlısı bir hükümdar gibi davranmaya çalıştıysa da savunduğu dava halkın sevmediği Fransız ordusuna bağım-

lı olması nedeniyle zayıfladı. Önemli bir Hür Mason olması da İspanyol kamuoyunu öfkelendiriyordu. Öte yanda Cádiz, kolonilerdekiler dahil bütün İspanyolların egemenliğini temsil etmek için tasarlanan *cortes*'in toplanma mekânı oldu. 1812'de *cortes* kraliyetin gücünü önemli ölçüde kısıtlayarak yurttaşlığa öncelik veren bir anayasayı yürürlüğe koydu. Ayrıca, derebeylik hakları feshedilecek ve zorunlu ilköğretim uygulanacaktı.

Bu gelişmeler, hem İspanyol tarihinin geçmişte kalan büyük fırsatlarından birinin arka planını oluşturur, hem de savaşın eyaletlerin özgürlüğünden çok bir İspanyol ulusunu temel alan bir anayasacılığın sağladığı gelişme anlayışı bakımından önemlidir. Bu anayasacılık ayrıca Bourbon sisteminin sonraki yenilenmesine de bir zemin sağladı. Bu değerlendirme, sözde tanrısızlığa ve Joseph'in seküler taraftarlarına karşı mücadelede Kilise'nin oynadığı rolü de ortaya koyar. Aynı şekilde din Fransa'ya muhalefette bütün Avrupa için önemliydi.

Fransızlar İspanya'dan çıkarıldıklarında, Fransa ile II. Ferdinand arasında Aralık 1813'te yapılan Valençay Antlaşması Ferdinand'ın 1833'te ölümüne kadar hükmetmesini sağladı. Ferdinand, İngiliz tarzı bir anayasal hükümdar olmak istemedi ve 1814'te *cortes*'i ve onun anayasasını reddetti. Liberaller tasfiye edildiler ve Joseph'e hizmet edenler yasadışı ilan edildiler. IV. Carlos gibi, Ferdinand da yüksek soylulara ve Kilise'ye dayandı.

FRANSIZ HÂKİMİYETİNDE YAŞANANLAR

Fransız hâkimiyeti vahşi, pahalı ve yıkıcıydı. Goya'nın Prado'daki tabloları bu durumu çok canlı biçimde hatırlatır ve bu alanda yalnız da değildirler. Kiliselerin yıkılması ve yağmalanması Sevilla'da ve oradaki Santa Maria de las Cuevas manastırında görülür. Murillo'nun Sevilla'daki Santa Maria

de las Cuevas manastırının şapelinde bulunan çeşitli resimleri Fransızlar tarafından yağmalandı, sadece yedisi kaldı. Barselona'da Fransız garnizonu bütün şüphelileri kurşuna dizerek, mülkleri ve Kilise'yi yağmalayarak düzeni sağladı. Para, yerel ekonomiden el koyma ve haraç yöntemiyle sağlanıyor, karaborsa gelişiyordu. O yıl içinde Kordoba yağmalandı ve yakılıp yıkıldı. 1808-9'un zorlu savaşları sırasında Zaragoza'daki Fransız kuşatması binlerce sivilin ölümüne yol açtı. Granada'da, Elhamra 1812'de Fransızlar tarafından yakılıp yıkıldı. Daha genel olarak İspanya'nın ekonomisi, toplumu, kültürü ve politikası büyük baskı altında kaldı; yasadışı uygulamalar ve yolsuzluklar tırmandı. Riskler ve olabileceklerin kestirilememesi hayatı güçleştirdi, böylece Fransız yönetiminin kabul edilmesini, meşru görülmesini zorlaştırdı.

İSPANYOL AMERİKASI

Ferdinand'ın anayasacılığı reddetmesi İspanyol Amerika'sındaki İspanyol yönetiminin çökmesine neden oldu. Daha erken bir dönemde, Fransızların 1808'de İspanya'yı işgal etmesine tepki İspanyol Amerika'sında özerklik oldu, 1809 ve 1810'da VII. Ferdinand adına yerel cuntalar iktidarı ele geçirerek I. Joseph'e tepki olarak kraliyet otoritesinin sözleşmeli niteliğini ve halk desteğini zayıflattı. Bu aynı zamanda yerel seçkinlerin savaştıkları otoriteden yararlanmalarını sağladı. Yönetmek istedikleri toplumlar, demografik, ekonomik ve politik olarak değişim geçiriyordu ve bu durum, geçmişi daha sorunlu bir referans noktası haline getiriyordu.

İspanya'da denetim sağladıktan hemen sonra Ferdinand 1815'te bir ordu göndererek İspanyol Amerika'sında da yeniden denetim kurmaya çalıştı. Bu girişim başlangıçta başarılı oldu. Kraliyet otoritesi yeniden sağlandı ve özerklik hareketleri, Plata halici dışında ezildi.

Ne var ki Ferdinand'ın davası pek çok zorlukla yüz yüze geldi. Latin Amerika'daki kralcılar fena halde bölündüler ve bu bölünmeler İspanya'nın tutarsız politikalarındaki çelişkilerle etkileşti. Sivil ve askeri yetkililer metropol ve eyalet yönetimleri arasında görüldüğü gibi, sık sık çatışıyorlardı. Nitekim Yeni Granada'da (şimdiki Kolombiya) vali ile başkomutan arasında şiddetli bir rekabet vardı. Ayrıca mali yetersizlikler kralcı orduyu, halkın üzerine ağır yük bildirecek ve onun İspanyol yönetiminden soğumasına yol açacak şekilde ikmal maddelerine yerel düzeyde el koymak ve zorla kredi temin etmek gibi yöntemler uygulamaya zorladı. İspanya'dan gönderilen kralcı güçleri hastalıklar, özellikle sarı humma ve dizanteri ağır biçimde vurdu. Üstelik yeni politik sorunlara yol açacak şekilde yerel düzeyde asker toplamak zorunlu oldu. Yeni Granada 1815'te İspanya'dan gelen kraliyet ordusunu genellikle iyi karşılamıştı fakat 1819'da bağımsız bir Kolombiya için yaygın bir destek vardı.

Ayrıca İspanya erken on altıncı yüzyıldaki fatihlerin yararlandıklarına benzer herhangi bir teknolojik avantaja sahip değildi. İsyancılar da ABD'deki silah satıcılarından kısmen destek sağlıyorlardı. İspanyol hükümetleri Amerika'daki birliklerine görece az silah gönderiyordu. Kralcıların kullandıkları silahların çoğu yerel kanallarla ediniliyordu. İsyancılar silahlanma bakımından çok küçük bir avantaja sahipti.

Bununla birlikte çatışmanın gidişatı önceden görülemedi. Diğer kurtuluş savaşlarında olduğu gibi, koloni iktidarı çoğu kez yapılan değerlendirmelerin gösterdiğinden daha başarılıydı. Bu hem İspanyolların yerel destek sağlama ölçüsü, hem de sahadaki çatışma için geçerliydi. Huaqui (1811) ve Sipe-Sipe'deki (1815) zaferler Yukarı Peru'nun (Bolivya) yeniden fethedilmesini, Rancagua'nın (1814) ele geçirilmesi ise Şili'nin yeniden fethedilmesini sağladı. 1806 ve 1812'de İspanyollar Venezuela'da Francisco de Miranda önderliğindeki isyan-

cıları ezdi. İspanyollar devrimcilere verilen desteğin sınırlı olmasından ve onların parasızlığından yararlandılar. İsyancı subayların devrimci coşkusuna rağmen, bu durum ödenekleri, ikmal maddeleri ve silahlarının yanı sıra eğitimleri de yetersiz olan köylü askerler için geçerli değildi.

Çatışma inişli çıkışlıydı. Miranda'nın komutası altında savaşan Simon Bolivar Yeni Granada'ya kaçtı, gönüllülerden oluşan bir güç toplayarak 1813'te Venezuela'yı işgal etti. Pek çok savaş kazandı fakat Venezuela cumhuriyeti yaygın destekten yoksundu ve askeri güçlerinin parası ve silahları yetersizdi. Jamaika'ya kaçan Bolivar tekrar Venezuela'ya döndü fakat Fransız sömürge yönetiminin 1803-4'te sona erdiği Haiti'den 1816'da başlayan seferi destek bulamadı ve yarıda kaldı. Bir diğer sefer de 1818'de yenilgiyle sonuçlandı.

Ne var ki İspanyollar, İspanya'daki zayıflıklar ve bağımsız güçlerin başka yerlerdeki mücadeleleri etkilemek için çok uzun mesafelere seyahat etme arzusu yüzünden zorluk çekiyorlardı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın verildiği alandan çok daha geniş bir alanda (Meksika'dan Şili'ye) olmak ve bu savaşın askeri ve politik tutarlılığından yoksun kalmak (Kıta Kongresi ya da Kıta Ordusu benzeri bir yapının olmaması), Latin Amerika Bağımsızlık Savaşlarına ilişkin her türlü betimlemeyi karmaşık hale gelme riskiyle yüz yüze bırakır. Büyük sıradağlar ve Meksika'nın doğu kıyılarında sarı humma gibi hastalıkların yol açtığı sorunlar harekâtların zorluklarını artırdı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın aksine, devrimci kuvvetler işin başında avantajlı durumda değildiler ve düşmanlarından daha iyi savaşçılar oldukları da söylenemezdi. Bunun yerine, her iki taraf da kesin başarıyı ya da aslında lojistik destek sağlamayı zorlaştıran geniş bir bölgede çatışma imkân ve sorunlarına uyum sağladılar. Bu sorunlar yerel ve bölgesel boyutların önemini ortaya koydu. Sonuç, Meksika'daki gibi, ayaklananların bölünmesi olabiliyordu. Aynısı

İspanyol ordusu için de geçerliydi. Birlikler isyancılara yönelik harekâtlara ordu karargâhları tarafından doğru dürüst komuta edilmeden girişiyorlar, komutanlar ise yerel iktidar üsleri kurmaya çalışıyorlardı. Lojistik ihtiyaçlar tarafların uzlaşmalarına yardımcı olurken, ikmal maddeleri dahil her şeyin müsadere edilmesi ve yağmalanması topluma büyük zarar veriyordu.

Bu arada kralcılar da İspanya'daki politika değişikliklerinden kötü etkilendiler. Bu değişiklikler, Latin Amerika'daki desteği azalttı ve 1823'te İspanya'da başlayan içsavaşla zirveye ulaştı. Aynı zamanda savaşma yeteneği ve komuta becerileri, özellikle Şili'de 1817-18'de José de San Martin'in ve 1813-25'te Güney Amerika'nın kuzeyinde ve And sıradağlarında verilen daha uzun mücadele sırasında Simón Bolivar'ın yetenekleri, giderek tecrit olan kralcı güçlerin direnişinde görülen zayıflama bakımından önemliydi.

Uluslararası boyut çok önemliydi. Aslında bu bağımsızlık mücadelelerini basit biçimde bir Avrupa gücünün başarısızlığı olarak görmekten çok Batı'da iktidar değişiminin, yani İngiltere'nin teklifsiz imparatorluğunun büyük bir yayılma göstermesinin bir yönü olarak görmek daha doğrudur. İngilizler ticari olarak Latin Amerika'ya sızmakla ve bölgenin İspanya'dan bağımsızlığının desteklenmesiyle uzun süre ilgilenmişlerdi. İngiliz gönüllülerin, diplomatlarının ve donanmasının desteği Bağımsızlık Savaşlarında, özellikle de İspanya lehine olası Fransız müdahalesinin caydırılması bakımından önemliydi. Sömürge statüsünde oldukları dönemde sömürgeci devletler tarafından İngiltere'yle doğrudan ticaret yapmaları yasaklanmış olan Latin Amerika güçleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra İngiltere ile yakın ticaret ilişkileri geliştirdiler ve İngiliz yatırımları için birincil bölgeler haline geldiler.

Etnik boyut Latin Amerika Bağımsızlık Savaşları'nı karmaşık hale getirdi. Genellikle *mestizo*ların (karma ırktan olanlar)

destekledikleri isyancılar bir ırk savaşından korkan *criollo*lar için bir tehdit olarak görüldüler ve bu algı Küba, Meksika ve Peru'nun *criollo* seçkinlerini İspanya'nın yanında yer almaya teşvik etti. Sonuç olarak kralcılar isyancılara karşı yerel milis kullanabildiler. Bu arada Bolivar önde giden *mestizo* liderleri, ırk savaşını savundukları iddiasıyla ama aynı zamanda mücadelenin denetimini sürdürmek için idam ettirdi.

Kralcılar özellikle hafif süvari birliklerini kullanarak tekrarlanan başarılar kazanabildiler. Fransızlara karşı isyancı çatışmada deneyim kazanan yeni bir faal kralcı subaylar kuşağı 1810'ların ortasında Latin Amerika'ya geldi ve kralcıların tasarladıkları ayaklanma karşıtı tekniklere yardımcı oldu. Meksika'da, Veracruz yakınlarındaki, 1812'de isyan eden Papantla bölgesinde kraliyetin 1818'de şehirleri fethetmesi ayaklanmanın sona ermesini sağlamadı. Tam aksine bu durum bir gerilla savaşına yol açtı. Şehirlerdeki kralcı garnizonlar kırsal bölgelerde denetim kuramıyorlardı. 1820 yazında yeni bir kralcı komutan, José Rincón komutasında bir yaklaşım değişikliği savaşın temposunu değiştirdi. Önceki yağmur mevsimi isyancıların toparlanmalarına fırsat veren bir kesintiye yol açarken, Rincón bu kez seferde kesinti olmaması için gerekli planlamayı yaptı. Coyusquihui'deki isyancı tahkimatına karşı başlatılan seferde bölgeyi kalelerle kuşattı ve seferi sürdürerek isyancılara darbe indirdi. Ne var ki kralcılar hastalıklardan çok kötü etkilendiler. Her iki taraf da o yıl bir çözüm bulmaya karar verdi.

Özellikle 1806, 1812, 1816 ve 1818'de Venezuela'da, 1811 ve 1815'te Bolivya'da, 1814'te Şili'de ve 1815'te Meksika'da kralcıların başarılarına rağmen mücadeleyi sona erdirmenin zor olduğu görüldü. İsyancılar direnişi sürdürdükleri daha uzak bölgelere çekildiler. Kralcılar uzlaşma için etkili bir strateji tasarlayamadılar ve Venezuela'da baskıya ağırlık vererek sivilleri zorla kamplara yerleştirme uygulaması ters etki ya-

rattı. Bu türden yer değiştirmeler 1890'larda Küba'da da görüldü. Latin Amerika'daki devrimci komutanların uzlaşma başarısızlığını kullanma ve düşmanlık karşısında direnme yeteneği büyük önem taşıyordu. Nihai olarak kralcılar, kendi kalelerinden biri olan Peru'da 1824'te, aynı yılın 9 Aralık günü de Ayacucho'da kesin bir yenilgiye uğradılar. Antonio José de Sucre 5780 askerle Vali José de la Serna ve 9300 askerini, düşman kuvvetlerinin hattını yarmak ve onları kuşatmak için kendi piyade ve süvari yedeklerini kullanmadan saldırıya geçip püskürterek yenilgiye uğrattı. Bu savaşta Vali'nin esir alınması dahil yüksek rütbeli pek çok komutanın kaybı kralcıların lidersiz kalmalarına yol açtı.

Meksika'da durum farklıydı. Burada 1810'da başlayan isyan 1811-12 ve 1815'te sert biçimde ezildiyse de gerilla savaşı neredeyse 1820'de sona ermişti. Ne var ki 1820'de İspanya'da gerçekleşen liberal anayasa devrimi kralcı çabaları zayıflattı. Kuzey Amerika'daki İngiliz çabaları da 1782'deki hükümet değişimi nedeniyle zayıfladı. *Criollo* muhafazakârların ve Meksika'daki iktidara boyun eğenlerin hoş olmayan bir gelişme olarak gördükleri liberal anayasa devrimi bir bağımsızlık deklarasyonuna yol açtı. 1821'de çözüm için bir mutabakat temeli oluşturmaya çalışan lider bir general, Augustin de Iturbide, geniş kabul gören bir bağımsızlık deklarasyonu üzerinde isyancılarla anlaşmaya vardı. Başka yerlerde de hissedilen ağır baskı altında İspanya o yıl durumu kabullendi.

İspanya'nın olayların dinamiğini denetleyemediği görülmüştü. İspanyol Amerika'sında görülen inatçı direniş boyunca İspanya, önde giden deniz gücü İngiltere'nin özellikle ticaret ve tanıma biçiminde isyancılara sağladığı yardım yüzünden defalarca zor durumda kaldı. 1825'in sonunda anakarada İspanyol denetimi sona erdi. İmparatorluk artık adalarla sınırlıydı: Kanarya Adaları, Küba, Porto Riko, Filipinler,

Mariana Adaları, Caroline Adaları ve İspanyol Fası'ndaki ada benzeri yerleşim bölgeleri.

İSPANYA'DA 1820'LERİN KRİZLERİ

Fransız Devrimi'nin ve Napolyon Savaşları'nın baskısı İspanya'da, İspanyol Amerika'sının kaybıyla bağlantılı politik, ekonomik ve mali krizlerle ağırlaştı. İdeolojik bölünmelere komplolar eşlik etti. 1815'te Galiçya'da ve 1817'de Katalonya'da liberal asker şahısların darbe girişimleri yenilgiye uğratıldı. Ne var ki 1820'de kraliyet sarayının kuşatıldığı bir liberal devrim 1821'de VII. Ferdinand'ı 1812 Anayasası'nı kabul etmek zorunda bıraktı. Muhafazakârlar bunu reddederek şiddete başvurdular. 1822'de tırmandırılan darbe, başarısızlığa uğramanın yanı sıra, 1823'te büyük ölçekli bir Fransız askeri müdahalesini teşvik etti.

1823'te ikmal yapamayan ve parasız kalan muhalif liberal İspanyol ordusu yaygın firarlardan etkilendi ve geri çekildi. Liberaller 1936-9'daki İçsavaş'ı haber verecek şekilde bölünürlerken, aldıkları ruhban karşıtı önlemler özellikle köylüler arasında kitlesel tepkiye yol açtı. Ayrıca liberal rejim nakit ekonomisini yürürlüğe koyarak kırsal bölgelerde tepkiye yol açmıştı. Öşür artık ayrıca hesaplanması gereken nakit ödemelerle yer değiştiriyordu. Köylülüğün mali konularda artan taleplerine imkân veren bu önlem 1823'te rejimin hızlı çöküşüne katkıda bulundu.

Yetersiz lojistiğin yarattığı zorluklara rağmen Fransızların savaşmaları gerekiyordu. Özellikle Napolyon Savaşları'nın etkilerinin hissedildiği Katalonya'da biraz direniş oldu. Bu bölge Napolyon'un mareşallik rütbesi verdiği Bon Adrien Jeannot de Moncey komutasındaki IV. Kolordu tarafından fethedildi. Aylarca ablukaya alınan Barselona kentinde Jeannot kendisini Yarımada Savaşı'nda başarılı bir gerilla lideri olan

ve 1812'de Fransız birliklerini yenilgiye uğratan Francisco Espoz y Mina'yla çatışırken buldu. Navarra ve Aragon'daki liberal direnişe komuta eden Francisco Ballesteros 1810-12'de Endülüs'te Fransızlara karşı düzenlenen harekâtlarda önemli bir rol oynamıştı.

Fransız saldırısının istikameti başkent Madrid idi. Ordu 23 Mayıs'ta Madrid'e, ardından Kordoba üzerinden liberal *cortes*'in kaçtığı Cádiz'e girdi. Yarımada Savaşı sırasında Fransızların bu kente uyguladıkları kuşatma, kısmen İngiliz donanmasının oynadığı rolden ötürü başarısızlığa uğramıştı. Bu kez tam aksine karadan kuşatılan ve denizden ablukaya alınan kent 1 Ekim'de teslim oldu. Savaş başka yerlerde de sürüyordu fakat Fransızların başarısı karşısında muhalif generaller teslim oldular: Pablo Morillo 10 Temmuz'da Galiçya'da ve Ballesteros 21 Ağustos'ta Endülüs'te.

Ferdinand'ın mutlak iktidara yönelmesinden hemen sonra liberaller idam edildiler, hapsedildiler, sürgüne gönderildiler ya da Ballesteros ve Morillo gibi ülke dışına kaçtılar. Ne var ki bu gelişmeler karışıklığa son vermedi. 1827'de Katalan dağlarındaki "Mazlum Ayaklanması" Ferdinand'ın kötü danışmanları olarak görülen kişileri hedef aldı. Tasfiye edilen subaylar destekledilerse de ayaklanma kısa sürede ezildi. Ancak Katalonya bir kez daha Kastilya'ya muhalefetin temeli olarak hizmet etti.

İSPANYA'YI KEŞFETMEK

Kır manzarasının cazibesine kapılan gezginler arasında İngilizler daha çoktu. Romantik bir duyarlık vardı. 1784'te yeni duygular kuzey İspanya'yı Henry Read için cazip hale getirdi: "Seyahat beklediğimden çok daha hoştu. Biscay'de ülke ve dağlar çok romantik. Çeşitli manzaralar her gezginin hoşuna gitmiş olmalı." İki yıl sonra, bir papaz yardımcısı ve dok-

tor olan Joseph Townsend (1739-1816) at sırtında León'dan Oviedo'ya gitti: "Hayal edilebilecek en vahşi ve en romantik ülkeye kayalar heybet veriyor, ormanlar ve akarsular güzellik katıyor." Townsend koltuk gezginlerini cezbeden *A Journey through Spain in the years 1786 and 1787* (1791) adlı bir kitap yayımlayarak yola devam etti.

Bir diğer gezgin, Thomas Hardy (romancı olan değil) 1786'da, sağlığının bozuk olmasından ötürü "kuzeyin kışlarından kaçmak ve Akdeniz kıyılarında yazın tadını çıkarmak" için Málaga'ya geldiğini belirtiyor. "Avrupa'da bu güney kıyısının eşi yoktur ve Güney Fransa ya da Lizbon'a titremek için gönderilen yatalak hastaların bunu düşünmemelerine şaşıyorum." 1808'den itibaren İspanya'ya İngiliz ve Fransız askeri ilgisinin bir sonucu olarak bu sözler yabancılara daha tanıdık gelir ve onların konuyla daha fazla ilgilenmelerine yol açar.

İSPANYA'YI AÇIKLAMAK

İrlandalı ataları olan bir İspanyol olarak José Blanco y Crespo adıyla dünyaya gelen Joseph Blanco White (1775-1841) din adamı olmak için İngiltere'ye gelmiş bir Roma Katolik rahibiydi. Londra'da aylık olarak çıkan, İspanyol Amerika'sının bağımsızlığını destekleyen *El Español*'un (1810-14) editörlüğünü yapan White, *Letters from Spain* (1822) adlı bir kitap yazdı. Kitapta yer alan bazı mektuplar kitap basılmadan önce *New Monthly Magazine*'de yayımlanmıştır. Bu eser İspanya'ya ilişkin olumsuz görüşlere katkıda bulundu. Önsöz'de "İspanyol bağnazlığı"ndan ve "İspanyol ilerlemesinin kökünde açılmış ve din yüzünden bir türlü kapanmayan yara"dan söz edilir. Daha olumlu olarak kitapta halk törelerine ilişkin bir rehber yer almaktadır. Mesela:

> Yemekten sonra *siesta* denilen uyku âdeti özellikle yaz aylarında aşırı sıcaklığın rehavet ve uyuşukluk yarattığı Endülüs'te yay-

gındır. Kışları masadan kalkar kalkmaz yürüyüşe çıkmak çok olağandır. Çoğu beyefendi öğle sonrası yürüyüşlerinde artık moda olmaya başlayan kahvehanelere uğrar.

İspanya'nın neredeyse her önemli şehrinde hali vakti yerinde sınıfların öğleden sonra bir araya geldikleri bir yürüyüş yolu bulunuyordu...

Kahvaltı düzenli bir aile yemeği değildir. Genellikle çikolata, tereyağlı tost ya da *molletes* denilen çöreklerden oluşur. Tuzlu İrlanda tereyağı çok fazla kullanılır, çünkü iklimin sıcaklığı kuzeyin dağ sıraları dışında lüks süt ürünleri üretilmesine izin vermez.

9.

BÖLÜNME VE GELİŞME, 1825-1898

Çoğu yabancı için on dokuzuncu yüzyıl İspanyol tarihi, daha özel olarak 1820'lerin ortası ile 1898 arasındaki dönem, özellikle karanlık ve görünüşe bakılırsa sonuçsuzdur. Karlist Savaşlar karmaşıktır, politik anlatı sonuçtan yoksundur ve genel değerlendirme başarısızlık; daha özel olarak ekonomik büyümede, toplumsal dönüşümde, politik gelişimde ve çoğu Avrupa devletinin uluslararası önemini kavramada başarısızlıktır. Ne var ki bu görünüm bütün manzarayı yansıtmaz. Ardından gelen dönemin önemini de belli etmez. Aslında daha önceki yıllar boyunca, özellikle liberaller ile muhafazakârların ideolojik olarak bölünmeleriyle birlikte 1825-98 dönemi, izleyen dönemle önemli ölçüde ilişkilidir. On dokuzuncu yüzyılın etkileri kesinlikle 1936-9 İçsavaşı'na ve Franco yıllarına (1939-75) kadar uzanır.

SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞİM

Politik mücadelenin bağlamı sosyoekonomik değişimdi. İspanya, İngiltere ve Almanya bir yana, Fransa'nın kaydettiği ekonomik gelişme ve toplumsal değişimin kapsamını ya da

hızını pek göstermediyse de ortaya çıkan durum önemliydi. Birincisi, İspanyolların nüfusu artmış ve bu, gıda maddesi kıtlığına, hastalıklara ve büyük çapta göçe rağmen gerçekleşmişti. Nüfus 1830'da 11 milyondan 1930'da 23,5 milyona çıktı. Bunun sebebi yaş profilinde meydana gelen değişiklerdi. Çocuk ölüm oranları düşerken, ortalama ömür uzadı. Sonuç olarak, genç nüfus çoğalırken, yetişkin nüfus yaşlandı.

Özellikle toprağın kalitesizliği ve kuraklık gibi uzun süreli sorunlar, telafi edici yatırımların eksikliği ve Yeni Dünya'nın daha taze topraklarından gelen rekabet nedeniyle nüfusu beslemek çok zordu. Demiryolu, buharlı gemi ve yeni yatırımlar Yeni Dünya'dan tahıl ithalatını kolaylaştırıyordu. 1891'de buğday ithalatına getirilen yüksek gümrük vergileri toprak sahiplerine yaradı fakat kent tüketicilerini vurdu. Bu yüzden İngiltere'de bu türden vergilere yönelik muhalefet başladı. Toprak sahipliği kısmen feodal denetim uygulayan geleneksel toprak sahiplerinin ve yükselen burjuvazinin elinde toplanıyordu. Gündelik tarım emekçileri ise tarımsal faaliyetin büyük kısmını gerçekleştiriyor ve karşılığında pek az yarar sağlıyorlardı. Aslında bu emekçiler yükselen gıda maddesi fiyatlarından mustarip oldular.

GECİKEN SANAYİ DEVRİMİ

Endüstriyel değişim, tarımın ekonomiye sürekli hâkimiyetinin gölgesinde kalmasına rağmen daha dönüştürücüydü. Kilit değişim alanları tekstil, metalürji, maden üretimi ve demiryollarını kapsıyordu. Buhar gücüyle tekstil ürünleri imalatı 1830'lardan itibaren Katalonya'da büyük gelişme kaydetti ve istihdam artışının yanı sıra, yatırım için sermaye sağlayarak hem emek hem de sermaye için önemli bir endüstriyel dünya oluşturdu. Bu durum Bask eyaletlerinde, özellikle Vizcaya'da metalürji için de geçerliydi. Burada çeliğin ve gemi yapım-

cılığının temeli olan demir cevheri vardı. İspanya'nın başka yerlerinde bakır, cıva ve çinko gibi madenlerin üretiminde büyük bir artış oldu. 1855 Demiryolu Sözleşmesi'nden sonra hızla gelişen demiryolu inşaatının yanı sıra, yabancı sermaye de bu gelişmede önemli bir rol oynadı. Demiryolları birleşme ve bütünleşmenin bir sembolü ve gerçeği oldu. Büyük tren istasyonları Madrid'de olduğu gibi dramatik binalardı. Demiryolları daha bütünleşik bir ekonomiyi teşvik etti.

Sanayi çıktısı, dış ticaret ve kişi başına gelir hep birlikte artış gösterdi. Ancak sayılar İngiltere, Fransa ve Almanya'daki sayılarla kıyaslanamazdı. Bunun sebebi, kısmen yatırım sermayesinin yetersizliği, kısmen görece dar iç piyasa ve kısmen de iç politik istikrarsızlığın dayattığı maliyetlerdi. İstikrarsızlık sadece ekonomik büyümenin bir sonucu değildi, ancak büyüme merkez ile çevre arasında artan zıtlıklar nedeniyle önemli bir rol oynadı. Merkezde büyüme sınırlı ve göç önemliyken, çevre daha dinamikti. En çok fabrikanın olduğu yer Katalonya idi. Madrid'de atölyeler ağırlıklıydı. Kaynak yetersizliği, özellikle göreli kömür yetersizliği önemliydi. 1905'te İspanyol kömür üretimi 3.202.000 ton kadarken, bu miktar Belçika'da 21.775.280, İngiltere'de ise 236.128.936 tondu.

Ekonomik büyümeyle, daha özgül olarak sanayileşmeyle bağlantılı toplumsal değişimlerin politik sonuçları oldu. Bu arada sendika bilinci gelişiyordu. Kırsal kesimden göç, özellikle Madrid'de kentleşmeyi teşvik etti. Ne var ki yetersiz konut miktarı gecekondu semtlerinin oluşmasına yol açtı. Bununla birlikte, 1900'de nüfusun sadece %21'i yirmi binden fazla insanın yaşadığı şehirlerde toplanmıştı ve bu oran Fransa'nın, özelikle de İngiltere'nin çok gerisindeydi. Sonuç olarak burjuva politik kültür diğer iki ülkeye kıyasla İspanya'da daha zayıftı.

POLİTİK KAVGA

Ekonomik, toplumsal ve politik değişime gösterilen tepki muhafazakâr bir hizip olan Karlistlerin harekete geçmesine yol açtı. Karlist ismi, bu hizbin taraftarlarının IV. Carlos'un ikinci oğlu, kardeşi VII. Ferdinand'ın 1833'te ölmesinden sonra olası vâris Carlos'un görüşlerini desteklemelerinden geliyordu. Kuzeyin kırsal bölgelerinde güçlüydüler ve kültürel dinamikleri Katolisizm'e sıkı bağlılıkla sağlanıyordu. VII. Ferdinand'ın dul eşi, onların bebek kızları ve vârisleri II. Isabella'nın (s. 1833-68) naibi Maria Cristina, 1834 Kraliyet Yasası uyarınca, 1812 anayasasının erkeklere genel oy hakkı ve *cortes*'in kısıtlı yetkileri dahil bazı hükümlerini rafa kaldırmak isteyen Moderados'a (Ilımlılar), liberal seçkinlere yöneldi. Engizisyon baskı altına alındı. 1833'te Fransız bölge modeli temelinde ve eski krallıklara son vermek için İspanya eyaletlere bölündü. Pratikte her ortaçağ krallığı, her biri çevresinde oluştuğu kentin ismini alan alt eyaletlere bölündü.

Bu anayasal liberalizmdi fakat *Progresistas*'ı (İlericiler) tatmin etmeye yetmedi. Orta sınıfa dayanan bu grup kiliseye ait toprakların satışı için baskı yaptı. Ancak bu toprakların çoğu küçük mülk sahipleri tarafından değil, toprak satışlarında her zaman olduğu gibi zaten zengin olan kişiler tarafından satın alındı. Ardından *Desamortización* (Müsadere) yasası pek çok manastırın dağılmasına yol açtı. Bu önlem I. Joseph'in (Joseph Bonaparte) niyetleriyle uyumluydu ve kentlerde yeni inşa faaliyetleri için önemli fırsatlar sağladı. Ne var ki toprak "reformu" mevcut *de facto* toprak kullanımını tehdit ettiği için kırsal bölgelerde genellikle istenmiyordu. 1837 anayasası oy verme hakkını biraz genişletti fakat önemli bir reform hareketi olmadı.

Moderates (ılımlılar) ile *Progressives* (ilericiler) arasındaki düşmanlık, Karlistlere karşı kazandıkları zaferlerle prestij kazanan generallerin artan rolü yüzünden karmaşık hale geldi.

BİRİNCİ KARLİST SAVAŞ

Bu dönemin en sürekli çatışması İspanya'da gerçekleşti. Bu savaş nitelik bakımından içsavaş özelliği gösterdiği için hatalı olarak standart askeri tarih eserlerinde genellikle ihmal edilmiştir. 1833-40 arasında gerçekleşen Birinci Karlist Savaş'ta "V. Carlos" olarak anılan Don Carlos, İspanyol tahtının genç yeğeni II. Isabel'e babası ve kardeşi VII. Ferdinand tarafından bırakılmasına direndi. Bir kadın hükümdara muhalefet Isabel'in taraftarlarınca desteklenen anayasal reforma ve daha genel olarak liberalizme duyulan düşmanlıkla birleşti. Hanedancılık özgül toplumsal ve bölgesel koşullardan etkilendi. Karlizm, tıpkı Portekiz'deki Miguelizm gibi, liberal hükümete karşı köylü öfkesine yol açan, bu nedenle sadece Napolyon dönemine kadar değil, aynı zamanda geç on sekizinci yüzyılın Aydınlanma reformlarına muhalefete kadar gerilerden izlenen gerilimleri yansıtan muhafazakâr bir hareketti.

Hükümet ve (1936'nın aksine) ordu Isabel'e sadık kalırken, Carlos kendi güçlerini oluşturmak zorunda kaldı. İlk başarılar Bask-Navarra bölgesindeki Karlist güçlerin komutanı olan Tomás de Zumalacárregui'ye (1788-1835) çok şey borçluydu. O, Napolyon'a karşı mücadele etmiş bir Basklı idi. Bu mücadele aslında eyaletlerin özgürlüğünü vurgulayan Karlistlere önemli bir model olarak hizmet etti. Zumalacárregui, Karlist hareketlere, ayaklanmacı mücadeleler için daima bir zorunluluk olan tutarlılığı sağladı ve inisiyatifi ele geçirmek için farklı bölgelerde kullanılan başarılı bir gerilla hareketi yarattı. Bu ordu, Karlist desteğin merkezi olan, düzenli birliklerin sayıca az olduğu dağlık kuzeyin büyük bir bölümünü ele geçirdi fakat dağları terk edip kentleri ele geçirmeye çalıştığı zaman, 1836'da kısa süre Kordoba'yı işgal etmesine rağmen fazla başarılı

olamadı. Kuzeyde, Bilbao ve Pamplona dahil kentlere liberaller hâkimdi. Büyük şehirlere ve önemli geçitlere dağılmış, geçmişten kalan kaleler vardı ve bunlar kendilerini Karlist istilanın geçiş yolunda buldukları zaman harekete geçtiler. Bunun dışında esas tahkimat çabası, 1834'ten itibaren Cristinoların (Isabel ve annesi Maria Cristina'nın destekçileri olarak biliniyorlardı) Yarımada Savaşı sırasında Aragon'da Fransızların yaptıklarına benzer bir dizi korugan inşa ettikleri Ebro Nehri boyunca Bask-Navarre-Rioja'da gerçekleştirildi. Karlistler aynı şekilde karşılık verdiler ve kısa süre içinde ormanlık yamaçlar boyunca kalelerle güçlendirilmiş sınır hatları oluşturdular. Karlistler 1835'te ve 1836'da olmak üzere iki kez Bilbao'yu kuşatırlarken, savunma faaliyetinin bir parçası olarak Cristinolar yamaçların üzerine tahkimat kurdular.

Isabel, ayaklanma mücadelelerinde bir başka kilit unsur olan uluslararası bağlamdan yararlandıysa da bu bağlam, çoğu kez hatalı biçimde, gerilla strateji ve taktiklerinin değerine ikna olanlar tarafından önemsiz görüldü. Isabel, İngiltere, Fransa ve Miguel'in yenilgiye uğramasından sonra Portekiz tarafından desteklendi. 1830'lardaki savaş her bir tarafın uluslararası rakip güçler tarafından silahlandırıldığı 1936-9 İspanyol İçsavaşı'na benzemese de, Isabel'e verilen sağlam uluslararası desteğin çok önemli olduğu görüldü. Konvansiyonel savaş vermeye çalıştığı zaman Karlistlerin sergiledikleri zayıflıkla birleşen bu destek onların nihai yenilgisine yol açtı. Zumalacárregui 1835'te başarısız Bilbao kuşatması sırasında öldü ve 1837'de Karlistlerin Don Carlos komutasında Madrid'e yürüyüşü rejimi devirmeyi başaramadı.

Savaş sırasında yaşanan Laveaga Pass (1835), Descarga (1835), Mendigorria (1835), Hernani (1836), Majaceite

(1836), Luchana (1836), Chiva (1837), Villarde los Navarros (1837), Aranzueque (1837) ve Morella (1838) gibi muharebeler pek bilinmez ve bu bilgisizlik dönemin savaşlarına ilişkin genel değerlendirmeyi çarpıtır. Bu muharebeler ve ilişkili askeri harekâtlar, pratikte, başka dönemlerin yanı sıra bu dönemde de başarı için hayati olan etkenleri aydınlatır. Savaşta moral, tecrübe, sürpriz, arazi ve sayılar büyük önem taşıyordu ve bütün bunlar, en azından etkin taktikler kadar önemliydi. Askeri seferler ne karmaşık harekât planlamasına ne de karmaşık askeri oluşumların gelişmiş taktiklerine yer bırakıyordu. Laveaga Geçidi'nde ve Descarga'da büyük hükümet güçleri Karlistler tarafından baskına ve bozguna uğratıldılar. Sürpriz saldırı 1837'de orta İspanya'daki Karlist harekâtların sonu olan, Aranzueque'deki yenilgide de önemliydi. Mendigorria ise, tam aksine, Zumalacárregui'nin ardılı Vicente Gonzáles Moreno'nun hükümet güçlerini kesin bir yenilgiye uğratma kararlılığından kaynaklanan bir meydan savaşıydı. Fakat Moreno mevzilenmek için kötü bir yer seçti ve Karlistler alışılmamış bir savunma karşısında ve hükümet saldırılarının baskısı altında geri çekilmek zorunda kaldılar. Yaklaşık iki bin askerden oluşan Karlist kayıpları Zumalacárregui'nin önceki zaferler dizisinin sonunu getiren ağır bir darbeydi.

Ancak hükümet güçleri de para ve malzeme yetersizliği gibi ciddi sorunlarla yüz yüze geldi. Diğer içsavaşlarda olduğu gibi, strateji, moral ve generallik politik kaygılardan olumsuz biçimde etkileniyordu. Mesela Karlistler arasındaki iç bölünmeler hareketi zayıflattı ve Birinci Karlist Savaş'ın sona ermesine katkıda bulundu. 1839'da Karlist başkomutan Rafael Maroto hükümete bağlı komutan General Baldomero Espartero'yla Vergara Sözleşmesi'ni

müzakere etmeden önce rakip hizipten beş generali tutukladı ve kurşuna dizdi. Bu anlaşmayı reddeden ve Aragon ile Katalonya'da Ramón Cabrera komutasında savaşan bu Karlistler 1840'ta yenilgiye uğrayarak Fransa'ya kaçtılar, ancak Cabrera 1846-9'da Katalonya'yla sınırlı olan bir başka savaşta Karlist gerillalara önderlik etmek üzere geri döndü.

Savaş ordunun politikleşmesine, politikanın ise askerileşmesine yol açtı. Generaller, kendi taleplerini dile getirdikleri *pronounciamientos* (deklarasyonlar) politikasını benimsediler. 1836'da akıllı bir Amerikalı diplomat olan Arthur Middleton şu yorumda bulundu: "Başkent, kesinlikle, 4-5 bin askerden oluşan bir tümeni sevk edebilecek durumdaki herhangi bir generalin insafına kalmış. Tek sorun kimin diktatörlük kurabileceğinden ibaret gibi görünüyor." 1809'dan itibaren Fransa'ya karşı savaşın, daha sonra 1815-26'da İspanyol Amerika'sındaki çatışmanın bir kahramanı olan General Baldomero Espartero (1793-1879) 1840'tan sonraki İlerici denetiminden sorumluydu. 1836'da Luchana'da Karlistleri yenilgiye uğratarak büyük prestij kazanmış ve 1841'de bir darbe girişimini ezerek kral naibi olmuştu.

Espartero da Karlist Savaş'ın kahramanlarından muhafazakâr General Ramón Narváez tarafından 1843'te yenilgiye uğratıldı ve devrildi. Narváez'in komutasındaki Ilımlılar Madrid yakınlarındaki Torrejón de Ardoz'daki kraliyet güçlerini yenilgiye uğrattıktan sonra iktidarı yeniden ele geçirdiler. 1842'den 1846'ya kadar Amerikan Büyükelçisi olan Washington Irving Mayıs 1844'te şunu yazdı: "Bu ülkenin enkaz haline gelmiş politikasından ... İspanya'daki politik maceracılardan ... insan tabiatının bu karanlık yanından bezdim ve zaman zaman üzülüyorum."

Ilımlılar oy hakkını daralttılar, bir ulusal polis gücü olarak Sivil Muhafız teşkilatı kurdular, Küba'daki muhalefeti ezdiler ve 1845 anayasasıyla Kraliyet kurumunun ayrıcalıklarını ve merkezi hükümetin yetkilerini artırdılar. III. Carlos'un aydınlanmış bakanlarının örüntüsüne uyan Ilımlılar İspanya'yı modernleştirmek için reformu da kullanmaya çalıştılar. Bu temaların pek çoğu, özellikle eğitim reformu, yeni değildi fakat birörnek vergilendirme sistemi önemli bir yenilikti.

1854'te istikrarsızlık ve askeri muhalefet Ilımlıların devrilmesine, Espartero ve İlericilerin dönüşüne yol açtı. Bütün

KÖLELİĞİN SONU

On sekizinci yüzyıl sonları ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında İspanya'da kölelik karşıtı hareket güçlü değildi ve liberal *cortes*, 1811'de ve 1813'te olmak üzere iki kez kölelik karşıtı önlemleri reddetti. 1814'te İspanya İngilizlerin köle ticaretinin sınırlanması için yaptıkları baskıyı reddetti ve 1817'de tepki olarak aralarındaki antlaşmayı uygulama çabasını azalttı. İspanya'da sahici bir kölelik karşıtı hareket 1830'lara kadar gelişmedi. Küba'da kölelik, ekonominin büyük bölümünü oluşturan, Amerikan yatırım piyasasına ve teknolojisine bağımlı olan şeker monokültürü için önemli olmaya devam etti. Kölelik Yarımada İspanya'sında 1837'de, Porto Riko'da 1873'te ve Küba'da 1886'da kaldırıldı. 1874'ten itibaren İspanya'ya hâkim olan liberal hükümetler önemli adımlar atarak 1890'da erkekler için genel oy hakkını kabul ettiler. İngiltere Dışişleri Bakanı Kont Birinci John Russell 1862'de bu durumu klasik İngiliz liberal eleştiri geleneğinin diliyle şöyle ortaya koydu: "Dinsel zulüm ve köle ticareti Britanyalılar için iğrenç, İspanyollar için değerlidir. Onlar için çok daha kötü."

BİR GÜÇ OLARAK İSPANYA

1840'larda İspanyol donanmasının erken bir dönemde buhar gücünü kullanması, ayaklanmaları ezmek ve korsanlığa karşı seferleri desteklemek için hızlı birlik sevk etme ve amfibi savaşın gereklerinden ötürüydü. Buharlı gemiler diğer gemi tiplerine tercih ediliyordu, çünkü ordu bu gemilerin sağladığı stratejik hareketlilikle ilgileniyordu. 1849'da İspanya Roma'daki Papalık gücünün yeniden oluşmasına yardımcı olmak için Fransızların yanı sıra dokuz bin asker gönderdi. 1856'da, 1858-63'te ve 1864-6'da İspanya'yı yöneten General Leopoldo O'Donnell komutasında İspanya, devletin aşırı borçlu olmasına rağmen, 1859'dan itibaren, halktan destek sağlamayı amaçlayan ve büyük güç olarak davranma arzusunu, yanı sıra ülkenin hâlâ Latin Amerika'da bir rol oynaması gerektiği düşüncesini yansıtan bir dizi emperyal girişim gerçekleştirdi. O'Donnell uluslararası sahnede dramatik jestler yapmak için güçlü tutkuları olan bir müdahaleciydi. İspanya, Vietnam ve Meksika'da Fransızların önderliğindeki müdahalelere ve kendi başına Cezayir'deki Fransız yayılmacılığına gösterilen tepkiye, 1859-60'ta Fas'ı hedef alan ve 1860'da Tetuan ve Ifni'nin ele geçirilmesini sağlayan sefere ve 1861'de Santo Domingo'yu (günümüzde Dominik Cumhuriyeti) yeniden denetim altına alma faaliyetine katıldı. Ancak 1843'te işgal edilen Batı Afrika'daki Rio Muni ve Ifni daha fazla yayılmak için bir zemin oluşturmadı. Ayrıca, 1866'da Amerikan baskısı İspanya'nın denizde Peru ve Şili'yle yaşanan düşmanlıklara son vermesine yardımcı olurken, İspanya yerel düşmanlığın bir sonucu olarak verimsiz bir girişime dönüşen Dominik Cumhuriyeti'ni denetleme girişiminden vazgeçti.

erkeklere oy hakkı, yanı sıra tarım reformu dahil daha radikal değişim isteyen ve yeniden tertiplenen Demokratlar ilerleme kaydedemediler. Ne var ki artan gıda maddesi fiyatlarıyla yükselen daha fazla değişim talepleri, İrlanda kökenli General Leopoldo O'Donnell'in bir hükümet değişikliği için zor kullanarak desteklediği bir *pronunciamiento*'ya ya da deklarasyona tepki olarak 1856'da Espartero'nun devrilmesine yol açtı.

O'Donnell'in Liberal Birlik (*Unión Liberal*) Partisi daha geniş bir destek sağlamaya çalıştı fakat 1863'te kovuldu ve Kraliçe Isabella, Miraflores, daha sonra Narváez Markisi yönetiminde bir muhafazakâr hükümet kurdu. O'Donnell daha sonra yeniden iktidara geldi. 1866'da bir İlerici olan General Juan Prim iktidarı ele geçirmeye çalıştıysa da bu devrim girişimi O'Donnell tarafından ezildi.

Ekonomik zorluklar nedeniyle oluşan tepkiler 1868'de isyana, yeni bir *pronunciamiento*'ya, Alcolea'da Francisco Serrano yönetimindeki devrimci güçlerin zaferine ve Şanlı Devrim denilen süreç içinde beceriksiz Isabella'nın sürgüne gönderilmesine yol açtı. Isabella kişisel ve politik sermayesini artık tüketmişti. Bu sadece bir yönetim değişikliği değil kraliyetin yıkılmasıydı.

Sonuç olarak "altı devrimci yıl" olarak bilinen bu dönem, anayasal deneyime, politik bölünmeye, İspanya ve Küba'da isyanlara, 1870'te başbakan Juan Prim'in öldürülmesi dahil suikastlara ve geçerli bir monarşi arayışına yol açtı. Karlist Savaş'ın generallerinden biri olan Serrano 1840'ların başındaki askeri politikalarda belirleyici bir rol oynamıştı ve O'Donnell'in bir müttefiki olarak onun 1867'de ölümünden sonra Liberal Birlik Partisi'nin başına geçti. 1868'de devrimci güçlerin komutanı olan Serrano başbakan, daha sonra kral naibi oldu.

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA İSPANYOL TARİHİ: KÜBA BAKIŞI

Küba'da 1959'da iktidarı ele geçiren Komünist rejim on dokuzuncu yüzyılda İspanyol hâkimiyetine karşı iki büyük ayaklanmayı yaygın biçimde andı. 1868'de gerçekleşen birinci ayaklanma İspanya'da Isabella'nın devrilmesiyle ortaya çıkan krizle bağlantılıydı. Küba'daki isyanı ezmeye çalışan İspanyollar dağlık bölgelerde zorlukla karşılaştılar fakat Kübalılar arasındaki etnik, coğrafi ve toplumsal bölünmelerden ve pek çok kişinin, kısmen bölünmenin bir sonucu olarak İspanya'yı destekleme isteğinden yararlandılar. Özellikle 1870'ten itibaren Kübalı beyazlar giderek günümüzde köleliğe muhalefet üzerinde odaklanan siyahların yönetiminde bir devrim olarak görülen oluşumu reddettiler. İspanyol güçleri isyancı ailelerin öldürülmesi ve isyancıların sivillerden yardım sağlamalarını önlemek için kırsal nüfusu zorla iskân ederek çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulması gibi sert önlemlere başvurdular. 1876'da İspanya'daki içsavaş sona erdiğinde yirmi beş bin asker Küba'ya gönderildi ve 1878'de denetim yeniden sağlandı. Başarısız bağımsızlık mücadelesi isyan bölgelerinde köleliğin kısmen kaldırılmasını sağladı. Bu gelişme bir bütün olarak adada köleliğin evreler halinde kaldırılması için başlatılan hareketi cesaretlendirdi.

Ayaklanma 1890'ların ortasında yeniden başladı ve İspanyol ordusu önemli ölçüde başarılı olduysa da, gerilla saldırılarından, hastalıklardan, kötü hava koşulları ve yağmur mevsimlerinden etkilendi. Tepki olarak İspanyollar halkı kırsal kesimden şehirlere taşınmaya zorladılar ve buralarda onları, hastalıklardan ve gıda maddesi kıtlığından kırıldıkları dikenli tellerle çevrilmiş alanlara kapattılar. Özellikle sarı humma nedeniyle kamplarda 150.000 ila

170.000 kadar Kübalı öldü. 1898'de gerçekleşen başarılı Amerikan müdahalesi İspanyol hâkimiyetinin sona ermesini sağladı.

Dinsel değişim başlıca unsurdu. 1931-6'nın İkinci Cumhuriyet'indeki durumu andıran devrimciler ruhbana karşıydılar ve din özgürlüğünü genişletmek için ellerinden geleni yaptılar. 1869 liberal anayasası din özgürlüğünü kapsıyordu: Katolisizm devlet dini olarak hâlâ kabul ediliyor fakat diğer dinlere hoşgörü, resmi nikâh ve kilise çanlarına karşı kampanya, pek çok Katolik tarafından kabul edilemez görülüyordu. Bu önlemler kimliklerin ve geleneklerin önemli bir rol oynadığı İspanyol "derin tarih"iyle belirgin biçimde çatışıyordu. Şehirlerde yeni caddeler açmak için manastırların yıkılması hem sembolik bir girişimdi, hem de bir öfke sebebiydi. Ruhban çıkarlarının ve dini meselelerin önemli ölçüde politikleşmesi 1930'lardaki durumu andırıyordu.

Zor ve uzun bir seçim sürecinin ardından İtalya kralı II. (Victor) Emmanuel'in küçük oğlu Savoy Dükü Amadeo, Kasım 1870'te I. Amadeo adıyla kral seçildi. Askerlerin politik inançlarını ifade etmelerinin standart aracı olan askeri isyanlar dahil büyük zorluklarla yüz yüze gelen Amadeo, 1872'de Madrid'deki Via Avenal'da kraliyet arabasına ateş açılarak gerçekleştirilen ciddi bir suikast girişiminden sağ çıkmasına rağmen, kendi konumunu korumayı başaramadı. Habsburgların 1516'da, hatta Bourbonların 1700'de yaptıkları gibi başarılı bir hanedan kuramadı.

Şubat 1873'te bakanlarıyla, özelikle Serrano'yla anlaşmakta zorluk çeken Amadeo tahttan feragat etti ve cumhuriyet ilan edildi. Bu gelişme, 1848'de Fransa'da Louis-Philippe'in devrilmesinden ve 1870'te III. Napolyon'un yenilgiye uğramasından sonra cumhuriyetlerin ilanına benziyordu. Ne var

ki bu İspanyol tarihinin örüntüsünde ve bu dönemde Avrupa'daki hâkimiyetin genel yapısında bir kesintiydi. Amadeo, *cortes*'e, İspanyol halkının yönetilemez olduğunu söyledi. İtalya'ya dönerek Aosta Dükü unvanını geri aldı.

Küba, Porto Riko ve Pasifik takımadalarını kapsayan bir federal cumhuriyet ilan edildi. Ne var ki bu girişim 1873'te kendini yöneten "kantonlar"ın ilanı dahil kargaşayı durduramadı. Radikal, ruhban karşıtı Kantonalistler bölünmüşlükten ve milise bağımlı olmaktan şikâyet ediyorlardı. Karadan kuşatma ve denizden ablukanın ardından 1874'te düşen Cartagena dışında her yerde hızla ezildiler. Güney Valencia'daki Alcoi / Alcoy'da işçiler petrole bulanmış meşaleler taşıdıkları için "Petrol Devrimi" denilen olay 1873'te gerçekleşti. İşçiler kentin denetimini ele geçirdiler ve bağımsızlık ilan ettiler. Ancak ordu tarafından ezilen bu hareket, orduyu denetim altında tutan cumhuriyetçiler ile anarşistler arasında önemli bir kopuştu.

Bir diğer Karlist Savaş, 1846-9'da verilen savaş ayrı bir savaş olarak değerlendirilmezse ikinci, değerlendirilirse üçüncü Karlist Savaş 1872'de patlak verdi. Bunlar Birinci Karlist Savaş kadar önemli de bulunmaz, çünkü her yerde sorunlar yarattılarsa da Karlistlere verilen destek genellikle kuzeyle, özellikle Navarra ve yukarı Katalonya'yla sınırlı kaldı. Karlistler bölünmelerden, büyük şehirlerin muhalefetinden, ikmal üslerinin olmayışından ya da yönetim yetersizliklerinden, dış destekten ve iyi komutanlardan yoksun olmalarından da etkilendiler. Savaşın kaderini belirleyen 1874 yılında, Bilbao'nun Karlistlerce kuşatılması kentin kurtuluşuyla sonuçlandı. Kasım 1875'te Katalonya sakin görünüyordu. Karlistler, Navarra ve Bask eyaletlerine geri döndüler. Bu noktada Karlistlerin otuz beş bin gönüllüyü seferber ettikleri ve İspanyol ordusunun yüz elli beş bin askerden oluştuğu hesaplanmıştır. Son Karlist sahra ordusu 1876'da Montejurra'da ezildi ve savaş sona erdi. Bu bölgede her yıl Karlist dava anılmaktadır.

BİR İSPANYA İMGESİ: *CARMEN*

En popüler opera eserlerinden biri olan, Georges Bizet'nin *Carmen*'i 1830'da İspanya'da uzun bir seyahat yapan Fransız yazar Prosper Mérimée'nin 1845'te aynı başlığı taşıyan öyküsünün serbest yorumunu temel alır. Öykü yaklaşık 1820'de Sevilla'da ve yakınlardaki tepelerde geçer. İlk sahnede Carmen ve diğer kadınların sigara sardıkları büyük bir on sekizinci yüzyıl tütün fabrikası görülür. Günümüzde üniversite binası olarak kullanılan fabrika ziyaret edilebilir. Son sahnenin geçtiği boğa güreşi arenasını görmek de mümkündür. Oyunda İspanyollar taverna dövüşçüsü, kaçakçı, maceraperest ve boğa güreşçisi olarak betimlenen duygusal ve kanun dışı kişiler olarak gösterilir. Öykü ve opera hem Fransızcaydı hem de İspanya'yı dışarıdan bir bakışla, özellikle fettan Carmen'le tanıtıyordu. İngiliz, Amerikan ve Rus prömiyerleri 1878'de yapıldı ve 1881'de İspanyol prömiyeri büyük bir başarı kazandı.

Cumhuriyetçiliğin pek çok kişi ve özellikle ordu tarafından anarşiyle özdeşlenmesi ve politik bir başarısızlık olarak değerlendirilmesi üzerine askeri liderler Aralık 1874'te bir darbe sahnelediler. Darbeciler önce muhafazakârlığı, daha sonra Isabella'nın oğlu İngiltere'de Sandhurst'te eğitim görmüş XII. Alfonso'nun (1857-85, s. 1874-85) şahsında Bourbon monarşisini dayattılar. Yaygın istikrar özlemi hem bir çözümün desteklenmesini hem de istikrarın uzun ömürlü olmasını sağladı. Anayasal monarşinin en iyi sonuç olduğu görüldü. 1876'da Alfonso'nun da katıldığı etkin sefer Karlistlerin nihai yenilgisini sağladı. Isabella 1870'te Alfonso lehine tahttan feragat etti. Lüks içinde gevezelikle geçen sakin bir sürgün hayatının ardından Isabella 1904'te Paris'te öldü.

İSPANYA ZİYARETİ

İngiliz sanatçılar ve kamuoyu İspanya'yı ressam David Roberts'in 1830'ların başında çıktığı seyahatlerden sonra tanıdı. Roberts (1796-1864) *Interior of Seville Cathedral* (1834) adlı eseriyle başarı kazandı, 1835-6'da bir dizi İspanyol illüstrasyonu üretti ve onları *Picturesque Sketches in Spain* (1837) başlığıyla yayımladı. Yüksek kalitede oymalardan oluşan bu portföy İspanya imgelerini yaydı. David Wilkie (1785-1841) de önemliydi. 1827-8'de İspanya'ya yaptığı ziyaretten ve orada gördüğü tablolardan etkilendi. Sonraki tabloları tarihsel temaları olan daha zengin bir ton taşıyor ve güçlü bir renk yelpazesi içeriyordu. Wilkie 1830'da Kral IV. William'ın Saray Ressamı oldu. İspanya'yı konu alan eserleri arasında şunlar yer alır: *The Maid of Saragossa, The Spanish Podado, A Guerilla Council of War, The Guerilla Taking Leave of his Family, The Guerilla's Return to his Family, Two Spanish Monks of Toledo* ve *Columbus in the Convent at la Rabida.*

Yüzyılın ortalarında renkli ve egzotik İspanya nosyonu John Burgess (1829-97) ve John Phillip (1817-67) gibi sanatçılar tarafından tanıtıldı. Burgess, 1858'den itibaren düzenli olarak İspanya'yı ziyaret etti ve İspanyol köylülüğüne ilgi duydu. İlk büyük başarısı *Bravo Toro*'yu (1865), *A Little Spanish Gipsy* (1868) ve *Licensing Beggars in Spain* (1877) izledi. "İspanyol Phillip" takma adını kullanan Phillip 1851'de çıktığı bir seyahatin ardından İspanyol hayatını anlatan tablolar yaptı; 1856'da ve 1860'ta ziyaretini tekrarladı. En tanınmış eserleri arasında şunlar yer alır: *The Letter Writer, Seville, Prayer* (1859), *The Promenade* (1859), *The Early Career of Murillo* ve *La Gloria: A Spanish Wake* (1864). *The Prison Window* (1857) adlı eseri ise bir hapishane ve din İspanyası ile aşkı yan yana getirir.

Sanatta *Alhambrismo* akımı tetiklendi. Bunu sağlayan Washington Irving'in 1829'da İspanya'da bulunduğu sırada, 1832'de *The Alhambra: a series of tales and sketches of the Moors*

BARSELONA

On sekizinci yüzyılda, bataklık bölge ıslah edilerek ve eski limanda üçgen bir toprak parçası olan La Barceloneta'da konut alanı açılarak bir ortaçağ yerleşim yerinin üzerine inşa edilen kent büyük bir nüfusu rahatça barındırıyordu. Sanayi çağı mekân üzerindeki baskıyı artırdı ve 1859'da duvarların yıkılmasıyla kentin genişlemesi sağlandı. Bir mühendis olan Ildefons Cerdà bu sürecin yönetilmesi için bir plan hazırlamakla görevlendirildi. Cerdà hem kamu ulaşım şebekesi kurdu, hem de Eixample Bahçe Şehir tasarımındaki geometrik ızgara örüntüsünü kullanarak açık alanlar oluşturdu. Eixample "uzatma" ya da "genişletme" anlamına gelir. Bu alanın kentin nüfus yoğunluğu yüksek eski semtlerinin ötesinde yer aldığı ve kuzeyde o zamanlar Calle Barselona (günümüzdeyse Avenida Diagonal) adıyla bilinen uzun caddeyle sınırlandığı bugün hemen görülebilir. Burası, yenilikçi Antoni Gaudi (1852-1926) gibi Katalan Art Nouveau mimarlarının tasarımlarını gerçekleştirebildikleri modern bir sergi alanıdır. Tasarlanmış pek çok yeşil alana rağmen bu sergi bölgesi doğal yapısını korumaktadır. Barselona'nın bu bölümü farklı semtlerden oluşan büyüleyici kent paletinin bir parçası olmaya devam etmektedir.

and Spaniards adıyla ilk baskısı yapılan *Tales of the Alhambra* adlı eseriydi. 1842'den 1846'ya kadar İspanya'da Amerikan Büyükelçisi olan Irving (1783-1859), 1826-9'da bu ülkeye ilk seyahatini yaptı ve 1829'da Elhamra'da (Alhambra) yaşamaya başladı. Önemli bir İspanya yorumcusuydu ve Kristof Kolomb'un biyografisini (1828), ardından *Chronicle of the Conquest of Granada* (1829) ve *Voyages and Discoveries of the Companions of Columbus* (1831) adlı eserleri yazdı.

Gallerli bir mimar olan Owen Jones (1809-74) bir diğer önemli şahsiyetti. 1830'ların başında Elhamra Sarayı'nın dekorasyonu üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmalar eserlerinde önemli bir rol oynadı ve onu taş baskı araçlarıyla renkli baskıda büyük bir ilerleme de sağlayan *Plans, Elevations, Sections and Details of the Alhambra*'ya yöneltti. 1851'de Londra'da düzenlenen bir Büyük Eserler Sergisi'nin yöneticilerinden olan Jones, iç demir işlerinin renk tasarımı için Elhamra'dan yararlandı ve Kristal Saray Sydenham'a taşınıp yeniden kurulunca Jones bu yapının içindeki Elhamra seksiyonunda Elhamra Sarayı'nın küçük bir kısmını yeniden yarattı. Aynı zamanda *The Grammar of Ornament* (1856) adlı eserinde ve duvar kâğıdı, tekstil, halı, mozaik ve mozaik bezemeli kaldırım tasarımlarında Elhamra'dan yararlandı.

YENİ BİR POLİTİK DÜZEN

Yeni başbakan Antonio Cánovas del Castillo erdemli, enerjik ve kararlı oluşu sayesinde yükselen bir politikacıydı. Askeri müdahalenin ve halk devriminin yerine İngiliz modelindeki gibi bir Liberal, bir de Muhafazakâr partinin olduğu istikrarlı bir parti sistemi getirmeye çalıştı. İktidarın değişmesini ve başkalarının hükümet kurmasını amaçlayan bu sistem *el turno pacifico* (barışçı değişim) olarak biliniyordu. Bu anayasal monarşi radikalleri dışlamak için tasarlandı ve İtalya'da olduğu gibi, seçim süreçlerinin ve politik sistemin özellikle mevcut himaye şebekeleri adına manipüle edilmesini temel aldı. Monarşi, İtalya'da olduğu gibi önemli bir rol oynadı. 1923'e kadar yürürlükte kalan 1876 anayasası kral ile *cortes* arasında ortak egemenlik kuruyordu. Birincisi hükümetin değişmesi için uygun zamanı kararlaştırabiliyor fakat atadığı bakanlar *cortes*'e karşı sorumlu oluyorlardı. İngiltere'de olduğu gibi kral yasama üzerinde veto hakkına sahipti fakat bu hakkı kullanmadı. Ne var ki 1881'de bakanların belirli bir süre görev

yapmalarını gerektiren bir yasayı geri çevirdiğinde Cánovas del Castillo istifa etti. Yerine Liberal lider Práxedes Mateo Sagasta getirildi. 1897'de Cánovas de Castillo'nun bir Anarşist tarafından katledilmesine kadar Sagasta *turno pacific* uyarınca iktidarın yönünü değiştirdi.

Politik istikrar ekonomik büyümeye de yardımcı oldu. Kastilya tarımının zayıflığı kentlerin büyüme potansiyelini sınırlamıştı ve teknolojik değişim on dokuzuncu yüzyıla kadar bunun üstesinden gelemedi. Bununla birlikte, sonraki on yıllarda ekonomik durumda bir iyileşme oldu. Mesela Bilbao ve çevresinde metalürjide yerel demir cevherini temel alan önemli bir gelişme yaşandı.

1890'da erkekler için genel oy hakkının tanınmasıyla birlikte politik sisteme verilen desteğin genişletilmesi yönünde

ELEŞTİRİ

Avrupa'nın büyük bölümünde İspanya gerici bir güç olarak eleştiriliyordu. Bu eleştiri durumun zorluklarına ya da reform girişimlerine tepkiden çok, uzun süredir geçerli olan önyargıları temel alıyordu. Nitekim Londralı avukat Edward Quin (1794-1828) ölümünden sonra yayımlanan *Historical Atlas* adlı eserinde Latin Amerika hakkında şöyle yazıyordu:

> Bu güzel ülkeler sonunda gaddar, kötü bir yönetimden, İspanya'nın değersiz bir dominyonu olmaktan kurtarıldılar, fakat bu ülkelerde yaşayan insanların büyük çoğunluğu zulme o kadar uzun süre aşina oldular, bağnazlık ve cahillik içerisinde o kadar uzun zaman geçirdiler ki, özgürlüğün nimetlerinden hemen yararlanamazlar ve uygar dünyanın yerleşik toplulukları arasına hemen katılamazlar.

bir girişim de oldu. Ne var ki İtalya'da olduğu gibi, bir bütün olarak nüfusun katılımı sınırlıydı ve politika genellikle bir hizip faaliyeti gibi görülüyordu. Aynı zamanda politika yerel çıkarları temsil ediyor ve özellikle mülk sahiplerinin çıkarlarını desteklemenin bir yolu olarak görülüyordu. Bu hem istikrar sağlayan bir etken, hem de bir manipülasyon ve yolsuzluk sistemiydi. Bu unsurlar özellikle belediye politikalarında geçerliydi.

Bu yıllarda hem İtalya hem de İspanya'da parlamenter demokrasinin halk desteğinden ya da aslında anlamdan yoksun olduğu eleştirisi, bu dönemde sadece sınırlı bir temelde olan katılımla ilgili olarak daha sonra geliştirilen bir varsayımlar setine dayanır. Özellikle bu destek yetersizliği ile Mussolini'nin yükselişi ya da Franco'nun başarısı arasında zorunlu bir bağlantı yoktu. Bunun yerine esas rolü oynayan olaylardı. İtalya'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir başarısızlık duygusu ve hayal kırıklığı olacaktı. İspanya'da, sömürgelerdeki –politik, ekonomik ve psikolojik– başarısızlık temel unsurdu.

Küba ve Filipinler'deki ciddi isyanlar Amerikan müdahalesiyle dönüştürüldü. Sonuç olarak 1898 İspanyol - Amerikan Savaşı'nda İspanya hızla ve topyekûn yenilgiye uğradı. Esas sebep donanmanın kötü yönetilmesiydi. Fakat Küba'daki İspanyol gücü de Santiago yakınlarında yapılan Amerikan çıkarmasına karşı koyamadığı için yenilgiye uğradı. İspanyol ordusu yetersizdi. On yıllarca yoğun biçimde politikleşmiş ve bu durum komuta kademesinin hem niteliğini hem de niceliğini etkilemişti. Çok fazla subay vardı. Harcamaları azaltma kaygısı ordunun eğitimini olumsuz etkiliyordu. Amerikan ordusu gibi, yeni deneyimlerden de yoksundu. Küba'nın iklimi ve arazi yapısı Amerikalılar için sorunlara yol açtı. İnsan gücünün yanı sıra tüfeklerin ve topların kalitesi bakımından da büyük bir avantaja sahip olmalarına rağmen İspanyollar harekât düzeyinde kötü savaşıyorlardı. Santiago çevresinde

yetersiz savunma mevzilerine çekildiler ve Amerikan iletişim hatlarına saldırmadılar. Santiago 17 Temmuz'da teslim oldu. 1898 Paris Antlaşması'nda Porto Riko, Filipinler ve Guam ABD'ye teslim edilirken, Küba bağımsız ve Amerikan uydusu bir devlet oldu. 1899'da İspanya, Pasifik'teki Caroline ve Mariana takımadalarını Almanya'ya sattı.

El Desastre (felaket) denilen olay İspanya'nın prestijini kırdı ve yenilenme talepleri başladı. Yirminci yüzyıla İspanya zayıf bir güç olarak girdi. İspanyol politikası, kültürü ve düşüncesi, özellikle "1898 Kuşağı"nı savaş öncesine kıyasla çok daha geniş çapta yayılan radikal bir dönüşüm tasarlama arzusuyla ateşlendi. İspanya'nın ABD tarafından yenilgiye uğratılması İspanya'nın "gerçek bir ulus", onu eleştirenlere göre gerçek milliyeti olmayan bir devlet olup olmadığı tartışmasına yol açtı. Bazı eleştirmenlere göre bu durum monarşi ve Katolisizm'in hatasından, diğerlerine göre ulusu parçalayan bir bölgecilikten kaynaklanıyordu. Devlet çok güçlü ya da çok zayıf ya da her iki şekilde görülebiliyordu.

İspanya'nın emperyal ideolojisi artık gereksizdi. Fakat bu ideolojiyi Fas'a bağlayarak güçlendirme girişimleri de vardı. İspanya'nın sonraki tarihi, bazı bakımlardan, artık belirgin bir rolü ya da prestij araçları olmayan ordu ve toplumsal gruplarla uğraşırken kendi imparatorluk sonrası statüsüne uyum sağlama meselesi olacaktır. Bu geçiş, söz gelimi 1945'ten sonra İngiltere'nin yaptığından daha zor oldu, çünkü o dönemde sömürgesizleşme yönünde uluslararası bir hareket yoktu. İngiltere'nin aksine, İspanya İkinci Dünya Savaşı'nın eşdeğeri bir zaferin rahatlığına sahip değildi. Aslında on beşinci yüzyıldan beri İspanya'nın kaderi için büyük önem taşıyan emperyalizm on dokuzuncu yüzyılın sonunda politik, ekonomik ve kültürel olarak büyük önem taşımaya devam ettiği için İspanya'nın başarısızlığı daha fazla göze battı. Aynı zamanda bu her zamankinden daha hızlı bir başarısızlıktı.

PLAZA-TORO DÜKÜ

İspanyol bir asilzade, Gilbert ve Sullivan'ın başarılı opereti *Gondolcular*'ın (1889) unutulmaz karakteri oldu. William Schwenck Gilbert'in (1836-1911) yazdığı şarkı sözleri asilzadeyi kendi sosyal konumuyla çok fazla ilgili, kendini beğenmiş, müflis ve gururlu bir korkak olarak sunuyordu:

Er meydanında
Başladığında savaş
Alayını geriden yönetir
(Pek heyecanlanmaz o zaman)
Fakat alay tabanları yağladığında
Onun yeri en öndedir
...
O cesur orduda asker yoktu
Saklandı yarısı tıpkı onun gibi
Savaş boyunca gizlendiği yerde kaldı
...
Vazgeçmezlerse savaştan
Hepsinin vurulacağı söylendiğinde
...
İstifasını verdi hemen
Ordularının en önünde

Burada İspanyol aristokrasisi kadar İngiliz aristokrasisi de hedef alınır fakat İspanyol asilzadesinin kullanılması, İspanyol gösterişine yönelik daha genel bir sosyal küçümsemeyi yansıtır.

Ayrıca, ulusal yenilenme çağrısı her zamankinden daha zorunlu görünüyordu. Bu çağrı, daha genel olarak politik olmanın yanı sıra, geçmişin bazı değerlerinin temsiliyle de bağlantılıydı. Özellikle II. Felipe (1556-98) saltanatının istikrar

ve birlik dönemine dönülmesi gerektiğini öne sürme eğilimi vardı. Tekrarlanan bir diğer teze göre, İspanya dış baskılar ve iç sorunlarla köşeye sıkıştığı en kötü durumda bile, yapısı gereği daima Hıristiyan bir kimlikle var olmuştu. Pratikte bu, Hıristiyan Kastilyalılara daha uygun, diğer İspanyollara ise pek uygun olmayan bir değerlendirmeydi.

10.

İMPARATORLUK SONRASI ÇAĞ, 1899-1935

1898'deki başarısızlık İspanyol kamuoyu ve politik yelpazesi içerisinde tarihsel kader çizgisinin güya terk edilmesine ve moderniteye yönelik protestolardan işçi haklarını destekleyen demokratik bir cumhuriyetçiliğe kadar farklı değişim taleplerine yol açtı. Ne var ki işçi hakları talebinin sanayileşmiş kentlerde, özellikle Barselona'da başka yerlere kıyasla daha kolay savunulduğu görüldü. Barselona'daki Casamarona tekstil fabrikası (1911) bu dönemin mirası olarak varlığını sürdürmektedir. Terrassa'da buharla çalışan Modernist bir fabrikanın (1909) bulunduğu Katalan Bilim ve Teknoloji Müzesi'ni ziyaret etmek de yararlı olur.

Bölgesel milliyetçilik de Katalonya'da güç topluyordu. Burada *Lliga Regionalista* (Bölgeselci Birlik) 1901'de kuruldu. Önce özerkliğin kazanılması, daha sonra İspanya'nın yenilenmesi tasarlanıyordu. Bask Ulusal Partisi 1894'te kuruldu. İspanyol Sosyalist Partisi 1879'da kurulurken, kapitalizmin yıkılması için çalışan anarşistler siyasete şiddet getirdiler. Çok dramatik bir saldırı 1906'da Madrid'de XIII. Alfonso (s. 1886-1931) ile Kraliçe Victoria'nın torunu Victoria Eugenia'nın dü-

ğün töreninde gerçekleşti. Patlayan bomba yirmi dört kişiyi öldürdü ve gelinin üzerine kan sıçradı fakat kendisi ve kocası hayatta kaldı.

Şiddete başvurma arzusu en belirgin biçimde Barselona'da görülüyordu. Kentin ekonomik gelişmesi onun politik önemini artırdı. 1893'te bir Anarşist, opera temsili sırasında iki bomba attı ve yirmi kişi öldü. 1909'da Fas'ta yedeklerin silah altına alınmasına tepki olarak başlayan işçi gösterileri şiddete dönüştü ve ordu tarafından sert biçimde ezildi. Ordu 1890'larda da Katalonya'daki grevci madencilere karşı benzer bir şiddet kullanmıştı. Barselona'da bir kilisenin de ateşe verildiği "Trajik Hafta" bir Muhafazakâr olan başbakan Antonio Maura'nın 1909'da istifa etmesine yol açtı.

Liberal José Canalejas "yukarıdan devrim"in bir özelliği olarak toplumsal bölünmeleri azaltmak için İtalya'da Giovanni Giolitti'nin yaptığına benzer bir girişimde bulunduysa da 1912'de bir Anarşist tarafından öldürüldü. Bu türden bir politik yeteneğin, özellikle Canalejas da Maura gibi bir modernlik yanlısının kaybı, İspanyol liderliğine zarar verdi. Maura da ulusal yenilenmeyi savunuyordu ancak bu hedefin tanımları, tıpkı uygulanmasına ilişkin fikirler gibi çok farklıydı.

Bu arada politika Mufazakârlar ile Liberaller arasındaki bölünmelerle daha istikrarsız hale geldi ve zorlaştı. Cumhuriyetçilerin, Sosyalistlerin ve bölgecilerin başlattıkları yeni politik hareketler bu zorlukları daha da artırdı. Bu hareketlerin her biri elitist olduklarından ve yolsuzluğa bulaştıklarından ötürü saldırıya uğradıkları için politik sistemde bir meşruluk kaybı odu.

Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-18) tarafsızlık özellikle Katalan tekstil fabrikaları ve İspanyol tarımına ekonomik fırsat sağladı. İspanyol kerestesi, ormanların tahribine yol açsa da Batı Cephesi'nde Anglo-Fransız siperlerinin güçlendirilmesi için ihraç ediliyordu. Fransa'ya trenle mal sevk etme imkâ-

nı Alman denizaltı saldırılarından kaçınmak için önemliydi. Barselona'dan Marsilya'ya giden deniz yolu da esas olarak güvenliydi. Tarafsızlık anlaşmazlıklara yol açtı. 1913-15 ve 1917'de başbakan olan Eduardo Dato başkanlığındaki Muhafazakârlar Alman yanlısıyken, Liberaller, özellikle Alvaro de Figueroa İtilaf Devletleri'ne yakındı.

Ne var ki ihracatta görülen büyük artış enflasyona yol açtı ve işçiler ücret artışı için baskı yapmaya başladılar. 1917'de genel grev çağrısı yapıldı fakat kendisi de hoşnutsuzluktan etkilenen askeriye tarafından ezildi. Rusya'da 1917'de gerçekleşen Bolşevik Devrimi özellikle Barselona'da şiddeti cesaretlendiren bölücü bir örnek oldu. Endülüs'te topraksız köylüler değişim için baskı yapmaya başladılar ve çoğu Anarşizm'i benimsedi.

Gerilim savaştan sonra daha da arttı. Ordu ve Sivil Muhafız teşkilatı 1918-21'de grevcilere ve anarşistlere karşı yaygın biçimde kullanılırken, işverenler de kendi güçlerini örgütlediler. Grevlerle desteklenen Katalan özerklik talepleri Madrid'in direnişiyle karşılaştı. Koalisyon hükümetleri, coşku yaratmak şöyle dursun, istikrarı bile sağlayamadılar ve iki partili yönetimin daha erken dönemlerinde varılan üstü kapalı ve açık anlaşmalar geçersiz kaldı. Mart 1921'de başbakan Dato üç Katalan anarşist tarafından öldürüldü.

Bu arada uzun vadeli trendler devam etti. Böylece halk dinine olan bağlılığın sergilenmesi 1918-20'de çarmıha gerilmiş İsa'nın gerçek insan boyutlarındaki tasvirlerinde gözlerin hareket ettiğinin görülmesi gibi pek çok yanılsamaya yol açtı. Limpias dinsel adanmışlığın esas mekânıydı ve olası bir İspanyol Lourdes'i gibi göründü. Haç kafileleri burada toplanmaya başladı. XIII. Alfonso da başbakan Antonio Maura'nın yaptığı gibi ziyarette bulundu. Ekonomik belirsizliğe bir tepki olarak ve dini adanmışlık nedeniyle bunlar İspanyol hayatının yazılması gerekmeyen bir yönü oldu. Yüzyılın ilk on yıl-

larında Kilise'nin halkı "yeniden Katolikleştirme" girişimine tanık olundu. Ne var ki Katolik eylemcilik sadece modernlik karşıtı bir tutum benimsemekle kalmadı, bir kesimi dışında işçi sınıfını, özellikle kentli işçi sınıfını harekete geçiremeyişinin yanı sıra liberalizmle uzlaşmayı da başaramadı. Bunun yerine Kilise'nin adanmışlık kültürünün muhafazakâr orta sınıf üzerinde daha etkili olduğu görüldü. Bu farklılık Franco yıllarında önem kazanacaktı.

Öte yanda, yeni teknolojinin, özellikle elektriğin bir sonucu olarak büyük bir gelişme oldu. Yaygın elektrik kullanımı, özellikle tramvayın 1898'de elektrikle işlemeye başladığı Madrid'de altyapıyı etkiledi. İspanya'nın bütün kentlerinde kent altyapısında bir genişleme görüldü. Bu durum özellikle büyük kamu binaları, yanı sıra gezinti bahçeleri için geçerliydi. Ayrıca orta sınıf evlerinde rahatlığın göstergesi tüketim mallarıydı.

Bu arada, 1898'de ABD karşısında mağlubiyet alınışında olduğu gibi, askeri yenilgiler politik sarsıntıyla sonuçlanıyordu. 1921'de Fas'taki Annual'da büyük bir güç Faslı muhalifler tarafından ezildi. Bu olay bir eleştiri sağanağına yol açtı. İki yıl sonra Barselona askeri valisi General Miguel Primo de Rivera bir *pronunciamiento* sahneledi. Buna tepki olarak XIII. Alfonso liberal parlamenter deneyimin zayıflığını ve kendi uysallığını açığa vurarak *cortes*'i dağıttı ve Primo'yu askeri yönetimin şefi yaptı. İtalya'da II. Victor Emanuel ve Benito Mussolini örneklerinde görüldüğü gibi, politikanın anayasal monarşinin güvencesi olduğunu pek anlamayan hükümdar parlamenter politikanın çöküşünde esas rolü oynadı. Primo, Zaragoza ve Valencia'da askeri eylemle desteklendi fakat askeriyenin çoğunluğu onun yanında yer almadı. Onu engellemeye de çalışmadılar.

Anavatan, Kilise ve monarşinin dilini kullanan, geleneksel bir milliyetçilik sergileyen Primo yenilenmeyi otoriterlikle

gerçekleştirmeye çalıştı. Hızlı değişime ve özgül olarak hızlı bir modernleşme çağında kitle politikasına gösterilen bu tepki, otoriter devlet ve aile ikilisini güçlendirme ve onu hareketli bir dünyada konumlandırma girişimini yakaladı. Komünist Parti, grevler ve Katalan bölgesel hükümeti yasaklandı, 1876 Anayasası askıya alındı, politik faaliyetler ve basın kısıtlandı; devlet yatırımları, yüksek gümrük vergileri ve devlet tekelleriyle ekonomiye devletçi bir yaklaşım benimsendi.

Tam bir başarı sağlanamadı. Mussolini'nin değişim örüntüsüne uygun bir sosyal refah uygulanıyor ve dünya ekonomisi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra iyileşirken bir büyüme ölçüsü oluşturuyordu. Fas'ta 1925-6'da Fransa'yla işbirliği içinde verilen Rif Savaşı'yla sonuca ulaşıldı. İspanya büyük miktarda hardal gazı kullandı, sivilleri ve savaşçıları ayrım gözetmeksizin havadan bombaladı; ağır kayıplara yol açtı. Alhucemas (El-Hucema) Adalarına yapılan bir İspanyol amfibi saldırısı da önemliydi. Francisco Franco kıyıya çıkan ilk birliğe komuta ediyordu ve harekâtın öyküsünü birinci elden yazarak yayımladı. Direnişin bastırılmasında Fransızların yardımı pratikte daha önemliydi.

İspanya'da, iktidardan dışlananlar için politik bir çözüm üretmenin imkânsız olduğu görüldü ve ordu içinde Primo'nun kıdemi değil liyakati esas alan terfi sistemi getirme ve üst rütbeli ihtiyaç fazlası subaylardan kurtulma girişimi, ordu içinde ona yönelik düşmanlığı artırdı. 1926'da ona karşı neredeyse bir hükümet darbesi olacaktı. Bu arada Katalonya bir muhalefet merkezi olmaya devam etti ve ne 1919-29'da Barselona'da Alfonso için inşa edilen Pedralbes Sarayı ne de Barselona'nın Montjuic bölgesinde 1929'da açılan Uluslararası Sergi bu durumu değiştirebildi. Geniş Plaça d'Espagna ve onun Neoklasik çeşmesi etkileyici bir miras olarak günümüze kalmıştır. Daha genel olarak Primo'ya verilen destek tükendi ve artık Alfonso sadece Primo'nun bakanlarından değil,

onun halk desteğini giderek kaybetmesinden de kaygılıydı. 1930'da yeni bir darbe beklentisi Alfonso'nun tükenmiş Primo'yu kovmasına yol açtı.

Primo'nun yerine geçen, yine bir general olan Dámaso Berenguer, 1919'dan 1922'ye kadar İspanyol Fas'ı Yüksek Komiseri ve 1923'ten itibaren Kraliyet Ailesi Askeri Şefi olmuştu. Berenguer anayasal bir çözüm aradı fakat halkın hoşuna gitmeyen Primo politikalarından vazgeçmenin bölünmüş bir toplumda destek sağlamak için yeterli olmadığını gördü. Berenguer, Primo'nun devrilmesine yol açan baskıcı önlemleri kaldırmaya, yumuşak bir diktatörlük kurmaya çalıştı. Politik sorunlar halkın benimsediği geçerli bir hükümet kurmanın önünde engeldi ve yapısal farklılıklar süreci zorlaştırıyordu. Ayrıca, 1929'un ağır ekonomik gerilimleri ve ardından gelen Depresyon ağır sonuçlar doğurdu.

Berenguer Şubat 1931'de istifa ederek yerini Amiral Juan Bautista Aznar-Cabañas'a bıraktı. Bu arada Cumhuriyetçiler politik olarak daha da güçlenirken, hükümet mutlakıyetçi ve anayasal monarşistler arasında bölündü. Anayasal monarşistler Cumhuriyetçilerle bir anlaşma sağlayamadılar ve Nisan 1931'de yapılan belediye seçimlerinde Cumhuriyetçi partilerin başarısı Alfonso'nun Madrid sokaklarında toplanan kalabalıklar karşısında fakat barışçı bir iktidar değişimiyle tahttan feragat etmesine yol açtı. İspanyol tarihinin kritik bir anında kraliyet ailesi sürgüne gönderildi. Askeriye bu adıma itiraz etmedi. Eski düzenin diğer yönleri sona erdi ve askeri yapılar Nisan ayında çözülmeye başladı.

Monarşi kaçınılmaz çelişkilere değil, daha çok olaylar ile bireylerin etkileşimine kurban gitmişti. Alfonso'nun belirgin yeteneksizliği önemli bir etkendi. Haklı olarak sistemin çok az savunucusu olduğunu belirtmek, bu durumun pek çok anayasal sistemde ve politik anlaşmada da çeşitli derecelerde görüldüğü gerçeğini ihmal eder. Gene de monarşinin büyük bir destek görmediği açıktır.

İkinci Cumhuriyet ilan edildi ve Niceto Alcalá-Zamora başbakan oldu. Haziran 1931'de yapılan *cortes* seçimleri Cumhuriyetçi-Sosyalist koalisyon partilerine büyük bir zafer getirdi. Ne var ki toplumsal reform umutları Depresyon'dan kaynaklanan ağır ekonomik sorunların yanı sıra yönetimdeki koalisyonun içindeki bölünmelerle engellendi. Aralık 1931'de yürürlüğe giren yeni anayasa kadınlara oy hakkı verilmesi ve tam bir dini özgürlüğün ilanı dahil demokrasiyi güçlendirmeye çalıştı. Bu arada ücretler de yükseltildi.

Yeni cumhuriyet istikrarı sağlayacak kadar etkili bir güç değildi. Yeni hükümetin ruhban sınıfına karşı tutumu ve dini tarikatların dağıtılmasını mümkün kılan anayasa müminleri öfkelendirdi ve Alcalá-Zamora'nın, daha sonra başkanlığa seçilmesine rağmen, başbakanlıktan istifa etmesine yol açtı. Ruhban karşıtlığı ve güçlü Sosyalist Parti'nin politika oluştururken anayasal prosedürlere bağlı olma konusunda gösterdiği isteksizlik sağın yabancılaşmasına ve harekete geçmesine katkıda bulundu ve halk üzerinde öyle bir etki yarattı ki hükümet seçkinlerin ekonomik çıkarlarına yönelik saldırıları sürdüremedi. Hükümetin Katalan özyönetimini desteklemesi de sağı öfkelendirdi.

Falanj Partisi 1933'te diktatörün büyük oğlu José Antonio Primo de Rivera (1903-36) tarafından kuruldu. Şiddeti destekleme arzusuyla parti bölgesel ayrılıkçılığa sert bir tutumla karşı çıktı ve aynı zamanda Portekiz ve Cebelitarık'ı yeniden kazanmaya çalıştı. Falanj 1935'te Yahudilerin mülkiyetindeki mağazalara saldırdı.

Bu arada dönemin fikir akımlarının ve kurumlarının bir parçası olarak Katolik bir rahip, Josemaria Escrivá de Balaguer Madrid'de yeni bir bakış açısı kazanarak Katolik kutsiyeti güçlendirmek için tasarlanan Opus Dei hareketini kurdu. Hareket Franco rejiminden çok yararlandı.

Sağdan gelen tehdit altında, Katolik destek aramadan toplumsal devrim isteyen radikal soldan daha radikal bir değ-

şim baskısı geldi. Tarım reformu ayrı bir bölünmeye neden oldu ve anarko-sendikalistler ile Sivil Muhafızlar arasında çatışmaya yol açtı. Sivil Muhafızlar 1930'larda geniş çapta kullanıldı ve Temmuz 1931'de Sevilla'daki Anarşist grevcilere karşı topçu birlikleri harekete geçirildi.

Kasım 1933 genel seçimlerinde, José Maria Gill-Robles önderliğindeki Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA, İspanyol Özerk Sağcı Partiler Konfederasyonu) ve merkezci Cumhuriyetçi Radikallerin başarılı, Sosyalistlerin ve solcu Cumhuriyetçilerin ise başarısız oldukları görüldü. Cumhuriyetçi Radikaller yeni hükümeti kurdular fakat solun işbirliği yapmak istemediği görüldü. Ruhban karşıtı yasalar iptal edildi ve Haziran 1934'te bir genel grev şiddet kullanılarak bastırıldı. Ekim 1934'te CEDA hükümete katıldı.

Tepki olarak, sol genel grev çağrısı yaparken Katalonya'nın bölgesel hükümeti bağımsızlık ilan etti. Ne var ki hükümet, denetimi sağlamak için orduyu kullandı. Katalonya Başkanı Lluis Companys'e otuz yıl hapis cezası verildi.

Asturias'ta kömür madencilerinin birleşme, depolardan ve askeri fabrikalardan silah alma yeteneği, zalim biri olan Franco tarafından planlanan askeri bir tepkiyi kışkırttı. Hava kuvvetleri isyancıların elindeki şehirleri ve mevzileri bombalayarak ve mermi yağdırarak uçaksavar silahları olmayan direnişçilerin moralini bozmaya çalıştı. *Libertad* adlı kruvazör Gijón'u top ateşine tuttu. Hükümet yaklaşık 10-12 bin kişiden oluşan isyancı savaşçı için 26 bin askeri seferber etti. İsyancılar var güçleriyle savaştılar fakat İspanyol Yabancı Lejyonu'nun Franco komutasında harekete geçirilmesi onları iyi eğitilmiş, yüksek moralli askerlerle karşı karşıya getirdi. Yine de Ovideo'yu geri almak için ev ev savaşmak gerekti. İsyan kente büyük hasar verecek şekilde yenilgiye uğratıldıktan sonra ciddi yağma olayları oldu, tutsakların yanı sıra siviller de kitle halinde öldürüldü.

1934 olaylarının olası sonuçları 1935 boyunca sindirilirken, gerilimler toplumun bir kesimini diğerinin karşısına dikecek şekilde belirginleşti. Kutuplaşma Şubat 1936'da Cumhuriyet'in kaderini belirleyen seçimde test edilecekti. Bu artan kutuplaşma ve şiddet atmosferinde politik yelpaze boyunca demokrasinin özünü savunmak, kendi muhalifinin başarısını sineye çekmek isteyen çok az politikacı ve yorumcu vardı. Tam aksine şiddet iyice yerleşti ve şiddet tehdidi daha da yaygınlaştı.

HAYAT STANDARTLARI

Hem kentlerde hem de kırsal alanda hayat koşulları nüfusun büyük kısmı için yetersizdi. Evler genellikle kalabalık, yanı sıra rutubetli ve sağlıksızdı. Ücretler düşüktü ve 1890'ların sonundan itibaren tüketim mallarına getirilen vergiler, fiyat ve kira artışları bu durumu daha da ağırlaştırdı. Sonuç olarak hayat standartları büyük baskı altındaydı. Sosyal refah aşırı derecede sınırlıydı, dönemsel işsizlik ya da eksik istihdam önemli bir sorundu.

1929'da dünya çapında etkili olan Büyük Depresyon zaten zor olan hayat standartlarını vurdu ve daha da ağırlaştırdı. Bu özellikle 1920'lerin ekonomik büyümesinin ardından kolay kredi sayesinde daha fazla yabancı yatırım gelmiş olduğu için böyleydi. Depresyon bu kredi ve etkinlik kaynağını kesti.

BİR AYDINLANMA DÜNYASI

Madrid'in ihtişamı içinde tabloların ışıkla yıkandığı ve insana çok yakın geldiği bir müzeyi ziyaret etmek harika olur. Joaquin Sorolla tablolarının pek çoğu, 1910'da kendisi için inşa edilen, ön tarafında Granada'dan esinlenmiş büyüleyici bir bahçe olan güzel bir binada görülebilir. Valencia'da

doğan Sorolla (1863-1923) izlenimci olmaktan çok, oldukça değişken bir ressamdı. Bir tüccarın öksüz oğlu olan, askerlik hizmetinden önce Roma ve Paris'te öğrenim görürken Prado'daki tablolardan esinlenen Sorolla, seçtiği konuları, özellikle Oryantalist temalar ve portrelerle, yanı sıra felçli bir çocuğun Valencia'da bir keşişin gözetimi altında deniz banyosunu gösteren canlı *Hüzünlü Miras* (1899) adlı tablosunda görüldüğü gibi, çok geniş bir yelpazeye yaymıştı.

Paris'te onurlandırılan Sorolla 1909 ve 1911'de ABD'de açılan sergiye davet edildi ve aralarında Başkan Taft'ın da bulunduğu pek çok kişinin portresini yaptı. 1910'larda başlıca eseri, Hispanik Amerika Derneği'nin Manhattan'daki merkezinde sergilenen, "İspanya Eyaletleri" üzerine on dört büyük duvar resminden oluşan bir dizi idi.

Sorolla usta işi renk çalışmaları, akışkan, parıltılı ve büyüleyici boyama tekniğiyle İzlenimci plaj sahneleri de resmetti. *Sahilde Yürüyüş* (1909) ve *Atın Yıkanışı* gibi bu türden tablolar, Sorolla müzesinde görülebilir. *Karım ve Kızlarım Bahçede* (1910) ressamın portre ve ışığa olan ilgisini çok parlak biçimde yansıtır. Burası pek çok müzeyi ve sanat eserini gölgede bırakan büyüleyici bir müzedir.

11.

İÇSAVAŞ, 1936-1939

Kendilerine Milliyetçiler diyen bir grup yüksek rütbeli subay 1936 yılının 17 Temmuz'unda İspanyol Fas'ında ve 18-19 Temmuz'da İspanyol anakarasında başlayan bir isyanla iktidarı ele geçirmeye çalıştı. Sol eğilimli Cumhuriyetçi hükümetin modernleşme politikalarına karşıydılar. Bir solcu partiler koalisyonu olan, 16 Şubat 1936'da yapılan seçimlerde az farkla zafer kazanan *Frente Popular* (Halk Cephesi) aracılığıyla Komünistlerin iktidarı ele geçirebileceklerinden de kaygılanıyorlardı. Ordunun politikaya yönelik tutumu isyanı önemli ölçüde açıklar. Hükümetin denetimi kaybettiğini (pratikte sağ ve soldan gelen şiddetten ötürü) iddia eden isyancı ordu birlikleri aslında Cumhuriyet'in kendisine ve onunla birlikte demokrasiye ve özgürlüklere karşıydı.

Ne var ki Milliyetçiler 1936'da sadece kısmi bir başarı kazandılar. Barselona şöyle dursun Madrid'i bile tam bir denetim altına alamadılar. Ayrıca isyancıların bir anlaşmaya varmak için yaptıkları her girişimin başarısızlığa uğraması ancak 28 Mart 1939'da Milliyetçilerin Madrid'i ele geçirmeleriyle sona eren şiddetli bir içsavaşa yol açtı.

İspanyol İçsavaşı genellikle İkinci Dünya Savaşı'nın habercisi olarak görülür ve savaşan iki taraf arasındaki ideolo-

jik ayrılık vurgulanır. Aslında dini temaları fazla öne çıkaran Milliyetçiler, Cumhuriyetçileri Deccal'in hizmetkârları olarak tanımlıyorlardı. İçsavaş'ı dünya savaşının habercisi olarak görme konusunda ihtiyatlı olmak gerekir. Bu savaştaki ideolojik boyut da çok yeni değildi. Bu boyut 1808-13 Yarımada Savaşı, hatta daha çok Karlist Savaşlar sırasında patlak veren içsavaşlarda da rol oynamıştı.

Donanma tarafı da olmakla birlikte İspanyol İçsavaşı esas olarak İspanya karasında verildi. On dokuzuncu yüzyıl İspanyol İmparatorluğu'nun büyük bölümünün kaybedilmesi nedeniyle kalkışmanın denizaşırı boyutu zayıf kaldı. Bununla birlikte, Larache şehrinde Cumhuriyetçilerin ancak şiddetli çatışmalardan sonra üstesinden gelinen direnişi nedeniyle ilk çatışmalar İspanyol Fas'ında oldu.

Kara çatışmaları söz konusu olduğunda, İspanyol İçsavaşı, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Batı Cephesi'nden, yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'nın ilk çatışmalarından farklıydı. Birincisinin aksine savunma mevzilerinde yoğunlaşma yoktu; öyle ki yeterince geliştirilmiş bir sistem olarak cephe hattı ancak zaman zaman oluşabiliyordu. Bu durum düşman cepheleri yarma imkânını göreli olarak kolaylaştırıyordu fakat 1939-41 Alman başarılarının aksine saldırıda bulunmanın ve saldırı hızını sürdürmenin çok zor olduğu görüldü. Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı örüntüsünü izleyerek, bir köprübaşı tutup saldırıyı sürdürme imkânı yetersizdi. Brunete (1937), Belchite (1937), Teruel (1937-8) ve Ebro'daki (1938) Cumhuriyetçi saldırılar ile Jarama (1937) ve Guadalajara'daki (1937) Milliyetçi saldırıların başarısızlığında bu örüntü görülür.

Bu başarısızlık Cumhuriyetçi ve Milliyetçi orduların yapısından kaynaklanıyordu. Her iki ordunun da hem eğitimi hem de ikmal imkânları yetersizdi. Harekât sanatından da yoksundular ve bu yoksunluk özellikle yetersiz planlamada görülüyordu. Bu eksiklikler savaşa bir yıpratma savaşı özelliği kazandırdı. Savaşın büyük bir bölümü 1920'lerin Rus ve

Çin içsavaşlarının bir boyutunu oluşturan hızlı manevraları kapsamadı. İspanya'nın dağlık arazisi cephelerin çok hızlı değiştiği Rusya'daki görece düz açık alanların tam tersiydi. İspanya'da ulaşım altyapısı da çok sınırlıydı. Ayrıca, Rusya'nın fiziksel büyüklüğü daha düşük yoğunluk ve daha ince cephe hatları anlamına geliyor, bu da hat bir kez yarıldığında onu yeniden onarmayı zorlaştırıyordu.

İspanya'daki mücadelenin yıpratma özelliği dış destek dahil kaynakların önemini artırıyordu. Bu aynı zamanda, kendi ekonomisini daha iyi yöneten, morali sağlam tutan ve politik dayanışmayı sürdüren tarafa daha fazla değer katıyordu. Bu üç bakımdan Milliyetçilerin daha etkin olduğu görüldü. Cumhuriyetçiler çatışmanın zamanlaması bakımından özellikle talihsizdi. İçsavaş, İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiş olsaydı Batılı Müttefikler Almanya'nın Milliyetçilere verdiği desteğe tepki olarak Cumhuriyetçilere muhtemelen destek sağlayacaktı.

Ancak, dünyanın o anki politik şartlarında, tam aksine, İngiltere Cumhuriyetçilere yardım etmek istemiyor, Fransız askeri yardımı küçük ölçekli kalıyordu ve 1937'de ABD Kongresi her iki tarafa silah satışını yasakladı. İngiliz hükümeti Fransa'nın üç sınırında sağcı diktatörlüklerin bulunması fikrinden hoşlanmıyordu, ancak İngiltere'nin uluslararası konumunu tehlikeye atmaksızın ne yapabileceği belirsizdi. Sadece Muhafazakârların yönetiminde olmakla kalmayan, aynı zamanda İspanya'nın kendisine destek sağlayan Rusya'nın stratejik ortağı olmasından büyük kaygı duyan hükümet, İngiliz gönüllülerin savaşa katılmalarını önlemeye çalıştı ve bu önlem bu türden gönüllülerden yararlanan Cumhuriyetçilere zarar verdi. İçsavaş İngiliz toplumundaki ideolojik sol-sağ düşmanlığını da besliyordu.

İlk Milliyetçi ayaklanma bazı bölgelerde başarılı oldu fakat başka yerlerde, özellikle Madrid, Katalonya ve Valencia'da

Cumhuriyetçi mevziler işçi milisi ya da sadık düzenli güçler tarafından sağlam tutuldu. Politik ideoloji tarafların temel tanımlayıcısıydı fakat bazı subayların, birliklerin ve sivillerin tepkilerine bireycilik hâkimdi. İsyancı generaller askeriyenin tamamını harekete geçirmeyi başaramamışlardı.

Temmuz 1936'da seyyar kıtalar yerel düşmanlara baskı yapmaya çalışırken, her iki taraf da denetim alanlarını konsolide etti. Bu baskı kabul edilemez cinayetler olarak görülen çok şiddetli saldırılar içeriyordu. Cumhuriyetçi bölgelerde baskı, özellikle ruhbanın öldürülmesiyle, yarı-devrimci bir karakter kazandı. Savaşın ilk yılında Madrid'de en az sekiz bin sivil öldürüldü. Halk Cephesi gruplarının hepsi cinayetleri ve baskıyı yönetti. Falanj lideri Primo de Rivera, Alicante'deki Cumhuriyetçiler tarafından öldürüldü. Böylece Franco nefret ettiği bir rakipten kurtarılmış oldu. Milliyetçiler de kendi düzen anlayışlarına uygun biçimde cinayet işlediler ve bunu oldukça örgütlü bir tarzda yaptılar. İngiliz diplomat G. H. Thompson her iki tarafta "aynı baskıyı, aynı terörü" görecekti.

Pratikte her iki taraf da, özellikle düşman görülen kişilere yönelik şiddet denetim sağlama aracı olarak kullanıldığı için dehşet verici suçlar işledi ve bu yönde politikalar yürüttü. Galipler dayattıkları yeni düzeni kanla pekiştirmek için daha fazla fırsata sahip oldular. Askeri şiddet pratiği dokuzuncu yüzyıl İspanya'sında, Portekiz'de ve Latin Amerika'da yerleşmişti. Bu durum, kısmen 1808'de Napolyon fethinin yarattığı istikrarsızlığın kötü bir sonucuydu. Bu geçmişe rağmen yirminci yüzyıl eski temaların ve yöntemlerin yenilenerek tekrarını sağladı. Bu durum başkanlarda da görülüyordu. 1936'da Sevilla'da Milliyetçilerin yaptığı gibi, özgül hedeflere ulaşmak için gereken şiddet ölçüsü dikkate alınmaksızın aşırı şiddet uygulandı. General Francisco Franco'nun Afrika Ordusu özellikle orantısız güç kullanarak şiddet ve baskı uygu-

ladı. Bazı yerler ele geçirildikten sonra, hatta savaştan sonra bile bu şiddet ve baskı devam etti.

1936 yılının Temmuz ayı sonunda İspanya iki mıntıkaya bölündü. Cumhuriyetçiler nüfusun ve sanayinin ana gövdesinin bulunduğu başkent Madrid'i denetliyor, donanma ve hava gücünün önemli bir bölümünü ellerinde bulunduruyorlardı. Ordunun savaşçı birliklerinin çoğu tarafından desteklenen Milliyetçiler ise daha çok kırsal bölgelere hâkimdiler. Fas'taki harekâtlarla güçlenen Afrika Ordusu özellikle tecrübeli bir birlikti ve 29 Temmuz'dan itibaren Franco'ya yardımcı olan Almanların on dört bin askerin Fas'tan nakliye edilmesinde oynadığı rol de çok önemliydi. İspanyol donanmasının uyguladığı abluka böylece boşa çıkarıldı. Milliyetçiler aynı zamanda mümkün olduğu ölçüde yedekleri silah altına aldılar ve sağcı milis güçlerini ordu birlikleri içinde örgütlediler.

İkinci Cumhuriyet dağıtıldıkça, Cumhuriyetçiler aynı zamanda özellikle milis güçleri zorunlu olan planlı örgütlenme ve disiplinden yoksun oldukları için etkin bir ordu örgütleme konusunda daha büyük zorluklarla karşılaştılar. Milis kuvvetlerini oluşturan Sosyalistler, Anarşistler ve diğer gönüllüler, üstlendikleri rolle, Cumhuriyet'e sadakat gösteren askerlere meydan okuyordu. Askeri isyan, işçilerin silahlandırılması ve milis güçlerine önemli bir rol verilmesi bu durumu teşvik etti. Bu konular eğitimi zorlaştırıyor ve savaş kalitesini etkiliyordu. Milis kuvvetlerinin ekipmanı yetersizdi. Komünistler düzenli ordu içinde örgütlenen milislerle daha merkezi bir yapı oluşturmaktan yanaydı.

Mayıs 1937'de, bazen Mayıs Olayları denilen süreçte, Anarşistlerin Cumhuriyetçi kamp içinde aldıkları tutum üzerine Katalonya'da, özellikle Barselona'da çatışmaların başlamasıyla birlikte Cumhuriyetçilerin içindeki bölünmeler daha da önem kazandı. Çatışmalar sırasında kilise binaları tahrip edildi. Bu arada Anarşistler Komünistler ile Katalan milli-

yetçiler arasında kurulan bir ittifakla vahşi biçimde ezildi. İspanyol Komünistleri yöneten Stalin, Sovyetler Birliği'ndeki tasfiyelere paralel olarak, alternatif görüşleri yok etmeye kararlıydı ve bu görüşleri savunanlar katledildi. Stalin, Komintern (Komünist Enternasyonal) dışında kalan Marksistleri iktidardan uzaklaştırmak istiyordu. Rakiplerini dikkate alan Stalin toplumsal devrimi önlemeye, taraftarları için anti-faşist bir halk cephesi yaklaşımını sürdürmeye çalışıyordu.

Cumhuriyetçiler, aralarındaki ayrılıkların, özellikle vurucu güç yoksunluğunun bir sonucu olarak savaşın 1936'da yaşanan ilk evrelerinde inisiyatif kuramadılar ve Milliyetçilerin başlangıçta karşılaştıkları sorunlardan yararlanamadılar. Tam aksine, Franco batı Endülüs'ü ele geçirmek ve daha kuzeydeki Milliyetçilerle birleşmek için Afrika Ordusu'nu kullanarak 14 Ağustos'ta Badajoz kentine saldırdı. Askeri eğitimden yok-

KATALONYA'YA SELAM, GEORGE ORWELL

Orwell, Nisan 1938'de yayımlanan bu kitabı, Haziran 1937'de Cumhuriyetçilerin yasakladığı Stalin karşıtı bir hareket olan Birleşik Marksist İşçi Partisi POUM'un milis kuvvetinde 1936-8'de yaptığı askerlik hizmeti sırasında yaşadıklarına dayanarak yazdı. NKVD (Sovyet Gizli Polisi) POUM'u tasfiye etti ve Orwell Haziran 1937'de Barselona'da işlenen cinayetlerden kıl payı kurtuldu. Başta Telefon Şirketi olmak üzere Anarşistlerin Barselona'daki bütün kaleleri basıldı. Daha önce Orwell bir keskin nişancı tarafından boğazından vurulmuştu. Gerçeği yazma girişimi olan kitap Orwell'in "Komünist şamata" dediği bir tutumla yıpratıldı. Bu ifade sadece Soğuk Savaş rekabetlerinde değil, sol içindeki rekabetlerde de geçerli olan savaş havasını yansıtıyordu.

sun işçi milisler etkin bir direniş gösteremediler. Franco'nun başarısı asker meslektaşları üzerinde hâkimiyet kurmasını sağladı ve 21 Eylül'de isyancı orduların *Generalisimo*'su yani başkomutanı ve *Caudillo* yani devlet başkanı ilan edildi.

Franco 1936'nın Kasım ayı başlarında savaşarak Madrid'e yaklaşmayı başardıysa da, 8 Kasım saldırısında, başkentin içindeki ve çevresindeki direnişin gücü ve kararlılığı karşısında durakladı. Cepheden yapılan sonraki saldırılar kentin bir kısmının ele geçirilmesini sağladı, ancak ilerleyemedi. 23 Kasım'da Franco saldırıyı iptal etti. Bu duraklama savaşın hem daha uzun sürmesine ve daha geniş bir alana yayılmasına, hem de şiddetinin artmasına yol açtı. Her iki tarafa dışarıdan yapılan yardım şiddeti ve İspanyol savaşçıların direncini artırdı. Zorunlulukların baskısı altında her iki taraf koşullara uyum sağlayabildiklerini kanıtlamışlardı. Madrid'e doğru ilerlerken Franco ele geçirdiği otobüsleri ve kamyonları kullanarak güçlerini başarılı biçimde motorize hale getirdi, böylece Cumhuriyetçilerin daha büyük olan kuvvetlerini sağ ve sol cenahlarından kuşatmayı başardı.

Öte yanda, Eylül ayı sonunda Franco'nun ilk hamleyi yaparak Toledo'daki Alcázar kalesinde kuşatılmış Milliyetçileri kurtarma kararından yararlanan Cumhuriyetçiler, doğaçlama yoluyla etkin bir Madrid savunması tasarlamayı başardılar ve çok sayıda asker, top ve zırhlı aracın desteğiyle Milliyetçi saldırıyı durdurdular. Uzun bir cephe hattına dağılan Franco'nun yorgun güçleri Kasım sonunda geri çekilmek zorunda kaldı. Sovyet uçakları tam da o sırada harekete geçtiği için Cumhuriyetçiler havada da denetim kurdular. Sınırlı olmasına rağmen hava gücü, uçaklar topçu yerine kullanıldığı için önemliydi.

Ancak Franco'nun Madrid'i ele geçirmeyi başaramaması üzerine Almanya ve İtalya 18 Kasım'da Franco hükümetini tanıdı. Böylece kendilerini Milliyetçilerin zaferine bağlamış

oldular. İdeolojik sorunlar çatışmaya yönelik uluslararası tepkilerde öne çıkıyordu. Kasım ayında Hitler on iki bin asker, yanı sıra tank ve uçak gönderdi fakat daha fazlasını yapmaya istekli olmadığı anlaşıldı. Aralık'ta Mussolini iki tugay göndermeyi kabul etti. Sonunda Mussolini sekiz bin, Hitler ise dokuz binden az asker gönderecekti. Bu ortak katkı Almanya ile İtalya arasındaki ittifakı önemli ölçüde geliştirdi. 1936'nın sonunda Mussolini bir Roma-Berlin ekseninden söz ediyordu. Bazı İspanyol yorumcular bu çatışmayı İkinci Dünya Savaşı'nın ilk evresi olarak görürler.

İspanya'daki harekâtlar, Almanların ve İtalyanların silahlarını, taktiklerini ve doktrinlerini, özellikle hava taarruz doktrinlerini sınamalarını sağladı. Kentler, özelikle Madrid (1938), Guernica (1937), Barselona (1938) ve Cartagena (1936 ve 1939) Alman ve İtalyan uçakları tarafından müthiş bir te-

YETENEĞİN KATLİ: LORCA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ

Önemli bir şair ve oyun yazarı olan Federico Garcia Lorca (1898-1936) Modernizm'e ve kozmopolit kültürel eğilimlere yatkın bir İspanyol grubuna, 27 Kuşağı'na mensuptu. Lorca'nın Endülüs halk balatlarını temel alan *Romancero Gitano*'su (Çingene Baladları, 1928) kendisine büyük bir ün kazandırdı. *Bernarda Alba*'nın evi gibi belli başlı oyunları yerleşik toplumsal normları sorguladı. 1936'da tamamlanan, sadece kamusal şöhret, gelenek ve iffet kaygısı taşıyan duyarsız bir matriyarkın baskılarını ve aile denetimini ortaya koyan oyun 1945'e kadar sahnelenemedi, o tarihte de ancak Buenos Aires'te gösterime sunuldu. Oyun İspanyol toplumuna yönelik bir eleştiri olarak görülebilir. Sosyalist ve eşcinsel olan Lorca Ağustos 1936'da Milliyetçi milis tarafından öldürüldü.

rör yaratacak biçimde bombalandı. Bunlar sivil hedeflerdi fakat daha fazlası da vardı: Her ikisi de liman kenti olan Cartagena ve Barselona'ya yapılan saldırılar Cumhuriyetçilerin silah ithalatını önlemeyi amaçlıyordu. 26 Nisan 1937'de Guernica'nın Alman uçakları tarafından yıkılması Cumhuriyetçi Basklıların moralini çökertme, böylece Milliyetçilerin ilerlemesine direnişi zayıflatma niyetini taşıyordu. Guernica bombardımanına bütün dünyanın tepkisinden kaygılanan Almanlar ve Milliyetçiler sorumluluklarını inkâra çalıştılar. Şehrin bombalanması, Milliyetçiler Haziran'da Bilbao'yu almak için harekete geçtiklerinde direnişin tırmanmasına yol açmış olabilir. Sürülenlerin, özellikle Şubat 1937'de Malaga'dan kaçanların ve 1938-9 kışında Barselona'ya doğru ilerleyenlerin bombalanması İtalyanların marifetiydi. İspanya'ya İtalyanlar 759, Almanlar yaklaşık 700 ve Sovyetler 623 uçak gönderdiler.

Korgeneral Walter von Reichnau 1938'de bir Nazi liderleri toplantısında şöyle dedi:

> İspanyol savaşı tecrübesi tanklara hatalı yaklaşımımızı terk etmemizi kolaylaştırdı. Habeşlerin tanklara karşı koyacak her türlü araçtan yoksun oldukları Habeşistan savaşı [1935-6 yıllarındaki İtalyan fethi] hafif tanka şöhret kazandırmıştı. ... Ağır zırhlı tank inşasını ihmal ettik. İspanyol savaş alanlarında çelik zırh levhalı ağır tankların çok daha etkili olduğu kesinlikle anlaşıldı.

Operasyonel hareketlilik bir kez kaybedildiğinde Milliyetçiler sayısız düşman karşısında mevzi savaşının zorlu yapısını keşfettiler. Kasım 1936'da Madrid'e cenahtan saldırarak yeniden hareketlilik sağlama girişimleri sadece Milliyetçi hatların uzamasına ve saldırılara açık kalmasına neden oldu. Franco Şubat 1937'de Madrid ile Valencia arasındaki bağlantıyı keserek, böylece önemli bir ikmal yolunu tutarak bir kez daha denedi fakat büyük bir Cumhuriyetçi güç Jarama savaşında onu durdurdu.

Savaşın doğası, onu savaşın niteliğini değiştiren bir örnek olay olarak gördükleri için yabancıların dikkatini çekiyordu. İngiliz ordusunun eğitim gördüğü mekâna gönderme yapan bir çağdaşın sözleriyle orası "Ebro üzerindeki Aldershot" idi. O sırada emekli bir İngiliz Tümgeneral ve gazete muhabiri olan J. F. C. Fuller, Franco'ya belirgin bir sempati duyuyordu. Ancak bu durum Tümgeneral'in askeri gözlemlerinin değerini alçaltmıyordu. Franco ordusunu ziyaret ettikten sonra, Mart 1937'de İngiliz Askeri İstihbaratı'na bir rapor gönderdi. Eksikliklere dikkatleri çekiyordu:

> Asla büyük bir savaş, bir siper savaşı, hatta bir gerilla savaşı bile değil ... bir kent savaşı. ... Kızılların esas gücü şehirlerdeydi. ... Franco, Madrid'i almasını sağlayacak kadar yüksek düzeyde örgütlü bir orduya ve ulaşım imkânlarına sahip olsaydı Madrid'i alabilirdi. Fakat buna sahip değildi. Mesela General Queipo de Llano [önemli bir Milliyetçi] bizzat bana, Málaga'ya doğru ilerlerken sadece 28 kamyonu olduğunu söyledi. ... İnsan gücünün tamamı silah altına alınmadı, aslında alınamazdı da, çünkü askeri örgütlenme daha fazla adamı özümseyemezdi.

Fuller savaş alanının yapısına ve bunun savaşın düşük temposuyla ilişkisine de işaret ediyordu:

> Cephe itibari olarak muazzam genişlikteyken ... garnizonlar çok küçük. ... Cephe, [Birinci] Dünya Savaşı'nın cephelerine hiç benzemiyor. Cephe hiçbir şekilde kesintisiz olmamakla kalmıyor, genel olarak bakıldığında cepheyi keşfetmek de zor. Seyahat ederken zaman zaman Kızıl bölgede olabileceğimi bile düşündüm... Köyler normal şartlarda çevresi duvarlarla çevrili doğal kaleler, onları hangi taraf elde tutarsa, aradaki boşlukları da "elde tutar". Madrid'in hemen batısında ve elbette diğer yerlerde de siperler var. Madrid'de ziyaret ettiğim siperler çok kusurluydu. ... Bu cephe hattında bir buçuk saat kaldığım halde sadece iki Kızıl top ateşlendi ve birkaç tüfek sesi işitildi.

Tank savaşına ilgi duyan Fuller gördükleri karşısında hayal kırıklığına uğradı.

> Çok az tank vardı: Franco tarafında İtalyan hafif tankı vasat ve kör bir makine. ... Tank taktikleri sadece yokluğuyla dikkati çekiyor. Makineler genellikle tekil olarak kullanılıyor ya da birden fazlaysa, geniş bir cepheye yayılıyor. Sonuç, yoğun ateşle buluşmaları oluyor. ... Aslında hiçbir taktik yok, eğitim ve bakım da yok. Franco'nun subaylarından biri bana o zamana kadar bir saldırıda kullanılan en büyük sayının 15 olduğunu söyledi! Bu savaştan tanklara ya da anti-tank silahlarına dair herhangi bir ders çıkarılabileceğini düşünmüyorum. Zira taktiklerin temeli eğitimdir ve bu esas olarak yabancı bir paralı asker kümesiyle eğitimsiz adamların savaşı.

Fuller'in görüşleri, özellikle İspanyol ordusunda pek çok tecrübeli adamın varlığı dikkate alındığında fazla eleştireldi fakat yeterli zaman, eğitim ve kaynak olmadığı dikkate alındığında etkili kitlesel ordular geliştirmenin zorlukları ve piyade üzerinde durması bakımından doğruydu. İngilizlerin 1915-16 yıllarında ve Amerikalıların 1918'de Birinci Dünya Savaşı sırasında yüz yüze geldikleri sorunlarla benzerlikler vardı. Ne var ki bağlam İspanya'daki her iki taraf için çok daha zordu. Bunun sebebi sadece kaynakların eksik olması ve cephe hattının çok uzun olması değil, aynı zamanda her iki tarafta da sağlam ve etkili bir devlet örgütlenmesinin bulunmamasıydı.

Milliyetçiler hemen zafer kazanamadığı için farklı stratejiler önerildi. Bu evrede İspanya'da yaklaşık elli bin askeri olan İtalyanlar 1936 baharında Etiyopya'yı fethederken sergiledikleri başarıya öykünmeye çalıştılar ve hızlı ilerlemeler yapılmasını önerdiler. Bu ilerlemeler Málaga (8 Şubat'ta ele geçti) ve Teruel'den Cumhuriyetçi hükümetin merkezi olan Valencia üzerine yürünerek birleşik bir harekâtla Cumhuriyetçi mıntıkayı pek çok bölgeye ayırmayı kapsıyordu. Zafer

İtalyanların başka fırsatlar yakalamak için güçlerini yeniden mevzilendirmelerini sağlayacaktı. İtalyanlar gibi hızlı bir savaş bekleyen ve isteyen Almanlar aynı planı desteklediler fakat Franco bunu reddetti. Strateji ve harekâtları bir yapıya uydurmaya çalışıyor ve özellikle ihtiyatlı bir yaklaşımı benimsiyordu. Bu tutum Franco'nun Cumhuriyetçileri esas olarak bir yıpratma savaşıyla yok etmek istediğine dair iddialara yol açmıştır.

İtalyanların, İngiliz ve Alman teorilerine göre nasıl kullanılacağını bilmedikleri motorize güçlerin açıkları Mart 1937'de ortaya çıktı. O sırada Madrid'in doğusundan Guadalajara kentine yönelen bir İtalyan ileri harekâtı bölgedeki az sayıda karayoluna bağımlı kaldı, kötü hava koşulları nedeniyle hızını kaybetti, ikmal yeteneği azaldı ve sonunda 18 Mart'ta başlayan başarılı bir karşı-saldırıyla geri püskürtüldü. Franco İtalyanlara destek sağlayamadı. İtalyanların hem Málaga'nın ele geçirilmesinde, hem de Guadalajara saldırısında yaptıkları gibi bağımsız bir rol oynamalarına karşıydı. Guadalajara saldırısının sonucu Franco'yu Madrid saldırısını sürdürmeme konusunda ikna etti.

Daha sonra Franco Cantabria sahilini oradaki sanayi kaynaklarıyla birlikte ele geçirmek için kuzeye döndü ve 19 Haziran 1937'de Bilbao limanını ele geçirdi. Kuzeydeki bölünmüş ve komutası zayıf Cumhuriyetçilerin eğitimi yetersizdi ve hava desteğinden yoksundular. Kuzeyden gelen baskıyı savuşturmak için 6 Temmuz'da Madrid'in merkezinde, özellikle de Brunete savaşı sırasında batısında karşı saldırıya geçtiler. Cumhuriyetçiler zayıf Milliyetçi hattı yardılar fakat Franco, Alman ve İtalyan uçaklarını da kapsayan takviye kuvvetler gönderdi. Cumhuriyetçilerin askeri harekâtlarda görülen genel bir sorunla karşılaşarak hızlarını sürdüremedikleri ve birliklerinin ağır kayıplara uğradığı gözlendi. Brunete onların açıklarını, özellikle orduları arasında eşgüdüm yetersizliğini ve bununla bağlantılı olarak mevcut tank ve topların uzman

bilgisiyle kullanılmadığını ortaya koydu. Cumhuriyetçiler yeterli hava gücünden de yoksundu. Temmuz 1937'de Sovyetler Birliği'nin Japon saldırısı karşısında Çin'deki Komintang partisine yardım gönderme kararı İspanya'ya yapılan yardımı önemli ölçüde azaltırken, Stalin İspanyol mücadelesine olan ilgisini giderek kaybetmeye başladı.

Ne var ki çatışmanın şiddetlenmesi Ağustos 1937'de Franco'yu Sovyetler'in Cumhuriyetçilere silah sevkiyatının önlenmesi için İtalya'ya baskı yapmaya yöneltti. Mussolini Akdeniz'de çağrıya uydu ve kısa süre içinde denizaltı saldırıları başladı.

Brunete'de yenilgiye uğrayan Cumhuriyetçiler, Milliyetçilerin kuzey sahilindeki Santander limanını ele geçirmelerini 26 Ağustos'ta önlemeyi başardılar. Bu arada San Sebastian 13 Eylül'de düştü. Limanların kaybedilmesi en çok güvenilen tedarik kaynağı olan yurtdışından ikmal yapma imkânını azalttı. Aynı şekilde Ağustos ayı sonunda Zaragoza yakınlarında başlayan bir Cumhuriyetçi taarruzu Brunete'de yaşanan sorunlarla karşılaştı ve Milliyetçilerin Ekim'de Asturias'ı ele geçirme girişimleri durdurulamadı. Bu başarı Milliyetçilere önemli bir sanayi mıntıkası kazandırdı ve askeri birliklerini ve savaş gemilerini bölünmüş Cumhuriyetçilere karşı başka yerlerde harekât yapmak üzere serbestçe kullanmalarını sağladı. Rus İçsavaşı'ndaki gibi cepheler arasındaki ilişkiyi her iki taraf da açıkça görebiliyordu. Başarının kümülatif niteliği de bundan kaynaklandı.

İnisiyatif kazanma arzusu anlaşılabilirdi fakat tekrarlayan taarruzlar Cumhuriyetçileri zaten zayıflatmıştı. 15 Aralık 1937'de başlayan saldırılar da aynı etkiyi yarattı. Cumhuriyetçiler Teruel'i ele geçirdiler. Ne var ki bu başarı, umut edilen barış görüşmelerine yol açacak yerde etkin bir Milliyetçi karşı-taarruzla 22 Şubat 1938'de kent geri alındı ve sert kış koşullarında verilen çatışma ağır kayıplara yol açtı.

Yabancı yorumcular verilen savaşın niteliği ve kalitesini eleştirmeyi sürdürdüler. Bu eleştiriler İspanya'nın içinde yeterince dikkate alınmadı. Nisan 1938'de Paris'teki İngiliz Askeri Ateşe Yardımcısı, Milliyetçi İspanya'yı ziyaret ettikten sonra şu yorumu yaptı:

> Kısa bir ziyaret bu savaşı nitelendiren çok sayıda tekil özelliği gayet açık biçimde ortaya koydu. Bu, katılanların çoğunluğunun neredeyse bütünüyle eğitimsiz olduğu, karşılaştırmalı olarak küçük güçlerin geniş bir cepheye yayıldığı, modern silahların kullanıldığı fakat bu kullanımın modern ölçekte olmadığı ve nihayet savaşta ölümlerden çok cinayetlerin işlendiği bir savaştır. ... Bu tekillikler açısından bakıldığında, bu savaştan genel dersler çıkarma konusunda çok ihtiyatlı olmak gerektiği açıkça ortaya çıkacaktır: Beceri yetersizdir ve bunu herhangi bir önyargılı teoriyi "kanıtlamak" için kullanmak mümkün olacaktır. ... Cephenin ziyaret edilen her üç kesiminde savaş benzeri faaliyetlerin tam yokluğu, Büyük Savaş deneyiminden geçmiş herhangi biri için gayet çarpıcıdır. ... Öyle görünüyor ki savaş sadece kesintili olarak ve cephenin ancak küçük bölümlerinde alevlenmektedir. Yüzlerce kilometre boyunca düşmandan gelen tek bir tüfek atışı yoktur ... her iki taraf, yaşama ve beslenme koşulları bakımından öteki tarafı taciz etmek için hiçbir girişimde bulunmamaktadır ... harekât sırasında topçunun yetersiz kaldığı görülmektedir ... savaşın yarattığı saf öfke çok çabuk yatışmaktadır; ve sonuç, aynı mevzilerde ya bir pat durumu ya da hızlı ilerlemedir.

Ateşe Yardımcısı, son Milliyetçi başarıları esas olarak "cepheyi yarmak için seçilen kesimde çok büyük bir sahra topçusu üstünlüğünü gizlilik içinde yoğunlaştırma yeteneği"ne atfederek yorumunu sürdürüyordu. Uygulanan taktiklerin, genelde, yaklaşma barajları ve siperlerle "Büyük Savaş ilkelerini temel aldığı"nı kaydetti. Aynı zamanda "yetersiz ve geçici örgütlenme", yetersiz ulaşım, kötü yollar ve savaşın "tamamen rastlantılara göre" yönetilmesi gibi kusurlara dair yorumlar da yapıyordu.

Bu yergiler aşırı sertti. Franco, Aragon bölgesini ele geçirerek ve 15 Nisan 1938'de ulaştığı Akdeniz'e doğru ilerleyerek Komindang'ın 1937'de Şanghay'da verdiği örnekten çok, önde giden Cumhuriyetçi birliklerin imha edildiği Teruel'deki başarısını izlemişti. Milliyetçiler çok sayıda top ve uçaktan yararlanıyorlar, ihtiyaç duydukları yer ve zamanda Almanya ve İtalya'dan malzeme ikmal ediyorlardı. Cumhuriyetçi İspanya ikiye bölündü ve morali bozuldu. Ancak Franco Almanların ısrarına rağmen hemen Barselona'ya dönerek bu başarıdan yararlanmadı. Fransızların Cumhuriyetçi saflarda savaşa müdahale etmesine ilişkin kaygılar, Franco'nun düşmanlarını ezme kararlılığının yanı sıra önemli bir etkendi.

Franco'nun gecikmesi bölünmüş düşmanlarına yeniden tertiplenme fırsatı sağladı. Aslında Cumhuriyetçilerin önemli sayıda askeri güç oluşturma ve mevzilendirme yeteneği Temmuz 1938'de Ebro Nehri üzerinde icra ettikleri sürpriz karşı-saldırıyla belirgin biçimde kanıtlandı. Ne var ki, Milliyetçilerin takviye kuvvetleri Cumhuriyetçilerin ilk başarılarının devamının gelmesini engelleyince, bu harekât, yarma taarruzlarına kalkışmakla ilişkili sorunları ortaya çıkardı. Cumhuriyetçiler erken başarılarından yararlanacak becerilere sahip değildiler. Sonunda Franco'nun ikmalde daha başarılı olması, özellikle de eksilen uçaklar ile topların yerine yenilerini koyabilmesi ona üstünlük kazandırdı. Kasım ayına kadar savaş her iki tarafın da ağır kayıplara uğradığı bir yıpratma mücadelesi olarak devam etti. Durum yeni silahlar, özellikle ağır silahlar edinmesi kolay olmayan Cumhuriyetçiler için daha zordu. Öte yanda Almanya ile İtalya ise Milliyetçilere bol miktarda erzak, malzeme ve silah gönderiyordu.

1938'in Aralık ayı sonunda Milliyetçiler büyük asker sayısı ve silah üstünlüğü sağlayarak Katalonya'ya yöneldiler. Önceleri kısa süreli olarak taarruz duraksadıysa da Milliyetçilerin daha üstün ateş gücü sayesinde Cumhuriyetçi cephe çökünce

hızlı ilerleme imkânı doğdu. Pek çok Cumhuriyetçi cepheyi terk ederek Fransa'ya kaçtı. 26 Ocak günü İngiltere ve Fransa Milliyetçi hükümeti tanıdı.

5 Mart günü Cumhuriyetçi Merkez Ordusu'nun komutanı Segismundo Casado López zayıflayan Cumhuriyetçi hükümette sağ eğilimli önemli bir Sosyalist olan Julián Besteiro'nun desteğiyle darbe yaptı. Bu kişiler başbakan Juan Negrin'in bir Komünist iktidar planlamakta olduğunu iddia ediyordu. Bu girişim Madrid'de birkaç gün süren bir çatışmaya yol açtı ve darbeye karşı çıkanlar yenilgiye uğradılar. Darbenin liderleri Franco'yla müzakereler yoluyla anlaşma yapmaya kararlıydılar fakat Franco kayıtsız şartsız teslimiyet istedi. O ayın sonunda, sadece zayıf direnişlerle karşılaşan Milliyetçiler geriye kalan Cumhuriyetçi bölgeleri ele geçirdiler. Madrid 28 Mart'ta düştü. Bu hamle Cumhuriyet'in sona ermesine yol açtı. Savaşta en az üç yüz bin İspanyol öldürüldü. Çoğu yurtdışına kaçtı. Negrin, Fransa'ya, Casado ise Venezuela'ya gitti. Başta ünlü Guernica'da olmak üzere, ama aynı zamanda İspanya'nın bütün kentlerinde ve yerleşim yerlerinde büyük tahribat vardı. Bu arada Sigüenza'daki katedral ve Toledo'daki Alcázar da zarar görmüştü.

Devlet aygıtlarına sahip olmalarına rağmen Cumhuriyetçiler nüfusu besleyemediler, gelirleri artıramadılar ve enflasyonu denetleyemediler. Bu durum askeri lojistiği de etkiledi. Orduya ayrılan gıda maddeleri yetersizdi. Rus İçsavaşı'nın aksine, merkez bölgeleri tutan taraf kaybederken en çok dış destekten ve askeri tecrübeden yararlananlar kazandı.

İÇSAVAŞLA İLGİLİ İDDİALAR

Savaş sırasında her iki taraf da aşırı saldırgandı. Savaştan sonra, galip gelen taraf misillemelere devam etti. Franco rejimi için savaşın anılması çok önemliydi. Valle de los Caidos'ta

(Düşenler Vadisi) Franco, bir manastırın ve yüksek bir haçın da bulunduğu, öldüğünde kendisinin de içine gömüldüğü bazilikanın inşası için yirmi yıl ve 200 milyon pound harcadı. 50 km uzaktan rahatça görülen büyük ve gösterişli yapı İçsavaş'ta ölen Milliyetçiler için bir "ulusal minnet" ifadesi olarak tasarlandı. Franco şöyle dedi: "Buraya dikilen taşlar geçmişi anlatan, zamana ve unutuşa meydan okuyan anıtların ihtişamına sahip olmalıdır." Bazı eski Cumhuriyetçiler zor inşaat koşullarında zorla çalıştırılırken öldüler. 1959'da resmi açılışı yapılan anıt, aynı zamanda Madrid kutlama alanının bir parçası olan Escorial gibi, II. Felipe döneminde uygulanan Juan de Herrera mimarisini canlandırmayı amaçlıyordu.

Franco İçsavaş'a ilişkin eleştirel değerlendirmeleri önledi. Nitekim George Steer'in *The Tree of Gernika: A Field Study of Modern War* (1938) adlı eserinin Baskça tercümesi 1963'te Venezuela'nın başkenti Caracas'ta yaşayan İspanyol sürgünler tarafından yayımlanacaktı.

İspanya'nın 1930'larda geçirdiği travma kolektif geçmiş değerlendirmesi açısından çok sorunlu bir mesele olmaya devam eder. Kendilerini savaşanların vârisi olarak görenler, uygulanan vahşet ve adaletin sağlanması konusunda karşılıklı olarak birbirlerini suçlamaktadırlar. 1936'da İçsavaş'ın başlamasında sağın sorumluluğu üzerinde odaklanan sol kesim 1934'te cumhuriyete karşı kendi başarısız ayaklanmasının demokrasiye nasıl meydan okuduğunu ve zaman zaman tartışıldığı gibi, faşizmi durdurmak için bu ayaklanmanın gerekli olmadığını genellikle göz ardı eder.

Öte yandan Franco sonrası araştırmalar, Franco rejiminin, politik hedeflerine ulaşmaya çalışırken çok büyük sayıda esir ve sivili öldürmekten sorumlu olduğunu ve sadece bu yüzden tepki gördüğünü açığa çıkardı. Aynı şekilde, Franco'nun ölümünden sonra güçlü ayrılıkçı geleneği olan bölgelerdeki, özellikle Katalonya'daki milliyetçiler, İspanya gerçekliğini

vurgulamak için kendi davalarına tarihsel destek sağlayan değerlendirmeler yaptılar. Bütün bunlar günümüze kadar devam eden bir gerilim oluşturmaktadır.

1975'te Franco'nun ölümünden sonra İçsavaş daha özgürce tartışılabildi. Önceleri ulusal uzlaşmayı güçlendirmek için savaş konusu bir kenara bırakıldı. Yeni ve demokratik bir İspanya kurmanın bir yönü olarak Franco'nun mirasını aşma kararlılığı görülüyordu. Bu kararlılık *el Pacto del Olvido*'da (Unutma Paktı) ifadesini buldu ve 1976-82 merkezci hükümeti ve onun 1982-97 ve 1997-2004 dönemlerindeki solcu ve sağcı ardıllarının kurdukları hükümetler sırasında varlığını sürdürdü. 1977 Af Yasası'nın bir sonucu olarak hiçbir kovuşturma olmadı. Ayrıca "Zafer Günü"nün adı "Silahlı Kuvvetler Günü" olarak değiştirildi ve Düşenler Vadisi'ndeki mozolede resmi tören yapılmasına son verildi. Franco'nun yaşadığı ve görkemli parkında avlandığı tarihi kraliyet sarayı Pardo ziyaretlere kapatıldı. Özellikle José Maria Aznar'ın 1997-2004 hükümeti geçmişle barışmak için çaba harcadı. Özellikle 1970'lerde İçsavaş'la ilgili eser veren romancılar ve film yapımcıları başarısız oldular. 1930'larda yaşanan önemli olayların yıldönümleri kamusal anmalardan çok özel tartışmalara terk edildi.

Ne var ki bu yapıda çatlaklar vardı. Franco karşıtı entelektüel mutabakat, söz gelimi 1980'lerde İspanyol üniversitelerindeki ihtiyatlı devrimle gelişti. Gene 1980'lerde Salamanca'da bir İçsavaş arşivi açıldı. İronik olarak, malzemenin çoğu Cumhuriyetçilere aitti ve Cumhuriyetçi liderleri yargılamak için Franco taraftarlarınca toplanmıştı. Yabancı arşivlerin açılması ya da kısmen açılması da öğretici oldu. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, istihbarat malzemesinin büyük bir bölümü kapalı kaldıysa da, Stalin'in politikasını, en azından Cumhuriyetçi hükümeti manipüle edişini biraz daha aydınlatması bakımından önemliydi. İtal-

ya'nın elindekiler dahil, Sovyetlere ait olanlar dışındaki materyaller de kamuya açıldı.

1990'lardan itibaren savaşın gerçek niteliğine uyum sağlamak için yapılan baskı ve 2000'lerde İspanya'da İçsavaş'a ilişkin huzursuz mutabakat çöktü. Bu çöküş kısmen, özellikle kendi milliyetçiliği için mücadele eden bölgelerden, özellikle Katalonya'dan gelen politik baskının bir sonucuydu. İspanyol tarihine ilişkin merkezileşmiş değerlendirmeye yönelik daha genel saldırı, Katalan olmayan pek çok kişinin de katılmış olmasına rağmen, özellikle bu bölgenin savaşın sona ermesinden itibaren Franco'ya direnişte öne çıkan rolü sayesinde İçsavaş'ın yeniden değerlendirilmesine yardımcı oldu.

İspanya'da halk düzeyinde "Unutma Paktı"na yönelik bir saldırı da vardı. Bu saldırı daha demokratik bir toplumda politikacıların denetimi bir ölçüde kaybettiklerini kanıtlıyordu. Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica (ARMH, Tarihsel Belleğin Kurtarılması Derneği) 2000'de kuruldu, Cumhuriyetçilerin tarihsel belleğini kurtarmaya çalıştı. Franco taraftarlarının iktidarı ele geçirmeleri sırasında ve sonrasında Cumhuriyetçilerin büyük çapta katledilmelerine ilişkin romansı değerlendirmeler 2000'lerde yayımlandı ve yaygın bir kültürel hareket oluşturdu. Bu kitaplar halka yayıldı ve pek çoğu yerel düzeyde yayımlandı. Ayrıca bu konunun tartışılması için internet de yaygın biçimde kullanıldı.

Bu tartışmanın ve baskının büyük kısmı kabul edilmez görüşleri savundukları için öldürülenlerin bütün İspanya'ya dağılmış çok sayıda toplu mezarlarındaki cesetler üzerinde odaklandı. Cumhuriyetçilerin aileleri atalarının mezarlardan çıkarılmalarını, kimlikleri saptandıktan sonra yeniden gömülmeleri için ısrar ettiler. Bu baskı DNA testi ve adli tıp alanında kimlik saptamasını güçlü bir beklenti haline getiren ilerlemelerle çakıştı. Ayrıca kurbanların çocuklarının yaşları kendileri ölmeden önce ana babalarının kimliklerinin sap-

tanması için yapılan bir baskıyla birlikte duruma bir aciliyet kazandırıyordu. Torunlar mücadelenin ön safında yer aldılar. İlk mezar açma uygulaması 2000'de yapıldı ve 2003'te Franco'nun toplama kamplarındaki mezarlar açıldı.

Gerçeğin araştırılması insanların nasıl öldüklerini açıklayan mezar taşları dikilerek onların anılmasıyla bağlantılıydı. Bu süreç Fransa'dakiyle paraleldi. Orada da Fransa'da yaşamış Yahudilerin kaderinde Vichy'nin rolünü vurgulayan mezar taşları vardı. Dünyanın başka yerlerindeki benzer kampanyalarda olduğu gibi, İspanya'da da taşınmazların eski sahiplerine verilmesi ve el konulan çocukların iadesi yönünde kamuoyu baskısı vardı. İçsavaş'tan sonra bu çocuklar, 1970'lerde otoriter muhafazakâr askeri yönetim altındaki Arjantin'de olduğu gibi, Franco taraftarı subayların ailelerine verilmişlerdi.

Politikanın da rolü oldu. Aznar hükümeti solcuların eylem baskısı olarak gördüğü tutuma, özellikle bütün ölümlerin adli makamlarca soruşturulmasına karşıydı. Hükümet 2004'te düştükten sonra yerine geçen Sosyalist José Luis Rodriguez Zapatero sadece Aznar'ın politikalarını değiştirme eğiliminde değildi, aynı zamanda bir politik sermaye edinmek istiyordu. Milliyetçi güçler muhalefete baskı yapıp kendi konumlarını güvence altına aldıkça ölümler meselesiyle uğraşma isteği oluşmuştu. ARMH'ye fon, politik ve yasal destek sağlandı. Ekim 2007'de hükümet Tarihsel Bellek Yasası'nı çıkardı. Bu yasa, İçsavaş'ın her iki tarafının kurban verdiğini kabul ediyor, Franco rejimini resmen mahkûm ediyor, Franco yanlısı sembollerin kamu binalarından kaldırılmasını öngörüyor, Franco'nun öldürdüğü kişilerin mezarlarının açılması için devlet yardımına hükmediyor, Düşenler Vadisi'ndeki politik gösterileri yasaklıyor ve Uluslararası Tugaylar'ın hayatta kalan mensuplarına İspanyol kimliği sağlıyordu. Halk Partisi demokrasiye geçiş mutabakatını zayıflatacağı iddiasıyla bu yasaya karşı oy verirken, Katalonya Cumhuriyetçi Solu da

getirdiği önlemlerin yeterli olmadığı gerekçesiyle karşı oy kullandı. 2009'da Düşenler Anıtı Vadisi kapatıldı. 2010'da bazilika Ayinler'e kapatıldı. 2011'de hükümet değişince Ayinler yeniden başladı.

Sol'dan gelen baskı, eski Franco yanlısı görüşleri savunan, 1930'lar tarihinin yeniden değerlendirilmesini sabırsızlıkla bekleyen kamuoyuna karşı saldırıya geçen yazarlarıyla sağın tepkisine yol açtı. 2006'da *El Mundo* gazetesinde yer alan bir ankete katılanların yüzde 30'u 1936'nın Franco ayaklanmasının haklı olduğu kanaatindeydi. Böylece tarihin hatırlanması, İspanyol toplumunda ve aslında onun da ötesinde süregiden bölünmeleri yansıttı ve pekiştirdi.

Bu arada İçsavaş, İspanyol politikasının kullandığı dilin bir parçası olmaya devam etti. 2007'de medya imparatorluğu Grupo Prisa'nın başkanı Jesús de Polanco sol medyada yer alan fikirleri eleştirdiği için muhalefeti "İçsavaş'a geri dönmeyi" istemekle suçladı. Geçmişe yapılan bu gönderme kabul edilemez görüneni dile getirmek için kolay bir yol sağlıyor ve İspanya'nın kendi tarihini değerlendirme tarzında daha genel bir eğilimi yansıtıyordu. Ne var ki bu kıyaslama, özellikle İspanya 1930'lara göre çok farklı bir durumda olduğu, kısmen de 2000'lerde ülke en bariz biçimde Avrupa Birliği'ne katılmak üzere uluslararası sistemlerle bütünleştiği için hatalıydı.

Sert tartışmalar, Franco adına değişiklik isteyenlerin soldan eleştirilmesiyle 2010'larda devam etti. Her iki tarafın vahşet öyküleri partizan bir tarzda anlatılıyordu. Yabancı yazarlar İspanyol tarihi ile Hitler'in politikaları arasında hatalı kıyaslamanın ifadesi olan bir terimle "İspanyol Katliamı" gibi duygusal başlıklara fazla itibar etmediler. Aslında, kasıtlı olmasa da böyle bir terimin kullanılması Katliam'ı anlamsızlaştırma olarak yorumlanabiliyordu. 2012'de BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği uluslararası insan hakları yasasına göre insanlığa karşı işlenen suçlarda hafifletici hiçbir sebep olamayacağı gerekçesiyle 1977 Af Yasası'nın yürürlükten kaldırıl-

ması için baskı yaptı. İspanyol hükümeti bunu kabul etmedi: 2011'den beri iktidarda olan muhafazakâr Halk Partisi hükümeti mezarların açılması için yapılan yardımı kısıtladı.

İspanya'daki anlaşmazlıklar dünyanın her yerinde olduğu gibi bir anda gerçeklerle yüzleşme ve aynı zamanda bir politika yapma örneği oldu. Birincisi, ırkçılık sonrası Güney Afrika'da yaşanan sürecin gösterdiği gibi olumlu bir örnek olarak kural haline geldi. Ne var ki süreç gerçekle yüzleşme fikrine önem kazandırmasına rağmen, kısmen bu fikre ters bir etki de yarattı.

İspanya'da politikanın rolü, 1998'de bir İspanyol yargıç 1973'ten 1990'a kadar Şili'nin diktatörü olan General Augusto Pinochet'yi tutukladığı zaman ortaya çıktı. Bu olay İspanya içinde uzlaşma eğiliminde olmanın yanı sıra Şili'yle iyi ilişkiler sürdürmek isteyen Aznar hükümetine çok ters düşen bir hamleydi. Pinochet solcular tarafından ölü Franco'nun yerini alan biri olarak görülüyordu. İspanya'da Franco hükümetinin herhangi bir mensubunu tutuklamanın imkânsızlığı ile Pinochet'ye karşı harekete geçme imkânı arasındaki çelişki Aznar hükümetini sıkıntıya sokmayı amaçlayan bir tarzın yolunu açtı.

İspanya'nın yakın geçmişine ilişkin sürecin karmaşıklığı 2014'te, 1981'de gerçekleşen sağcı askeri darbe girişiminin yıldönümü onurlandırıldığı zaman görüldü. Sivil Muhafız örgütünden Yarbay Antonio Tejero Diez bir Sivil Muhafız kışlasında darbenin lideri olan babası Antonio Tejero Molina için diğer komplocularla birlikte bir anma yemeği düzenlediği için görevinden azledildi. 2017-18 Katalan krizi sırasında buradaki ayrılıkçıların, ulusal hükümetin tavırları, politikaları ve hareketlerini Franco'yla kıyasladıkları görüldü.

2015'in sonunda hâlâ Franco'nun adını taşıyan 317 cadde vardı. Bazı kentler cadde isimlerini değiştirdiler ve heykelleri kaldırdılar fakat diğerleri farklı görüşteydi.

12.

DİKTATÖRLÜK, 1939-1975

FRANCO DİKTATÖRLÜĞÜ

Francisco Franco, 1973'te bir başbakan atayıncaya kadar *Caudillo* (lider) olarak hem devletin hem de hükümetin başıydı. İçsavaş sırasında milliyetçi askeri bir devlet olarak kurulan bu yapı sağcı bir diktatörlüktü. Bu devlet, yapısı gereği bencil ve gerçeği yansıtma kapasitesinden yoksun bir yöntem olarak gösterilmek istenen genel seçim yöntemini uygulayan "inorganik demokrasi"den çok, toplumun gerçek çıkarlarını temsil ettiği iddia edilen "organik demokrasi" teorisini temel alıyordu. 1942'de kurulan *cortes* bir danışma organıydı ve hükümetin denetimi altındaydı. 1958'de Hareketin İlkeleri Yasası'na göre İspanya Katolik ve geleneksel olmanın yanı sıra temsili bir monarşi olarak tanımlandı. Monarşiye yapılan vurgu özellikle monarşizmin askeri çevrelerdeki gücünü yansıtıyordu. Ne var ki Franco ölene kadar monarşinin yeniden uygulanmayacağı kabul edildi. Herkesin uzun süredir beklediği Franco'nun ölümü nihayet 1975'te vuku buldu. 1967'de oluşturulan Organik Yasa, Franco'nun kişisel yasama gücünü onaylıyordu. Franco, yürütme organı ve hizip mücadelelerinin yeri olan Bakanlar Konseyi'ni atıyor ve yetkilendiriyordu.

Öte yandan, kamusal toplantılar medyanın yanı sıra sıkı biçimde denetleniyordu. Bir tehdit olarak görülen bölgesel ayrımcılık güçlü hükümete ve "kuvvetler birliği"ne gerekçe sağlıyordu. 1934'te Katalan bağımsızlığını ilan eden ve daha sonra Fransa'ya sığınan Lluis Companys 1940'ta Alman işgalciler tarafından tutuklandı ve kurşuna dizmeden önce ona kötü davranan Franco rejimi yetkililerine teslim edildi.

İçsavaş'tan hemen sonra, 1939'da faaliyette bulunmak şöyle dursun muhalefete sempati duyduğundan kuşkulanılan pek çok kişi –üç yıl içinde en az yirmi bin kişi– ölüm hükmünü bizzat Franco'nun imzalamasıyla idam edildi. Ordu ve paramiliter güçler rejimin başlıca savunma güçleri haline geldi. Cumhuriyetçi gerillalar mesela Axaquia'da ve Alpujarra dağlarında 1942'ye kadar direnmeye devam ettiler. Devlet terörü zamanla daha az öldürücü hale geldiyse ve idamlar 1942'den sonra giderek azaldıysa da, genel savaş koşulları sivillerin hayatını, özellikle 1940'larda zorlaştırdı. Mesela itaatsiz oldukları düşünülen öğretmenler hapsedildi, sürgüne gönderildi, idam edildi, görevden alındı ya da yeniden eğitime tabi tutuldu. Suçlu bulunma korkusu sansürü destekliyordu. Karaborsa piyasaya hâkimdi. Yoksulluk yaygındı ve bu dönem *años del hambre* (açlık yılları) olarak tanımlanacaktı.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

1940'ta Hitler bir Almanya, İtalya, İspanya ve Vichy Fransa'sı birliği düşüncesiyle ilgileniyordu fakat son ikisinin çıkarlarına olan bağlılığı oldukça sınırlıydı. İspanya'nın savaşa girmesi batı Akdeniz'de İngilizlerin harekât yeteneğini yok edecek şekilde Cebelitarık'a saldırma imkânını ve Almanların güney İspanya'daki hava üslerini ele geçirmelerini sağlayacaktı. Ayrıca böyle bir ittifakın gerçekleşmesi halinde İspanya, At-

lantik ve Akdeniz kıyıları ile Kanarya Adaları'ndaki denizaltı üslerini Almanya'ya verecekti. Hitler 23 Ekim 1940 günü Hendaye'de Franco'yla buluştu.

1939'da Almanya'yla bir Dostluk Antlaşması imzalamış olan Franco, savaştan sonra unutulan bir mesele olarak Hitler'in davasını destekleme eğiliminde olmasına rağmen, İspanya çatışmanın dışında kaldı. Uygulamada Franco katı bir demokrasi karşıtıydı ve Hitler'in Yahudilik, komünizm ve kozmopolitliğin birbiriyle bağlantılı tehditler olduğu ve Yahudilerin Almanya'ya karşı ittifaktan sorumlu oldukları inancını paylaşıyordu. Ayrıca İspanya'nın Yahudiler için bir sığınak olmasını istemiyordu. 11 Mayıs 1939 tarihli bir kararname "dikkati çekecek kadar Yahudi özellikleri olanlar"ın ülkeye girişini ve 23 Ekim 1941'de çıkarılan bir başka kararname Yahudilerin İspanyol gemileriyle Yeni Dünya'ya geçmelerini yasakladı. Birkaç Yahudi'nin sığınmasına izin verildi.

Franco'ya göre Hitler kesinlikle kazanacaktı. Görünüşe bakılırsa bu durum, büyük olasılıkla Cebelitarık, Fas, hatta İngiltere'nin geleneksel bir müttefiki olan Portekiz'in denetimini kazanma fırsatı sağlıyordu. İspanya'nın içinde bu türden kazanımlar için özellikle Falanj'dan gelen çağrılar vardı. Haziran 1940'ta Franco uluslararası Tanca mıntıkasını henüz işgal etmişti.

Franco'nun Fransız Kuzey Afrika'sından bölgesel kazanımlar talebi Hitler'e aşırı görünüyordu. Kabul edilmesi halinde bu talep imparatorluğu ve donanması politik ve askeri olarak daha önemli görülen Vichy Fransa'sını muhemelen zayıflatacaktı. Gıda maddesi, hammadde, mamul mal ve silah talepleri de kabul edilemezdi. Hitler'e göre İspanya genellikle tutarsızdı; özellikle İspanyol ekonomisinin belirgin zayıflığından ötürü küçük avantajlar sağlayabilen bir kaynak için büyük çaba göstermeye değmezdi. Aslında Müttefikler'in denizden ablukası nedeniyle İspanya yakıt ve gıda madde-

si bakımından Müttefiklere bağımlıydı. Mussolini'yle ittifak kurmuş olmanın getirdiği sorunlar Hitler'i Franco'yu yanına çekmeye çalışmaktan caydırıyordu. Franco'nun Almanya'nın Sovyetler Birliği'yle savaş hedefinden küçük bir sapmaya yol açtığına inanılıyordu. Franco ise, İspanya'nın her bakımdan tükendiğini ve İngiltere'yle savaşın ya da Cebelitarık'a saldırması için Alman güçlerine geçiş izni vermenin denizaşırı İspanyol mülklerine İngiliz saldırılarına yol açacağını iddia ediyordu. İspanya kendisini "doğrudan savaşta olmayan" ülke ilan etti.

Bununla birlikte Franco mesela Alman keşif uçaklarına ve İtalyan mini-denizaltılarına üs vererek, Alman casusluk ve propaganda faaliyetlerini kolaylaştırarak, U-Botlar'a yakıt sağlayarak fiilen işbirliği yapıyordu. Franco, sadece hammadde sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda "Mavi Tümen" ile, Doğu Cephesi'nde komünizmi hedef alan bir saldırı olarak takdim edilen Sovyetler Birliği'ne yönelik taarruza katılıyordu. Bu tümende yaklaşık kırk yedi bin İspanyol savaşıyordu. División Española de Voluntarios, ilk gönüllülerin çoğu mavi gömlek giyen Falanj milislerinden oluştuğu için Mavi Tümen olarak biliniyordu. Franco'nun Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmemesine rağmen doğu cephesine böyle nizami olmayan bir kuvvet göndermesinin gerekçesi İçsavaş'a Sovyet müdahalesine bir tepki göstermekti. Gönüllü sayısı öyle yetersizdi ki 1942'nin sonunda anti-faşistler bile askere alındı. Tümen cesurca ve iyi savaştı.

Rejim de kendi içinde bölündü. Hükümet içinde, ordu içinde, Falanj içinde ve bir bütün olarak sağcılar arasında gerilimler vardı. 1942'de Bilbao'daki Begoña Bazilikası'nda Falanjistler ile Karlistler el bombaları fırlatarak çatıştılar; sonuç olarak Falanj liderleri cezalandırıldı. Faşist Falanj'ın lideri, Franco'nun kayınbiraderi Ramón Serrano Suñer 1940'tan itibaren dışişleri bakanı olduğu sırada güçlü biçimde Müttefikler'e karşı tavır aldı. 1942'de görevden alındı.

Daha sonra, savaşın gidişatı Almanya için kötüleşmeye başladığında ve özellikle Sicilya'nın işgalinden ve Mussolini'nin Temmuz 1943'te devrilmesinden sonra Franco rejimi Müttefiklere yönelik daha uyumlu bir tutum aldı. Müttefikler'in önce Vichy Fas'ını, Kasım 1942'de Cezayir'i ele geçirmeleri, ardından Tunus'ta Mihver güçlerini yenilgiye uğratmaları, İspanya'nın savunmasız görünmesine yol açtı. Kasım 1942'de Almanya'nın Vichy Fransa'sını işgal etmesi İspanya'nın kuzey sınırında Alman varlığını artırdı. 1943'te Portekiz de Müttefikler'in safına geçerek onların Azor adalarında hava üsleri kurmalarını sağladı. Savaşın gidişatı Mihver güçleri aleyhine geliştikçe Franco rejimi kendisini daha az faşist olarak göstermeye çalıştı. Mesela Franco Yahudi mültecilere daha sempatik davranmaya başladı.

"Mavi Tümen" sayıca azaltıldı ve 1943'te geri çekildi; tümene mensup 1500 kişi İspanyol Lejyonu olarak bölgede kaldı ancak Şubat 1944'te onlara da ülkeye dönmeleri emredildi. ABD'nin petrol ikmalini kesme tehdidinin yarattığı baskı altında Franco, Mayıs 1944'te enterne edilen bütün İtalyan gemilerini teslim etmeyi, bütün Alman ajanlarını ülkeden çıkarmayı ve Almanya'ya tungsten ikmalini önemli ölçüde durdurmayı kabul etti. Ekim 1944'te İspanya, Fransa'daki Charles de Gaulle hükümetini tanıdı. Ne var ki Almanya'yla diplomatik ilişkiler Nisan 1945'e kadar kesilmedi ve Almanya'ya istihbarat yardımı savaşın sonuna kadar devam etti. Ayrıca bazı Almanlar ve Vichy Fransa'sının önemli şahsiyetlerine sığınma imkânı verildi ve bazılarının Güney Amerika'ya kaçmalarına yardım edildi.

Tayland'da olduğu gibi, savaş zamanı değişim süreci savaş sonrasının tarafsızlık efsanesine imkân hazırladı. Bu, efsane Soğuk Savaş sırasında Franco'nun ABD'yle askeri işbirliğini kolaylaştırdı. 1975'ten itibaren İspanyolların İkinci Dünya Savaşı'nı yeniden yorumlamaları belirgin biçimde politik trend-

lere bağlıydı ve İçsavaş konusunda yaşanan anlaşmazlıklara tabi oldu.

SOĞUK SAVAŞ

Komünistler İspanya İçsavaşı'nı kazanmış ve böylece hem savaş gemileri hem de uçaklar için Atlantik üslerini ele geçirmiş olsalardı, Soğuk Savaş Batı için çok daha zor olurdu. İspanya 1939-41 Nazi-Sovyet paktı nedeniyle 1939-41'de yine bir Alman müttefiki olurdu.

Öte yandan, İspanya faşist bir diktatörlük olmasına karşın, 1945 sonrasında açık ve kalıcı bir anti-komünizm politikası izlemesi sayesinde nihayet Batı ittifakı içinde yer aldı. Önceleri durum İspanya için kolay değildi. 1945'in başında İngiltere, daha sonra ABD Franco'ya İspanya'nın savaş zamanı politikasının ve faşizmin izolasyon anlamına geldiğini bildirdi. Sonuç olarak İspanya, Birleşmiş Milletler'in 1945'te yapılan kuruluş toplantısına davet edilmedi ve 1955'e kadar BM'ye katılmasına izin verilmedi. Aslında İspanya'da pek çok kişi Müttefiklerin 1945'te ülkeyi işgal edeceğini düşünüyordu.

Tepki olarak Franco, 1945 yazında, İspanya'nın şöhretini iyileştirmeye çalıştı. Bir monarşi ilan etti, ülke içinde anayasal hakları iyileştirdi ve bir Mihver sempatizanı olan dışişleri bakanını görevden aldı. Ne var ki Mart 1946'da İngiltere, Fransa ve ABD, Franco iktidarda kaldığı sürece iyi ilişkilerin imkânsız olduğunu ilan ettiler. BM daha katı yaptırımlar için baskı yaptı. Ancak bu kriz geçtiğinde, Batı'nın Franco rejimiyle bir arada yaşama imkânı arttı ve bu durum, İspanyol tahtının talibi Don Juan de Borbón'u Franco'yla uzlaşmaya ikna etti.

Bir diğer otoriter sağcı diktatörlük olan Portekiz, kısmen Azor Adaları'nda 1943'te kurulan Amerikan hava üsleri ABD'nin küresel stratejisi bakımından önemli görüldüğü

için, başından beri NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) üyesi olmuştu. Hava üsleri hem NATO'nun özellikle İtalya ve doğu Akdeniz'deki Amerikan güçlerine ikmal sağlıyor, hem de bu bölgeyi ele geçirmeyi hedefleyecek bir Sovyet harekâtına karşı stratejik derinlik oluşturuyordu. 1953'te ABD ile İspanya Amerikalılara hava üssü kurma hakkı veren bir anlaşma imzaladıysa da İspanya demokrasiye döndüğü 1983'e kadar NATO'ya katılmadı. 1953 anlaşması uyarınca Franco para desteği aldı ve tanındı. Sonunda Başkan Eisenhower'la bir toplantıda bir araya geldi.

Bu arada, hâlâ bir ölçüde gözden kaçan bir olay, Franco rejimine meydan okuyan önemli bir girişim; İçsavaş, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'ı köprüleyen bir girişim oldu. Ayaklanma 1944-8'de on bin gerillanın harekete geçmesiyle zirveye ulaştı. İçsavaş döneminin dağlarda saklanan Cumhuriyetçi askerlerine ek olarak hükümet Pireneler'deki Fransız sınırından harekât düzenleyen gerillalarla yüz yüze geldi ve Fransa'nın 1944'te Alman işgalinden kurtulmasından sonra bu güçler Franco rejimine karşı daha faal oldu. Ekim 1944'te Val d'Aran üzerinden yaklaşık 2500 adam bir işgal harekâtı başlattı. Ele geçirilen yerlere İspanyol Cumhuriyeti bayrağı çekildi fakat Franco yanlıları hazırlıklıydı. İşgal girişimi başarısızlığa uğradı. Önceki ay İspanya'da bir grevler dalgası olmuştu fakat ayaklanmaya pek az destek verildi. 1944'te Almanya'ya odaklanan ABD ve İngiltere, İspanya'nın elden çıkacağı bir duruma izin vermemesi için yeni Fransız hükümetine baskı yaptılar.

İspanyol hükümeti 1940'ların sonunda ve 1950'lerin başında, her türlü yerel destek belirtisini de cezalandırdığı amansız bir isyancı avı sayesinde Cumhuriyetçi isyancıları yenilgiye uğrattı. İspanyol hükümeti aynı zamanda komünistler ile anarşistler arasında kalan muhalefetin içindeki bölünmelerden; İçsavaş sancılarından sonra halkın bıkkınlığından; halk

desteğini engellemek için karneyle yiyecek dağıtımı uygulamasının devreye sokulmasından; Pireneler'e yakın bazı bölgelerde, özellikle Navarra'da, Franco'ya verilen desteğin gücünden; savaş sonrası koalisyonunda komünistlere ve sosyalistlere verilen, ayaklanmaya önceleri sempatiyle yaklaşan Fransızların 1946'nın sonundan itibaren giderek ayaklanmaya karşı düşmanca bir tutum almasından da yararlandı. 1950'lerde Fransa'daki İspanyol Cumhuriyetçi faaliyetleri sona erdi ve eylemciler tutuklandı. İspanyol ordusundaki askerlerin güvenilirliği kuşkulu olduğu için Franco hükümeti isyancılara karşı Sivil Muhafızlar'ı kullandı. İçsavaş içinde uygun taktikler, doktrin ve kaba kuvvet geliştirilmişti. Ele geçirilenler olağan biçimde hemen kurşuna diziliyorlardı. Yaklaşık beş bin gerilla öldürüldü. Hükümete göre ayaklanma, düşük düzeyde devam etmekle birlikte, 1951'de resmen sona erdi.

İspanya, eleştirenleri, özellikle komünistleri gözetim altında tutan bir polis devleti olmaya devam etti. Pek çok şey, özellikle incelenmeyi bekleyen Gizli Polis arşivleri açığa çıkmamıştır. Bununla birlikte bu boyutu ve devlet gözetimi ile şiddetinin oluşturduğu "dip akıntısı"nın ana akım ve aşikâr olduğunu anlamadan dönemi incelemek zordur. Bölgesel ayrılıkçılık engellendi. Aslında Katalan özerkliği 1938'de kaldırıldı. Katalan dili bir lehçe olarak kabul edilirken, Katalan isimleri ve halk dansları yasaklandı.

İspanya, resmi adı Denizaşırı İspanyol Sahrası Eyaleti olan İspanyol Sahrası'nda hâlâ emperyal bir güçtü. Sonunda özyönetimin uzun vadede ortaya çıkacak bir sonuç olduğunu kabul etmesine rağmen, bölgedeki bağımsızlık hareketini önlemeye çalıştı. Ayrıca İspanya 1958'de Tarfaya sınır bölgesini ve 1960'da Ifni yerleşim alanını Fas'a iade etti. 1960'tan beri İspanyol sisteminin içinde tutarak kısmen koloni statüsünden çıkarmaya çalıştığı İspanyol Gine'sine, Ekvator Gi-

nesi gibi bağımsızlık güvencesi verdi. 1970'te *Zelda İntifadası* (Zemla İsyanı) denilen olaylar sırasında İspanyollar İspanyol Sahrası'ndaki bağımsızlık gösterilerini ezdiler. Bununla birlikte 1973'te İspanya 1975'in başında bir plebisit yapmayı kabul etti.

Bu arada, 1967'de yapılan bir referandumla İspanyol egemenliğinin ezici bir çoğunlukla reddedildiği Cebelitarık, polis baskısı ve gümrük zorluklarıyla, özellikle 1969'da sınır kapısının, telefon hatlarının ve posta iletişiminin kesilmesiyle ablukaya alındı. Bu zorluklar bölgede sadece İspanya'ya yönelik düşmanlığı artırdı. Ayrıca İngiltere mevcut duruma boyun eğmek istemediğini gösterdi. İspanya'ya komşu bölgelerin ekonomisini vuran abluka Franco'nun ölümünden yıllar sonra, 1985'te sona erdi.

İDEOLOJİ VE POLİTİKA

1975'te Franco'nun ölümüne kadar süren diktatörlük niteliği bakımından faşist idi. Ancak rejimin esas teması, askeri desteği olan, İçsavaş sırasında ve sonrasında görüldüğü gibi toplumun çeşitli kesimlerinden yaygın destek gören muhafazakâr otoriterlikti. Destek, özellikle küçük mülk sahibi köylülükten fakat aynı zamanda orta sınıfın büyük bölümünden (kararlı olmamakla birlikte) geliyordu. Otoriterlik patriyarkal olmakla birlikte, güçlü bir annelik ideolojisiyle, kadınlara ve kadın özgürlüğüne kesin bir baskıyla işleyen ailenin güçlü rolünü kapsıyordu. Bu rol Katolik Kilisesi'nin Franco'ya verdiği desteği güçlendiriyordu. Falanj'ın 1939'da 580.000 üyesi olduğu iddia edilen kadın seksiyonu pasif bir dindarlık sergilemiyor, toplumun ihtiyaçlarına uygun biçimde fiili bir dini atılım sağlamaya çalışıyordu. "Frankoculuk"un büyük bölümü gibi bu seksiyon da çoğu toplumun seçkinlerinden gelen liderleriyle muhafazakârdı. Polis arabada öpüşen çiftleri sorguluyordu.

Rakip otoriterlik, özellikle komünistlerin otoriterliği yasaklandı. Bağımsız sendikalar da aynı akıbete uğradı, yerlerini devletin onayladığı sendikalar aldı.

Başka trendler de vardı. Nazi Almanyası ve faşist İtalya, Franco'nun iç politikalarını etkileyerek, modern, seferberlik halinde bir diktatörlük, özellikle Falanj'ın daha radikal kesimlerine uygun bir politika izlenmesini teşvik ettiler. Ne var ki bu girişim savaşın sonuçları, baskı ve ideoloji, özellikle de insan sermayesinin ve kurumsal faktörlerin tahrip oluşundan ötürü sınırlı kaldı.

Sonuçlar çok çeşitliydi. Kilise'nin Franco'ya verdiği desteğin bir kanıtı olarak bol miktarda çimentoyla süren kilise inşası yeni model İspanya'nın önemli bir yönüydü. 1940'ta Antoni Gaudi'nin Barselona'daki Kutsal Aile Kilisesi inşaatı üzerinde çalışmalar yeniden başladı. Devlet mühendisleri Katolik yenilenme ve politik istikrara zemin oluşturabilecek etkin ve adil bir toplum yaratmak için yeni bir ulusal politik ekonomi planlamaya çalıştılar.

Ne var ki kısmen idari alanda süren rekabetler nedeniyle, uygulamak tasarlamaktan çok daha zordu. 1956'dan önce yapılan hidroelektrik santrallerin inşası daha uzun sürüyordu, baraj yükseklikleri fazla değildi ve taşma savakları 1930'larda yapılan barajlarınkinden daha küçüktü. 1939'da Madrid'in ele geçirilmesini kenti dönüştürme tasarıları izlediyse de savaşın hemen sonrasında bu planlar parasızlığa kurban gitti.

Ayrı bir kanalda, Hıristiyan milliyetçiliği günümüz Rusya'sındaki gibi rejimin ideolojisinin temel bir unsuruydu. Rejim, devletten yardım gören bir sosyal muhafazakârlık programını, aslında demokrasiyle ilgisi olmayan bir Hıristiyanlık versiyonunu izledi. Mesela, Genel Eğitim Yasası (1970) uyarınca parasız zorunlu eğitim bir hedef olarak sunuldu ancak 1980'de bile henüz uygulanamamıştı. Kültürel yeniliklere genel yaklaşım tam bir kültür yoksunluğunu açığa vuruyordu.

İSPANYOL SÜRREALİZMİ

1920'lerden 1970'lere kadar film yapımcısı Luis Bunúel (1900-83) İspanyol Sürrealizmi'nin önemli şahsiyetlerinden biri oldu. Aragon'daki Teruel eyaletinde bulunan, Bunúel'in daha sonra "Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren ortaçağ" mekânı diye tanımladığı Calanda'da rahat bir ortamda dünyaya geldi. Madrid Üniversitesi'nde gördüğü eğitim onun hayata bakışını değiştirdi. Bunúel, Lorca ve Salvador Dali'yle (1904-89) yakın arkadaş oldu. Annesinin parasıyla, Salvador Dali'yle birlikte *Un Chien Andalou* (Endülüs Köpeği, 1929) adlı çarpıcı sürrealist film yaptı. Katolisizm'i reddeden ve 1931'de Komünist Parti'ye katılan Bunúel, Extramadura'daki köylü yoksulluğunu anlatan, önceleri Cumhuriyet'in kırsal kesimi ihmal edişine yönelik bir eleştiri olarak görülen fakat daha sonra anti-faşist propaganda için kullanılan ve bu yüzden Franco tarafından yasaklanan *Las Hurdes: Tierra Sin Pan* (Ekmeksiz Toprak, 1933) adlı filmi çekti. İçsavaş sırasında Cumhuriyetçileri destekleyen Bunúel savaştan sonra ABD'de, daha sonra Meksika'da yaşadı ve Meksika yurttaşı oldu.

Katalonya'da varlıklı bir ailede dünyaya gelen Dali, Madrid'de sanat öğrenimi gördü. Kübizm'i benimsedi, daha sonra Paris'te Sürrealist çalışmalar yaptı. İspanyol İçsavaşı sırasında taraf tutmayı reddetti ve yüzyılın ortasına denk gelen sorunlu yılları New York'ta güvenli bir ortamda geçirdikten sonra, 1948'de İspanya'ya döndü. Franco döneminde ülkesinde yaşama arzusu, diktatöre destek olarak anlaşıldı ve sürgünde yaşayanların tepkisine yol açtı. 1982'de Kral Juan Carlos, Dali'ye Marki unvanı verdi. Dali'nin doğduğu Figueres'teki Teatre-Meseu Dali bir ara tiyatro olarak da kullanılan sürrealist bir fantezi evidir.

FRANCO MİMARİSİ

Modern İspanya'yı ziyaret eden biri özellikle Madrid'de Franco mimarisinin pek çok örneğini görebilir. Hem Altın Çağ İspanya'sına, özellikle Escorial mimarisine dönüş biçiminde yerli bir Retro-üslup, hem de İtalyan ve Alman modellerine uygun bir faşist Modernizm vardı. Ortak özellik, Ministerio del Aire, Museo de América ve San Francisco de Borja'da görüldüğü gibi, kitlesel mimaridir.

DEĞİŞİM BELİRTİLERİ

Franco dönemi genellikle baskı ve geçiş dönemleri olmak üzere ikiye ayrılır. 1960'larda ve 1970'lerin başında yaşanan ikinci dönem liberalleşme, ekonomik büyüme ve toplumsal değişimle betimlenir. Bu yorum hakkında söylenecek çok şey vardır; mesela 1966 tarihli Basın Yasası'yla sansür kaldırılmıştır ancak bunun sınırları vardır. Her iki dönemde, devlet yönetiminde, özellikle 1959 İstikrar Planı sayesinde korporatist ekonomik büyüme girişimleri görüldü. Yönetimde bürokratlar önemli rol oynuyorlardı ve demokrasiden yoksunluk sürece yardımcı oluyordu. Ayrıca 1960'larda ve 1970'lerin başında devlet denetimi ağır basıyordu. Nitekim 1960'larda görülen sanayileşme kısmen kökleri İçsavaş'ta ve sonrasında bulunan uysal, ucuz ve genellikle göçmen işgücüne bağlı kaldı. Bu durum Sovyetler Birliği ve Çin'de de görülmüştür.

Bu gelişmenin sadece İspanya'ya özgü olduğunu düşünmek yanış olur. Dönemin daha genel ve uzun süren ekonomik büyüme koşulları ihracat piyasaları, yatırım sermayesi ve yeni teknoloji sağlamak bakımından önemliydi. Araba kültürü yaygınlaştı. Artan ticaret ekonomik bakımdan kendi kendine yeterli olmayı pek istenmeyen ve gerekli de olmayan bir görüşe dönüştürdü. Ancak İspanya'nın politik konumundan kaynaklanan tecrit durumu nedeniyle bu refah İspanya'da genellikle 1960'lara kadar gecikti.

Ekonomik büyüme bölgesel farklılıkları önemli ölçüde artırdı. Büyümeden en belirgin biçimde imalatın yoğunlaştığı, özellikle Katalonya'daki kentler yararlandı. Buralarda seçkin iş insanlarının çoğu Franco'yu destekliyordu. Öte yanda, uzun vadeli bir örüntü olarak kırsal iç bölgeler hem göreli hem de mutlak olarak yoksuldu. Bu durum özellikle doğu Endülüs, Galiçya'nın tamamına yakını ve Kastilya Meseta'sının büyük kısmı için geçerliydi. Kâr sağlamak için tarım modernleştirildi, traktör makineleşmeyi sağladı fakat bu gelişme kırsal işsizliğe ve iç bölgelerden büyük çapta göçe yol açtı ve Meseta, nüfusunun önemli bir bölümünü iş arayışıyla Barselona'ya ve Madrid'e kaybetti. Bu örüntü Avrupa'da da yaygındı.

Kırsal sefaletten kaçış giderek ekonomik fırsat ve sosyal hareketlilik arayışıyla bağlantılıydı. Bu arayış Madrid'deki *Barrio del Pilar* gibi yeni konut projelerinde ifadesini buluyordu. Madrid'in nüfusu 1930'da 950.000'den, 1970'te üç milyona çıktı. İspanya'nın nüfusu dikkate alındığında bu artış oransal olarak aşırıydı. Semtlerde Franco'nun talimatıyla yeni kiliseler inşa edildi.

Bu değişimler yerleşik toplumsal ve ekonomik örüntüleri önemli ölçüde etkiledi ve rejimin Katolik milliyetçiliğini sınadı. Aslında, muhafazakâr niteliği ve gerici tutumuyla Katolik milliyetçilik 1960'larda giderek anlamını kaybetti. Bunun sebebi televizyonun yarattığı etkinin daha önce sinemanın sağladığı sorgulamayı daha ileriye taşımasıydı. Hükümet medyayı denetim altında tutmakla birlikte tüketimci değerleri destekliyordu. Özellikle sendikaların komünizminden, pek çok entelektüelin ve öğrencinin liberalizminden ya da Marksizm'inden gelen daha özgül eleştiriler ve karşı çıkışlar vardı. Grevler yasadışı olsa da 1960'ların başından itibaren yaygınlaştı. Polis baskısı grevleri durduramıyordu. *Comisiones Obreras* (İşçi Komisyonları) gizli sendikal faaliyet yürütüyor ve her yerde öğrenci protestolarıyla desteklenen faaliyetlere yar-

dımcı oluyordu. Bu gelişmeler Franco'ya yönelik muhalefeti teşvik etti ve farklı değerlerin dolaşıma girmesini kolaylaştırdı. Yurttaşların kurdukları dernekler de kamu hizmetleriyle ilgili sorunlara gösterilen tepkide önemli bir rol oynadı.

Birlik kültünü savunan Frankoculuk 1940'lardaki, hatta 1950'lerdeki gibi baskı altına alamadığı farklı eğilimlerin bulunduğu bir toplumu artık yönetemiyor sadece ona nezaret ediyordu. Toplumu yönetme zorlukları 1960'ların sonundan itibaren öğrenci, işçi ve diğer inisiyatiflerin protesto ve eylemleriyle ortaya çıktı. Eleştiriler ruhbandan da geliyordu. Ülkenin her yerinde ilerici bölge papazları çoğu muhafazakâr olan cemaatlerine ayinlerde sistem eleştirisi yapıyorlardı. Sonuç olarak Kilise'deki gerilim pek çok aile içinde tekrarlandı.

Değişimin bir yönü Bask kültürünü savunmak için 1959'da kurulan ve 1968'den itibaren suikastlar düzenleyen Marksist bir terörist grubuna dönüşen *Euskadi Ta Askatasuna* (ETA; Bask Vatanı ve Özgürlük) idi. Örgütün ilk suikastı 1970'de San Sebastián'ın işkenceci Gizli Polis şefini hedef aldı. ETA bir dizi girişimle Franco'yu da öldürmeye çalıştı, ancak başarılı olamadı.

FRANCO TARİHÇİLİĞİ

1922'den itibaren Mussolini İtalya'sında olduğu gibi, otoriter aşırı sağ Milliyetçi Franco rejimi hem kazandığı zaferin anısını canlı tuttu hem de bu zaferi ihtişamlı geçmişe dönüşün bir referans noktası haline getirdi; bu ihtişama yol açtığı varsayılan şeyin çözümlemesini de yaptı. Milliyetçilerin sol kanadı ve seküler Cumhuriyetçi düşmanlar biçimindeki Hıristiyan karşıtı yabancı görüşlerin yok edilmesi olarak sunulan uygulamalara paralel olarak rejim ortaçağda İspanya'nın Müslümanlardan geri alınmasını sağlayan Yeniden Fetih dönemini canlandırdı. İspanya'nın geçmişine Frankocu yaklaşım Franco sonrasının Endülüs'e olan ilgisiyle hiçbir ortak

özellik taşımıyordu. Özellikle Kastilya kraliçesi Isabella ile kocası Aragon kralı Ferdinand'ın saltanat dönemi üzerinde duruluyordu. Bu dönemde Müslümanlar nihai olarak yenilgiye uğratılmışlar, Yahudiler sürgüne gönderilmişler, Katolik saflık güvence altına alınmıştı ve Yeni Dünya, İspanya'yı istiyordu. II. Felipe'nin saltanatı Franco'nun ülkeyi ve halkı dinde birleştiren rejimine bir imaj sağlıyordu. Buna karşılık on sekizinci yüzyıl Aydınlanmasının ve on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin İspanya'sı göz ardı ediliyor ve özellikle ikincisine öğretim kurumlarında fazla yer verilmiyordu.

Mesela Gonzalo Menéndez Pidal 1941'de yayımlanan *Atlas historicó éspañol*'unda esas olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyılları göz ardı ediyordu. Modernleşme ve ülke politikaları bu kitapta daha kahramanca ve birleşik bir geçmiş lehine inkâr ediliyordu. Yeniden Fetih büyük ilgi topluyordu. Habsburg İspanya'sında sanayi ve ticarete bir sayfa, dört azizin seyahatlerini gösteren haritalara bir diğer sayfa, erken modern kültürel tarihe ise pek çok sayfa ayrılıyordu. Yahudiler ve Faslılar göz ardı ediliyordu ki burada ırkçı bir tutum vardı. Bu atlas İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da önemini korudu.

Geçmişin kullanılmasına ilişkin pek çok örnek gibi, Frankocu geçmişe dönüş özlemi de uzun geçmişi olan köklere sahipti. Bu kökler 1898 savaşında İspanya'nın ABD karşısında uğradığı alçaltıcı yenilgi üzerinde duranlar tarafından bir kıyaslama konusu olmuştu. Bununla birlikte, geçmişin kullanımına ilişkin çoğu örnekte olduğu gibi ton ve kullanım biçiminde, özellikle bu örnekte hükümet desteğinin derecesinde önemli farklılıklar vardı. Koyu Katolisizm, bölgesel yayılmacılık, Ferdinand ve Isabella'nın ırkçılığı; bütün bunların Franco'ya uygun bir model olarak hizmet ettiği görülüyordu. Belirgin ideolojik konumları temel alan hayali bir tarih güçlü biçimde geliştirildi.

Faşist İtalya'da olduğu gibi, Franco yönetiminde de liberalizmin reddedilmesi çok sayıda akıma yol açıyordu. Bunla-

rın bazıları daha güçlü bir tarihsel imgelem ve çeşitli mitoslar taşıyordu. Franco bunların hepsinden hoşlanmıyor, onları İspanya'nın erken zayıflığının ve mevcut sorunlarının sorumlusu olarak görüyordu. Uluslararası ilişkilerde bu yaklaşım bir Fransa ve İngiltere nefreti anlamına geliyor, bu iki ülkenin emperyal bir güç olarak İspanya'yı zayıflattığı düşünülüyordu. Onların hoşgörülü demokrasiler olması da Franco'nun tutumuna katkıda bulunuyordu. Franco döneminde Fransa ve İngiltere'den daha güçlü büyük bir emperyal güç olarak İspanya'nın geçmişi modern tarihin önemini azaltıyordu. Bu arada İspanyol hükümeti, *Atlas Histórico y Geográfico de Africa Española*'yı (1955) üretmek için *Instituto de Estudios Africanos*'la işbirliği yaparak kendi sömürgeci konumunu ortaya koyuyordu.

Bu arada başka görüşler de dolaşımdaydı ve temsil ediliyordu. Katalan tarihçi Jaume Vicens Vives, Pidal'ınkinden daha canlı olan bir *Atlas y sintesis de Historia de España* hazırladı (1944'te Barselona'da yayımlandı). Franco rejiminden ötürü Vicens politik saptamalarında temkinli olmak zorundaydı. Fakat atlası İspanyol imparatorluğunun dağılmasına ilişkin vahim olaylarla (Karlist Savaşlar, İçsavaş vs.) doluydu ve İspanyol tarihini Avrupa bağlamında göstermeye Pidal'dan daha istekliydi. Onun atlasında azizlerin seyahatlerine ilişkin hiçbir harita yer almıyordu. Vicens özellikle toplumsal ve ekonomik tarihle ve bunların Fransız düşünürleriyle olan bağlantısıyla ilgilendiğini gösteriyordu. Estudios de historia moderna'yı kurdu (1951). Diğer tarihçiler ona ayak uydurdular. Tarihsel maddeciliğe duyulan ilgi Marksist perspektiflere yol açtı ve teşvik edildi.

DİKTATÖRLÜĞÜN SONU

İspanya'daki diktatörlük Franco üzerinde çok fazla odaklandı ve 1975'te onun ölümüne kadar çözülmeye başlamadı. Ne var ki bu çok yavaş gelen bir ölümdü ve Franco ölürken dini ka-

lıntılara tutundu. Bu açıdan durum Portekiz'dekinden farklı ve daha ılımlıydı. Portekiz'de 1932'den beri diktatör olan António Salazar'ın kurduğu ve onun 1970'te ölümüne kadar ayakta kalan otoriter hükümet ancak 1974'te gerçekleşen ve 1976'ya kadar süren bir istikrarsızlık dönemine yol açan bir darbeyle sona erdi.

Franco, ölümünden sonra demokrasiye geçilmesini kesinlikle istemiyordu. *Continusimo* [süreklilik] taraftarıydı. Ne var ki ETA'nın *Operación Ogro*'su sırasında, kararlı Franco taraftarı başbakan ve Franco'nun vârisi olacak kadar güçlü biri olan Amiral Luis Carrero Blanco Aralık 1973'te Madrid'de –iki korumasıyla birlikte– havaya uçuruldu. Yolun altına yerleştirilen bombanın gücüyle Blanco'nun arabası çok yükseğe fırladı. Hükümet daha katı anti-terörist önlemlerle karşılık verdi. Komploya katılanların on kadarı suçlu bulundu ve idam edildi.

Demokratik değişime acımasız yaklaşan Franco, son kralın torunu Juan Carlos'a (s. 1975-2014) Frankocu Ulusal Hareket'in değerlerini üstün tutacağına dair yemin ettirdi. Franco her şeyi "bağlanmış, sıkıca bağlanmış" olarak bıraktığını iddia ediyordu fakat onu canlı tutma çabası İspanya'nın bir ardıla ne kadar hazırlıksız olduğunu gösterdi. Ayrıca Franco, ne Frankoculuğun kurduğu yapıların çöküş halinde olduğunu gören önemli politik ve ekonomik seçkinlerle hesaplaştı, ne de İspanya'nın giderek kentli ve burjuva oluşunu dikkate aldı.

TURİZM ENDÜSTRİSİ

Franco yıllarında İspanya'nın önemli bir turist güzergâhı olduğu görüldü. Tatil paketleri endüstrisi, jet motorlu uçak ve "Uzun Ekonomik Büyüme" döneminde kuzey Avrupalı

sanayi işçilerinin tasarruf ettikleri zenginlik büyük bir talep yarattı. Gevşek planlama denetimleri ve ucuz konaklama fiyatları başlıca kolaylıklardı ve mütevazı balıkçı köylerinden Benidorm ve Costa Blanca gibi bir dizi turist mekânı hızla kalkındı. İklimin, kumsalların, jet motorlu uçakların ve tatil paketlerinin yardımıyla turizm 1960'lardan itibaren hızla gelişti. 1959'da yabancı yatırımlara getirilen sınırlar kaldırıldı. Turist sayısı 1959'da dört milyondan 1964'te on dört milyona çıktı. Daha sonra yükselmeyi sürdürdü. 2015'te İspanya AB içinde en gözde yabancı turist mekânıydı; turistler 270 milyon gece konakladılar ki bu AB toplamının yüzde 21,3'ü kadardı. Turizm, İspanya'nın GSYH'sinin yaklaşık %10-11'ini sağlıyordu ve 2016'da İspanya dünyada en fazla ziyaret edilen üçüncü ülkeydi. 2016'da İspanya'yı kısa süreliğine ziyaret eden en büyük kategori İngiltere'den (17,8 milyon), Fransa'dan (11,4) ve Almanya'dan (11,2) geliyordu. Uluslararası ziyaretçilerin sayısı 75,6 milyon kadardı. Bu sayı 2015'te 68,2'ye ulaştı. Turizm, geleneksel bölge isimlerini önemsizleştirerek İspanya'nın yeniden tanımlanmasına yol açtı. 1964'te, İspanya'nın büyük kısmının yeniden isimlendirilmesi ve yeniden düzenlenmesi, kıyılarından, özellikle Costa Brava ve Costa del Sol'dan başladı. Costa del Sol'un önde giden konaklama yerlerinden Marbella gibi yeni şehirler önem kazandı. Majorca Adası'ndaki Palma önemli bir konaklama yeri oldu. Kanarya Adaları da önemli bir turizm merkezi oldu. Barselona 1992 Olimpiyatları sayesinde bir turizm güzergâhı olarak yükseldi. Daha önceleri bir milyondan az turist görülüyordu fakat 2016'da bu sayı sekiz milyonu aştı.

13.

DEMOKRATİK DÖNEM, 1976–

"Españoles, Franco ha muerto" [İspanyollar, Franco öldü]. Başbakan Carlos Arias Navarro'nun Franco'nun öldüğü gün ulusal televizyon kanalı TVE'de (Televisión Española) yaptığı duyuru yeni bir İspanya'ya doğru yola çıkıldığı anlamına geliyordu fakat bu yolculuğun nasıl olacağı belli değildi. Demokrasiye geçiş hiçbir şekilde kaçınılmaz değildi ve işe çomak sokabilecek ordu, komünistler ve ETA gibi çok sayıda güç vardı. Ayrıca demokratik rejim kurulduktan sonra Frankocuların işbirliği yapıp yapmayacakları belirsizdi. Franco'nun 1936'da iktidarı ele geçirmek için yaptığı türden bir darbe beklentisi, kaygıya yol açmakla birlikte en az günümüzdeki kadar imkânsız görünüyordu.

İktidar bir süre daha Franco yanlılarının elinde kaldı. Bu arada monarşi yeniden kuruldu. Juan Carlos 1975'te kral oldu ve tahttan feragat ettiği 2014'e kadar saltanatını sürdürdü. Önemli ölçüde süreklilik kazanarak demokrasiye görece düzenli geçiş, İspanya'nın Portekiz'de görülen ve solcu bir iktidarın kurulmasına fırsat sağlayan istikrarsızlığı yaşamaması için ABD tarafından kuvvetle teşvik edilen bir değişimdi. Franco'nun ölümünden iki gün sonra tahta çıkan Juan Carlos'un bu değişim için önemli olduğu görülüyordu. XIII. Al-

fonso'nun torunu olan Juan Carlos, Don Juan de Bourbón'un (1913-93) oğluydu. Franco 1947'de İspanya'nın bir monarşi olduğunu ilan etti fakat fazla liberal olmasından korktuğu (yanılıyordu) Don Juan'ı 1969'da göz ardı ederek, Frankocu devletin sürekliliğine daha yatkın olduğunu düşündüğü (yine yanılıyordu) Juan Carlos'tan yana tutum aldı. Bağımsız tavırları da Franco'nun hoşuna gitmeyen Don Juan taht üzerindeki iddialarından Juan Carlos'un kral olmasını izleyen iki yıl boyunca vazgeçmedi.

Yeni kral demokratikleşmeyi desteklemeye istekli görünüyordu. Onun liderliğine güvenen Franco yanlılarının ve askeriyenin yeni düzeni kabul etmelerine yardımcı olarak faal bir rol oynadı. Franco yönetiminde ne bağımsız siyasi partiler, ne özgür basın, ne devleti yöneten küçük grup dışında ulusal düzeyde bir politik hayat ve ne de örgütlü değişim kapasitesi vardı. Sonuç olarak, değişim isteyen muhalif hareketlerin ve politik tutsakların karşısında, İspanyolların "Geçiş" anlayışlarının oluşmasında önemli bir rol oynayan yeni kral ve Franco yanlısı küçük bir grup yer alıyordu.

Franco'nun başbakanı, İçsavaş sırasında Málaga'da Milliyetçilerin ölümcül savcısı olarak görev yapan Carlos Arias Navarro kral tarafından görevden alındığı 1976'ya kadar görevini sürdürdü. Dar görüşlü Arias'ın görevden alınmasının sebebi, yasaklanan sol partilerin yakın zamanda kurdukları Demokratik Eşgüdüm'ün yöneticilerini tutuklayarak eski sistemi sürdürmeye çalışmasıydı. Geçiş görece düzenli olduysa da 1970'lerin sonunda siyasi cinayetlerde bir artış görüldü. Mesela Ocak 1977'de gerçekleşen Attocha katliamında beş komünist işçi avukatı kendisine *Alianza Apostólica Anticomunista* (AAA, Apostolik Anti-Komünist İttifak) diyen bir gruba mensup aşırı sağcı katiller tarafından vurularak öldürüldü, dört avukat da ağır yaralandı. İtalyan neo-faşistlerinin cinayette parmağı olduğu iddia edildi. Bir diğer solcu eylemci bu

FUTBOL

İspanya'nın herhangi bir yerinde şık bir kafede ya da küçük bir restoranda oturmak ister misiniz? O halde sizi uyaralım. Dışarıda oturmak daha iyi olabilir, çünkü çoğu kez içeride bulunan bir televizyon genellikle erkeklerin ilgilendiği futbol dinine tahsis edilmiş olacaktır. Bu din yerel bağlılıkları merkeze alır. En güçlü bağlılıklardan biri 1902'de Madrid Futbol Kulübü olarak kurulan Real Madrid üzerinde odaklanır. Takım beyaz çoraplı olduğu için Los Blancos (Beyazlar) adıyla anılır ve 1947'den beri seksen bir bin kişilik muazzam bir kapasitesi olan Santiago Bernabéu Stadyumu'nda oynamaktadır. Kulübün sahibi olan ve onu yöneten kişiler kulübün kimliğini güçlendirirler. *Real* (Kraliyet) unvanı kulübe 1920'de XIII. Alfonso tarafından verilmiştir. Mali bakımdan çok başarılı olan kulüp hem İspanya'da hem de Avrupa'da 1956 ile 1960 arasında her yıl Avrupa Kupası'nı kazanarak büyük başarılar elde etti.

Genellikle Barça olarak bilinen FC Barselona ise Real Madrid'in başlıca rakibidir. İki takım arasındaki maçlar El Clásico (Klasik) olarak bilinir. 1899'da kurulan kulüp Katalan kimliği için önemlidir; sahibi taraftarlarıdır ve kulübü onlar yönetir. Real Madrid gibi FC Barselona da zengindir ve hem İspanya'da hem de Avrupa'da başarılı olmuştur. 1925'te Barselona'da kalabalıklar Kraliyet Yürüyüşü'nü yuhaladılar ve 1936'da kulüp başkanı Falanjistler tarafından öldürüldü. İçsavaş'tan sonra FC Barselona Franco'ya muhalefetle, Real Madrid ise rejimle özdeşlendi.

olaydan iki gün önce yine AAA tarafından öldürülmüştü. Cenaze törenlerine büyük katılım oldu. Bu olay Juan Antonio Bardem'in *Siete dias de enero* (Ocak'ta Yedi Gün) adlı filminde canlandırıldı. Bir komünist olan Juan Bardem toplumun ikiyüzlülüğüne ilişkin güçlü bir toplumsal gerçekçi film olan *Muerte de un ciclista*'nın (Bisikletçinin Ölümü, 1955) yapımcısıydı. Öldürülen avukatlar için Madrid'de Antón Martin Meydanı'nda bir anıt bulunmaktadır.

Juan Carlos, Arias'ın yerine Frankocu sistemin mensubu ve Frankocu resmi partinin Genel Sekreteri olan fakat 1990'larda Doğu Avrupa'da iktidarı ele geçirecek olan bazı eski komünistler gibi değişime istekli birini, Adolfo Suárez González'i getirdi. Aslında Suárez, Franco'ya demokratikleşmenin kaçınılmaz olduğunu söylemişti. Suárez, Demokratik Merkez Birliği (Unión de Centro Democrático, UCD) adında bir parti kurdu ve iki meclisli bir parlamento seçimleri için genel oy hakkı sağlamak üzere ulusal bir referandum düzenledi. Bu formül 15 Aralık 1976 referandumunda ezici bir çoğunlukla kabul edildi. Bahar aylarında İspanyol Sosyalist ve Komünist partileri ve sendikalar yasallaştı ve grev hakkı kabul edildi. Bu arada, eskiden başında Suárez'in bulunduğu Frankocu Ulusal Hareket yasaklandı. Atocha katliamı bu değişime katkıda bulundu.

Haziran 1977'de, 1936'dan beri İspanya'da ilk kez yapılan seçimler Suárez'in ılımlı partisine sandalyelerin yaklaşık yarısını kazandırdı ve yeni Meclis'in hazırladığı Anayasa taslağı Aralık 1978'de yapılan referandumda %88 destekle onaylandı. Bu anayasa parlamenter bir monarşinin kurumsallaşmasına toplumsal ve kültürel bir reform ekliyordu. Ölüm cezası kaldırıldı, oy kullanma yaşı on sekize indirildi. Artık devlet dini de yoktu. Oransal temsil ve iki meclisli parlamento Franco öncesi İkinci Cumhuriyet'in yoksun olduğu ılımlılığı güçlendirme yöntemi olarak görülüyordu. Frankocu devletin

merkezi uygulamalarıyla önemli bir kopuş sağlayan anayasa bölgesel özerkliği kabul ediyordu. Özerlik Yasaları gereğince, merkezi hükümet dış politika dahil önemli konularda karar yetkisine sahip olurken, özerklik İspanya'nın bütün bölgelerinde geçerliydi. "İspanyol Ulusu'nun bölünmez bütünlüğü" de Anayasa'da yer alıyordu Bu hüküm ayrılıkçılığı engellediği için 2017'de Katalonya'yla ilgili politikaların başlıca sorunu oldu.

1977 seçimlerine katılan Sosyalist Parti'nin radikal Marksizm'den vazgeçmesi de Geçiş süreci açısından önemliydi. Önemli bir aşırı sağ partinin yokluğu da öyleydi. Suárez 1979 seçimlerini de kazandı fakat yeni grev haklarıyla birlikte gerilim arttı ve bölgesel özerlik huzursuzluk yaratmaya başladı. 1979 tarihli Katalonya Özerklik Yasası gelenekçilerin tepkisine yol açtı. 1979'da Kordoba bir Komünist konsey seçti. Hem işsizlik hem de enflasyon yüksekti. İstikrarsızlık algısı 1978-80'de daha ölümcül hale gelen ETA faaliyetini artırdı. Sonuç olarak Suárez, Ocak 1981'de partisi tarafından görevi bırakmaya zorlandı. Eski düzenin sürdüğünü gösteren bir örnek olarak Suárez istifa ettikten sonra Juan Carlos tarafından kalıtsal dük ilan edildi. Arias da görevden ayrıldığında kalıtsal marki yapılmıştı.

Sağdaki sahici demokrasi nefretiyle ve eski yöntemlere duyulan nostaljiyle süren paranoid kaygılar ve farklı bakış, ayrıca Frankocu düzenin yıkılmasına duyulan tepki, 23 Şubat 1981'de bir darbe girişimine yol açtı. Sivil Muhafız örgütünden Yarbay Antonio Tejero iki yüz silahlı Sivil Muhafız'la *cortes*'i bastı. Bu arada Valencia askeri bölgesinin şefi General Jaime Milans del Bosch acil durum çağrısında bulundu, tankları sokaklara çıkardı ve Juan Carlos'a askeri bir hükümet kurması için baskı yaptı.

Darbe demokratik İspanya için bir ölüm kalım anıydı ve Frankocu geçmişe ya da en azından Primo'nun 1923'te iktidarı

ele geçirmesinin ardından ortaya çıkan türden bir istikrarsızlığın olacağına ilişkin büyük bir korkuya yol açtı. Ne var ki Juan Carlos sırdaşı General Alfonso Armada'nın (muhtemelen komplonun içindeydi) bir "selamet hükümeti"nin bizzat başına geçme isteğini reddetti. Juan Carlos televizyona çıkarak anayasaya ve demokratik yönetime bağlı olduğunu ilan etti. Kral'ın bu tutumu ordunun, özellikle Madrid'deki büyük bölümünün darbeye destek vermemesini sağladı. Bunun üzerine darbe çöktü. Can kaybı olmamıştı. Halk demokrasiye destek veren gösteriler yaptı. Asker komplocular hapse atıldılar.

Darbe hakkında, özellikle daha kapsamlı planların varlığı, rüzgârın nereden eseceğini beklediği iddia edilen kralın rolü ve Suárez'in düşüşü ile darbe arasındaki ilişki hakkında pek çok komplo teorisi vardır. Ne var ki esas nokta yeni sistemin varlığını sürdürmesidir. Tam tersine, 1981'de Polonya'da ordu komünist hükümet ve Sovyetler Birliği'nden yana tutum alarak Dayanışma hareketini ezdi.

Juan Carlos'un kendisi için iktidar arayışında olmaması da önemliydi. Bunun yerine, 1923 öncesi duruma rağmen yakın zamanlarda oluşmuş bu türden bir monarşi geleneği olmayan bir ülkede başarılı bir anayasal monark olduğunu gösterdi. Bu durum geç yirminci yüzyıl Avrupa'sında farklı yönetim biçimlerinin varlığını hatırlatır. Oysa Yunanistan'da askeri yönetim sona erdiğinde monarşi geri dönmedi. Portekiz'de de monarşinin dönüşü beklenmiyordu.

1981 darbesinin başarısızlığa uğraması geçmişten gelen tıkanıklıkların açılmasına yardımcı oldu. Bölünmüş askeriye, özellikle ordu, artık daha zayıftı ve askeri bütçe kısılmıştı. Askeriye politikleşme yerine giderek profesyonelleşti ve NATO üyeliği subayların ufkunu önemli ölçüde değiştirdi. "İç düşman"la savaşmak artık esas amaç değildi.

Bu gelişme İspanya'nın 1930'ların gruplaşmalarından ve sorunlarından daha kalıcı biçimde ayrılmasının temel yönü-

dür. Bu kopuş, Franco rejiminin son yıllarında önemli ölçüde gerçekleşmişti. Bunun sebebi kısmen Franco'nun güçlü bir konumda olması ve izlediği politikaların başarılı olması ve uyguladığı baskı sayesinde anarko-sendikalizmin ve şiddet içeren ruhban karşıtlığının İspanyol siyasetinde artık bir rolünün bulunmamasıydı. Ancak her ikisi de 1970'lerde muhalif politikacıların genel yıpranması yüzünden yeniden canlandı.

Daha önemlisi, sonuç olarak ortaya çıkan her türlü sosyal değişimle birlikte halkın hızla topraktan kopmasıyla gerçekleşen toplumsal ve ekonomik dönüşümdü. Ayrıca İkinci Vatikan Konseyi'nin etkisiyle 1970'lerde Katolik Kilisesi değişime daha istekliydi. Bu arada yeni kurulan demokratik kimlik kiliseyi politik eylemin hedefi olmaktan çıkardı.

1981'deki darbe girişiminin bir sonucu olarak, özellikle boşanmanın yasallaşması biçiminde daha sosyal bir değişim kabul edilebildi. Bir diğer değişim belirtisi, İspanyol politikacıların Batı Avrupalı politikacıların durumuna biraz daha yaklaşabilmeleriydi. Frankoculuğun geri döneceği hayallerinden uzaklaşan sağ kendisini demokratik sistem içinde güçlendirerek 1976'da Manuel Fraga önderliğinde kurulan bir partiyi, Halk Birliği'ni (Alianza Popular, AP) destekledi. Demokratik Merkez Birliği'nin bir dizi manevrası bu desteği de azalttı. Bununla birlikte, değişimin yarattığı, darbe girişimine yol açan huzursuzluk sağ kesimde etkilerini sürdürdü. AP 1989'da Halkın Partisi olarak yeniden kuruldu.

Değişimden turistlere kalan, Viana markilerinin sattıkları Kordoba sarayı oldu. Saray artık halka açıktır. İçeride dolaşanlar bir Franco portresini de görebilirler. Bir diğer kalıt, *Tren de Aceite* (zeytinyağı treni) hattı gibi demiryolu hatlarının kapatılarak kültürel amaçlarla kullanılması, buralarda cazip yürüyüş yollarının açılmasıdır.

Ekonomik sorunlar yeni zorluklar çıkarıyordu. Frankocu rejim 1970'lerin başındaki ağır ekonomik şoklara en iyi şe-

kilde karşılık verecek durumda değildi. Bunun yerine, Doğu Avrupa hükümetleri ya da 1974-9'da İngiltere'deki İşçi Partisi hükümetleri gibi, ortamı popülist politikalarla manipüle etmeye çalışarak durumu daha da kötüleştirdi. Dövizin denetlenmesi bu türden manipülasyonu teşvik ediyordu. Ne var ki bu politika yüksek enflasyona, mali sorunlara ve işsizlikte büyük artışa yol açtı. Bunlar İspanya'nın geleceğine ilişkin kuşkular yarattı. 1979'da yenilenen petrol fiyatlarının yarattığı şoktan kaynaklanan sorunlar bu kuşkuları artırdı.

Bütün bunlara 1977 tarihli Moncloa Paktı ve 1984'te onu izleyen anlaşmalarla korporatist bir tepki gösterdiler. Bu paktlarla hükümet işverenler ile sendikaları mali sorunları denetim altına alma ve ekonomiyi reformdan geçirme konusunda anlaşmaya varmak üzere bir araya getirdi. Burada Avrupa'nın büyük bölümünde yaşanan, İngiltere'nin toplum sözleşmesi deneyimini de kapsayan gelişmelerle bir paralellik vardı.

Moncloa Paktları'na rağmen, ekonomik sorunların ağırlığı nedeniyle İspanya'daki gerilimler sürdü. Toplumsal ve politik doku Paktlar'ın zorlukları azaltmadığını gören Komünist

GOLF VE SEVERIANO "SEVE" BALLESTEROS

Cantabria'da doğan Seve Ballesteros 1976'dan 1995'e kadar golf dünyasının önemli bir simasıydı. 1980'lerde ve 1990'larda Avrupa Ryder Kupası takımının başarılarıyla Avrupa golfünün canlanmasında bir lider olarak önem kazandı. Açık Şampiyona'yı üç kez ve Ustalar Kupası'nı iki kez kazandı. İspanya'da bir iş kolu olan golf kurslarının gelişmesi bakımından da önemliydi. Aslında golf İspanya'da, özellikle de güneyde önemli bir turizm alanıydı. Costa del Sol, golf kurslarıyla dikkati çekiyordu ve 2017'de İspanya'da faaliyet halinde 349 golf kursu vardı.

Parti'nin itirazları ve grevlerle gerildi. Ekim 1981'deki darbe girişiminin yardımıyla Ekim 1982'de, önceki yıl Fransa'da olana benzer bir politik dönüşüm oldu. Sosyalist Parti Parlamento'da mutlak bir çoğunluk kazanırken, Komünistler bozguna uğradılar. Bölünmüş UCD'nin gücünü tamamen kaybetmesi ve Halk Birliği'nin oyların sadece dörtte birini alarak ana muhalefet partisi olmasıyla sağda da değişiklikler oldu.

1981'de Fransa'daki François Mitterand'ın Sosyalistleri gibi Felipe González'in Sosyalist Partisi de halkın değişim açlığını ve kapitalizmin sonuçlarına ilişkin yaygın kaygıları sömürerek kazandı ve nihai olarak 1982'den itibaren Fransa'da olduğu gibi pratikte daha temkinli ve pragmatik bir yönetişim ortaya çıktı. Mali istikrarı sağlamayı amaçlayan göreli deflasyon politikaları 1996 seçimlerini kaybedene kadar başbakan olan González yönetiminde devam etti. Politikalar olumsuz anlamda kısmen bir yağma sistemi olarak işliyor olsa da 1980'lerde önemli ölçüde ekonomik büyüme ve hatırı sayılır bir toplumsal özgürleşme oldu.

İspanya uluslararası bağlamda kritik bir adım attı ve 1986'da –şimdiki AB'nin (Avrupa Birliği) ön aşaması olan– AET'ye (Avrupa Ekonomik Topluluğu) katılarak daha geniş bir alana demir attı. 1992'de Barselona'da yapılan Olimpiyatlar ve Sevilla Fuarı sırasında İspanya'nın uluslararası alanda tanındığı görüldü. Uzun süredir NATO üyesi olan Portekiz ve Yunanistan'ın aksine İspanya, Franco yönetiminde, mesela 1975'te yaptığı yaklaşma girişimlerine rağmen, ancak 1982'de NATO'ya katıldı. Katılma kararı referanduma götürüldü ve %57 destekle onaylandı. NATO ve AET üyeliği eski komünist Avrupa devletlerinin çoğunun izlediği yolu önceliyordu. AET gerek tarımda gerekse endüstride daha fazla yatırım ve ekonomik büyümenin yolunu açtı.

İç politik durum farklıydı, çünkü 1980'lerde İspanya'daki sol, komünist rejimlerin devrilmesinden sonra 1990'larda

Doğu Avrupa'nın çoğundan politik olarak daha güçlü ve popülerdi. Aslında İspanyol Sosyalistleri 1982'de NATO'dan ayrılmak için kampanya yürütürken partiye güçlü bir Marksist destek oluştu. González'in Alman Sosyal Demokratlarını izleyerek ve İngiliz İşçi Partisi'ni önceleyerek Marksist tutumdan ayrılması, İspanyol solunun daha genel dönüşümü için ve aynı zamanda AET'nin bu ortamda gelişen niteliği bakımından önemliydi. González 1982, 1986 ve 1990'da girdiği seçimlerde mutlak çoğunluğu kazanarak sağdaki partilerde bir kriz yarattıysa da, 1993 seçimlerinde mutlak çoğunluğu kaybetmesinin bir sonucu olarak 1994'ten itibaren Bask ve Katalan milliyetçilerine dayanmak zorunda kaldı. Bazı bakımlardan González, ülkeler ve denetim tarzları farklı olmakla birlikte ve ülkesini savaşa sokmadıysa da, Tony Blair'in İspanyol versiyonuydu. Ne var ki González 1993'te, –Avrupa'da parasal istikrar sağlamak için Avrupa Para Sistemi'nin bir parçası olarak kurulan– Döviz Kuru Mekanizması içinde kendi parasını destekleyemediği zaman meydana gelen ekonomik çöküş yüzünden ve Sosyalistleri yıpratan bir dizi yolsuzluk skandalı nedeniyle zor durumda kaldı. İktidarını kendisine destek veren bölgeleri, özellikle Endülüs'ü ve dikkati çekecek ölçüde Sevilla'yı ödüllendirmek için kullanmıştı.

1990'larda ve 2000'lerde İspanya değişim ve krizlerle İtalya'ya kıyasla daha başarılı biçimde başa çıktı. 1990'larda hızlı ekonomik büyümeye bir rahatlama duygusu eşlik etti. 1996'da iktidar yorgun Sosyalistlerden José Maria Aznar'ın muhafazakâr Halk Partisi'ne barış içinde geçti. Her parti İspanyol toplumunda derinlere yerleşmiş himayeci bir özellikten yararlanıyor fakat aynı zamanda yeni toplumsal güçlere yanıt vermeye çalışıyordu. Daha genel olarak bakıldığında Katolik topluluğun nüfuzu azalıyor fakat bu belirgin bir kriz duygusu yaratmıyordu.

Dış politikasını AB ve Latin Amerika üzerinde odaklayan İspanya NATO üyeliğini sürdürmekle ve bazı etkin savaş gemilerini konuşlandırmakla birlikte, önemli bir askeri rol oynamaktan vazgeçti. 1993'te İspanya, zorunlu askerlik hizmetini yapan askerlerin böyle bir göreve gönderilemeyeceği ve onları ikame edecek yeterli sayıda profesyonel asker de bulunmadığı gerekçesiyle Bosna'daki Birleşmiş Milletler güçlerine bir tugay seviyesinde katkıda bulunamayacağına karar verdi. Bu önemli bir politik tutumdu. Muhafazakâr Aznar hükümeti döneminde İspanya 2003'te Irak Savaşı'na katıldıysa da esas olarak askeri değil politik bir rol oynadı. Ancak halk buna bile önemli ölçüde tepki gösterdi.

1996 seçimleri on üç yıl süren Sosyalist yönetime son verdi. Muhafazakâr *Partido Popular* (Halk Partisi, PP) eski bir Frankocu bakan olan, Manuel Fraga tarafından 1989'da kuruldu. Fraga, 1991'de Madrid kent meclisinin başkanı olmuştu. PP, seçimlerde oyların %37,6'sını, 350 sandalyenin 156'sını aldı. Sosyalistlerin oyu %14'te kaldı. Seçimlerden bir yıl önce bir ETA suikastından sağ çıkan PP lideri Aznar bölgesel milliyetçi partilerle anlaşmalar yaptı ve *cortes*'te başbakanlığı 181 oyla desteklendi. Euro üyeliği için gerekli kriterleri karşılamaya ve kendisini Sosyalist savurganlık ve yolsuzluk dediği şeyden ayırmaya kararlı olan Aznar, hükümet harcamalarını azaltarak bütçe açığını küçülttü. Bu tutum sendikaların önderliğinde protestolara yol açtı. Devlet mülkiyetindeki holdinglerin özelleştirilmesi bir diğer politikaydı. PP destek gördüğü bölgelerden, özellikle iddialı inşaat girişimlerinin olduğu Valencia'dan büyük miktarda bağış topluyordu. Bu bağışlar, Sosyalistlere yapıldığı gibi yolsuzluk olarak görüldü; bağışların partinin politik fonlarının yanı sıra kişisel zenginleşme için kullanıldığı iddia edildi.

2000 seçimlerinde Aznar oyların %44,5'iyle mecliste 183 sandalyeden oluşan önemli bir çoğunluk kazandı. İşletmeci

yönü kamuoyunun büyük kısmına hitap ediyordu ve kendisini geçmişin ideolojik mirasından önemli ölçüde ayırmıştı. Böylece İspanya ekonomik olarak çoğu AB ülkesiyle kıyaslanabilecek düzeye geldi. İyimserlik inşaat faaliyetini artırdı. 2004'te Evrensel Kültürler Forumu Fuarı gibi cesur projelere girişildi. Proje Diagonal Mar bölgesinin kurulmasını da kapsıyordu. Daha önce aynı süreç Port Olimpik rıhtımının inşasına yol açan 1992 Olimpiyatları'yla yaşanmıştı.

Ne var ki 2002'de küresel ekonomik resesyon İspanya'yı vurdu. İşsizlik yardımlarını azaltma girişimleri o yıl genel greve yol açtı. Ekonomik büyümenin yanı sıra özellikle konut fiyatlarında gevşek para politikalarının teşvik ettiği enflasyon, yanı sıra yüksek işsizlik vardı. 2010'ların ortasında dikkate değer bir iyileşme olmasına rağmen işsizlik artmayı sürdürdü. Şubat 2018'de işsizlik oranı, GSYH'nin %3 artışına rağmen, %16,1 kadardı.

Aznar'ın 2003 Körfez Savaşı'na verdiği destek eleştirilere yol açtı. 11 Mart 2004'te, genel seçimlerden üç gün önce Madrid tren istasyonunda patlayan on bomba 191 kişiyi öldürdü. İslamcıların olaya karıştıklarını gösteren kanıtlara rağmen hükümet önceleri ETA'yı suçladı. Bu suçlama kamuoyunda hükümete yönelik eleştirilere yol açtı ve muhalefet seçimlerde 148'e karşılık 164 sandalye kazandı, ancak bu zaferin boyutu bombalama olayına gösterilen tepkilerden ötürü tartışmalıydı.

Yeni başbakan Sosyalist José Luis Rodriguez Zapatero, 2008 seçimlerini de kazanarak 2011'e kadar görevde kaldı. Zapatero 2004'te Irak'taki İspanyol birliklerini geri çekti, 2005'te aynı cinsiyetten evlenmeyi yasalaştırdı, kürtaj yasasını değiştirerek Kilise'nin dehşete kapılmasına yol açtı, asgari ücreti yükseltti, yanı sıra göçmenlere af çıkardı.

1983-7'de ETA'ya karşı yürütülen "kirli savaş"ta *Grupos Antiterroristas de Liberación*'u (Anti-Terörist Kurtuluş Grubu,

RAFAEL NADAL: TENİS YILDIZI

1986'da Balear Adaları'nda doğan, "Kortların Kralı" Rafael Nadal 2017'de dünya sıralamasının zirvesine bir kez daha ulaşan büyük bir tenis oyuncusudur. On altı turnuvayı alarak 90 milyon doların üzerinde ödül kazandı. Atak ve atletiktir, özellikle uzun vuruşlarda iyidir. Roger Federer'e karşı 2008 Wimbledon zaferi genellikle en etkileyici Wimbledon finali olarak kabul edilir. O yıl Nadal dünya sıralamasında bir numara oldu ve Wimbledon Kupası'nı bir kez daha kazandığı 2010'da unvanını yeniledi. Nadal, Federer'le yaptığı otuz sekiz maçın yirmi üçünü, Andy Murray'la yaptığı yirmi dört maçın ise on yedisini kazandı.

GA) hükümet kuruluşlarının desteklemesi üzerine Bask sorunu daha karmaşık hale gelmişti. ETA daha fazla insan öldürüyordu; 1987'de Barselona'da bir alışveriş merkezini havaya uçurdu, yirmi bir kişi öldü. ETA gazetecileri de öldürüyordu. Sekiz yüz kişinin öldürüldüğü çatışmayı sona erdiren 2011 kalıcı ateşkesine kadar, şiddet ve ateşkes girişimleri birbirini izledi. İspanyol hükümeti 2001'de başlayan Teröre Karşı Savaş sırasında Bask güvenli bölgelerinin kapatılmasında Fransızlardan ve uluslararası kuruluşlardan yararlanmıştı. 2017'de Deusto Üniversitesi'nin yaptığı bir anket, Bask'ın mevcut özyönetimine %29'un razı olduğunu, %38'in daha fazla özerklik istediğini ve %17'nin bağımsızlık yanlısı olduğunu ortaya koydu. 2016'da yapılan bölgesel seçimde bağımsızlık yanlısı Bildu partisi toplam oyların %21'ini aldı.

Gerek dünya çapında etkili olan mali kriz nedeniyle, gerekse kredi balonunun 2008'de patlamasının bir sonucu olarak ekonomik sorunlar 2007'den itibaren ağırlaştı. Spekülatif inşaat projelerine fazla para harcanmıştı. İşsizlik AB ülkeleri içinde

en yüksek düzeye, %27'ye çıktı. Borçlar arttı. Kriz nedeniyle konut fiyatları üçte bir oranında düştü. İspanya'nın her yerinde tamamlanmamış bina projelerinin kalıntıları vardı.

Kriz algısı 2011'de Sosyalistlerin iktidarı kaybetmelerine katkıda bulundu. 2004'ten itibaren Mariano Rajoy'un başında bulunduğu PP iktidara geldi. Kasım 2011 seçimlerini PP büyük farkla kazandı: *Cortes*'in alt meclisinde 350 sandalyenin 186'sını elde etti. Demokrasinin yeniden kurulmasından bu yana PP en büyük çoğunluğu sağlamıştı. Aralık 2011'de yürürlüğe konulan bir kemer sıkma planı, başka önlemlerin yanı sıra, kamu çalışanlarının maaşlarını dondurdu, gençlere yapılan kira yardımını kesti, asgari ücreti sabitledi ve gelir vergisini artırdı.

Ne var ki politikacıların da katıldığı gizli fonların açığa çıkarılması PP'nin konumunu sarstı. PP'nin kasası olan Rajoy özellikle skandalın odağında yer alıyordu. Madrid'deki rezidanslarına rağmen Rajoy'un konut yardımı alan politikacılardan biri olduğu anlaşıldı. Halkın ve politik çevrelerinin istifa baskısına direnen Rajoy 2015 seçimlerini son anda kararlaştırılan 20 Aralık'a kadar erteledi. PP aşırı bölünmüş bir parlamentoya yol açan seçimlerde oyların çoğunu kazandı fakat 187 sandalyenin 64'ünü kaybetti.

Yeni bir siyasi partinin, Podemos'un hızlı yükselişi yeni bir politik unsurun ortaya çıkmasını sağladı. Podemos, Mart 2014'te kemer sıkma ve yolsuzluğa karşı sol eğilimli bir halkçı parti olarak kuruldu. 20 Aralık 2015 seçimlerinde, Podemos oyların %20,65'ini, 350 sandalyenin 69'unu kazandı. PP'nin oyları %28,7, Sosyalistlerin ise %22 idi. Politik kilitlenme yeni bir seçime yol açtı. 26 Haziran 2016'da yapılan seçimlerde PP daha fazla sandalye kazandıysa da tam bir çoğunluk sağlayamadı. Kriz ancak Sosyalist vekillerin çoğunun 29 Ekim'de çekimser kalması, böylece Rajoy'un yeniden atanmasıyla hafifletildi.

Bu arada göç Afrika'dan gelen çok sayıda insanla İspanya'nın karakterini yavaş yavaş etkiliyor, özellikle İslam'ın meydan okuma olasılığı, kaygıları artırıyordu. 2010'da daha önce büyük bir cami olan Kordoba katedralinde Müslümanların ibadet etme ve katedralin bir katedral-camiye dönüştürülmesi talebi Yeniden Fetih temalarının yankılandığı tartışmalara yol açtı. Kuzey Afrika'dan göçün Endülüs'ün karakterini etkilemekte olduğuna dair kaygılar konuya ilişkin politikalara yeni bir odak kazandırdı. El-Kaide, *El-Endülüs* dedikleri yerden Müslüman olmayanların çekilmeleri için çağrı yaptı. 2017'de Barselona'da bir terörist saldırı İslami köktencilik kaygısını artırdı.

Göçe yönelik tepki olarak İspanya 2017'de, Afrika ile Avrupa Birliği arasındaki yegâne kara sınırını oluşturan Afrika ileri karakollarında, Ceuta ve Melilla'daki sınır çitlerini ve kontrol noktalarını güçlendirdi. Kanarya Adaları daha önemli ve uzun vadeli bir giriş noktasıydı. Göçmenler Kuzeybatı Afrika'dan kalabalık açık botlarla gelerek sığınmaya çalışıyorlar, bu trafiği düzenleyenler insanlık dışı koşullar altında süren bu ulaşımdan para kazanıyorlardı. Mesela Ağustos 2005 ile Ağustos 2006 arasında yirmi bin Afrikalı mülteci Kanarya Adaları'na ulaştı. Bu tehlikeli geçiş sırasında üç bin kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. İspanyol donanması tekneleri engellemeye ve göçü durdurmaya çalışmaktadır. Atlantik'in daha dalgalı olması nedeniyle bu güzergâh, Libya'dan İtalya'ya Akdeniz geçişine kıyasla daha tehlikelidir. İspanya, Ceuta ve Melilla'yla sınırı olan Fas'a göçü sınırlaması için baskı yapmaktadır.

Bölgecilik günümüze kadar gelen önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Franco'nun ölümünden sonra, özellikle Katalonya'daki bölgesel politik hareketler, 1978 anayasası uyarınca özerkliği kabul ettiler ve bağımsızlık arama eğilimini bıraktılar. Bununla birlikte, 1982'de özerkliğin sınırlanması

girişimlerine karşı Katalonya'da protestolar oldu. 1980'den 2003'e kadar Katalonya'yı yöneten milliyetçi Katalan partisi Birleşme ve Birlik'in kurucusu Jordi Pujol, bölgelerden oluşan bir Avrupa'nın parçası olarak İspanya içinde fakat daha özerk bir Katalonya'yı destekledi.

Aznar hükümeti ayrılıkçılık konusunda açık sözlü değildi, fakat onun Sosyalist ardılı 2006'da bir çözüm arayışı içinde Katalonya hükümetinin yetkilerini genişleten bir Özerklik Yasası'nı Katalan partileriyle birlikte onayladı. Yasa 2006'da yapılan bir Katalan referandumunda seçmenlerin %49'unun katılımıyla ve oyların %73'üyle onaylandı fakat yasayı Tribunal'e yani İspanyol Anayasa Mahkemesi'ne götüren PP'nin muhalefetiyle karşılaştı. Mahkeme 2010'da yasanın kuşa çevrilecek şekilde yeniden yazılması ve yorumlanması için dörde altı çoğunlukla karar vererek müdahale etti. Bu karar Barselona'da bir milyondan fazla kişinin "Biz bir ulusuz, biz karar

BİR BAŞKA KATALAN KATKISI: ELBULLI

Roses'te elBulli adlı bir restoranın baş şefi olan Ferran Adrià dünyanın önde giden şeflerinden biri olarak görülür. 1962'de doğan Adrià, kendi aşçılığının "yapısökümcü" olduğunu söyler; alışılmamış lezzet, ısı ve doku kontrastları sağlayarak yerleşik anlam ve tepkileri dönüştürür. Onun olağanüstü yemekleri zeytinyağı, Pirinç Kırıntılı paella (tavuk etli, deniz ürünleri içeren safranlı pilav), beyaz sarımsak ve badem püresi içeriyordu ve daha genel olarak meyve püresi kullanılıyordu. Restoran 2011'de kapandı ve bir yenilik merkezi olarak yeniden açıldı. Adrià tartışmalı bir görüş olarak yemek yapma ile sanatı bir araya getirdiğini öne sürmektedir. Aşçılığı katkı maddesi kullandığı için de eleştirilmiştir.

veririz" sloganıyla kitlesel gösterisine yol açtı. Mahkemenin müdahalesi politik tarafgirlik olarak görüldü.

Anlaşmazlık 2012'de Katalan hükümetinin desteklediği bağımsızlık baskısını artırdı. Katalonya'da yapılan bir seçim çoğunluğun bağımsızlıktan yana olduğunu gösterdi ve 2013'te Katalan halkının kendi politik geleceğini tayin etme hakkına sahip olduğunu belirten Katalan Egemenlik Deklarasyonu hazırlandı. Anayasa Mahkemesi 2014'te bağımsızlık referandumunu engelledi fakat 9 Kasım 2014'te yapılan ve bağlayıcı olmayan bir "kamuoyu yoklaması" bağımsızlık için oy vermeyi tercih edenlerin seçmenlerin %35'inin %81'ini oluşturduğunu ortaya koydu. Katalan milliyetçileri tarihsel bir referans noktası oluşturma girişimiyle İspanyol Veraset Savaşının 1714'te sona ermesiyle ilgili anma gününü, "Katalonya'ya karşı İspanya"yı kınama girişimine dönüştürdü. Eylül 2015'te yapılan seçimlerde bağımsızlık yanlısı partiler oyların değilse de sandalyelerin çoğunluğunu kazandı ve yeni Katalan parlamentosu bağımsızlık yönünde adım atmaya başladı.

Katalonya bölgesel hükümeti 2017'de bir bağımsızlık referandumu yapmak için demokratik bir yetkiye sahip olduğunu iddia etti fakat cumhuriyet savcısı bu amaçla alınan bütün önlemlerin soruşturulması ve kovuşturulması için talimat verdi. Ülkenin ayrılmayı meneden anayasası daha fazla özerkliğe karşı olan başbakan Mariano Rajoy ve bir ölçüde tarafgir tutum alan Kral VI. Felipe (s. 2014–) ve Sosyalistler tarafından kamuya açık olarak savunuldu. Pratikte anayasa hem daha önce bölgesel özerklikle ilgili önceki değişikliklerle, hem de ülkenin AB'ye girişinin bir sonucu olarak değiştirilmişti.

Bu sorun hem güçlü bir geleneksel ayrı kimlik düşüncesini, hem de daha yeni kaygıları, özellikle anayasanın "bölgeler arasında dayanışma" ilkesinin sonuçlarını yansıtıyor-

du. Katalonya, İspanya nüfusunun %16'sından, GSYH'sinin %19'undan, ihracatının %25,6'sından ve dış yatırımlarının %20,7'sinden sorumludur. Aşırı borçlanmış olmasına rağmen Katalonya (Bask bölgesinin aksine) orantısız vergi ödüyor ve hükümet harcamalarından yetersiz bir pay alıyordu. İki rakip milliyetçilik fikir ayrılığı içindeydi. İspanyol hükümeti oylamayı önleme vaadini tutamadı ve 1 Ekim 2017'de seçmenlerin %43'ü yaygın sindirme girişimlerine rağmen oy verdi. Sivil Muhafızların saldırganca kullanılmasına yöneltilen eleştiriler bu gücün geri çekilmesine yol açtı. İş dünyasının yeniden Madrid'e yerleşme arzusundan kaynaklanan baskının bağımsızlığa verilen desteğin sınırlandırılmasında daha etkin olduğu görüldü. Ekim-Aralık 2017'de üç binden fazla şirket merkezini Katalonya'nın dışına taşıdı. Aralarında Katalonya'nın en büyük iki bankası ve İspanyolca yayın yapan en büyük yayınevi Planeta da vardı. Bazı serbest meslek sahipleri bölgede kaldı. Barselona'da otel rezervasyonlarının azaldığı görüldü.

Ayrıca İspanyolların %20'sinden fazlası Katalan ürünlerini satın almaktan vazgeçerken, Katalonya'ya düşmanlık PP sözcüleri tarafından teşvik ediliyordu. Bu sözcüler, söz gelimi, Katalonya'da yaşayıp İspanyolca konuşan kişilerin ayrımcılığa uğratıldıklarını iddia ediyorlardı. Pratikte İspanyol milliyetçiliği Franco'nun ölümünden sonra ülkeyi bir arada tutmak için yapılmış kolektif bir anlaşmadır. İspanya anayasaya karşılıklı saygıyı gerektiren bir bileşimdir.

Katalan milliyetçiliği belirgin bir dış destek yoksunluğundan da mustaripti. Katalan hükümeti uluslararası toplumun kendisini tanımasını sağlamaya çalışıyor ve AB'nin Madrid'le yapılan tartışmalarda arabulucu olmasını istiyordu. Fakat her ikisi de gerçekleşmiyordu. Daha önceleri savunduğu bölgeler Avrupa'sı görüşünü belirgin biçimde reddeden AB mevcut durumun devamını istiyordu. Bunun sebebi kısmen AB'nin

Katalan bağımsızlığının birliğin dağılmasını başlatacağından korkmasıydı. Bu görüşün açıkça savunulduğunu gösteren bulgular yetersiz olmakla birlikte, ortaya çıkan sonuç mevcut durumun desteklenmesiydi.

1640'larda Fransızların Katalan bağımsızlığına verdiği desteğin ve İngilizlerin 1700'lerde Katalan özerkliğine arka çıkmasının tam tersi bir durum geçerliydi. Bu karşıtlık aksi halde politik yapının kaçınılmaz bir parçası olarak görülmesi muhtemel bir oluşumun gelişmesinde tarihsel konjonktürü ve olumsallıkları vurguluyordu. Burada İspanyolların ele geçirme girişimlerine ve 1580'den 1640'a kadar başarmalarına rağmen Portekiz'in çok farklı olan kaderiyle tam bir karşıtlık vardı. İspanyol ulusundan önce var olan krallıkların, prensliklerin ve senyörlüklerin birleşmesiyle İspanya'nın yapısal olarak çoğulcu biçimde doğuşu ile bir ulus-devleti vurgulayan alternatif görüş arasında da daha uzun süreli bir gerilim vardı.

Madrid'in yönetebilirlikle ilgili temel sorunları ve Katalan milliyetçiliği korkusu vardı. Başarılı olması halinde bu milliyetçilik diğer bölgelerde, 2007'de yeni bir özerklik sözleşmesiyle "bin yıllık" bir tarihe ve "ulusal kimliğe" sahip olduğunu ilan eden Endülüs de dahil olmak üzere özellikle Bask bölgesinde ve Galiçya'da benzer baskıları cesaretlendirecekti. Federal bir sistemin yarattığı gerilimler ulusal referandumlarda sürekli biçimde ortaya çıkıyordu. Mesela İspanya'nın NATO'da kalması konusunda yapılan 1986 referandumunda oy verenlerin %56,85'i "evet" demiş fakat Bask bölgesi, Kanarya Adaları, Katalonya ve Navarra'da çoğunluk İspanya'nın NATO'da kalmasına karşı çıkmış, mesela Bask bölgesinde oy verenlerin %67,55'i "hayır" demişti. Ne var ki 2017'de Bask bölgesel hükümeti Katalan benzerini destekleyemedi. Hükümet başkanı, Bask Milliyetçi Partisi'nden (*Partido Nacionalista Vasco*, PNV) Iñigo Urkullu Katalan referandumunun ne yasal

ne de bağlayıcı olduğunu iddia etti. Urkullu, Bask bölgesinin özerkliğini ve mali sistemini iyileştirebilmişti: Katalanların aksine Basklar kendi bölgelerine harcanan meblağdan daha fazla vergi ödemezler. PNV, PP'nin temel müttefiki olduğu için bu partiye uygun bir dille yaklaşıyordu fakat PP'nin Katalan politikacılara karşı sert bir dil kullanmasını önlemeyi başaramadı, Katalonya'yı bağımsızlık ilan etmemeye de ikna edemedi.

Ekim 2017'de İspanyol hükümetinin doğrudan yönetim ilanına tepki olarak Katalan parlamentosu bağımsızlık oylaması yaptı. Buna tepki olarak Madrid kararlı fakat sert bir tutum aldı. Katalan hükümeti görevden alındı ve parlamento Aralık ayında seçime gitmek üzere dağıtıldı. Rajoy "ayrılıkçı tahribat"a son vereceğini ilan etti. Katalan politikacılar ulusal hükümet tarafından isyan ve kışkırtma suçlamasıyla tutuklandılar ve kefaletle serbest kaldılar. Bu gelişmeler Barselona'da büyük gösterilere yol açtı. Aynı gösteriler Bilbao'da daha küçük çapta tekrarlandı. 21 Aralık'ta bölgesel seçimlerin hemen öncesinde ulusal hükümet bağımsızlık oylamasının tekrarlanması halinde aynı sonuçların ortaya çıkacağını açıkça belirtti. Başbakan vekili Soraya Sáenz de Santamaria şu açıklamada bulundu: "Ayrılıkçıların günümüzde liderleri yok, çünkü kafaları koparıldı." Tutuklamaları kastediyordu. PP'nin "bağımsızlık hareketini tasfiyeyi sürdüreceği"ni de ekledi. Ulusal hükümetin çağrısıyla yapılan seçimlerde ayrılıkçı partiler, Katalonya İçin Birlik, Katalonya Cumhuriyetçi Solu ve Halk Birliği biraz sandalye kaybederken (72 sandalye yerine 70), Katalonya'nın İspanya'nın yarı özerk bir parçası olarak kalmasını isteyen Yurttaşlar Partisi en büyük tek parti olarak oyların %25,3'ünü alarak 37 sandalye kazandı. Katalonya'nın bölünmesi her zamanki kadar dile getirilmekte, küçük şehir ve köylerde bağımsızlık görüşü kuvvetle desteklenirken Barselona'da çoğunluk İspanya'yla

kalmayı desteklemektedir. Toplamda oyların %48'i bağımsızlık yanlısı partilere, %52'si ise birlik yanlısı partilere verildi. PP ise 135 sandalyeden sadece 3'ünü kazanarak en kötü sonucu aldı.

GEÇMİŞİN İMGELERİ

İspanyolların geçmişe ilişkin tutumları politik değişimlerden fazlasıyla etkileniyordu. Bu sadece bilimsel araştırmaların ve yayınların içeriğiyle ilgili bir mesele değildi. Mesela Franco sonrası dönemin İspanyol tarih atlasları, öncekilere kıyasla haritacılık bakımından daha yenilikçi, projeksiyonları bakımından daha cesurdu. Juan Roig Obiol'un *Atlas de Historia Universal y de España*'sı, Bask ve Katalan parlamentolarına ilişkin ayrıntılar dahil olmak üzere 1931, 1933 ve 1936'da yapılan İspanyol parlamento seçimlerine ilişkin bilgiler içermektedir; 1977 seçimlerine de bir sayfa ayrılmıştır. Franco rejimine ilişkin görüşlerin aksine bu atlas İspanya tarihine ilişkin aşırı merkezileşmiş bir değerlendirme değildi. Aynı şekilde E. Martinez Ruiz, A. Gutierrez ve Diaz Lobon'un *Atlas Histórico, Edad moderna*'sı (1986) on yedinci yüzyılda İspanyol iktidarında yaşanan krizin derinliğini gizlemiyordu.

Geçmişe ilişkin genel değerlendirmelerden ayrı olarak, sadece İçsavaş dönemiyle ilgili olmayan daha özgül tarihsel bölünmeler vardır. Söz gelimi, Katalan milliyetçiliğine ilişkin tartışmalarda tarih temel konu olmaya devam etmektedir. Rajoy devlet televizyonunda canlı boğa güreşlerini yayınlama yasağını kaldırdığı zaman tarihsel kimliği vurgulamış oluyordu. Değerli sanat eserlerinin sergilendiği yerler de politikayla ilgilidir. Picasso'nun *Guernica*'sının adını aldığı kasabaya en yakın müze olan Bilbao'daki Guggenheim müzesine taşınmaması, Madrid'deki Reina Sofia müzesinde kalması kararı bu konuda bir örnektir.

GEÇMİŞİN YANKILARI

Eylül 2017'de bir Katalan bağımsızlık referandumunu durdurma çabaları sık sık geçmişe gönderme yapılmasına yol açtı. Protestocular Franco yıllarının bir tekrarı olarak gördükleri uygulamaları tekrar tekrar kötülediler. Öte yanda hükümet, tutumunu haklı çıkarmak için Franco sonrası 1978 anayasasına gönderme yapıyordu. Bu anayasa pek çok bakımdan Frankocu unsurların desteğini kazanma girişimiyle tanımlanıyordu. 20 Eylül 2017'de Katalan başkan Carles Puigdemont İspanyol devletini otoriter olarak betimledi ve Katalonya'nın "karanlık zamanlara dönüş"ü asla kabul etmeyeceğini söyledi. Ulusal bir muhalefet partisi olan Podemos'un lideri Pablo Iglesias "politik tutsaklar"ın olduğu bir çağa dönüşün "utanç verici" olduğunu ilan etti. Tutuklama yapmak için kullanılan ulusal güç Sivil Muhafızlar ise pek çok kişi tarafından Franco yıllarıyla ilintili görülüyordu.

Gene 20 Eylül 2017'de dışişleri bakanı Alfonso Dastis Franco'nun iki referandum düzenlediğine dikkati çekti ve bazı ayrılıkçıların bir "Nazi" yıldırma yaklaşımı sergilediklerini iddia etti. Bir PP sözcüsü, 1934'te Katalan bağımsızlığını ilan ettiği için 1940'ta bir Sivil Muhafız infaz mangası tarafından kurşuna dizilen Lluis Companys'in kaderine gönderme yaptı. Companys, Katalonya'da güçlü bir mirasa sahiptir. Caddeler, meydanlar ve 1992 Olimpiyatları'nda kullanılan ana stadyum onun ismini taşır ve Barselona'da bir Companys anıtı vardır (1998).

Daha derin tarih de tartışma konusudur. Bazı Katalan ayrılıkçılar Barselona'daki Columbus anıtını, fazla İspanyol buldukları için kaldırmak istiyorlardı.

Bugünkü İspanya'da İslam hakkında yapılan tartışmalarda da tarihsel paralellikler vardır. Aslında kimlikle ilgili

pek çok soru ve tehdit iddiaları 1609'da Moriskoların sürgüne gönderildiği sırada sorulan soruları ve yapılan tehditleri tekrar eder. Asimilasyon imkânı ve niteliği ve çoklu kültür beklentisi ön planda yer alıyordu.

FRANCO SONRASI LİBERALLEŞME

Diktatörün ölümünden sonra İspanya'nın deneyimlediği, Yunanistan ve Portekiz'in de yaşadığı geçiş süreci çok önemliydi. Bu sürecin Doğu Avrupa'daki eski Komünist devletlerin geçiş süreciyle eşleşmediği görülebilir fakat 2018'de İspanyol toplumu ve politikasını kırk yıl öncesiyle kıyaslamak farklı bir bakış açısı getirebilir. Ortak nokta liberalleşmeydi; ancak bu tamamen politik bir liberalleşme değildi ve bu durum Doğu Avrupa için de geçerliydi. Ekonomik liberalleşme, AB içindeki serbest ticaret ekonominin rekabetçi olmayan sektörlerini tehdit ettikçe, ciddi sosyal sonuçlar da doğuran bir sorundu. En önemli örnek geleneksel tarıma, özellikle köylü üreticilere karşı çıkılmasıydı.

İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da da geniş ölçekli toplumsal ve kültürel liberalleşmeye tanık olundu. Bu liberalleşme politik olarak önemliydi, çünkü her bir ülkede önceki muhafazakâr diktatörlükler, bu türden bir liberalleşmeye muhalefetle, ahlaki değerlerin savunulması olarak görülen bir muhalefetle kendilerini sıkı biçimde özdeşlemişlerdi. Sonuç olarak liberalleşme, yönetim değişikliğinin hayati önemi açısından değerlendirilebilir fakat bu çözümlemenin hükümet eyleminin önemini abarttığı ve büyük bir dönüşümün, özellikle Avrupa'nın her yerinde gençlik geçerli olan trendlere yanıt vermekte olduğu için pratikte büyük bir dönüşümün gerçekleşmekte olduğu da öne sürülebilir. Bu durum özellikle İspanya için geçerliydi. Franco rejimi ahlaki dayatma için kul-

lanılan bir polis gücü dahil baskıcı bir sistemi sürdürmekle birlikte, son yıllarında eskisi kadar katı değildi.

14.

SONUÇLAR

Kitaba başlarken ele aldığımız çevre İspanyol tarihindeki değişmez etkenleri, özellikle de jeoloji ve iklim etkenlerini gösterir. Ne var ki pratikte İspanyolların önüne tekrar tekrar çıkan seçenekler de vardı. Bu durum, gerçekleşmeyen olgular üzerinde düşünme (öyle olmasaydı nasıl olurdu?) imkânı sağlar. *Historia virtual de España, 1870-2004: Qué hubiera pasado si?* (2004) (İspanya'nın Hayali Tarihi, 1870-2004: Öyle Olmasaydı Nasıl Olurdu?) başlıklı kitaba katkıda bulunanlar, İspanya 1898'de ABD'yle savaşmaktan kaçınsaydı, Cumhuriyetçi partiler 1933 seçimlerinde birleşmiş olsalardı, İspanya İkinci Dünya Savaşı'na girmiş olsaydı, Carrero Blanco 1973'te ETA tarafından öldürülmemiş olsaydı ve İspanya 2003'te Irak Savaşı'na katılmamış olsaydı neler olacağını tartıştılar. Kitabın bölümlerinin birinde, Sosyalist Indalecio Prieto'nun Mayıs 1936'da başbakanlığı kabul etmesi halinde İçsavaş'tan kaçınmanın mümkün olup olmayacağı ele alındı, rastlantılara ve liderliğe dikkat çekilerek bunun pekâlâ olabileceği sonucuna varıldı.

İçsavaş ve Franco İspanyol imgelemi ve yakın dönem İspanyol tarihi üzerinde öyle bir etki yaratmıştır ki bölümlerin çoğu doğrudan ya da dolaylı olarak bunların biriyle ya da

diğeriyle ilişkilidir. Gerçekleşmeyen olgular üzerinde düşünmek bu konuları ve etkiyi ele almak için bir yöntem sağlıyordu. 1976'da, Franco'nun ölümünden sonraki yıl içinde iki kitap, Fernando Diaz-Plaza'nın *El desfile de la Victoria*'sı ve Jesús Torbado'nun *En el dia de hoy*'u İçsavaş'ta Cumhuriyetçilerin zafer kazanması halinde olabilecekleri tartıştı. Aslında içsavaşlar gerçekleşmeyen olgular üzerinde düşünmeyi cesaretlendirir.

Geçmişe bakıldığında, Yeniden Fetih 1085'de Toledo'nun düşmesinden hemen sonra tamamlanmış olsaydı neler olurdu sorusu ortaya çıkar. Peki, on altıncı yüzyılda Protestan Reformasyonu olmasaydı ne olurdu? Felemenk isyanı olmasaydı ve II. Felipe'nin İngiltere'yle olan hanedan bağı sürseydi ve Mary'le olan evliliğinden ya da onun ölümünden sonra, Felipe'nin teklifini kabul etmesi halinde Elizabeth'le olan evliliğinden bir varis doğmuş olsaydı, Hispanik dünya daha güçlü olurdu. Portekiz'le kurulan hanedan birliği 1640'taki ayrılık yerine devam etmiş olsaydı, uluslararası alanda, muhtemelen ülke içinde de çok önemli sonuçlar doğuracaktı. II. Felipe'nin en büyük oğlu Don Carlos'un geleceği etkilemesi halinde neler olabileceği de tartışılmaktadır. On sekizinci yüzyıl için öne çıkan sorular, İspanyol Habsburg hanedanının 1700'de devamıyla, 1788'de III. Carlos'un yerine nefret dolu IV. Carlos'un değil de yetenekli bir ardılın geçmesiyle ilgilidir.

Daha sonra, 1808'de Napolyon'un ülkeyi işgalinden kaçınılması ya da I. Joseph'in (Joseph Bonaparte) başarılı olması halinde neler olabileceği de düşünmeyi gerektirir. Olabileceklere dair tahminler sadece Fransa'yla değil, aynı zamanda daha geniş uluslararası bağlamla ilişkilidir. Mesela on dokuzuncu yüzyılda İspanyol tarihi Napolyon'un 1812'de Moskova önlerinde yenilgisine nihai olarak bağlı mıydı? Bu en azından kısmen bir Fransız hanedanının 1700'den itibaren başarılı biçimde dayatılmasını, bir diğerinin ise 1808'den iti-

baren dayatılmamasını açıklıyor muydu? VII. Ferdinand'ın 1810'larda ve 1820'lerde Amerika'daki İspanyol kolonilerinin özerklik taleplerini bütünüyle yanlış yönetmesi de üzerinde düşünülmesi gereken bir meseledir; özellikle İspanya'da ve İspanyol Amerika'sında farklı politikaların izlenmesi ve İngiltere'nin farklı bir tutum alması halinde neler olabileceği merak konusudur. Bu yanlış yönetim, İspanyol tarihinde pek çok durumda monarşinin yarattığı meşum etkinin bir örneğidir. Bazılarına göre bu, Kilise'nin ve dindarlığın rolü sorununu kapsayacak şekilde genişletilebilir.

On dokuzuncu yüzyılın daha sonraki politik tarihi de öyle olmasaydı nasıl olurdu düşüncesine, özellikle Birinci Karlist Savaş'a, 1868-74'ün politik krizlerine ve 1898'de ABD'yle savaşın patlak vermesine yapılacak göndermelere yol açmaktadır. Küba'da, çok farklı biçimde Katalonya'da olduğu gibi, etkin uzlaşma ve merkezi denetimi sürdürme kararlılığı konusunda bir yeteneksizlik vardı. İrlanda'nın İngiltere'yle, Macaristan'ın ise Avusturya'yla kalmamasına karşın, Katalonya İspanya'yla kaldı.

Böylece, İçsavaş'a odaklanan fakat aynı zamanda mesela 2004'te Madrid'deki tren bombalamasının olmamasını ve o yıl yapılan genel seçimlerin olası sonuçlarını da kapsayan düşünceler, özel bir dikkati gerektiren daha uzun bir geleneğin içinde yer alır. Geçmişte, günümüzde ya da gelecekte kaçınılmaz olanı tartışmak elbette gereksizdir.

2017 Katalan krizi, Katalonya'nın geçmişine, ayrıca eleştirmenlerin etnik dar görüşlülük, tarihsel mistisizm ve retorikle malul saydığı değerlendirmelere ilişkin farklı düşüncelere yol açtı. Katalan bağımsızlığını destekleyenler için kendi milliyetçilikleri, başka gelişmelerin mümkün olduğunu ve bunun zor yoluyla önlenmiş olduğunu anlama gereğini kapsayan bir tarih anlayışının oluşmasına yol açtı. Bu, V. Felipe'nin İspanyol Veraset Savaşı'nda kazandığı zaferde olduğu gibi ke-

sinlikle doğrudur; ancak bunun günümüzde ve gelecekte yol açabileceği sonuçlar açık olmaktan uzaktır. Katalonya'nın bağımsızlığı meselesi canlı İspanyol tarihinin, çevresinde olup bitenlerden daha önemli bir parçasıdır.

Öyle olmasaydı nasıl olurdu tartışmaları İspanyol "farklılığı"na ve ülkenin geç bir tarihe kadar modernliteyi içselleştirmeyi başaramamasına ilişkin tartışmalara katkıda bulunabilir. Bu tartışmalar kısmen yanlış yerde durmaktadır çünkü İspanya'nın saptığı düşünülen ortak bir Avrupa yolunun var olmama boyutunu göz ardı eder. Bunun yerine çoklu yolların ve yapısal farklılıkların vurgulanması gerekir. İspanya bu farklılıklara canlı örneklerle katkıda bulunur. İspanya'yı, dikkati çeken biçimde İspanyol İçsavaşı'yla ilgili olarak basit ve yeknesak bir Avrupa ve dünya tarihinin parçası olarak görme eğilimi vardır. Mesela Yeniden Fetih ve Haçlılar'la, Amerikan ve Latin Amerikan bağımsızlık savaşlarıyla ilgili paralelliklere ve bağlamlara sık rastlanır. Bu yaklaşım yararlıdır, ancak her örnekte İspanya için sadece özgül unsurlar yoktur, ele alınan örneği İspanyol tarihindeki uzun vadeli gelişmelerle de ilişkilendirmek gerekir. Nitekim Yeniden Fetih'in kökleri, Haçlılar için geçerli olmayan bir tarzda sekizinci yüzyıl kadar gerilere uzanmaktaydı. İçsavaş sadece ideolojik rekabetler ve 1930'larda demokrasiye karşı yapılan hamleler alanına değil, İspanyol politikasındaki uzun vadeli askeri müdahale örüntüsü alanına da yerleştirilebilir. Gelecekteki olaylar için de aynısı geçerlidir: onları İspanya'nın geçmişindeki örüntü içinde anlamak gerekecektir.

KAYNAKÇA

Alvarez-Junco, José, *The Emergence of Mass Politics in Spain: Populist Demagoguery and Republican Culture, 1890–1910* (Brighton, 2002).

Amelang, James, *Parallel Histories: Muslims and Jews in Inquisitorial Spain* (Baton Rouge, LA, 2013).

Barton, Simon, *A History of Spain* (Londra, 2009).

Boyd, Carolyn, *Historia Patria: Politics, History, and National Identity in Spain, 1875–1975* (Princeton, NJ, 1997).

Campbell, Jodi, *At the First Table: Food and Social Identity in Early Modern Spain* (Lincoln, NE, 2017).

Camprubí, Lino, *Engineers and the Making of the Francoist Regime* (Cambridge, MA, 2014).

Carr, Matthew, *Blood and Faith: the Purging of Muslim Spain, 1492–1614* (Londra, 2017).

Edwards, John, *Ferdinand and Isabella* (Londra, 2005).

Elliott, John, *Imperial Spain* (Londra, 1963).

—, *Empires of the Atlantic World: Britain and Spain in America, 1492–1830* (New Haven, CT, 2006).

Esdaile, Charles, *Fighting Napoleon: Guerrillas, Bandits and Adventurers in Spain, 1808–1814* (New Haven, CT, 2003).

—, *The Peninsular War: A New History* (Londra, 2002).

Gilmour, David, *The Transformation of Spain* (Londra, 1985).

Graham, Helen, *The Spanish Republic at War, 1936–1939* (Cambridge, 2002).

Graham, Helen (ed.), *Interrogating Francoism. History and Dictatorship in Twentieth-Century Spain* (Londra, 2016).

Kamen, Henry, *Empire: How Spain Became a World Empire* (New Haven, CT, 2004).

—, *Imagining Spain: Historical Myth and National Identity* (New Haven, CT, 2008).
—, *Philip II of Spain* (Londra, 1997).
—, *Philip V of Spain* (New Haven, CT, 2001).
—, *The Spanish Inquisition: A Historical Revision* (New Haven, Conn., 1993).
Lawrence, Mark, *The Spanish Civil Wars: A Comparative History of the First Carlist War and the Conflict of the 1930s* (Londra, 2017).
Mancing, Howard, *The Cervantes Encyclopaedia* (Westport, CT, 2004).
Miller, Montserrat, *Feeding Barcelona 1714–1975: Public Market Halls, Social Networks, and Consumer Culture* (Baton Rouge, LA, 2015).
Minder, Raphael, *The Struggle for Catalonia: Rebel Politics in Spain* (Londra, 2017).
Moreno-Luzón, Javier, *Modernizing the Nation: Spain During the Reign of Alfonso XIII, 1902–1931* (Brighton, 2012).
Parker, Geoffrey, *Imprudent King: A New Life of Philip II* (New Haven, CT, 2014).
Sarrión, Guillermo Pérez, *The Emergence of a National Market in Spain, 1650–1800* (Londra, 2016).
Seidman, Michael, *Republic of Egos: A Social History of the Spanish Civil War* (Madison, WI, 2002).
—, *The Victorious Counterrevolution: The Nationalist Effort in the Spanish Civil War* (Madison, WI, 2011).
Stein, Stanley and Barbara, *Silver Trade and War: Spain and America in the Making of Early Modern Europe* (Baltimore, MD, 2000).
Tardió, Manuel Álvarez and Fernando del Rey Reguillo (ed.), *The Spanish Second Republic Revisited: From Democratic Hopes to the Civil War, 1931–1936* (Brighton, 2012).
Thomas, Hugh, *The Golden Age. The Spanish Empire of Charles V* (Londra, 2010).
Tone, John, *The Fatal Knot: the Guerrilla War in Navarre and the Defeat of Napoleon in Spain* (Chapel Hill, NC, 1994).
Townson, Nigel (ed.), *Is Spain Different? A Comparative Look at the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Brighton, 2015).

DİZİN

A

anarşistler 184, 189, 195, 196, 197, 202, 209, 210, 233
Arjantin 224
arkeoloji 19, 20, 21, 24, 26, 30, 36
Atahualpa 74
avcı-toplayıcılar 20
Avrupa Birliği (AB) 225, 244, 253, 255, 256, 257, 259, 261, 262, 267
Aznar, José Maria 222, 224, 226, 254, 255, 256, 260
Aztekler 71, 72, 73, 77, 81, 82, 83

B

Bakır Çağı 20
Barok 63, 118, 146
Batı Hint Adaları 64, 67, 68, 134
Benediktenler 41, 48, 154
Berberiler 35, 42, 49, 50
Birinci Dünya Savaşı 190, 196, 199, 206, 215, 237
Birleşmiş Milletler (BM) 225, 232, 255
Bizans 33, 38, 43
Bizet, Georges 185
Blanco, Amiral Luis Carrero 243, 269
Bolivar, Simón 162, 163, 164
Bolivya 96, 161, 164
Bolşevik Devrimi 197
Brezilya 64, 68, 150
Bronz Çağı 21, 26

C

Carmen (Bizet, 1875) 185
Cezayir 87, 132, 133, 180, 231
Cortés, Hernán 71

D

Dali, Salvador 237
de Gaulle, Charles 231
Demir Çağı 23, 28
Dominik Cumhuriyeti 69, 180
Don Carlos (Verdi, 1867) 93
Don Kişot (Cervantes, 1605/1615) 15, 124

E

Einhard 42
El Cid 49, 50
elektrik 17, 198
El Escorial 95, 102
El Greco 102, 103
Elhamra 160, 187, 188

Emeviler 42
Engizisyon 60, 75, 92, 142, 144, 158, 174
ETA 240, 243, 245, 249, 255, 256, 257, 269

F

Falanj Partisi 201
faşizm 221, 232
Fenikeliler 14, 23, 24, 26
feodalizmin 140
Filistin 34, 50
Franklar 37, 41, 42
Frankocular 64, 240, 241, 245, 246, 248, 249, 251, 255, 266
Frankocu Ulusal Hareket 243, 248
Fransız Devrimi 8, 149, 166
futbol 247

G

Galya 35
Gaudi, Antoni 187, 236
gazpacho (çorba) 16
Goya, Francisco 130, 135, 144, 145, 159
Guernica 212, 213, 220, 265

H

Habsburglar 8, 84, 88, 125, 183, 270
Haçlılar 26, 50, 51, 67, 272
Hadrianus 33, 34
Havana 69, 71, 131
hidalgolar 108, 140
Hitler, Adolf 212, 225, 228, 229, 230
Homo sapiens 19

I - İ

Ibiza 53, 54, 126
Irving, Washington 178, 186, 187
Iturbide, Augustin de 165
İberya 7, 22, 24, 33, 47, 50, 61, 67, 95
İnkalar 74, 77, 82, 85, 89
İspanyol Armadası 96, 104
İspanyol Kilisesi 35, 48, 144
İspanyol ordusu 158, 163, 166, 182, 184, 190, 215, 234

J

Jamestown 121
Janus 43
Juan Carlos (İspanya Kralı) 65, 237, 243, 245, 246, 248, 249, 250

K

kahve 147
Kanarya Adaları 14, 58, 67, 165, 229, 244, 259, 263
Karayipler 68, 71, 96, 121
Karlist Savaşlar 171, 175, 177, 178, 181, 184, 206, 242, 271
Kartaca 24, 25, 26, 27
Katalan krizi 226, 271
Katalan referandumu 260, 263
Katalonya'ya Selam (Orwell) 210
Katolik Kilisesi 235, 251
Katolik milliyetçiliği 239
Keltler 24, 30
komünizm 87, 229, 230, 239
Körfez Savaşı 256
Kristof Kolomb 7, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 187

L

Latin Amerika 147, 161, 163, 164, 165, 180, 189, 208, 255
Latince 32, 36, 38, 44, 86
Lorca, Federico Garcia 124, 141, 212, 237

M

Marksizm 239, 249
Mayalar 72, 79, 116
Meksika 71, 73, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 147, 148, 162, 164, 165, 180, 237
Meseta 13, 14, 15, 27, 31, 48, 59, 133, 239
misyonerler 78, 117
modernite 87, 195, 272
Montezuma 71
Moriskolar 45, 91, 97, 112, 267
Mozaraplar 42, 97
Murâbıtlar 49, 50, 51
Mussolini, Benito 190, 198, 199, 212, 217, 230, 231, 240
Muvahhitler 26, 51, 52, 58, 60, 102
Müslüman İspanya 41, 50

N

Napolyon Bonaparte 8, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 166, 175, 183, 208, 270
NATO 233, 250, 253, 254, 255, 263
Naziler 213, 236, 266
Nazi-Sovyet paktı 232
Neandertaller 19
Nikaragua 79, 132

O

Orta Amerika 68, 71, 73, 89, 132, 148
Orwell, George 210
Osmanlılar 62, 72, 73, 75, 76, 82, 83, 87, 88, 89, 91, 94, 112

P

Peru 74, 80, 81, 85, 116, 148, 161, 164, 165, 180
Picasso, Pablo 265
Pinochet, General Augusto 226
Pizarro, Francisco 74
Polybius 25
Pön Savaşları 24, 25, 27

R

Real Madrid 247
Reconquista (Yeniden Fetih) 8, 48
Reformasyon 76, 270
Romanesk 48, 50, 53, 63, 102
Rönesans 84, 90, 98, 100, 101, 102

S - Ş

Salazar, António 243
Sanayi Devrimi 138, 172
Santiago de Compostela 48, 63
Shakespeare, William 104
Sivil Muhafızlar 179, 197, 202, 226, 234, 249, 262, 266
Soğuk Savaş 210, 222, 231, 232, 233
Sovyetler Birliği 210, 217, 222, 230, 238, 250
Suárez González, Adolfo 248, 249, 250
şarap 15, 16, 17, 23, 30, 31, 81, 136

T

tapas 16
tarım 14, 15, 17, 25, 30, 33, 44, 79, 89, 98, 101, 129, 135, 136, 140, 172, 181, 189, 196, 202, 239, 253, 267
Tarifalar (krallıklar) 47
Tenochtitlán 71, 73
Tlaxcaltec 73
Túnel de Vielha 12
turizm 45, 243, 244, 252
tütün 138, 147, 185

V

Vandallar 26, 35, 37
Velázquez, Diego 118, 119
Verdi, Giuseppe 93
Vikingler 26
Vizigotlar 31, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 45, 48

Y

Yahudiler 38, 44, 54, 60, 64, 90, 91, 112, 142, 201, 224, 229, 231, 241
Yarımada Savaşı 97, 145, 166, 167, 176, 206
Yucatán 79, 116
Yunanistan 27, 250, 253, 267

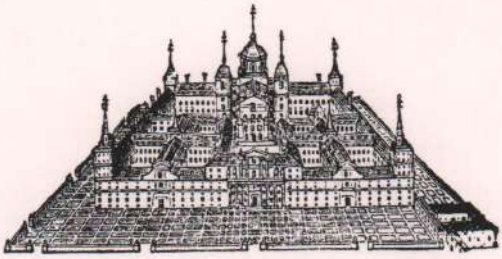
Z

Zapatero, José Luis Rodriguez 224, 256
zeytinyağı 30, 31, 251, 260

İspanyollar ve İspanya Avrupa ve Dünya tarihini şekillendiren olayların başlıca aktörleri arasında yer alır. En eski Avrupa uygarlığı olarak bilinen Keltlerin vatanlarından biridir. Roma'yı süper güç haline getiren ve Kartaca'yı tarihe gömen Pön Savaşlarının muharebe meydanlarından biridir. Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki din savaşlarının belki de en önemli sahnesidir. Amerika'daki Avrupa kolonizasyonunun çıkış noktası, Amerika yerlilerinin el konulan servetlerinin Avrupa'ya giriş noktasıdır. Katolikliğin ve kan dökücü Engizisyon'un kalelerinden biridir. Aydınlanma ve modernite ile ortaçağdan beslenen muhafazakârlığın en uzun süre ve en şiddetli şekilde çatıştığı mekândır.

Altamira'daki 36.000 yıllık duvar resimleri; Elhamra Sarayı ve Kordoba Camii gibi mimarlık harikaları; Goya ile El Greco'nun, Dali ile Picasso'nun olağanüstü tabloları hep bu zengin tarihsel akışın geride bıraktığı izlerden sadece birkaçıdır.

Eğer bir gün yolunuz İspanya'ya düşecek olursa bu kitabı mutlaka okumuş olun.

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik